ALEXANDRU MADGEARU

CONTINUITATE ȘI DISCONTINUITATE CULTURALĂ LA DUNĂREA DE JOS ÎN SECOLELE VII-VIII

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1997

Şos. Panduri, 90-92, Bucureşti - 76235; Telefon: 410.23.84

ISBN 973 - 575 - 180 - 1

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

de Stelian Brezeanu

O nouă monografie, ce a format substanţa unei teze de doctorat elaborate sub îndrumarea celui ce semnează aceste rânduri, se adaugă imensei literaturi ştiinţifice consacrate evoluţiei spaţiului carpato-dunărean în mileniul marilor migraţii. O literatură ce abundă în studii de valoare ştiinţifică inegală. Există, pe de o parte, lucrări cu vădită funcţie propagandistică. Altele, multe la număr, nu evită vicii de metodă, fie datorită caracterului mărunt al cercetării, rupte de contextul larg sud-est european sau chiar european, fie făcând abstracţie de celelalte mărturii scrise, arheologice şi lingvistice, ori chiar de logica istorică. Puţinele studii din ultimele decenii, cu adevărat relevante în chestiunea de faţă, sunt cele ce situează investigaţia în cadrul său indispensabil, care nu poate fi decât interdisciplinar şi comparatist european, chiar dacă cercetătorul trebuie să-şi asume riscul de a aborda şi teritorii ce nu-i sunt familiare datorită competenţei sale limitate. Lucrarea pe care ne-o propune domnul Alexandru Madgearu face parte din această ultimă categorie de cercetări.

Este un fapt larg admis de arheologi succesiunea perioadelor de "continuitate" şi "ruptură" în evoluţia civilizaţiei materiale din spaţiul carpato-balcanic în mileniul marilor migraţii. Ea a fost determinată de marile evenimente politice de la Dunărea de Jos, de la abandonul Daciei de către autorităţile romane, până la invazia tătară şi apoi la formarea Principatelor Române. Domnul Madgearu a avut ideea ingenioasă de a-şi fixa ancheta asupra celei mai importante perioade de ruptură în evoluţia culturii materiale din regiune. Ar fi foarte important ca alte cercetări să abordeze celelalte perioade de cezură şi continuitate, pentru ca apoi să putem compune o imagine de ansamblu a mileniului.

Unul dintre meritele domnului Madgearu este acela de a înscrie ancheta sa într-un orizont larg. Poate luarea în considerație a ansamblului sud-est european și chiar european ar fi dat o mai mare greutate încheierilor sale și, desigur, o mai mare nuanțare. Mă gândesc, mai întâi, la limitele surselor arheologice în studiul realităților etnice. Rezervele în această chestiune ale unor eminenți specialiști ai domeniului, cum sunt Ferdinand Lot și Lucien Musset, ne îndeamnă la multă prudență în concluziile noastre. Dar am în vedere mai ales faptul că "marea cezură" în cultura materială din secolele VII-VIII, pe care autorul o surprinde la Dunărea de Jos, nu este singulară la nivelul continentului nostru. Dimpotrivă, ea reprezintă un fenomen aproape general european, ce se întinde din Grecia imperială până în Spania vizigotă, Gallia merovingiană și Britannia anglo-saxonă. Cele două secole, văzute de Zakythinos în orizontul Noii Rome ca "secolele obscure" ori "marea cezură" a civilizației bizantine, reprezintă sfârșitul civilizației antice greco-romane și pregătirea civilizației rurale medievale.

Așa cum observam mai sus, studiul realităților istorice din spațiul carpato-dunărean, în perioada ce ne preocupă, cu o singură categorie de surse, conduce la rezultate contestabile. Conștient de acest fapt, domnul Madgearu are meritul de a fi întreprins o cercertare interdisciplinară a perioadei, în care-și dau mâna critica de texte, lingvistica și arheologia, în care cea din urmă ocupă un loc privilegiat în analiza autorului.

Principala noutate metodologică a lucrării este însă disocierea operată de autor între conceptele de continuitate / discontinuitate culturală și continuitate / discontinuitate etnică ori de locuire. Ea este de natură să explice mai bine fenomenele complexe ce au avut loc la Dunărea de Jos în cea mai obscură perioadă din mileniul marilor migrații. Principala încheiere a autorului este că în această perioadă de cezură culturală se poate vorbi nu de o continuitate etnică și de locuire punctuală, ci de una dinamică la nivelul unei arii geografice largi.

S-ar putea obiecta că în bilanțul general al anchetei domnului Madgearu sunt puține certitudini și multe întrebări. Dar întrebările, când sunt bine formulate, țin de domeniul investigației istorice și ele reprezintă un progres incontestabil. Răspunsul la ele va veni, cu siguranță, din partea cercetărilor viitoare.

NOTA AUTORULUI

Această carte a fost prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de Istorie a Universității din București, în ziua de 26 martie 1997, la capătul unei cercetări care a durat șase ani. Îmi exprim aici recunoștința față de domnul prof. univ. dr. Stelian Brezeanu, conducătorul științific al tezei. Am mai beneficiat de observațiile și sugestiile făcute de membrii comisiei: conf. univ. dr. Ligia Bârzu, dr. Petre Diaconu, prof. univ. dr. Victor Spinei, prof. univ. dr. Dan G. Teodor, prof. univ. dr. Răzvan Theodorescu. Multe dintre observații se regăsesc în această versiune a lucrării. Discuțiile purtate cu domnii Alexandru Barnea (care, ca decan, a prezidat și comisia), Mircea Dogaru, Radu Harhoiu, Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Alexandru Niculescu, Radu Ocheșeanu, Ștefan Olteanu, Ioan Carol Opriș, Gheorghe Poenaru-Bordea, Adrian Popescu, Alexandru Suceveanu, Victor Teodorescu, Florin Topoleanu, Mihail Zahariade m-au ajutat să ajung la unele concluzii, ori mi-au oferit unele informații utile.

În fine, doresc să mulțumesc Editurii Universității București, pentru inițiativa de a publica teza de doctorat în foarte scurt timp și în condiții excelente.

INTRODUCERE

Problemei continuității i s-au consacrat nenumărate lucrări în istoriografia românească, începând cu operele Stolnicului Constantin Cantacuzino, ale lui Dimitrie Cantemir și ale reprezentanților Școlii Ardelene. Uneori, tema a fost abordată într-un context extraștiințific, în sensul că rezultatele cercetării au fost subordonate unor scopuri politice. Constatarea este valabilă pentru ambele părți, adică atât pentru adepții continuității daco-romane, cât și pentru adversarii ei. Dealtfel, primele studii consacrate demonstrării continuității s-au născut din nevoia de a răspunde atacurilor unor autori precum Sulzer ori Eder, care, la rândul lor, aveau drept scop contestarea legitimității drepturilor românilor ardeleni, în vremea când aceștia și le cereau.

Politizarea scrierii istoriei a condus la deformarea rezultatelor cercetării. Încă o dată, aceasta s-a întâmplat în cazul ambelor tabere. Pe de o parte, au fost ignorate sau denaturate dovezi indiscutabile ale continuității, iar pe de altă parte, a fost exagerată semnificația unor mărturii și nu au fost luate în considerare acele date care nu se potriveau cu imaginea idealizată a unei continuități românești în întregul spațiu de etnogeneză. Ne referim, în această ultimă afirmație, la ignorarea voită a posibilității ca, în unele perioade, să se fi întrerupt locuirea romanică / românească în zonele de câmpie. Dacă acest punct de vedere era împărtășit de mulți istorici mai vechi, se constată că el a fost abandonat (mai mult sau mai puțin tacit) de către o parte dintre cercetătorii din ultimele trei decenii.

Lucrarea de față își propune, între altele, să examineze în ce măsură se poate vorbi de o continuitate romanică în zonele de câmpie dintre Carpații Meridionali, Balcani și Marea Neagră. Oricare ar fi răspunsul la această întrebare, chestiunea trebuie discutată fără prejudecăți, în primul rând pentru că ea reprezintă unul dintre aspectele majore ale "problemei continuității". (De regulă, se folosește sintagma "retragerea la munte", pentru a desemna această discontinuitate a locuirii la câmpie).

Putem trece în revistă istoriografia problemei continuității, luând drept criteriu chiar atitudinea față de teoria "retragerii la munte". Nu întâmplător, deoarece studiem regiunea Dunării de Jos, care este un spațiu de câmpie înconjurat de munți și dealuri.

Această lucrare poate fi, dealtfel, privită ca o expunere pe larg a problemelor atinse de Constantin Daicoviciu într-un studiu[1] care rămâne exemplar prin obiectivitatea cu care argumentează continuitatea, precum și prin lipsa exagerărilor care au marcat unele scrieri din anii '80. În esență, Constantin Daicoviciu considera că în Muntenia și Moldova nu a existat o continuitate romanică, din simplul motiv că aceste regiuni nu ar fi fost romanizate. Ele ar fi fost <u>românizate</u> ulterior, prin instalarea populației românești venite din Transilvania, dar și de pe teritoriul fostelor provincii sud-dunărene. Culturii Dridu, care este specifică pentru zona Dunării de Jos în secolele IX-X, îi este negat caracterul românesc. Populația romanică dintre Carpații Meridionali și Balcani

---

[1] **Daicoviciu 1968**: 83-97. Vezi și **Daicoviciu 1971**: 189-195.

ar fi fost în întregime înghițită de slavi, sau alungată în munți. Iată o serie de afirmații care, ele singure, pot prilejui o amplă discuție, pe tema continuității sau discontinuității culturale la Dunărea de Jos. Studiul lui Constantin Daicoviciu a reprezentat un moment de răscruce în istoriografia etnogenezei și continuității, la fel ca și cel al lui Ion Nestor, publicat cu patru ani mai înainte[2]. Spunem aceasta, deoarece ele sunt primele lucrări care încearcă să clarifice etnogeneza românească, pornind în primul rând de la cercetările arheologice, care, în anii '50-'60, au început să aducă la lumină primele descoperiri mai importante referitoare la epoca migrațiilor. În studiul său, Ion Nestor oferea o viziune diferită asupra chestiunilor care vor fi tratate ulterior de Constantin Daicoviciu, admițând o continuitate etnoculturală și pentru Muntenia și Moldova. Se arăta că recent descoperita cultură Ipotești-Cândești-Ciurel[3] are caracter romanic și că din ea s-a dezvoltat apoi cultura Dridu - cultura populației românești din secolele IX-X. Cele două studii, ale lui Nestor și Daicoviciu, sunt, în fond, reprezentative pentru cele două puncte de vedere referitoare la dilema continuitate / discontinuitate la Dunărea de Jos și la problema "retragerii la munte".

Întorcându-ne acum la expunerea sistematică a istoriografiei problemei continuității la Dunărea de Jos[4], începem prin a aminti că primul care a pus-o în discuție a fost dalmatinul Ioannes Lucius (*De regno Dalmatiae et Croatiae*, Frankfurt, 1666)[5]. Lucius (Lučić) admitea supraviețuirea parțială a populației din Dacia Romană, dar și o strămutare de către bulgari a romanicilor de la sud de Dunăre la nordul fluviului. Cartea sa a rămas multă vreme nedepășită, prin scrupulozitatea cu care a adunat și comentat izvoarele. Este drept că și Cantemir a realizat ceva asemănător în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, dar această vastă lucrare, rămasă în manuscris, nu a intrat în circuitul istoriografic al epocii. Lucius deschide, așadar, controversa asupra eventualei emigrări a unor grupuri de romanici, de la sudul la nordul Dunării. În ultima parte a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, primii istorici români-Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir - au argumentat continuitatea, utilizând izvoarele istorice și argumentele lingvistice. Nu ne vom opri asupra operelor lor, ca dealtfel nici asupra celor ale membrilor Școlii Ardelene (Gheorghe Șincai, Petru Maior), ori ale contestatarilor continuității de la finele secolului al XVIII-lea (F.J. Sulzer, J. C. Eder)[6]. Pentru ceea ce ne preocupă în principal - urmărirea punctelor de vedere referitoare la "retragerea la munte" - sunt mai relevante operele altor doi istorici contemporani ai Școlii Ardelene: Johann Thunmann și Dimitrie Philippide. Primul, autor al unui studiu despre istoria popoarelor din Europa răsăriteană (Leipzig, 1774), argumenta descendența românilor din tracii romanizați, de la nordul și de la sudul Dunării, și atrăgea atenția asupra înrudirii dintre românii din Dacia și aromâni. Invaziile migratorilor i-au determinat pe strămoșii românilor să se refugieze în munți (în Carpați, în Balcani și în Pind), ceea ce i-a salvat, dar ar fi condus și la trecerea lor la un mod de viață nomad[7]. La rândul său, D. Philippide (în *Istoria României*, Leipzig, 1816) demonstra continuitatea daco-romanilor la nordul Dunării și admitea retragerea în locuri ferite în timpurile de primejdie, dar cu precizarea, deosebit de interesantă și, într-un sens, modernă, că stăpânii barbari aveau nevoie de oamenii de rând, agricultori sau meșteșugari și, că, de aceea, populația autohtonă a sfârșit prin a conviețui pașnic cu barbarii[8].

---

[2] **Nestor 1964**: 383-423.

[3] În ceea ce ne privește, preferăm să folosim denumirea "cultura Ciurel", fiindcă, așa cum arată **Diaconu 1993**: 299, există deosebiri importante între aspectul Ciurel și aspectul Cândești, iar descoperirile de la Ipotești (jud. Olt) sunt nesemnificative.

[4] Istoriografia problemei continuității este prezentată pe larg în **Stoicescu 1980** și **Brezeanu 1991**: 14-81.

[5] Vezi la **Philippide 1923**: 664-665; **Stoicescu 1980**: 19; **Brezeanu 1991**: 20-21.

[6] Vezi prezentările făcute de **Philippide 1923**: 665-666, 668-675, 675-676, 678; **Stoicescu 1980**: 20-35 și **Brezeanu 1991**: 31-35.

[7] Vezi **Philippide 1923**: 666-667 și **Stoicescu 1980**: 23-24.

[8] Apud **Philippide 1923**: 681-682.

Trecem peste lucrările lui D. Fotino (1818), M. Kogălniceanu (1837), P. J. Schafarik (1844), J. A. Vaillant (1844) și F. Miklosich 1862)[9], care nu au adus prea multe lucruri noi în dosarul problemei continuității și ajungem astfel la unul dintre cele mai importante momente din istoria acestei îndelungate controverse: la Robert Roesler, al cărui nume a devenit sinonim cu teoria contestării continuității românilor la nordul Dunării. În cartea sa din 1871, Roesler avansa o serie întreagă de argumente contra continuității daco-romane la nordul Dunării, între care cele mai importante se refereau la slaba romanizare a provinciei Dacia și la faptul că numeroasele împrumuturi slave sudice din limba română nu s-ar putea explica decât prin formarea poporului român pe teritoriul Bulgariei[10]. Astăzi argumentele lui Roesler sunt caduce, dar, în epocă, respingerea lor a necesitat o amplă demonstrație. Roesler a avut totuși un merit: a evidențiat intensitatea romanizării provinciilor sud-dunărene - fapt care astăzi este contestat, în mod tendențios, de unii istorici bulgari. În interesul teoriei sale, Roesler acorda un rol însemnat teritoriului dintre Dunăre și Balcani în etnogeneza românilor și arăta că în secolele XII-XIII, populația românească de acolo era atât de numeroasă, încât a reușit să întemeieze un stat puternic, Imperiul Asăneștilor. În privința aceasta, trebuie să o spunem, Roesler a avut dreptate!

Teoria atât de bine elaborată a lui Roesler a fost însușită și de Wilhelm Tomaschek (în *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, 1881), un autor care, anterior, fusese adept al continuității[11].

Cartea lui Roesler a stârnit numeroase reacții. Primul istoric român care a formulat o critică severă și bine întemeiată a teoriei imigrării românilor de la sudul Dunării a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu, în primul rând în *Istoria critică a românilor* (1873). Această lucrare, plină de idei interesante, este importantă din punctul nostru de vedere și fiindcă argumentează rolul precumpănitor al anumitor zone în supraviețuirea populației românești (este vorba de Oltenia și Transilvania)[12]. Idei asemănătoare au fost susținute și de Josef Ladislau Pić (1880, 1886), care a întrebuințat și argumente antropologice, pe baza cărora a conchis că tipul roman s-a păstrat în special în Banat, Transilvania și Oltenia; Muntenia și Moldova ar fi fost românizate ulterior, de către populația care a coborât treptat din zonele de deal și de munte[13].

O contribuție însemnată la controversa continuității a adus-o în epocă Julius Jung, care, pentru prima oară, a efectuat un studiu comparativ cu provinciile romane de la Dunărea mijlocie și superioară (Pannonia, Noricum, Rhaetia)[14].

Critica sistematică a teoriei lui Roesler și elaborarea unei teorii a continuității au fost întreprinse de A. D. Xenopol[15] și apoi de Dimitre Onciul[16]. Din punctul de vedere al criteriului pe care îl urmărim, remarcăm că ambii istorici au adoptat teza "retragerii la munte". În special D. Onciul a reușit să construiască o teorie coerentă a etnogenezei românilor, pornind de la izvoarele literare și de la interpretarea faptelor de limbă. Ceea ce merită subliniat în contextul care ne interesează este admiterea unei deplasări a populației romanice de la sudul la nordul Dunării, în

[9] Vezi **Philippide 1923**: 683-689; **Stoicescu 1980**: 37-41.

[10] Prezentarea opiniilor lui Roesler la **Philippide 1923**: 690-695 și **Stoicescu 1980**: 42.

[11] Vezi **Philippide 1923**: 689-690, 698-703 și **Stoicescu 1980**: 41.

[12] **Hasdeu 1984**, în special: 436-506.

[13] Vezi studiul critic al lui Onciul asupra operelor sale (**Onciul 1968**: I, 262-278); de asemenea, **Stoicescu 1980**: 45-46.

[14] **Jung 1887**. Vezi și **Stoicescu 1980**: 43-44.

[15] Nu numai în *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (prima ediție, în 1888), ci și într-o lucrare specială din 1884, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană* - care a prilejuit, la rândul ei, elaborarea de către Onciul a unui studiu care critica atât pe Roesler, cât și pe Xenopol (superficial în unele privințe).

[16] Îndeosebi în "Darea de seamă critică" la opera mai sus citată a lui Xenopol (1885), dar și în alte lucrări ulterioare. Vezi **Onciul 1968**: I, 131-260, 261-279, 447-463, 570-591; II: 143-165. Vezi și aprecierile lui **Philippide 1923**: 740-760, 768-770 și **Stoicescu 1980**: 50-51.

vremea dominației Bulgariei asupra teritoriului nord-dunărean; acest adaos de populație ar fi întărit elementul daco-roman care mai rămăsese după abandonarea Daciei, și care supraviețuia numai pe teritoriul fostei provincii, cu precădere în zonele mai înalte. Astfel, teoria "retragerii la munte" apare din nou, ca odinioară la Lucius, combinată cu ideea imigrării parțiale. Studiile lui D. Onciul au reprezentat multă vreme ultimul cuvânt în privința etnogenezei și a formării statelor medievale românești.

Din perspectivă lingvistică, Ovid Densusianu[17] a ajuns la concluzii diferite. Ca și Gustav Weigand[18], el situa zona de formare a poporului român la sud de Dunăre, în fostele provincii Moesia Prima și Dacia Mediterranea, pe considerentul că înrudirile lingvistice româno-albaneze nu s-ar putea explica decât printr-o lungă conviețuire a românilor cu albanezii. Opera lui O. Densusianu a luat prea puțin în considerare argumentele istorice. Un alt lingvist, Alexandru Philippide[19], a elaborat însă o vastă lucrare, care combina analiza faptelor de limbă cu cea a unei mari mase de informații literare și epigrafice. Deosebindu-se puțin de Ovid Densusianu, el era de părere că aria de formare a poporului român a inclus și fosta provincie Dacia, dar că, după retragerea aureliană, această arie s-a restrâns la partea sud-dunăreană; după secolul al VII-lea s-ar fi petrecut deplasări ale populației românești de la sud la nord de fluviu.

Cu masiva operă a lui Alexandru Philippide se încheie o epocă în cercetarea problemei continuității. După Marea Unire din 1918, istoricii români au renunțat la ceea ce am putea numi **"varianta minimală" a teoriei continuității**, adică la admiterea continuității numai pentru anumite zone sau medii geografice. Marile sinteze interbelice de istorie a românilor (ale lui Nicolae Iorga și C. C. Giurescu) s-au situat pe poziția includerii câmpiei, respectiv a Munteniei și Moldovei, în aria de etnogeneză. Un studiu de istorie a mentalităților ar putea cerceta legătura dintre contextul epocii (înfăptuirea României Mari) și aceste puncte de vedere istoriografice. Raritatea cercetărilor arheologice asupra epocii migrațiilor a făcut ca argumentele continuității să rămână aproximativ aceleași.

Contextul politic internațional (revizionismul Ungariei și Bulgariei) a stimulat publicarea unor studii speciale asupra problemei continuității, dintre care cele mai importante sunt cele ale lui Gheorghe I. Brătianu[20] și Aurelian Sacerdoțeanu[21]. Dintre contestatarii continuității romanice la Dunărea de Jos îl menționăm aici pe P. Mutafčiev[22], care a primit un răspuns bine argumentat din partea lui P. P. Panaitescu[23]. (Nu ne referim aici și la contestatarii continuității în Transilvania, mai numeroși).

În perioada interbelică, marele progres a fost cel înregistrat de cercetările de istorie a limbii. În special școala lingvistică de la Cluj, reprezentată de Vasile Bogrea, Nicolae Drăganu, Sextil Pușcariu și Emil Petrovici, a adus noi argumente în sprijinul teoriei continuității. Contribuțiile cele mai importante au fost cele legate de analiza datelor conținute în *Atlasul Lingvistic Român* - opera de căpătâi a școlii clujene. Pe baza lor s-a demonstrat că daco-romanii au continuat să locuiască în fosta provincie după retragerea aureliană. Concluziile lui Sextil Pușcariu[24] și Emil Petrovici[25] au fost preluate și dezvoltate de filologul german Ernst Gamillscheg - autorul mai multor studii despre originea românilor, dintre care cel publicat în 1940 a avut un mare ecou

[17] În *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901; vezi **Stoicescu 1980**: 56-57.
[18] Vezi un studiu critic asupra lucrărilor acestuia la **Frățilă 1987**: 155-183.
[19] **Philippide 1923**. Vezi și observațiile lui **Stoicescu 1980**: 58.
[20] **Brătianu 1988 b.**
[21] **Sacerdoțeanu 1936.**
[22] **Mutafčiev 1932** (versiunea franceză, mai "moderată", a unei lucrări în limba bulgară din 1927).
[23] **Panaitescu 1929.**
[24] Vezi **Pușcariu 1976** (în special: 155-369).
[25] **Petrovici 1942**: 864-878; **Petrovici 1943**: 233-277.

printre specialişti[26]. Din punctul de vedere care ne preocupă, remarcăm că aceste studii lingvistice au argumentat teoria supravieţuirii populaţiei romanice nord-dunărene în anumite zone (*Kerngebieten*, la Gamillscheg): în Munţii Apuseni, dar şi în bazinul Timocului şi în zona de luncă a Dunării dintre Teleorman şi Brăila. Aşadar, lingviştii, spre deosebire de istorici, au rămas adepţii unei variante "minimale" a continuităţii. Simion Mehedinţi a dat şi o fundamentare antropogeografică acestor teorii lingvistice, subliniind rolul Transilvaniei ca "rezervor etnic românesc" de-a lungul epocii migraţiilor şi în evul mediu[27].

Menţionăm, pe de altă parte, studiile asupra originii românilor sud-dunăreni, întreprinse de Theodor Capidan[28] şi Silviu Dragomir[29].

În timpul regimului comunist, discuţiile asupra etnogenezei au fost marcate de interese şi conotaţii ideologice şi propagandistice. În anii '50, s-a exagerat rolul slavilor în formarea poporului român, fără a fi totuşi contestată continuitatea populaţiei romanizate în aria de etnogeneză. Academia R.P.R. a înfiinţat o "Comisie pentru studiul formării limbii şi poporului român", care a organizat şi o consfătuire, la 25 noiembrie 1958, cu participarea lui Alexandru Rosetti, Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici, David Prodan. Dezbaterile de atunci au fost publicate într-un volum litografiat de uz intern, care până în 1989 a avut regim secret. Cele mai interesante au fost intervenţiile lui Emil Petrovici. Acesta arăta că toate numele de râuri antice au fost transmise prin filieră slavă, şi la nord, şi la sud de Dunăre. Absenţa hidronimiei româneşti s-ar explica prin trecerea românilor la nomadism în timpul epocii migraţiilor. Hidronimia slavă, maghiară, cumană "ne arată că fixarea românilor s-a întâmplat într-o epocă relativ recentă (sec. XIII-XIV). Aceasta nu înseamnează însă că românii reprezintă populaţia cea mai recentă în spaţiul carpato-dunărean. Dimpotrivă, ca popor de păstori legaţi de munţi şi de balta Dunării, ei trebuie consideraţi ca cei mai vechi locuitori ai acestor ţinuturi. Ei au fost însă ultimii care s-au fixat"[30].

Rezultatele cercetărilor arheologice din anii '50 (destul de bogate) au fost sintetizate în primul volum al tratatului oficial de *Istoria României* (1960), în care capitolele referitoare la secolele VI-VIII şi la problema etnogenezei şi continuităţii au fost redactate de Ion Barnea, Maria Comşa, Constantin Daicoviciu, Ion Nestor, Emil Petrovici, Gheorghe Ştefan. Capitolul despre etnogeneză a fost reluat de autorii săi, C. Daicoviciu, E. Petrovici şi Gh. Ştefan şi într-o mică monografie apărută în 1963 (*La formation du peuple roumain et de sa langue*). Spre deosebire de manualul de "Istoria R.P.R.", de tristă celebritate, al lui M. Roller (prima ediţie, în 1947), tratatul academic din 1960 se remarcă printr-o abordare foarte serioasă a problemei continuităţii (deşi rolul slavilor era încă supradimensionat).

Studiul lui Ion Nestor (vezi mai sus), apărut chiar în anul "Declaraţiei din Aprilie", a reprezentat o necesară aducere la proporţii reale a contribuţiei slavilor la etnogeneza românilor. El a redeschis, în anii '60-'70, şi discuţia în jurul "retragerii la munte". Reputatul geograf Ion Conea a publicat în 1967 un studiu care contesta includerea zonelor de câmpie în aria de etnogeneză, considerând eronate concluziile lui I. Nestor. Bazându-se pe relatări din mai multe epoci, I. Conea arăta[31] că, în momentele de invazii, populaţia se refugia la munte şi în păduri. Totuşi, el admitea că etnogeneza s-a desfăşurat şi în zonele împădurite de la câmpie. Aceleaşi argumente şi aceleaşi concluzii au fost exprimate, tot în 1967, de alt geograf, Ion Donat[32]. De asemenea, Maria Comşa considera că în vremurile nesigure, populaţia romanică s-a refugiat în zonele mai

[26] **Gamillscheg 1940**.
[27] **S. Mehedinţi**, *Ce este Transilvania ?*, Bucureşti, 1940.
[28] **Capidan 1927**: 183-352; **Capidan 1936**.
[29] **Dragomir 1944**: 63-101.
[30] **Petrovici 1959**: 14-15.
[31] **Conea 1967**: 3-14.
[32] **Donat 1967**: 1145-1161.

înalte[33]. Studiul din 1968 al lui C. Daicoviciu, la care ne-am referit mai sus, a fost gândit tot ca o replică la punctul de vedere al lui Ion Nestor. În 1976 a apărut un scurt articol al lui C. C. Giurescu[34], în care a fost expusă sintetic o nouă variantă a teoriei "retragerii la munte": "retragerea la pădure, nu retragerea la munte".

Pe de altă parte, punctul de vedere opus, al etnogenezei desfăşurate şi în zonele de câmpie, a câştigat noi adepţi, în special printre arheologii formaţi de Ion Nestor: Eugenia Zaharia[35], Ligia Bârzu[36], Dan Gh.Teodor[37], Petre Diaconu[38], Victor Teodorescu[39], Octavian Toropu[40], care, în diverse studii, susţin continuitatea etnică şi culturală romanică în toate zonele de câmpie. Un argument însemnat în sprijinul acestei teorii a fost adus de descoperirea culturilor Ciurel şi Costişa-Botoşana, de factură romanică, datate în secolele V/VI-VII şi răspândite şi în zonele de câmpie din Muntenia şi Moldova. În acest context amintim şi valoroasa carte postumă a lui P. P. Panaitescu, care este reprezentativă pentru concepţia desfăşurării etnogenezei într-un spaţiu foarte larg: "Poporul român este continuarea romanităţii orientale, el s-a format pe un spaţiu întins, şes, deluros şi muntos, a cărui axă este Dunărea"[41]. Panaitescu a introdus noţiunea "pânzelor de populaţie", cea romanică şi cea slavă, care se întrepătrundeau din nordul Daciei până în Pind, în cursul secolelor VII-X. "Numai aşa prin teoria pânzelor de populaţie care cu vremea se cristalizează pe un anumit teritoriu, se lămureşte, printr-o lungă convieţuire pe aceleaşi ţinuturi, înrâurirea slavă asupra limbii române (...), dar totodată şi puternica înrâurire a limbii latine balcanice asupra bulgarei..."[42].

Lingviştii au realizat în anii '60-'80 mai multe lucrări de importanţă capitală pentru istoria limbii române. Amintim în această privinţă ediţiile mai noi ale *Istoriei limbii române* de Alexandru Rosetti (ediţia definitivă, în 1986), tratatul colectiv de *Istoria limbii române* din 1969, *Istoria limbii române* de G. Ivănescu (1980), precum şi alte studii, semnate de Gh. Mihăilă, I. Pătruţ, D. Macrea, V. Arvinte, C. Poghirc. Dintre lingviştii străini, contribuţii însemnate a adus Günther Reichenkron, care a dezvoltat teoria profesorului său Gamillscheg asupra "vetrelor" de etnogeneză[43].

În ultimii ani au apărut noi lucrări care contestă continuitatea romanică la Dunărea de Jos. Gottfried Schramm[44] a întreprins o minuţioasă şi vastă cercetare a toponimiei sud-est europene, ajungând la concluzia că romanitatea nord-dunăreană a dispărut după retragerea aureliană. La sud, instalarea slavilor ar fi provocat refugierea autohtonilor romanici în oraşele care mai rezistau (la sud de Munţii Balcani), precum şi în zona cea mai înaltă a masivului balcanic, în Dacia Mediterranea, unde au devenit păstori nomazi. Slavii ar fi asimilat toată populaţia dacică rămasă neromanizată, de la care ar fi preluat vechea hidronimie. Spre deosebire de Gamillscheg şi Petrovici, Schramm nu admite o retragere a populaţiei romanice şi în Munţii Carpaţi, deşi el ia în considerare un fenomen similar, pentru a rezolva problema locului de formare a poporului român (în Munţii Balcani, adică). Importanţa operei lui Schramm constă în riguroasa analiză a

---

[33] **Comşa 1968 a**: 365, nota 38.
[34] **Giurescu 1976**: 13-16.
[35] **Zaharia 1971**: 269-287.
[36] **Bârzu 1980**: 48- 104.
[37] **Teodor 1978**; **Teodor 1980**: 75-84; **Teodor 1981**.
[38] **Diaconu 1974**: 289-293; **Diaconu 1981**:217-220.
[39] **Teodorescu 1964**: 485-503; **Teodorescu 1971 a**: 104-130; **Teodorescu 1971 b**: 1041-1044.
[40] **Toropu 1976**.
[41] **Panaitescu 1969**: 117.
[42] **Ibidem**: 121.
[43] **Reichenkron 1963**: 61-77.
[44] **Schramm 1981**; vezi şi **Idem 1985**: 223-241; **1986**: 104-125; **1987 b**: 85-94.

materialului toponimic, dar, așa cum s-a remarcat despre ea, "o abordare a problemei în lumina unei singure categorii de izvoare nu poate conduce decât la rezultate contestabile"[45]. (Schramm nu se referă deloc la cercetările arheologice, ignorând chiar și concluziile deduse din teoria lui Gamillscheg despre acele "vetre" - *Kerngebieten* - în care s-a format poporul român).

Deși nu privește direct Dunărea de Jos, trebuie amintită aici și cartea lui Kurt Horedt despre Transilvania în evul mediu timpuriu[46], deoarece ea cuprinde un capitol important despre problema continuității. Concepția lui Horedt se înscrie pe linia lui Lucius și Philippide, în sensul că revenirea românilor în Transilvania s-a petrecut în condițiile expansiunii Bulgariei, în secolul al IX-lea; Horedt afirmă însă că slavizarea Transilvaniei a fost totală în secolul al VII-lea, dispărând orice rămășițe ale urmașilor dacoromanilor din provincie. Continuitatea romanică la Dunărea de Jos a fost contestată de curând și de Uwe Fiedler, într-o vastă monografie consacrată necropolelor din secolele VII-IX din Bulgaria de nord, Dobrogea și Muntenia, atribuite de el exclusiv slavilor și protobulgarilor[47]. Menționăm și poziția recentă a unor arheologi bulgari (de exemplu, Velizar Velkov[48]), de negare a intensității romanizării provinciilor Moesia Secunda și Scythia și, implicit, de contestare a continuității romanice între Dunăre și Balcani.

După acest istoric al problemei continuității, este necesar să ne definim termenii, adică să facem o distincție între noțiunile de "continuitate culturală", "continuitate etnică" și "continuitate de locuire", noțiuni care, adeseori, sunt confundate și contopite într-o prea vagă și fabuloasă "continuitate" (care a și devenit un fel de clișeu al propagandei și folclorului istoric). Oricum, continuitatea culturală nu poate fi totală, ci selectivă, căci tradiția se degradează și în final dispare; continuitatea etnică este inevitabil afectată de amestecul cu populațiile alogene, iar continuitatea de locuire nu poate fi admisă decât între limitele unui spațiu destul de larg, deoarece comunitățile sătești erau nevoite să-și mute, periodic, vetrele de sat, din motive economice și de securitate.

Continuitatea culturală însemnând **păstrarea de către un grup uman a unor elemente de cultură (tehnici, obiecte, obiceiuri, limbă, credințe, forme de organizare)**, ea este **opusă și complementară acculturației**. Dacă acculturația este mai puternică, în istoria acelui grup uman apare o discontinuitate culturală, chiar dacă, din punct de vedere etnic, a existat o continuitate. Este, bunăoară, cazul romanizării dacilor. În mare măsură, aceasta s-a făcut pe fondul unei continuități etnice (adică biologice și demografice) și a însemnat o discontinuitate a culturii autohtone, dar, în același timp, și o continuitate din punctul de vedere al culturii romane provinciale. Așadar, cele trei tipuri de continuitate nu sunt, în mod obligatoriu, concomitente. Deoarece niciodată o cultură nu dispare complet în urma acculturației, orice discontinuitate culturală presupune și o anumită continuitate, și invers. Deci, **continuitatea culturală trebuie studiată în permanență în raportul ei cu procesele de discontinuitate**, de schimbare ori de ruptură. În caz contrar, concluziile la care s-ar ajunge ar putea fi deformate și chiar tendențioase. Despre "problema continuității" trebuie să se discute fără patimă și cu o cât mai mare obiectivitate, având mereu în vedere faptul că absolutizarea ideii de continuitate (culturală, etnică și teritorială) ține de o imagine naivă, reducționistă și, până la urmă, anistorică a realității istorice. Cu alte cuvinte, continuitatea nu poate însemna păstrarea nealterată, neafectată de nici o schimbare, a elementelor de cultură, a fondului etnic ori a habitatului.

Ceea ce ne interesează în această lucrare este un caz concret: **urmărirea relației dinamice dintre continuitate și discontinuitate în regiunea Dunării de Jos, în perioada dintre destrămarea civilizației urbane romano-bizantine și formarea "culturii Dridu"**.

---

[45] **Brezeanu 1991**: 81, nota 206.
[46] **Horedt 1986**: 170-175.
[47] **Fiedler 1992.**
[48] **Velkov 1987 b**: 13-21.

Pentru spaţiul Dunării de Jos, problema continuităţii sau discontinuităţii se pune cu precădere pentru secolele VII-VIII. Este adevărat că au mai existat, şi mai înainte, şi mai târziu, şi alte perioade critice, în care s-a petrecut, în anumite privinţe, o discontinuitate culturală. Astfel, în secolul al V-lea, provinciile dunărene au suferit grave distrugeri şi au fost aproape pierdute pentru autoritatea centrală, situaţia prefigurând-o pe cea de la sfârşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de-al VII-lea. Pe de altă parte, în Muntenia şi Moldova a fost sesizat, în general, un *hiatus* în habitatul autohton, nefiind clarificate încă împrejurările în care s-au format culturile Ciurel şi Costişa-Botoşana. Mai târziu, în secolele XI-XIII, a existat o discontinuitate între cultura Dridu şi aşezările din perioada de formare a statului medieval Ţara Românească (este vorba de o perioadă puţin cunoscută arheologic, în care majoritatea vestigiilor aparţin ultimului val de nomazi). Totuşi, cea mai dificilă perioadă, care a avut, totodată, şi un loc crucial în procesul de etnogeneză, a fost cea a secolelor VII-VIII. Mai exact, este vorba de **intervalul dintre destrămarea civilizaţiei urbane romano-bizantine şi formarea noii sinteze culturale cunoscute sub numele de "cultura Dridu", sau "cultura balcano-dunăreană"**. Desigur că nu avem în vedere aceste două secole în sens strict, limitele cronologice ale perioadei fiind aproximative. Un reper destul de semnificativ pentru sfârşitul ei este reprezentat de ascensiunea Bulgariei de la sfârşitul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al IX-lea, petrecută într-un context asupra căruia ne vom opri în primul capitol. Este un reper de natură politico-militară, dar el poate fi privit şi într-o perspectivă mai largă, inclusiv culturală şi demografică, fiindcă această întărire şi extindere a statului bulgar a contribuit şi la cristalizarea orizontului cultural specific pentru Dunărea de Jos în secolele IX-X, precum şi la unele deplasări de populaţie.

În privinţa începutului perioadei de care ne ocupăm, acesta, în mod evident, trebuie plasat în secolul al VI-lea. Multe dintre fenomenele specifice pentru secolul al VII-lea - ruralizarea şi dispariţia vieţii urbane, instalarea slavilor, transformările din cultura materială, barbarizarea - îşi au originea în secolul al VI-lea, sau mai precis în a doua sa jumătate. Dealtfel, pentru partea nord-dunăreană a spaţiului de care ne ocupăm, este adeseori dificil de făcut o distincţie între materialele din secolul al VI-lea şi cele din secolul al VII-lea. Aşadar, limitele cronologice ale perioadei pe care o tratăm sunt destul de laxe, de difuze.

"Dunărea de Jos" este denumirea cursului fluviului de la Porţile de Fier până la vărsare. Uneori, în partea inferioară a fluviului este inclus şi sectorul Belgrad - Porţile de Fier. Având însă în vedere faptul că, până în secolul al XIX-lea, Cazanele erau foarte greu de trecut, Porţile de Fier pot fi socotite limita dintre Dunărea Mijlocie şi Dunărea de Jos. În antichitate şi evul mediu, dificultatea navigaţiei prin Porţile de Fier a îngreunat comunicarea între cele două sectoare ale Dunării şi a condus la orientări economice şi culturale divergente. De aceea, chiar dacă unii geografi consideră cotul de la Belgrad ca început al Dunării de Jos, preferăm să urmăm celălalt punct de vedere.

Regiunea Dunării de Jos este delimitată la nord, la vest şi la sud de două lanţuri muntoase: Carpaţii Meridionali şi Balcanii. Includem în acest spaţiu şi extremitatea de sud a Moldovei, din dreptul Carpaţilor de Curbură, zonă care şi în evul mediu a fost strâns legată de Muntenia şi de Dobrogea. Teritoriul pe care îl studiem poate fi privit ca o vastă depresiune, traversată la mijloc de Dunăre şi mărginită la est de Marea Neagră. În cadrul acestui spaţiu, mediul geografic este foarte variat. În antichitate, suprafaţa împădurită era mult mai mare, în special în Oltenia, vestul şi centrul Munteniei. Chiar şi Dobrogea avea păduri mai bogate decât acum (este semnificativ, în această privinţă, numele cetăţii *Ulmetum*). Estul Munteniei ("Bărăganul"), sudul Moldovei şi o parte din Dobrogea erau zone de stepă sau silvo-stepă. Câmpia dintre Dunăre şi Balcani era zona cea mai propice pentru agricultură. De-a lungul Dunării, pe malul nordic, până la Durostorum, iar apoi între braţele fluviului, exista o zonă de bălţi şi mlaştini care, după cum vom vedea, au

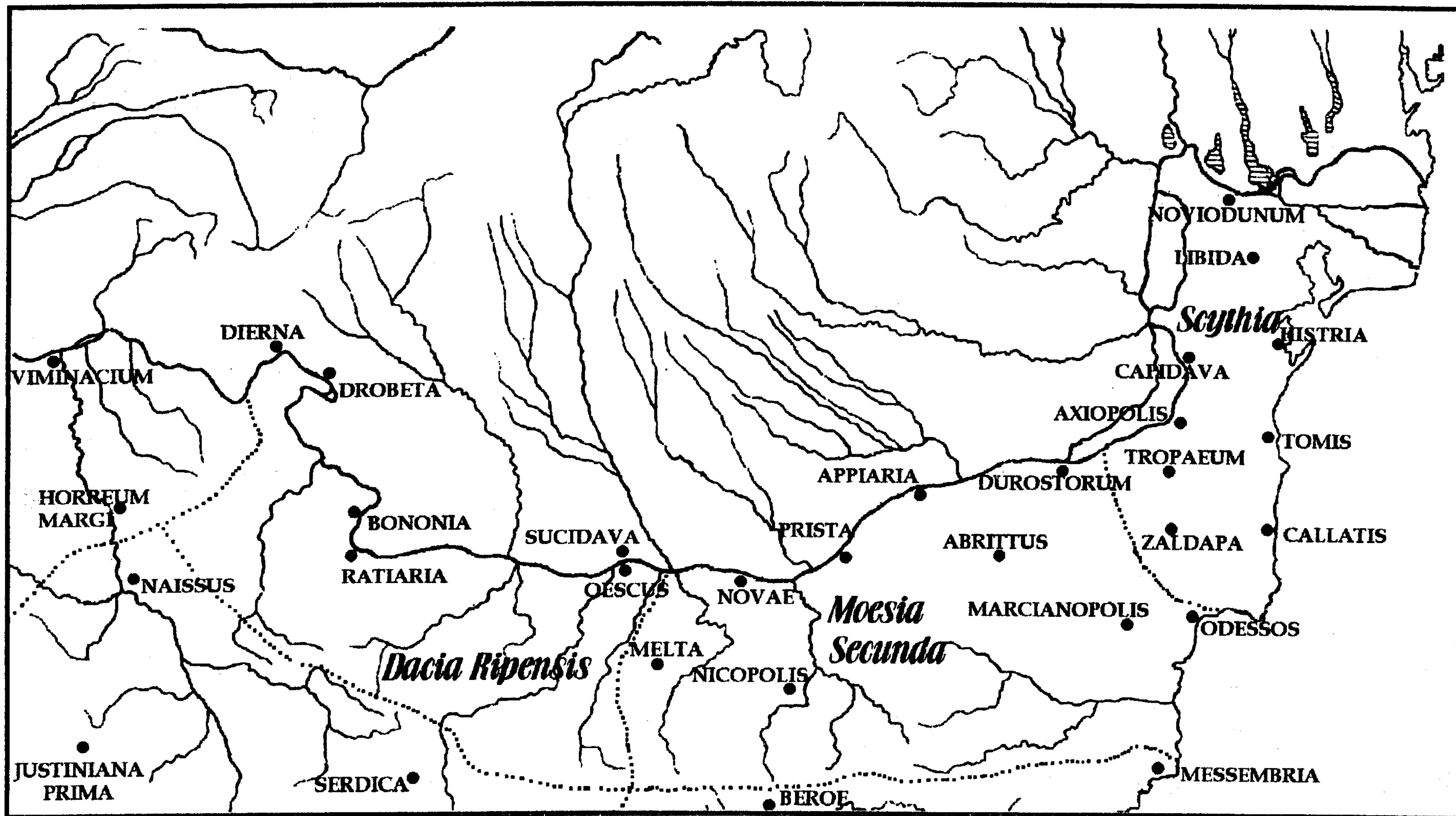

Figura 1: Teritoriul studiat

avut un rol important în supraviețuirea populației care era nevoită să se refugieze. Situarea spațiului Dunării de Jos între două masive muntoase a favorizat, pe de altă parte, deplasarea centrifugă a populației din zonele joase și deschise către cele mai ferite, în perioadele de pericol.

În secolul al VI-lea - care este punctul de plecare al investigației noastre - jumătatea de sud a acestui spațiu era împărțită între provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia. Jumătatea nordică era teritoriu barbar (cu excepția capetelor de pod de la Dierna, Drobeta, Izvoarele și Sucidava).

Izvoarele pe baza cărora poate fi investigată perioada sunt destul de sărace. În privința celor literare, dacă acestea aduc suficiente informații pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea (adică pentru perioada premergătoare destrămării *limes*-ului), ele devin în schimb laconice pentru secolele VII-VIII. Faptul este explicabil, căci zona Dunării de Jos a ieșit din atenția istoriografiei bizantine. Pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, izvoarele utilizate sunt (în ordinea importanței și a cantității informațiilor): cronica lui Theophylact Simocatta, fragmentele rămase din scrierea lui Menander Protector, *Strategikon*-ul lui Pseudo-Maurikios, cronicile lui Theophanes Confessor, Agathias, Iordanes, Ioan din Efes, Johannes Biclarensis, Paulus Diaconus, scrierile lui Procopius din Caesarea. Pentru secolele VII-VIII, informațiile provin mai cu seamă din cronica lui Theophanes Confessor. Se mai adaugă cronicile lui: Nikephor, Ioan de Nikiou, Leo Grammaticus, Georgios Monachos, Ioannes Zonaras, culegerile de "Miracole" ale Sf. Dumitru editate de P. Lemerle, operele lui Constantin Porfirogenetul, geografia anonimă din Ravenna. O categorie aparte de izvoare literare o constituie listele de episcopate și listele de semnături ale ierarhilor prezenți la unele concilii.

Pentru perioada de care ne ocupăm, izvoarele epigrafice sunt extrem de sărace. De fapt, este vorba doar de inscripția de la Lazu și de o inscripție de la Odessos, precum și de unele inscripții protobulgare.

În aceste condiții, descoperirile arheologice capătă, în mod inevitabil, locul principal în cadrul izvoarelor utilizabile. Cercetarea arheologică a perioadei finale a provinciilor romano-bizantine de la Dunărea de Jos are o tradiție ceva mai îndelungată decât arheologia epocii migrațiilor în teritoriul nord-dunărean. Primele observații în această direcție au fost făcute de Grigore Tocilescu la Tropaeum și de Vasile Pârvan la Ulmetum, Histria și Chiosé Aidin. Întrucât interesul arheologiei se îndrepta cu precădere către perioada clasică, acestor vestigii "barbare" nu li s-a acordat însă prea multă importanță. Nici în perioada interbelică nu au existat preocupări sistematice pentru studierea epocii finale a provinciilor romano-bizantine. Săpăturile efectuate de Grigore Florescu la Capidava, de Gheorghe Ștefan la Dinogetia, de Paul Nicorescu la Argamum, precum și cele desfășurate în continuare la Histria au atins doar tangențial această problemă. Nici arheologii bulgari și sârbi nu au adus vreo contribuție semnificativă. Pentru teritoriul Bulgariei, este de notat în schimb cercetarea sistematică a antichităților de la Pliska, din epoca khaganatului bulgar.

De o adevărată dezvoltare a arheologiei secolelor VI-VII pe teritoriul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia se poate vorbi abia începând din anii '50, atât în România, cât și în Bulgaria și Iugoslavia. În ultimele patru decenii, au fost dobândite cunoștințe amănunțite referitoare atât la *limes*-ul dunărean, cât și la mai multe așezări urbane din interiorul provinciilor. Din păcate, așezările rurale și necropolele sunt mai puțin cunoscute. (În legătură cu necropolele, remarcăm totuși importanța cercetărilor lui Aurelian Petre de la Beroe - Piatra Frecăței). Este de semnalat existența unor preocupări pentru investigarea sistematică a unor microzone, precum cea a Porților de Fier, unde arheologii iugoslavi au săpat și publicat aproape exhaustiv fortificațiile din epoca romano-bizantină (și nu numai). Ar fi de dorit ca această manieră de cercetare să se extindă. Unele situri din Moesia Secunda au fost săpate de misiuni arheologice germane (Iatrus)

și poloneze (Novae, Odărci), în colaborare cu arheologii bulgari. Rezultate importante au fost obținute în special pe șantierele arheologice de la Capidava, Dinogetia, Halmyris, Histria, Iatrus, Nicopolis ad Istrum, Novae, Sacidava, Tropaeum. Tot aici trebuie să amintim cercetarea capetelor de pod de la nordul Dunării, care mai funcționau în secolul al VI-lea în Oltenia (Dierna, Drobeta, Izvoarele, Sucidava). Dintre arheologii care au efectuat cercetări în această direcție, îi menționăm pe: S. Angelova, Al. Barnea, Ion Barnea, A. Cermanović-Kuzmanović, M. Cicikova, M. Coja, Z. Covacef, M. Davidescu, R. Florescu, T. Ivanov, D. Janković, S. Michailov, A. Opaiț, Gh. Papuc, S. Parnicki-Pudelko, A. Petre, Vl. Popović, M. Sâmpetru, C. Scorpan, Al. Suceveanu, O. Toropu, D. Tudor, V. Velkov, M. Zahariade.

Din altă perspectivă, cea a studierii culturii materiale, s-au înregistrat, de asemenea, progrese importante în stabilirea tipurilor ceramice specifice pentru secolele VI-VII (B. Böttger, A. Suceveanu, P. Diaconu, A. Opaiț, C. Scorpan), a cronologiei și tipologiei unor catarame și fibule (J. Werner, S. Uenze, P. Diaconu, D. G. Teodor, V. Varsik, F. Curta, A. Madgearu).

În perioada postbelică a luat o mare dezvoltare arheologia epocii migrațiilor în România. (Anterior, doar Ion Nestor și Dinu V. Rosetti au întreprins câteva cercetări în această direcție). În anii '50, interesul foarte mare care i-a fost acordat avea o motivație politică, deoarece se căutau cu asiduitate vestigiile slave, care urmau să devină argumente ale accentuării factorului slav în etnogeneza românească. În ciuda dificultăților, cercetarea a făcut mari progrese, datorită eforturilor unor arheologi precum: Ion Nestor, Eugenia Zaharia, Bucur Mitrea, Victor Teodorescu, Suzana Dolinescu-Ferche și a altora. Au fost descoperite și încadrate cronologic culturi necunoscute până atunci (Ciurel, Dridu), care au umplut, în linii mari, golul care exista în cunoașterea "Mileniului I". Dintre așezările și cimitirele cele mai importante care au fost cercetate, le amintim pe cele de la: București-str. Soldat Ghivan, Budureasca, Dulceanca, Istria-Capul Viilor, Izvoru, Radovanu, Sărata Monteoru, Șirna. Este regretabil însă că multe dintre rezultatele săpăturilor au rămas inedite.

Cercetarea așezărilor și necropolelor slave s-a dezvoltat, după cum era firesc, și în Bulgaria și Iugoslavia. Au fost descoperite și studiate câteva situri importante, precum Popina, Devnja, Stărmen, Bdinci, Kjulevča, Novi Pazar, Kladovo, Veliki Gradac, Slatinska Reka, obținându-se date referitoare la cultura secolelor VII-VIII. Este de observat că, în cele mai multe cazuri, arheologii bulgari nu iau în considerare posibilitatea supraviețuirii populației romanice în teritoriul dintre Dunăre și Balcani. (Nu același lucru se poate spune despre studiile unor arheologi sârbi, precum D. Janković).

O categorie de izvoare înrudite cu cele arheologice este reprezentată de cele numismatice. Acestea oferă date despre situația economică și legăturile comerciale ale spațiului de care ne ocupăm. De asemenea, întreruperile sau scăderile semnificative ale circulației monetare semnalează momente de criză, provocate de regulă de atacurile barbare. (Cronologia destrămării *limes*-ului poate fi reconstituită într-o anumită măsură pe baza variațiilor înregistrate în circulația monetară). Cercetarea este însă îngreunată de faptul că multe loturi de monede sunt nepublicate. (De exemplu, cele de la Histria descoperite după 1970, precum și o mare parte dintre cele de la Tropaeum, Noviodunum și Callatis). Dintre monedele descoperite în Moesia Secunda și Dacia Ripensis, doar foarte puține au fost publicate în mod complet (cu precizarea anului emiterii), astfel că acestea nu sunt de prea mare folos. De aceea, izvoarele numismatice nu au putut fi utilizate în mod eficient decât pentru Dobrogea, Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei. Investigarea circulației monetare din ultima treime a secolului al VI-lea și din secolul al VII-lea a făcut mari progrese, datorită cercetărilor lui Gh. Poenaru-Bordea, J. Jurukova, G. Custurea, V. M. Butnariu, care au realizat și unele studii de sinteză.

Sigiliile (provenite aproape toate din Dobrogea) sunt importante pentru atestarea continuării legăturilor acestui spațiu cu Imperiul Bizantin și, în unele cazuri, a supraviețuirii dominației bizantine. Cele mai multe au fost publicate și studiate de Ion Barnea.

În fine, amintim informațiile pe care le furnizează toponimia și alte fapte de limbă, informații care se referă atât la continuitatea populației romanice, cât și la procesul de slavizare petrecut în regiunea Dunării de Jos. În această privință, ne-am bazat pe cercetările întreprinse de: Alexandru Philippide, Sextil Pușcariu, Ernst Gamillscheg, Emil Petrovici, Alexandru Rosetti, Günther Reichenkron, Eugen Lozovan, Cicerone Poghirc, Haralambie Mihăescu, Veselin Beševliev, Velizar Velkov, Gheorghe Ivănescu, Gottfried Schramm, Gheorghe Mihăilă, Elena Scărlătoiu.

Încheiem această introducere prin a ne afirma convingerea că problema continuității romanice la Dunărea de Jos trebuie tratată *sine ira et studio*. Lucrările recente care o contestă - cele ale lui Schramm și Fiedler - au pus sub semnul întrebării multe dintre argumentele acestei continuități. **A le da un răspuns înseamnă a relua și a revizui întreaga argumentație anterioară a continuității.**

CAPITOLUL I

ISTORIA POLITICO-MILITARĂ A SPAȚIULUI DUNĂRII DE JOS ÎNTRE 559-804

Cadrul istoric evenimențial al epocii pe care o studiem este cel al raporturilor dintre centrele de putere de pe cele două maluri ale fluviului: Imperiul Romano-Bizantin și khaganatul avar. Conflictele cu slavii din ultimele trei decenii ale secolului VI se circumscriu tot în acest îndelungat război bizantino-avar purtat pentru stăpânirea Dunării de Jos și a provinciilor riverane, ale cărui scurte intervale de pace nu au reprezentat decât victorii diplomatice ale avarilor. Precum odinioară Decebal, khaganul Baian a profitat din plin de subsidiile imperiale și de tehnica romană[1], dar, spre deosebire de regele dac, el a câștigat pe seama slăbiciunii armatei romano-bizantine de atunci. După ce armata romano-bizantină a părăsit linia Dunării, raporturile de forțe s-au modificat, în sensul că zona a intrat sub hegemonia avarilor. Grupurile numeroase de slavi instalate în regiunea Dunării de Jos nu au constituit nici un regat barbar capabil să joace rolul unui centru de putere. La rândul său, khaganatul avar a intrat într-un lung declin militar după eșecul asediului Constantinopolului din 626. Acest relativ vid de putere a fost apoi umplut de Bulgaria, care, din punct de vedere geopolitic, a luat locul Imperiului Romano-Bizantin. Al doilea khaganat türcic constituit la Dunăre, după cel avar, a devenit însă un stat comparabil cu cele create de germanici în Europa apuseană. Creștinarea sa, la mijlocul secolului al IX-lea, a consacrat această evoluție. Fiindcă Bulgaria s-a substituit Imperiului Romano-Bizantin în raporturile de forțe din zonă, vom urmări istoria Dunării de Jos până în momentul în care Bulgaria și-a consolidat stăpânirea asupra liniei Dunării inferioare, în întregul spațiu pe care îl studiem. Acest *terminus ad quem* reprezintă, de fapt, sfârșitul khaganatului avar, înfrângerea sa de către franci, iar apoi și de către bulgari (în 804).

În ceea ce privește momentul de început al perioadei studiate, avem în vedere invazia kutrigurilor din 559[2], care, prin consecințele ei, a slăbit sistemul defensiv romano-bizantin la Dunărea de Jos și a favorizat victoriile ulterioare ale avarilor și slavilor. Majoritatea orașelor din Scythia au fost devastate cu această ocazie, dar se pare că invazia kutrigurilor nu a afectat prea mult Moesia Secunda și Dacia Ripensis[3]. Indirect, însă, tot bazinul Dunării de Jos a suportat

---

[1] **Th.S.**: II. 16 povestește cum militarul roman Busas din Appiaria (Rjahovo) i-a învățat pe avari să construiască mașini de război.

[2] **Agath.** V. 11-13, 20-23 (FHDR II: 479); **Ioan din Antiohia**, 218 (FHDR II:357); **Men.**, frg. 3 (FHDR II: 509); **Theoph.**: I, 233-234 (a. 6051) (FHDR II: 601-603). Vezi și **Setton 1950**: 508; **Stein 1949**: 535-540; **Lemerle 1954**: 286; **I. Barnea 1968**: 429-430; **Szádeczky-Kardoss 1970**: 517; **Avenarius 1974**: 34; **Popović 1978**: 611; **Pohl 1988**: 21; **Whitby 1988**: 86; **Fiedler 1992**: 8.

[3] **A. Barnea 1990**: 288 - care subliniază că invazia din 559 a reprezentat sfârșitul ultimei epoci de prosperitate a *limes*-ului dunărean.

efectele pe termen lung ale slăbirii capacității defensive a *limes*-ului. De fapt, invazia a fost posibilă deoarece apărarea teritoriului roman era deficitară[4]. Agathias (un autor demn de încredere) arăta cum kutrigurii lui Zabergan au găsit pustii fortificațiile (χωρία) din Scythia și Moesia Secunda[5]. La rândul său, cronicarul contemporan Ioan din Antiohia explica înaintarea rapidă a kutrigurilor spre capitală arătând că Zabergan "n-a întâlnit în drum nici o armată de pază (μὴ στρατιᾶς που φρουρούσης)[6]. Toate construcțiile justinianee elogiate de Procopius au fost până la urmă inutile, căci "fortărețele pentru care se cheltuise atât de mult au fost lăsate în părăsire sau chiar fără efectivele militare necesare. Soldații, rău plătiți, dezertau"[7]. Chiar și în plin conflict bizantino-avar, Baian a putut cuceri foarte ușor orașul Singidunum, deoarece, după cum spune Theophylact Simocatta, era "neîntărit (ἄφρακτον) și lipsit de mașini de război, pentru că, în urma păcii [din 582], se răspândise multă nepăsare (ῥαθυμία) în Thracia"[8]. Considerăm important pentru înțelegerea situației următorul pasaj din opera autorului din secolul al VI-lea Ioannes Lydos (*De Magistratibus*, ed. Bekker, Bonn, 1837, p. 264): "Supușii împărăției socot că mai ușor pot suporta o invazie a barbarilor decât o stațiune în mijlocul lor a armatei naționale"[9].

În a doua parte a domniei sale, Justinian I a căutat să apere *limes*-ul dunărean mai ales prin mijloace diplomatice, adică printr-o serie de încercări de a întreține conflicte între diversele neamuri barbare de la nord de fluviu, prin stimularea disensiunilor dintre ele și prin atragerea unora de partea Imperiului. Un caz semnificativ este alianța propusă anților în 546, cu scopul împiedicării invaziilor hunilor (kutrigurilor). Împăratul le ceda cetatea părăsită Turris (cu teritoriul din jur). Deci, Justinian a considerat că este mai convenabilă utilizarea unor aliați barbari pentru apărarea *limes*-ului, decât reocuparea cu trupe romane a unui cap de pod de mare importanță strategică (Turris se localizează, credem, la Barboși, la confluența Siret - Dunăre)[10].

Avarii au jucat și ei, o vreme, același rol de instrument al politicii bizantine de *divide et impera* printre barbarii din stepa nord-pontică și de la nordul Dunării. Încă în 558 (pe când se mai aflau în nordul Caucazului), avarii au trimis o solie la Constantinopol, cerând lui Justinian să le permită instalarea în Imperiu[11]. După foarte scurt timp, ei s-au deplasat în zona nord-pontică, unde au reușit să-i supună pe kutriguri și pe anți, la începutul anilor '60 ai secolului al VI-lea, profitând de luptele dintre kutriguri și utiguri (stimulate, acestea, chiar de către Justinian)[12]. Este de presupus că atacul întreprins de bulgari în primăvara anului 562 a fost un efect al tulburărilor petrecute în stepele de la nordul Mării Negre. Barbarii au atacat orașul Novae, au străbătut toată dioceza Thraciei, până la Marea Egee, dar au fost înfrânți de Marcellus, *magister militum*[13].

---

[4] **Avenarius 1974**: 31 arată neglijarea *limes*-ului dunărean după începerea războaielor occidentale ale lui Justinian (533). Vezi și **Velkov 1987 a**: 151, 158-159.

[5] **Agath**. V, 11. 6. În FHDR II: 479 se traduce: "localitățile", dar acest sens este prea general. Autorul avea în vedere, probabil, absența garnizoanelor.

[6] **Ioan din Antiohia**: 218 (FHDR II: 357).

[7] **I. Barnea 1968**: 429.

[8] **Th.S.** I. 4. 1 (FHDR II: 533).

[9] *Apud* **Philippide 1923**: 418.

[10] **Madgearu 1992**: 203-208.

[11] **Theoph.**: I, 232 (a. 6050) (FHDR II: 601) - care face însă o confuzie cu solia din 562 (atunci au cerut avarii instalarea în provincia Scythia); **Men.**, frg. 4. Vezi **Stein 1949**: 542; **Kollautz, Miyakawa 1970**: I, 155; **Avenarius 1974**: 44, 51 și nota 54 (p. 235); **Pohl 1988**: 18.

[12] **Men.**, frg. 6; **Hauptmann 1927-1928**: I, 148-149; **Avenarius 1974**: 48-51; **Pohl 1988**: 39-40. Pentru conflictul dintre kutriguri și utiguri, vezi **Men.**, frg. 3 (FHDR II: 509) și **Agath**. V. 25 (FHDR II: 479- 481); **Hauptmann 1927-1928**: 146; **Stein 1949**: 540; **Szádeczky-Kardoss 1970**: 518.

[13] **Theoph.**: I, 236-237 (a. 6054); **Stein 1949**: 541; **Lemerle 1954**: 286; **I. Barnea 1968**: 430; **Popović 1978**: 611; **Fiedler 1992**: 8.

În 562, sau, mai probabil, în 563, solii avarilor, care ajunseseră deja pe malul nordic al Dunării de Jos, s-au considerat îndreptăţiţi să revendice primirea lor în Imperiu, şi anume în Scythia Minor[14]. Menander afirma că generalul Justinus - Boraides (fiul lui Germanus şi nepot al lui Justinian) a respins această cerere şi s-a îngrijit de apărarea vadurilor fluviului[15]. Din relatarea lui se poate deduce că avarii au rămas la nordul Dunării.

Pe de altă parte, Theophanes[16] consemna faptul că avarii "trecură în părţile Sciţiei şi Moesiei", dar nu putem pune prea mult temei pe această informaţie, căci şi datarea este greşită (în 558, avarii se mai aflau încă în zona Caucazului). De asemenea, un izvor din secolul al X-lea, "Cronica Monembasiei" (care a prilejuit oricum o amplă discuţie în legătură cu datarea instalării slavilor în Imperiu), aduce unele precizări în acelaşi sens, care merită să fie menţionate. În contradicţie cu Menander, autorul cronicii afirma că Justinian "i-a întâmpinat [pe avari] cu omenie şi le-a îngăduit să locuiască în Moesia, în cetatea Dorostolon, numită azi Dristra"[17]. Dar acest autor, care i-a citit pe Theophanes şi Menander, face unele confuzii şi ignoră instalarea avarilor în Pannonia. Bazându-se pe aceste izvoare mai târzii, unii cercetători[18] au presupus că avarii au staţionat în provincia Scythia între 562-567. Izvorul cel mai demn de încredere, Menander Protector, este destul de ambiguu în această privinţă. Cele două fragmente din opera acestui istoric, care vor fi prezentate mai jos, se referă la tratativele dintre longobarzi şi avari şi, respectiv, la diferendul intervenit între avari şi armata romană, în legătură cu stăpânirea oraşului Sirmium. Pentru a înţelege cele relatate, trebuie să urmărim evoluţia relaţiilor avaro-bizantine după 563.

În noiembrie 565, Justin II a refuzat continuarea plăţii subsidiilor pentru avari. Noul împărat a adoptat o altă politică de apărare decât Justinian, renunţând la nesigurele alianţe cu unii dintre barbari. Avarii primiseră subsidii de la Justinian şi după ce veniseră la Dunărea de Jos, în 562-563. Ei s-au oferit să apere Imperiul de ceilalţi barbari, dar Justin II a declarat solului Targitios că nu este nevoie[19]. Îndemnat probabil şi de dorinţa de a se îndepărta de duşmanii săi, türcii, khaganul Baian şi-a îndreptat atenţia către vest. În 566, avarii au întreprins o campanie contra francilor, care (spre deosebire de cea precedentă, din 562) s-a soldat cu o victorie. În aceste condiţii, Baian a acceptat şi propunerea regelui longobard Alboin, de a lupta contra gepizilor[20]. Gepizii obţinuseră ajutorul lui Justin II, care trimisese în sprijinul lor trupele din provinciile Scythia şi Moesia, comandate de generalul Baduarius[21]; astfel, în campania din 566, gepizii aliaţi cu armata romano-bizantină au reuşit să-i înfrângă pe longobarzi. Fiindcă regele gepid Cunimund nu şi-a respectat promisiunea de a restitui Imperiului oraşul Sirmium, Justin II a renunţat ulterior să-i mai acorde ajutor, găsind că are numai de câştigat din conflictul gepido-longobard. El îşi va atinge scopul, cucerind oraşul Sirmium, profitând de înfrângerea gepizilor, în anul 567[22].

---

[14] **Men.**, frg. 9 (FHDR II: 511); **Evagr.**, V. 1 (FHDR II: 527). **Pohl 1988**: 45-46 datează în 563, în concordanţă cu **Victor din Tunun**, a. 563 (FHDR II: 397). Mai vezi: **Hauptmann 1927-1928**: 149; **Stein 1949**: 543 (datează în 561); **I. Barnea 1968**: 430-431; **Ditten 1978**: 89; **Comşa 1987**: 221 (cu datarea în 562).

[15] **I. Barnea 1968**: 430-431; **A. Barnea 1991**: 174.

[16] **Theoph.**: I, 232 (a. 6050) (FHDR II: 601). De la el, informaţia a fost preluată întocmai de unele cronici mai târzii (vezi **Kollautz, Miyakawa 1970**: I, 155-156, nota 35).

[17] FHDR IV: 21. O critică a textului din cronică la **Pohl 1988**: 45.

[18] **Hauptmann 1927-1928**: 152; **Kovačević 1973 b**: 333; **Szádeczky-Kardoss 1980**: 313. **Vulpe 1938**: 358 (care îl urma pe **C. Diculescu**) data această instalare a avarilor în nordul Dobrogei în 562, pe baza fragmentului nr. 9 din **Men.** (vezi nota 14).

[19] **Men.**, frg. 14, 24 (FHDR II: 511, 513). Vezi **Stein 1919**: 4; **Hauptmann 1927-1928**: 149; **Avenarius 1974**: 62-63; **Pohl 1988**: 48-49.

[20] **Stein 1919**: 4, 8; **Stein 1949**: 544; **Avenarius 1974**: 59-61; **Pohl 1988**: 50.

[21] **Th.S.** VI. 10. 9-10 (trad. Mihăescu: 131). **Stein 1919**: 8; **Wozniak 1979**: 153. Vezi la **I. Barnea 1985**: 239-240 un sigiliu care arată că regele gepid Cunimund purta titlul de στρατηλάτες, echivalent cu *magister militum*.

[22] **Stein 1919**: 9; **Hauptmann 1927-1928**: 152; **Wozniak 1979**: 154; **Pohl 1988**: 51.

În mijlocul acestui conflict, avarii aveau toate motivele să se alăture longobarzilor. Alboin știa asta și solii săi i-au spus-o clar lui Baian: longobarzii "nu doresc atât să pornească război împotriva gepizilor, cât să lupte cu Justinus, cel mai înverșunat dușman al avarilor". De aceea, el propunea avarilor "să înceapă ei mai întâi lupta împotriva romanilor"[23]. Reiese că în iarna 566-567, când au avut loc tratativele dintre Alboin și Baian, intervenise ostilitatea în relațiile avaro-bizantine, din cauza încetării plății tributului.

Acesta este contextul primului pasaj din opera lui Menander, care poate fi invocat în sprijinul unei eventuale instalări a avarilor în Scythia Minor. Expunând lui Baian avantajele care ar decurge din alianță, solul longobard îi arăta lui Baian, în continuare, că "ei [avarii] vor avea de aici înainte pentru vecie Sciția și le va fi deci foarte ușor să treacă în Thracia"[24]. Aici, ca și în alte locuri din scrierea lui Menander, prin "Sciția" se înțelege provincia romană. Se poate deduce că avarii se aflau deja în Sciția; εὐημεροῦσι înseamnă, mai precis, "se vor bucura". Cu alte cuvinte, Alboin se gândea că, luptând contra gepizilor (și, deci, contra Imperiului), avarii vor beneficia de slăbirea puterii romane și vor putea stăpâni Scythia Minor. Al doilea pasaj se referă la asediul la care avarii au supus orașul Sirmium la începutul anului 568, după înfrângerea gepizilor. Purtând tratative cu Bonus (care era *magister militum Illyrici*), Baian a acceptat pacea, cu condiția acordării unor daruri, ca să nu lase impresia că a luptat degeaba. Potrivit lui Menander, Baian spunea că: "...καὶ γὰρ ἐν τῇ Σκυθίᾳ περαιωθεὶς οὐδὲν ὅτι οὖν ἐκομισάμην"[25]. H. Mihăescu traducea: "căci la trecerea mea din Sciția peste fluviu n-am adus nimic cu mine". Această traducere este greșită; H. Mihăescu a forțat textul, probabil pentru că a considerat absurdă o trecere a avarilor "în Sciția" (ἐν τῇ Σκυθίᾳ).

L. Hauptmann și T. Nagy[26] au înțeles altfel textul: avarii au trecut fluviul în Scythia Minor, iar de acolo, cu permisiunea lui Justin II, au înaintat, de-a lungul *limes*-ului, până în Pannonia. Deci, Justin II i-ar fi transportat pe avari peste Dunăre, în provincia Scythia, pentru a-i folosi într-o manevră de învăluire îndreptată împotriva gepizilor. Dacă ținem seama de felul în care evoluaseră relațiile avaro-bizantine după noiembrie 565, această interpretare este foarte puțin probabilă. Justin II nu avea nevoie de intervenția avarilor pentru a ocupa orașul Sirmium și nu dorea să-și creeze obligații față de Baian. Oricum, gepizii erau practic înfrânți de către longobarzi, înaintea intervenției avare[27]. Permisiunea traversării Dunării și a provinciilor dunărene ar fi fost extrem de riscantă, căci ar fi introdus în Imperiu un potențial inamic. Totuși, textul se referă la o trecere a avarilor în provincia Scythia. Este posibil, așadar, ca avarii să nu fi ținut seama de refuzul lui Justin II și să fi pătruns în Scythia Minor, în 566, cel mai probabil după campania contra francilor. În 566, trupele din Moesia și Scythia fiind deplasate în Pannonia, avarii au găsit un moment favorabil pentru a pătrunde în Dobrogea. Acolo se aflau, probabil, atunci când Alboin le-a solicitat încheierea alianței, în iarna 566-567. Ion Barnea are, credem, dreptate, când afirmă că "fiind refuzați de împărat, la început s-au temut să reacționeze, dar în anul următor (566), avarii au trecut "Dunărea scitică", în apropierea căreia își întinseseră corturile și au atacat teritoriul Imperiului"[28]. W. Pohl evită să lămurească problema trecerii avarilor în Scythia Minor și se mulțumește să arate că avarii au iernat în 566/567 în sectorul scitic al Dunării și că nu se cunoaște drumul pe care au ajuns de acolo în Pannonia[29].

---

[23] **Men.**, frg. 24 (FHDR II: 513).
[24] **Ibidem.**
[25] **Men.**, frg. 27 (FHDR II: 513).
[26] **Hauptmann 1927-1928**: 152; **Nagy 1946-1948**: 202-207.
[27] **Wozniak 1979**: 155; **Pohl 1988**: 60.
[28] **I. Barnea 1968**: 431. Vezi și **A. Barnea 1991**: 175.
[29] **Pohl 1988**: 60; la fel, **Avenarius 1974**: 75. **Comșa 1987**: 221 susține că avarii au ajuns în Pannonia prin

În orice caz, acest ipotetic popas de circa un an al avarilor în Scythia Minor nu putea lăsa urme arheologice. În sprijinul ipotezei prezenței avarilor în provincia Scythia în 566-567 mai poate fi invocat și un alt text, din Theophylact Simocatta. Aflat, în 584, în solie la khagan (care se găsea la Anchialos), generalul Comentiolus ține un discurs, cerându-i khaganului să se retragă și să încheie pace. Între altele, el declara: "...rușinează-te de acest pământ al romanilor și al nostru, care te-a salvat de la moarte, te-a îmbrățișat ca exilat și te-a adăpostit ca pe un străin pribeag, atunci când frântura ta de trib s-a rupt și s-a despărțit de orient și de tribul primitiv"[30]. Se face aluzie la teama avarilor de türcii occidentali, care în 562 trimiseseră o solie la Justinian, rugându-l să nu-i primească pe avari în Imperiu[31]. Rezultă că, în pofida opoziției lui Justinian (în 562) și a lui Justin II (în 565), avarii au reușit, într-un fel sau altul, să pătrundă pe pământ roman. Pasajul din Theophylact Simocatta nu poate fi pus în legătură cu solia avară din 558, așa cum consideră unii cercetători[32], căci atunci nu s-a petrecut o instalare a avarilor în Imperiu. Pământul roman în care s-au așezat avarii poate fi ori Pannonia luată de la gepizi, ori, la fel de bine, Scythia Minor.

O soluție definitivă a problemei instalării avarilor în Scythia este însă greu de dat. Pierderea multor părți din opera lui Menander Protector ne împiedică să cunoaștem cu precizie evenimentele din anii '60-'70 ai secolului al VI-lea.

După instalarea avarilor în Pannonia, la Dunărea de Jos a intervenit o scurtă perioadă de liniște. Între timp, însă, în zona de la nord de fluviu se petrecuseră schimbări însemnate. Tulburările provocate de pătrunderea avarilor în stepele nord-pontice au antrenat deplasarea în număr mare a triburilor slave din bazinul Niprului (unele, fiind cucerite de avari și înglobate în confederația lor, iar altele - silite să se instaleze în alte locuri).

La Dunărea de Jos, slavii și-au făcut apariția în primele decenii ale secolului al VI-lea. Raidurile lor, semnalate ipotetic începând din 517, dar în mod cert din 527[33], s-au succedat pe parcursul primei jumătăți a secolului al VI-lea. La început, bazele lor de atac se aflau la o mare depărtare de Dunărea de Jos.Treptat, așezările slave coboară către sud, astfel că, probabil în deceniile 3-4 ale secolului al VI-lea, slavii se instalează în imediata apropiere a Dunării de Jos. Pe la 550, Procopius afirma că hunii, sclavinii și anții "își au sălașurile dincolo de fluviul Istru, nu departe de țărm"[34], iar, în aceeași vreme, Iordanes amplasa teritoriul sclavinilor între cetatea Novietunum și lacul Mursianus (Musianus) - la vest, și fluviul Nistru - la est[35]. Identificarea cetății și a lacului din pasajul lui Iordanes a provocat ample discuții, la care ne vom referi în Excursul I. În general, de instalarea slavilor ne ocupăm în capitolul V.

Migrația avarilor din zona nord-pontică spre Dunăre a antrenat și un număr considerabil de slavi, care s-au adăugat celor instalați în deceniile anterioare în zona Dunării de Jos. Acest nou val slav a adus și ceramica de tip Penkovka, atribuită anților[36]. Izvoarele îi arată pe slavi ca stăpâni ai Munteniei deja în deceniul al optulea al secolului al VI-lea[37], și este de presupus că ei au cucerit această zonă atunci când centrul de putere avar s-a mutat de la gurile Dunării în Pannonia.

---

nordul Carpaților, dar argumentele sale arheologice sunt inconcludente (vezi **Pohl 1988**: 59-60).

[30] **Th.S.**, I, 5. 11 (trad. Mihăescu: 26).

[31] **Theophanes din Bizanț**, în FHDR II: 507. **Stein 1919**: 17-19 datează în 568, dar **Pohl 1988**: 40-41 arată datarea corectă a evenimentelor.

[32] **Hauptmann 1927-1928**: 148; **Pohl 1988**: 28.

[33] **Lemerle 1954**: 285-286; **Ditten 1978**: 86; **Angelov 1980**: 38; **Comșa 1987**: 219, 222; **Fiedler 1992**: 6-7.

[34] **Proc.**, BG, I. 27. 2 (FHDR II: 437).

[35] **Jord.**: V. 35 (FHDR II: 413).

[36] **Comșa 1973 a**: 213-214; **Comșa 1987**: 220-221; **Teodor 1993 a**: 208-212.

[37] Vezi, mai jos, evenimentele legate de Dauritas, căpetenie slavă din Muntenia de est sau din sudul Moldovei.

În perioada următoare, raporturile de forțe la Dunărea de Jos au fost determinate de poziția strategică pe care o ocupau avarii, în imediata apropiere a orașului Sirmium, care a devenit obiect de dispută între ei și Imperiu, încă din 568, când Baian a supus orașul unui prim asediu[38]. În 573, Baian a profitat de implicarea armatei romano-bizantine în războiul cu perșii (unde aceasta a suferit înfrângeri, încă de la început, din 572) și a atacat forțele rămase în provinciile balcanice, comandate de generalul Tiberiu (viitorul împărat), dobândind victoria. **Acum începe confruntarea dintre avari și Bizanț pentru dominație la Dunărea de Jos.** Pentru moment, Baian se mulțumește cu un tribut de 80.000 *solidi* și cu cedarea teritoriului din apropierea orașului Sirmium (prin tratatul din 574-575)[39]. Încheierea păcii cu avarii a determinat ruperea alianței dintre Imperiu și türci, în 576. Aceștia au ocupat orașul Bosporos din Crimeea, împreună cu utigurii[40].

În raportul de forțe de la Dunărea de Jos mai exista un factor care complica situația și care-i incomoda atât pe romani, cât și pe avari. Slavii din Muntenia au reluat atacurile în dioceza Thraciei în 576-578, cu o forță mult sporită. Raidurile au fost întreprinse pe mai multe direcții, inclusiv de-a lungul litoralului. Informațiile aduse de izvoare sunt însă destul de confuze, atât în privința datării, cât și în cea a participanților la atacuri, căci Johannes Biclarensis afirma că avarii s-au folosit de ambarcațiuni pentru a ataca litoralul Thraciei - ceea ce este improbabil; este vorba, desigur, de o confuzie între slavi și avari[41]. În privința datării, se impune o discuție asupra reperelor cronologice ale scrierii abatelui hispanic Johannes Biclarensis. El se raporta atât la anii de domnie ai împăraților de la Constantinopol, cât și la cei ai regilor vizigoți din Spania. Considerăm mai demnă de încredere raportarea la anii regelui vizigot, nu la cei ai împăratului, aflat atât de departe de Spania. De aceea, pasajul *Sclavini in Thracia multas urbes Romanorum pervadunt, quas depopulatas vacuas reliquere. Avares litora maris captiose obsident et navibus litora Thraciae navigantibus satis infesti sunt*, care este datat sub anul al VIII-lea al regelui Leovegild[42], se referă la anul 575/576. (Leovegild a început să domnească în 568). Aceeași datare este admisă și de editorul cronicii, Th. Mommsen.

Din punct de vedere arheologic, efectele invaziilor din anii '70 sunt evidențiate de îngroparea unor tezaure monetare, precum cele de la: Veliko Orašje (încheiat în 579), Veliko Gradište-Pincum (încheiat în 580/581), Boljetin-Smorna (încheiat în 577/578), Tekija-Transdierna (încheiat în 579)[43], gura râului Slatinska (încheiat la 575/ 576)[44], Koprivet, jud. Ruse (îngropat, probabil, la sfârșitul domniei lui Justin II)[45], Galata, jud. Varna (încheiat în 578/ 579)[46], Baniška, jud. Belen, Biala Reka, jud. Preslav, Goliama Koutlovitza, jud. Mihailovgrad (ultimele trei, încheiate cu monede de la Justin II)[47], Halmyris (încheiat la 576/577)[48]. La Piatra Frecăței - Beroe (în așezare), circulația monetară încetează în 575/ 576[49].

---

[38] **Men.**, frg. 27 (FHDR II: 513-515); **Stein 1919**: 10-11; **Avenarius 1974**: 85-86.

[39] **Joh.Bicl.**: 212; **Men.**, frg. 34; **Evagr.**,V. 11; **Stein 1919**: 13-104; **Hauptmann 1927-1928**: 155; **Avenarius 1974**: 55; **Pohl 1988**: 64-65; **Whitby 1988**: 87.

[40] **Stein 1919**: 59; **Pohl 1988**: 66-67.

[41] **Men.**, frg. 47, 48 (FHDR II:517); **Joh.Bicl.**: 214, 215; **Stein 1919**: 105; **Lemerle 1954**: 289; **Kollautz, Miyakawa 1970**: I, 240; **Avenarius 1974**: 88; **Pohl 1988**: 66-67; **Fiedler 1992**: 9; **Chiriac 1993**: 193. Pentru aceste evenimente și cele următoare, până la căderea *limes*-ului, vezi și **Madgearu 1996**: 35-61.

[42] **Joh.Bicl.**: 214.

[43] **Popović 1975**: 467; **Popović 1978**: 617,619-620; **Chiriac 1993**: 196-198.

[44] **Jovanović, Korać 1984**: 195; **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 382.

[45] **A. Milčev, G. Draganov**, "Arh", 34, 1992, 1: 39, 41.

[46] **Jurukova 1966**: 225.

[47] **Jurukova 1968**: 136-137, nr. 12, 24, 32.

[48] **C. Opaiț 1991**: 478-481.

[49] **Vâlceanu, Barnea 1975**: 215.

Slavii deveniseră niște rivali periculoși pentru avari. Astfel s-a ajuns la încheierea unei alianțe între Baian și Tiberius II Constantinus, alianță care s-a concretizat într-o operațiune militară extrem de riscantă pentru Imperiu. În vara anului 578 (eventual în 579), avarilor li s-a permis tranzitarea provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia, pentru a-i lovi pe sclavini de acolo de unde aceștia nu se așteptau. Sclavinii conduși de Dauritas (care trăiau undeva în estul Munteniei sau în sudul Moldovei) au fost înfrânți. (Dauritas refuzase, anterior, să intre sub stăpânirea avară). Astfel, cu ajutorul lui Tiberius, avarii și-au asigurat hegemonia asupra sclavinilor din Moldova și Muntenia; aceștia, în perioada următoare, vor acționa în cooperare cu avarii[50]. Pe termen lung, această campanie a contribuit la slăbirea pozițiilor Imperiului la Dunărea de Jos.

După scurt timp, Baian a reușit să-și pună în aplicare planul de cucerire a orașului Sirmium, în urma unui asediu care a durat între 579 și 582. Cu această victorie se încheie o primă etapă a conflictelor avaro-bizantine. **Căderea importantului centru dunărean a reprezentat un moment de răscruce în istoria Peninsulei Balcanice.** De acum înainte, avarilor le vor fi deschise drumurile care duceau către Constantinopol și către litoralul pontic[51]. Pe când asediul încă nu se terminase, sclavinii au declanșat un nou val de invazii în provinciile sud-dunărene, în 581-584. Spre deosebire de atacurile anterioare, de această dată, slavii au devastat toată dioceza Thraciei, fără a se întoarce în ținuturile lor decât după circa patru ani. Ioan din Efes (VI.25) scria că "slavii au prădat și au ars totul până la Zidul cel Lung, făcându-se stăpâni pe turmele imperiale - mii de dobitoace - și pe cele ale particularilor. Și până în momentul de față [583-584] s-au așezat în pace pe teritoriul provinciilor romane, jefuiesc, ard și omoară, fără grijă și fără teamă. Ei s-au îmbogățit; posedă argint și aur, herghelii de cai, armate fără număr și au învățat să se războiască mai bine ca romanii." Acest izvor a fost invocat ca dovadă a instalării masive a slavilor la sudul Dunării. În capitolul V vom reveni asupra acestei probleme. Deocamdată, sunt de reținut efectele grave (și pe termen lung) ale acestor raiduri. Datele arheologice confirmă amploarea distrugerilor produse în jurul anului 580. (Vezi, de exemplu, subcapitolul IV. 1). Pentru a se apăra, Maurikios a recurs la ajutorul anților, care au fost îndemnați să atace bazele de atac ale sclavinilor din Muntenia. Dar acest fapt a condus, pe cât se pare, la intensificarea raidurilor sclavinilor[52].

Pacea încheiată între Imperiu și khaganatul avar în 582 nu a durat decât circa doi ani. În vara anului 584, noul khagan (al cărui nume nu-l cunoaștem) a declanșat seria de raiduri care au afectat zona Dunării de Jos. În această campanie, au fost cucerite orașele: Singidunum, Viminacium, Augusta și Anchialos. Instalat la Anchialos în cursul toamnei 584, khaganul a primit acolo solia lui Elpidius și Comentiolus, rămasă fără nici un rezultat[53]. A doua solie a lui Elpidius a avut loc anul următor (Th.S., I. 6.4). Fiindcă prima se petrecuse toamna, și pentru că anul bizantin începea la 1 septembrie, a doua solie se datează după 1 septembrie 585. Deși avarii acceptă încheierea păcii (prin creșterea tributului la 100.000 *solidi*), ei reiau conflictul la începutul toamnei, adică în toamna 586. În campania din 586, atacurile s-au desfășurat pe aceeași direcție, fiind cucerite orașele Aquae, Bononia, Ratiaria, Durostorum, Zaldapa, Pannasa, Marcianopolis și Tropaeum[54]. Tot în anul 586, sclavinii din Muntenia, conduși de Ardagast și subordonați avarilor,

---

[50] **Men.**, frg. 48 (FHDR II: 517-519); **Stein 1919**: 105-109; **Hauptmann 1927-1928**: 155-156; **I. Barnea 1968**: 432; **Avenarius 1974**: 87-88; **Velkov 1977**: 63; **Pohl 1988**: 67-69, 140; **Chiriac 1993**: 195-202.

[51] **Stein 1919**: 110-113; **Hauptmann 1927-1928**: 156; **Avenarius 1974**: 90-91; **Pohl 1988**: 70-74; **Whitby 1988**: 88.

[52] **I. Barnea 1968**: 432; **Avenarius 1974**: 91; **Popović 1975**: 450-451; **Velkov 1977**: 53; **Bonev 1983**: 115; **Pohl 1988**: 75, 79, 82-83; **Whitby 1988**: 144.

[53] **Th.S.**, I. 4 (FHDR II: 533; trad. Mihăescu: 25); **Theoph.**: I, 253 (a. 6075) (FHDR II: 603); **Avenarius 1974**: 94-95; **Velkov 1977**: 54; **Pohl 1988**: 77-78; **Whitby 1988**: 142.

[54] **Th.S.** I. 8. 10-11 (FHDR II:535; trad. Mihăescu: 29); **Theoph.**:I, 257 (a. 6079) (FHDR II: 603); **I. Barnea 1968**: 433; **Avenarius 1974**: 96; **Popović 1975**: 469; **Velkov 1977**: 54; **Pohl 1988**: 77-78; **Whitby 1988**: 145-

au pătruns până lângă Adrianopole, unde au fost învinși de generalul Comentiolus[55]. Dealtfel, pentru un timp, teatrul de război s-a mutat în partea răsăriteană a diocezei Thracia, deoarece khaganul își fixase baza de atac în sudul Scythiei Minor, în urma campaniei din 586. În consecință, Comentiolus a declanșat o contraofensivă în anul 587, pe direcția Anchialos-Marcianopolis. Un detașament comandat de Martinus a pătruns până "în ținuturile din jurul cetății Tomis" (περὶ Τόμεα τὴν πόλιν), unde se afla tabăra khaganului. Înfrânt, conducătorul avarilor s-a refugiat pe o insulă dintr-un lac din apropiere (Insula Ovidiu ?), dar victoria lui Martinus nu a putut compensa eșecul suferit de armata romană la Sabulente Canalion (în sectorul răsăritean al Munților Haemus)[56]. Avarii s-au putut răspândi în voie în toată Thracia, iar ambuscada pusă la cale împotriva khaganului de către Comentiolus a eșuat din cauza stupidului incident în legatură cu care sunt pomenite vorbele *torna, torna, fratre*. Khaganul s-a instalat la Appiaria, de unde a declanșat o nouă ofensivă, pe direcția Beroe-Diocletianopolis-Philippopolis - Hadrianopolis. Abia la asedierea acestui ultim oraș, armata romană a reușit să-i respingă pe avari[57]. În anul 586 a avut loc și o mare invazie slavă; orașul Thessalonic a fost supus unui greu asediu, iar alte orașe din Grecia au suferit mari distrugeri[58]. Unii istorici admit tradiția păstrată de "Cronica Monembasiei", potrivit căreia slavizarea Greciei continentale a început cu prilejul invaziei din 586[59]. O nouă invazie slavă în Peninsula Balcanică s-a petrecut în 588 sau 589[60].

La Dunărea de Jos, efectele raidurilor avarilor și slavilor din anii 584-586 nu au fost pe atât de grave pe cât ne-ar lăsa să credem izvoarele literare. Dacă partea de la vest de Oescus a frontierei a fost serios lovită (vezi capitolul IV. 1), în schimb zona răsăriteană a fost mai puțin afectată în acești ani. Marele atac avar din 586 nu a atins decât marginal Dobrogea. Se pare că mai distrugătoare decât atacurile avarilor au fost invaziile slavilor din Muntenia și Moldova. Credem că acestea din urmă au fost responsabile de întreruperea circulației monetare la Sucidava-Celei între 581-583[61], precum și de distrugerea cetății Ulmetum, unde o monedă din 583/584 a fost descoperită într-un nivel incendiat[62]. Tezaurul de monede de aur de la Axiopolis (îngropat probabil în timpul lui Tiberiu II)[63] este o altă mărturie a loviturilor primite de cetățile de la Dunăre. Spuneam că efectele atacurilor din acești ani nu au fost catastrofale, fiindcă - după cum vom evidenția și în capitolul IV. 1 - *limes*-ul provinciilor Moesia Secunda și Scythia a rămas funcțional după atacurile din 576-586. După 587, avarii au întrerupt invaziile la Dunărea de Jos, deși armata bizantină era angrenată pe frontul persan. În orice caz, izvoarele nu transmit nici o informație de pe *limes*-ul dunărean, până în anul 593. (Pentru datarea evenimentelor, vezi Excursul

---

147. În **Madgearu 1996**: 43 am admis datarea acestei campanii în 585 (susținută în special de V. Popović). Totuși, datarea cea mai probabilă pare a fi în toamna 586.

[55] **Th.S.** I. 7 (FHDR II: 533; trad. Mihăescu: 28); **Theoph.**:I, 254 (a. 6076) (FHDR II: 603); **Avenarius 1974**: 95-96; **Pohl 1988**: 83-84; **Whitby 1988**: 143.

[56] **Th.S.** II. 10-12 (FHDR II: 535-537; trad. Mihăescu: 48-50); **Theoph.**: I, 257-258 (a. 6079) (FHDR II: 603-605); **I. Barnea 1968**: 433-434; **Avenarius 1974**: 96; **Velkov 1977**: 54-55; **Pohl 1988**: 86; **Whitby 1988**: 148-149.

[57] **Th.S.** II. 12; 15-17 (FHDR II: 537, 539; trad. Mihăescu: 50, 53-56); **Theoph.**: I, 258 (a. 6079) (FHDR II: 605); **Avenarius 1974**: 96; **Pohl 1988**: 86; **Whitby 1988**: 150.

[58] Atacul Thessalonicului este descris în **Lemerle 1979**: 130-158 (I. 13-14). Pentru datare, vezi **Lemerle 1981**: 46-69, cu întregul istoric al problemei.

[59] **Charanis 1959**: 36-37; **Ostrogorsky 1969**: 111; **Charanis 1976**: 6; **Zásterova 1976**: 61-62; **Lemerle 1981**: 182-183. Împotriva acestui punct de vedere, vezi **Nestor 1963**: 58-62 și **Popović 1975**: 451-454 - care contestă credibilitatea "Cronicii Monembasiei".

[60] Th.S. III. 4. 7; **Avenarius 1974**: 96; **Whitby 1988**: 156; **Fiedler 1992**: 11.

[61] Vezi **Butnariu 1986**: 227 (hiatus între monedele nr. 50 și 51).

[62] **Pârvan 1914**: 282-283, 304 (nr. 43); **Petre 1963**: 334; **Sâmpetru 1971**: 218.

[63] **Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986**: 177-184.

II). În 590, împăratul Maurikios, întors din războiul cu perșii, aflând că avarii intenționează reluarea atacurilor, a făcut pregătiri pentru o ofensivă sub conducere proprie, dar el a trebuit să revină în capitală, pentru a-i primi pe solii francilor, cu care a încheiat o alianță împotriva avarilor[64]. Ostilitățile au început totuși în 593, dar printr-o ofensivă avară pe direcția Singidunum - Bononia - Procliana - Anchialos - Drizipera - Perint - Tzurullon. Armata comandată de Priscus a fost pusă pe fugă, după ce a pierdut controlul trecătorii Procliana[65].

Tot în 593, precum și în 594-595, au avut loc noi incursiuni ale slavilor din Muntenia, care au afectat îndeosebi Dobrogea. Theophylact Simocatta amintește în mod succint un raid care a devastat orașul Zaldapa[66]. Considerăm că acest nou val de atacuri slave a început în 593, din două motive. Mai întâi, campania lui Priscus la nordul Dunării din 594 pe care o vom aminti mai jos se explică foarte bine ca o expediție de pedeapsă. Apoi, unele date de natură numismatică și arheologică din Dobrogea indică un moment de criză în anul 593. Histria a suferit o gravă distrugere (a fazei IV B) în jurul anului 593, așa cum o arată îngroparea unui tezaur încheiat în 592/593 sau 593/594[67]. Un alt tezaur care a putut fi ascuns în aceleași împrejurări a fost descoperit la Tropaeum, într-un nivel de distrugere de la turnul nr. 4. El se încheie cu o monedă din 590/591[68]. În cetățile Dinogetia și Troesmis, ultimele monede descoperite datează din 591/592[69]. În fine, studiul statistic al monedelor descoperite în Dobrogea indică o scădere dramatică a circulației monetare în 593 (vezi capitolul II. 2).

În primăvara anului 594, Priscus și-a îndreptat ofensiva nu împotriva avarilor, ci a slavilor din Muntenia, care erau, orice s-ar spune, un adversar inferior. El a trecut Dunărea pe la Durostorum și l-a surprins pe Ardagast în zona Bălții Borcea, sau poate în părțile dinspre Mostiștea. Un detașament a traversat râul Helibachia (Ialomița, eventual Ilfovul)[70] și l-a înfrânt și pe "regele" Musokios, care se afla la o distanță de circa 180 km., dincolo de râul Paspirios (?). Campania din 594 s-a încheiat cu un succes, dar a prilejuit prefigurarea viitoarei revolte a lui Phokas. Primind ordinul să ierneze în teritoriul barbar, soldații și-au manifestat nemulțumirea, și doar cu greu au putut fi potoliți[71]. În toamna 595, generalul Petrus a repetat ofensiva împotriva sclavinilor, pe o direcție asemănătoare cu cea urmată de Priscus. După ce s-a confruntat cu cete de slavi și de bulgari pe teritoriul Moesiei Secunda, el a trecut fluviul pe la est de Asemum și a întâlnit din nou râul Helibachia (după ce a străbătut o zonă pustie și lipsită de ape), dar este posibil ca aici, râul să fie menționat din greșeală, căci evenimentele s-au petrecut, se pare, undeva în vestul Munteniei. Deși șeful sclavinilor, Piragast, a fost ucis, barbarii au reușit apoi să alunge armata imperială. Petrus a fost destituit și înlocuit cu Priscus[72]. Abia în primăvara anului 596, armata comandată

[64] **Th.S.** V. 16; VI. 1-3 (trad. Mihăescu: 118-123).

[65] **Th.S.** VI. 4-5 (FHDR II: 541; trad. Mihăescu: 123-125); **Theoph.**: I, 269 (a. 6084) (FHDR II: 605); **Avenarius 1974**:103; **Pohl 1988**: 134-135. **Whitby 1988**: 151-153 propune datarea acestei campanii în 588, dar argumentele invocate nu ne par convingătoare.

[66] **Th.S.** VII. 2. 2. **Whitby 1988**: 159 este de părere că localitățile Aquis și Scopis menționate alături de Zaldapa ar fi actualele Prahovo (din zona Timocului) și Skoplje. Totuși, acel grup de șase sute de slavi care le jefuise pe toate nu putea urma un asemenea traseu.

[67] **Suceveanu, Scorpan 1971**: 159, 162, 164; **Poenaru-Bordea 1976**: 209; **Suceveanu 1982**: 91-92; **Gh. Poenaru-Bordea**, în **Suceveanu 1982**: 158.

[68] **I. Bogdan-Cătăniciu**, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996: 2.

[69] **Mitrea 1974**: 69, nr. 74; **Oberländer-Târnoveanu 1980 b**: 274, nr. 177.

[70] Este identificat cu Ialomița de către **I. Barnea 1968**: 436, **Pohl 1988**: 142-143, **Fiedler 1992**: 11 și alții. **Iorga 1992**: 248 consideră că este Ilfovul.

[71] **Th.S.** VI. 6-10 (FHDR II: 541-543; trad. Mihăescu: 125-131); **Theoph.**: I, 270-272 (a. 6085-6086) (FHDR II: 605-607); **I. Barnea 1968**: 435; **Avenarius 1974**: 103; **Pohl 1988**: 136-138; **Whitby 1988**: 159-160 (datare în 593).

[72] **Th.S.** VII. 2-5 (FHDR II: 543; trad. Mihăescu: 136-140); **Theoph.**: I, 274-275 (a. 6089) (FHDR II: 609); **I. Barnea 1968**: 436; **Avenarius 1974**: 106; **Pohl 1988**: 141-143; **Whitby 1988**: 160 (datare în 594).

de Priscus a declanşat o mare ofensivă împotriva avarilor, care ţintea chiar distrugerea centrului de putere din zona Sirmium. Armata a trecut Dunărea printr-un sector de la vest de Porţile de Fier, ajungând în fortificaţia Novae de Sus (eventual Banatska Palanka [fosta Lederata], ori Čezavska Reka[73]). Khaganul a început tratative cu Priscus, dar în paralel a atacat Singidunum. În consecinţă, generalul roman a pornit la eliberarea acestui oraş de sub asediu. Avarii şi-au reorientat atacurile în direcţia Dalmaţiei, dar şi acolo au fost înfrânţi de un corp de armată roman comandat de acelaşi Guduis care a eliberat şi oraşul Singidunum. Totuşi, bilanţul general al campaniei a fost defavorabil Imperiului, căci majoritatea fortificaţiilor din zona Porţilor de Fier au fost pierdute, singurele puncte de sprijin ale Imperiului în această zonă rămânând Singidunum şi Viminacium[74].

Succesul repurtat de trupele imperiale a mai întârziat cu puţin timp prăbuşirea *limes*-ului dunărean. A urmat o perioadă de pace de circa 18 luni[75], între primăvara anului 596 şi toamna anului 597, întreruptă de o nouă ofensivă avară, care a repetat campaniile din 584-586 (avarii au atacat Moesia, probabil de-a lungul Dunării). În cursul iernii 597/598, avarii au asediat cetatea Tomis (Τομέα τῇ πόλει). Gh. Ştefan[76] presupunea că ar fi vorba de o fortificaţie din Dacia Mediterranea, dar descrierea evenimentelor concordă totuşi cu identificarea acestei localităţi cu oraşul pontic (cele mai recente studii împărtăşesc acest ultim punct de vedere)[77]. După un armistiţiu propus de avari în timpul sărbătorii Paştilor din 598, khaganul a hotărât să ridice asediul şi să atace trupele comandate de Comentiolus, care înaintau dinspre Nicopolis ad Istrum către Iatrus. Strategia defectuoasă a generalului roman a făcut ca avarii să pună pe fugă armata imperială şi să izbutească ocuparea trecătorilor din partea centrală şi răsăriteană a Munţilor Haemus, armata lui Comentiolus fiind silită să se retragă spre capitală[78]. În ciuda acestei victorii avare, tratatul de pace încheiat în 598 nu a avut consecinţe foarte grave pentru Imperiu, căci "romanii şi avarii s-au înţeles să aibă între ei ca hotar fluviul Istru, dar să-l poată trece, dacă pornesc împotriva sclavinilor"[79]. Înţelegem, deci, că raporturile dintre avari şi sclavini erau schimbătoare şi că până târziu, khaganul a fost cointeresat în distrugerea acestor rivali. Aceasta mai înseamnă şi că avarii nu dominau efectiv Muntenia şi Moldova în această vreme.

Un factor neaşteptat care a slăbit poziţia khaganatului avar a fost epidemia (de ciumă, probabil) care a făcut numeroase victime în oastea avară. În aceste condiţii, Imperiul a reluat iniţiativa. În vara anului 599, trupele comandate de Priscus au trecut Dunărea pe la Viminacium şi au ajuns la Tisa, în zona de vest a Banatului, unde au câştigat o victorie categorică împotriva avarilor[80]. Numit din nou comandant, Petrus a încercat şi el o ofensivă, în vara anului 601. El a instalat tabăra mai întâi la Palastolon (Oescus), iar apoi, toamna, s-a deplasat în Dardania (sau, mai bine zis, în Dacia Mediterranea), pentru a lovi în forţele avare care încercau să ocupe zona

[73] **Janković 1981**: 19-22, 196; **Pohl 1988**: 144. **Uzum 1980**: 125 propune localizarea la Gornea, dar săpăturile sistematice efectuate acolo nu au găsit urme de locuire din secolul al VI-lea.

[74] **Th.S.** VII. 7; VII. 10-12 (FHDR II: 545; trad. Mihăescu: 141, 145-147); **Theoph.**: I, 276-277 (a. 6090) (FHDR II: 611); **Avenarius 1974**: 106; **Janković 1981**: 19-22, 196; **Pohl 1988**: 144-146; **Whitby 1988**: 161 (datare în 595).

[75] **Th.S.** VII. 12. 9 (trad. Mihăescu: 147); **Avenarius 1974**: 106; **Pohl 1988**: 147; **Whitby 1988**: 161.

[76] **Ştefan 1967**: 253-258. Vezi şi **I. Barnea 1968**: 436-437; **Sâmpetru 1971**:239-240, nota 99; **Popović 1975**: 478; **Scorpan 1980**: 128-129.

[77] **Avenarius 1974**: 106; **Velkov 1977**: 57, 107, 162, 183; **Pohl 1988**: 152, 387; **Whitby 1988**: 162; **Covacef 1988-1989**: 195; **Madgearu 1996**: 50.

[78] **Th.S.** VII. 13-14 (FHDR II: 545; trad. Mihăescu: 147-149); **Theoph.**: I, 278-279 (a. 6092) (FHDR II: 611-613); **I. Barnea 1968**: 436-437; **Pohl 1988**: 152-154; **Whitby 1988**: 162; **Fiedler 1992**: 12.

[79] **Th.S.**VII. 15. 14 (trad. Mihăescu: 151); **Theoph.**: I, 280 (a. 6092) (FHDR II: 613); **Pohl 1988**: 154; **Whitby 1988**: 163-164.

[80] **Th.S.** VIII. 2-3 (FHDR II: 547-549; trad. Mihăescu: 158-160); **Theoph.**: I, 281-282 (a. 6093) (FHDR II: 613-615); **Avenarius 1974**: 108; **Pohl 1988**: 156-158; **Whitby 1988**: 164.

Porților de Fier. Avarii, comandați de Apsih, tăbărâseră deja acolo[81]. Se presupune că în cadrul acestei ofensive, avarii s-au folosit de navele construite de meșterii trimiși de regele longobard Agilulf, cu care khaganul a încheiat o alianță. Paulus Diaconus afirma că astfel avarii au cucerit o insulă, care a fost identificată cu Viminacium[82]. Apsih pretindea cedarea fortificațiilor din zona "Cataractelor" (dintre Novae de Sus și Diana = Karatas), dar Petrus nu a acceptat o asemenea înțelegere. Totuși - afirmă Theophylact Simocatta - cele două oști nu s-au confruntat și s-au retras[83]. Petrus a reluat ofensiva în vara anului următor (602), dar nu împotriva avarilor, ci a sclavinilor. Corpul de armată comandat de Guduis a trecut Dunărea și a provocat mari pierderi slavilor. Operațiunile s-au desfășurat probabil în Moldova, căci se știe că anții (care erau situați mai la răsărit) au participat la conflict de partea romanilor (Apsih i-a atacat, de aceea, pe anți). În plus, tezaurele de la Movileni, jud. Galați și Horgești, jud. Bacău, încheiate cu monede emise în 600/601 și, respectiv, 601/ 602, au fost îngropate probabil cu ocazia acestei incursiuni a armatei romano-bizantine[84]. Raportul de forțe era din nou în favoarea Imperiului. Situația era atât de critică pentru avari, încât "unele oști ale avarilor s-au desprins de ei și s-au grăbit să treacă de partea împăratului"[85]. În aceste condiții, apare ciudată declanșarea unei ofensive contra sclavinilor din Muntenia și Moldova, și nu împotriva avarilor. Mai mult, împăratul Maurikios a săvârșit o greșeală care-i va fi fatală, ordonând ca trupele să rămână la nord de Dunăre pe timpul iernii. Fiindcă soldații s-au împotrivit, Guduis a fost nevoit să încalce ordinul și a instalat tabăra la Palastolon, iar apoi la Securisca. Prin noiembrie 602, Guduis a încercat din nou să treacă Dunărea, dar, de această dată, a izbucnit revolta care a condus, în scurt timp, la detronarea lui Maurikios de către Phokas[86].

Celebrul moment 602 nu a reprezentat nicidecum o victorie a avarilor sau a slavilor. *Limes*-ul nu a căzut în 602, așa cum se consideră adeseori; destrămarea sistemului defensiv de la Dunărea de Jos a început în anii '80 ai secolului al VI-lea și a continuat și după revolta lui Phokas. De fapt, în 602 s-a petrecut numai rebeliunea armatei comitatense (ori, mai precis, a unei părți a ei) și a plebei din capitală. Nu știm dacă populația civilă din provincii a fost implicată în vreun fel. Cauzele revoltei erau legate strict de unele nemulțumiri ale soldaților. De aceea, **nu se justifică exagerarea efectelor revoltei, în sensul dispariției bruște a autorității imperiale în provinciile dunărene**. Situația zonei Dunării de Jos și, în general, a Peninsulei Balcanice în timpul lui Phokas este puțin cunoscută. Este sigur, totuși, că nici pe *limes*, și nici în interiorul provinciilor nu a existat o distrugere generală în intervalul 602-610. (Vezi capitolul IV. 1).

Teoria catastrofei petrecute în Europa de Sud-Est în timpul lui Phokas moștenește imaginea negativă pe care i-au creat-o cronicarii bizantini acestui împărat. Theophylact Simocatta și Theophanes au făcut din Phokas un personaj care are toate atributele tiranului și care a fost contrapus împăratului exemplar Heraklios[87]. (Ar fi interesantă o paralelă între imaginea cuplului Phokas/Heraklios și cea a cuplului Liciniu/ Constantin cel Mare, așa cum apar acestea în istoriografia romano-bizantină și, apoi, bizantină). În orice caz, epoca și personalitatea lui Phokas merită o analiză mai atentă, lipsită de prejudecățile impuse de cronistica favorabilă lui Heraklios.

---

[81] **Th.S.** VIII. 5-6 (FHDR II: 551; trad. Mihăescu: 162); **Theoph.**: I, 284 (a. 6094) (FHDR II: 615); **Avenarius 1974**: 108; **Popović 1975**: 474, 478; **Velkov 1977**: 57; **Pohl 1988**: 160; **Whitby 1988**: 164.
[82] **Paul Diac.** IV. 20; **Barisić 1956**: 87; **Pohl 1988**: 159.
[83] **Th.S.** VIII. 5. 7 (FHDR II: 551; trad. Mihăescu: 162); **Theoph.** : I, 284 (a. 6094) (FHDR II: 615).
[84] **Th.S.** VIII. 5. 8-13 (trad. Mihăescu: 161-163); **Theoph.**: I, 285-286 (a. 6094) (FHDR II: 615-617); **Avenarius 1974**: 108; **Popović 1978**: 626; **Pohl 1988**: 160.
[85] **Th.S.** VIII. 6. 1 (trad. Mihăescu: 163); **Theoph.**: I, 285 (a. 6094) (FHDR II: 617).
[86] **Th.S.** VIII. 6-7 (FHDR II: 551; trad. Mihăescu: 163-164); **Theoph.**: I, 286-287 (a. 6094) (FHDR II: 617).
[87] Istoriografia recentă a început reconsiderarea domniei lui Phokas. Vezi: **Lilie 1985**: 17-19; **Pohl 1988**: 237-238; **Fiedler 1992**: 13, dar și studiul mai vechi al lui **Barisić 1956**: 73-88.

Cu avarii, Phokas a încheiat un tratat în 604, pentru a-și putea permite să dizloce pe frontul persan trupele comitatense din Europa. Theophanes arăta că Phokas a sporit tributul către avari (probabil de la 120.000 la 140.000 de *solidi*), "socotind că va liniști neamul avarilor". Tratatul a fost încheiat după o nouă invazie avaro-slavă[88]. Eventual atunci, în 604, s-a petrecut unul dintre atacurile care au amenințat Thessalonicul (datarea este controversată, fiind propus și anul 609)[89]. Se pare că acest tratat a fost respectat, în sensul că avarii au recunoscut frontiera dunăreană a Imperiului[90]. Fortificațiile de pe *limes* (și, implicit, trupele de *limitanei*) și-au continuat parțial existența, astfel că nu se poate vorbi de o schimbare radicală față de situația din perioada 593-602. Credem că F.Barisić avea dreptate când observa că și khaganul avar era interesat să mențină pacea timp de câțiva ani, pentru a putea pregăti o viitoare ofensivă[91]. Dealtfel, și în timpul lui Maurikios a existat un interval de pace la Dunăre, între 586 și 593 - și aceasta, în condițiile în care Imperiul Romano-Bizantin era angajat în conflictul cu perșii. Pacea s-a menținut, din câte se poate constata, de-a lungul întregii domnii a lui Phokas. În 609 (610 ?), Ioan de Nikiou menționa un atac al avarilor, dar acesta a avut loc pe fondul revoltei lui Heraklios împotriva lui Phokas[92].

În 614 au fost reluate invaziile avaro-slave, cu o intensitate probabil necunoscută până atunci. (Oricum, pozițiile Imperiului Bizantin în Europa erau deja mult slăbite, în comparație cu epoca lui Maurikios). Distrugerile masive și, în general, definitive, sunt atestate de unele izvoare literare, dar și pe cale arheologică. Timp de patru-cinci ani s-au desfășurat atacuri ale avarilor și slavilor, îndreptate către cele mai importante puncte ale părții europene a Imperiului: Constantinopol, Thessalonic, Salona. Toate provinciile au fost afectate, inclusiv cele care erau situate marginal față de direcțiile ofensive principale (cum este cazul Scythiei). Au rezistat doar unele orașe, în special de pe litoral (de la Adriatica, Egee ori Marea Neagră). Interiorul Peninsulei Balcanice a fost însă devastat (sistematic, s-ar putea spune), iar importante orașe, precum Naissus ori Justiniana Prima, au fost nimicite (distrugerea lor finală este datată cu monede din 613/ 614 descoperite în straturile de incendiere)[93]. Efectele demografice și etnice ale invaziilor din 614-619 vor fi discutate în capitolele III. 5 și V. Din punct de vedere militar, noul val de invazii a provocat **distrugerea a ceea ce mai rămăsese din sistemul defensiv al Imperiului în provinciile sud-est europene**. Peste tot se constată întreruperea existenței fortificațiilor de pe *limes* ori din interiorul provinciilor, sau, în cel mai bun caz, transformarea acestora în așezări modeste care nu mai puteau avea nici o funcție militară. Aceasta a fost **lovitura de grație dată *limes*-ului dunărean**. Destrămarea frontierei dunărene a fost un proces destul de îndelungat, care a început în anii '80 ai secolului al VI-lea și care a atins apogeul în condițiile ofensivei avaro-slave din 614.

Situația Imperiului era disperată, căci și perșii își continuau ofensiva. Heraklios a reușit să încheie un nou tratat de pace cu avarii în 619, prin care tributul creștea la 180.000 de *solidi*[94]. Avarii au reluat însă atacurile, în 623, ajungând până în apropierea capitalei (la "Zidurile Lungi"). În urma unor tratative purtate chiar de către Heraklios, tributul a fost urcat la 200.000 de *solidi*[95], fără ca pacea să fie însă asigurată, căci în 626 avarii au participat la faimosul asediu al Constantinopolului, împreună cu perșii.

[88] **Theoph.**: I, 292 (a. 6096) (FHDR II: 617); **Ostrogorsky 1969**: 115; **Avenarius 1974**: 110; **Lilie 1985**: 18; **Pohl 1988**: 238; **Fiedler 1992**: 13.

[89] **Lemerle 1979**: 120-129 (I. 12). Vezi **Lemerle 1981**: 69-73; **Pohl 1988**: 240-241; **Fiedler 1992**: 13. **Popović 1975**: 451 data însă în 609 (studiul său a apărut înaintea ediției critice a Miracolelor Sf. Dumitru).

[90] **Sâmpetru 1971**: 227.

[91] **Barisić 1956**: 88.

[92] **Joh.Nik.**: 550 (cap. 109); **Avenarius 1974**: 110-111; **Popović 1975**: 489-490; **Pohl 1988**: 237-238.

[93] **Ostrogorsky 1969**: 122-123; **Avenarius 1974**: 111-112; **Popović 1975**: 490-504; **Popović 1978**: 627- 630; **Lilie 1985**: 20-23, 43; **Pohl 1988**: 240-243.

[94] **Pohl 1988**: 247; **Fiedler 1992**: 13.

[95] **Avenarius 1974**: 113; **Pohl 1988**: 245-246; **Fiedler 1992**: 14.

Eşecul marelui asediu[96] a reprezentat pentru Imperiu şansa refacerii poziţiilor pierdute. În următorii doi ani, Persia a fost înfrântă de Imperiul Bizantin şi de khaganatul türcic din Asia Centrală. Dar, teritoriile recucerite în Orient au fost imediat pierdute de Heraklios, în faţa fulgerătoarei ascensiuni a Islamului. Timp de jumătate de secol, Imperiul Bizantin s-a aflat, practic, sub stare de asediu, astfel că efortul militar a fost îndreptat numai către apărarea Orientului. În Europa, Imperiul nu mai avea prea multe de apărat şi păstrat, chiar dacă succesorul lui Heraklios - Constans II - a avut ambiţia să menţină dominaţia bizantină în Italia[97].

În ciuda acestei situaţii critice a adversarului, khaganatul avar nu a mai reluat politica ofensivă, după eşecul asediului din 626. De fapt, acest eşec a fost începutul declinului, care a continuat cu desprinderea de sub hegemonia avară a unor grupuri de slavi, precum şi a altor populaţii. Izvoarele bizantine şi occidentale au înregistrat succint această criză internă a stăpânirii avare. Mai importantă pentru problema raporturilor de forţe de la Dunărea de Jos este informaţia consemnată de Nikephor, potrivit căreia Kubrat, stăpânul onogurilor, "s-a ridicat împotriva hanului avarilor" şi i-a alungat pe avari din ţara sa, după care s-a gândit să încheie o alianţă cu Heraklios (de la care a primit titlul de *patriciu*)[98]. Se ştie că avarii îşi menţinuseră hegemonia în zonele nord-pontice şi după instalarea lor în Pannonia[99]. Cercetătorii contemporani datează ieşirea bulgarilor (onogurilor) lui Kubrat de sub hegemonia avară prin 635-638[100]. Obscure încă, evenimentele petrecute în stepa nord-pontică în vremea lui Heraklios şi Constans II sunt un indiciu al încheierii unei epoci: cea a ascensiunii puterii avare.

Va mai trece aproximativ un secol până la apariţia unui nou centru de putere la Dunărea de Jos şi în bazinul vestic al Mării Negre, comparabil cu cel avar (Bulgaria). Imperiul Bizantin nu a găsit cu cale să profite de slăbiciunea khaganatului avar, dovadă că fostele provincii dunărene nu mai prezentau nici un interes pentru statul orientalizat al lui Heraklios. A. N. Stratos - unul dintre bizantinologii preocupaţi de istoria secolului al VII-lea - a avansat ipoteza unei recuceriri a oraşului Singidunum în timpul lui Heraklios, imediat după bătălia de la Constantinopol din 626; la *Belegradon* s-ar fi aflat reşedinţa unui strateg, care i-ar fi instalat pe serbi în zonă, pentru a-i combate pe avari[101]. S-a demonstrat însă că acel *Belegradon* pomenit de Constantin Porfirogenetul este, în realitate, oraşul dalmatin Iader sau Zara Vecchia, şi că aşa-zisa recucerire de către Heraklios a unor părţi din fostele provincii europene ale Imperiului nu este dovedită prin nimic. Chiar tradiţia însăşi a colonizării serbilor de către Heraklios este dubioasă - arată un studiu recent[102]. Că situaţia khaganatului avar era cu adevărat critică, o arată şi evoluţiile consemnate în partea apuseană a sferei sale de influenţă. În 623, slavii apuseni s-au revoltat, sub conducerea francului Samo, ieşind pentru o vreme de sub hegemonia avară. S-a vorbit chiar de o implicare a diplomaţiei bizantine în această revoltă, dar faptul rămâne incert[103]. Mai apoi, în 631-632, a avut loc şi o revoltă a kutrigurilor din Pannonia. Deşi aceasta a eşuat, ea demonstrează încă o dată diminuarea autorităţii avarilor asupra confederaţiei lor. Unii dintre kutrigurii înfrânţi s-au refugiat în Transilvania, unde se pare că au devenit un factor de putere local, până către 680[104].

[96] Vezi **Barisić 1954**: 378-390; **Stratos 1967**: 372-376; **Ostrogorsky 1969**: 130-131; **Avenarius 1974**: 114-115; **Pohl 1988**: 249-255.

[97] **Ostrogorsky 1969**: 151-154.

[98] **Nik.**: 24 (FHDR II: 625).

[99] **Szádeczky-Kardoss 1975**: 268-271.

[100] **Ibidem**: 271; **Bialeková 1973**: 325; **Popović 1986**: 127; **Pohl 1988**: 270,272.

[101] **C.Porf.**: I, 152 (cap.32) (FHDR II: 663-665); **Stratos 1967**: 376. Vezi şi **Dvornik**, în **C.Porf.**: II, 117, 124, 131.

[102] **Lilie 1985**: 24-41. **Pohl 1988**: 267 înclină să admită ipoteza lui **Stratos**.

[103] **Stratos 1967**: 370-371; **Ostrogorsky 1969**: 133 (datare post 626); **Avenarius 1974**: 124-138; **Pohl 1988**: 256-268.

[104] **Szádeczky-Kardoss 1972**: 93; **Avenarius 1974**: 163; **Szádeczky-Kardoss 1975**: 272; **Horedt 1986**: 36, 99; **Pohl 1988**: 269.

După cum am mai arătat, Heraklios nu a încercat să ducă o politică activă în Peninsula Balcanică, deși, între 626 și 634, el ar fi avut posibilitatea să o facă[105]. Regiunea Dunării de Jos a rămas în afara sferei de influență bizantină, în timp ce avarii au continuat să stăpânească și după 626 unele zone din interiorul Peninsulei Balcanice; se presupune că avarii controlau drumurile strategice care conduceau către Thessalonic[106]. Dacă rețeaua urbană nu ar fi fost nimicită, s-ar fi putut întâmpla ca în jurul acestor fortificații să se constituie unele mici centre de putere, care să profite de absența unui regat barbar. Dealtfel, Ion Nestor[107] observa că orașele fortificate au fost unul dintre factorii care au împiedicat instalarea durabilă a slavilor, și că aceasta a fost posibilă doar după distrugerea orașelor.

De vidul de putere au profitat, într-adevăr, slavii, care au continuat, și după 626, să ocupe nestingheriți cele mai bune pământuri din cuprinsul Peninsulei Balcanice. Ei nu au creat însă nici un centru de putere capabil să evolueze către forme statale. Se pare că *Sclaviniile*, formațiuni tribale care cuprindeau zone restrânse, erau considerate de Imperiu ca fiind teritorii cedate unor *foederati*. Prin această ficțiune juridică, Imperiul menținea, teoretic, frontiera pe Dunăre[108]. Despre eventualele conflicte cu avarii sau cu Imperiul Bizantin ale acestor *Sclavinii*, nu știm însă nimic, deoarece izvoarele nu mai aduc nici o informație referitoare la zona Dunării de Jos (sau la cele învecinate), până în anul 680, adică până în momentul conflictului dintre Constantin IV și protobulgarii lui Asparuh. Campania lui Constans II din 658 a vizat *Sclaviniile* situate undeva în partea sudică a Peninsulei Balcanice, în Macedonia sau în Thracia[109]. Nici măcar acest împărat, care a încercat să mențină pozițiile Imperiului în Occident (în Italia)[110] nu a manifestat vreo preocupare pentru restabilirea dominației la Dunăre.

Protobulgarii, fugind de khazarii aflați în plină expansiune în stepele nord-pontice, s-au deplasat către Dunăre, în anii '60 ai secolului al VII-lea[111]. Vl. Popović datează instalarea tribului lui Asparuh în preajma Dunării de Jos în 668-669, dar argumentele sale sunt îndoielnice[112] (nu vedem legătura între acest eveniment și îngroparea unor tezaure foarte îndepărtate de gurile Dunării, precum Drăgășani, Stejanovci - lângă Sirmium, Zemianski Vrbovok - din Slovacia). Probabil că drumul protobulgarilor către Dunăre a avut mai multe etape; pe de altă parte, din izvoare se deduce că ei se așezaseră la Dunăre doar cu puțin timp înaintea conflictului din 680[113]. Amplasarea exactă a teritoriului (denumit *Onglos*) unde s-a instalat tribul lui Asparuh a fost foarte discutată în literatura de specialitate, controversa căpătând chiar un aspect tendențios, fiindcă ideea situării *Onglos*-ului în Dobrogea a fost invocată ca un argument al drepturilor istorice ale Bulgariei asupra Dobrogei. Deoarece amplasarea *Onglos*-ului are o importanță relativ redusă pentru înțelegerea istoriei politico-militare a secolului al VII-lea, o vom discuta îndeaproape doar în Excursul III. Amintim, deocamdată, că, potrivit izvoarelor, *Onglos*-ul era situat în imediata

---

105 **Lilie 1985**: 23, 43.

106 **Theoph.**: I, 359 (FHDR II: 621); **Avenarius 1974**: 176-178; **Avenarius 1985**: 1024.

107 **Nestor 1963**: 49.

108 **Florescu 1972**: 25-26; **Avenarius 1975**: 299-300; **Chrysos 1987**: 38; **Pohl 1988**: 125. **Diaconu 1966**: 488 se gândea la o autoritate bizantină exercitată prin intermediul unor populații clientelare. Vezi și capitolul IV. 2, precum și Excursul III.

109 **Theoph.**: I, 347 (a. 6149); **Lemerle 1954**: 300; **I. Barnea 1968**: 440; **Ostrogorsky 1969**: 147-148; **Avenarius 1974**: 145; **Lemerle 1981**: 186.

110 Vezi nota 97.

111 **Szádeczky-Kardoss 1972**: 96; **Popović 1986**: 128-129; **Pohl 1988**: 272; **Fiedler 1992**: 21.

112 **Popović 1986**: 129, 131. Mai vezi: **Szádeczky-Kardoss 1972**: 96 (datare: 665-675); **Angelov 1980**: 82 (datează pe la 660).

113 **Theoph.**: I, 358 (a. 6171) (FHDR II: 619) spunea că bulgarii s-au așezat în *Onglos* "pe neașteptate" (ἐξάπινα). Vezi **Diaconu 1971**: 192.

vecinătate a Dunării, într-o zonă mlăștinoasă[114]. Izvoarele vorbesc de atacarea de către protobulgari a ținuturilor "din apropierea Dunării", care se aflau "sub oblăduirea creștinilor" (ὑπὸ Χριστιανῶν τότε κρατουμένην)[115]. În capitolul IV. 2 vom discuta pe larg semnificația acestei informații. Deocamdată, în atenție ne stau evenimentele care au condus la o nouă modificare majoră a raporturilor de forțe de la Dunărea de Jos.

După ce a scăpat de amenințarea arabă, împăratul Constantin IV a declanșat, în vara anului 680, o contraofensivă terestră și maritimă, mobilizând în acest scop toate corpurile de armată ale *themelor*, care au fost deplasate în Thracia. Motivul era prădarea acelor teritorii "ale creștinilor" de către bulgari. Flota a avansat de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre și a pătruns pe Dunăre până în dreptul *Onglos*-ului, care a fost asediat și de forțele terestre. Inițial, protobulgarii s-au refugiat în "întăriturile" (ὀχύρωμα) din *Onglos*, dar, profitând de absența împăratului și a unei părți din armata bizantină, ei au trecut la contraatac, reușind să pună pe fugă trupele imperiale. Urmărindu-le, protobulgarii lui Asparuh au ajuns în apropiere de Odessos-Varna, unde s-au instalat[116]. Astfel s-a întemeiat în regiunea Dunării de Jos un nou stat barbar, care va deveni **principalul centru de putere regional, în următoarele trei veacuri, până la recucerirea lui Ioan Tzimiskes**. Eșecul suferit de Constantin IV era cu atât mai usturător și mai surprinzător, cu cât survenise după respingerea gravului asediu arab din 678 asupra Constantinopolului. Victoria din 678 făcuse ca puterile occidentale (avarii, longobarzii) să trimită solii de pace la Constantinopol (longobarzii îi înfrânseseră pe bizantini în 675)[117]. Constantin IV a fost deci nevoit să recunoască apariția noii puteri (care ocupase o parte din fosta provincie Moesia Secunda) și să încheie pace cu aceasta, în 681[118].

Anii 680-681 reprezintă, așadar, un moment de răscruce în istoria Dunării de Jos în mileniul I, prin consecințele de durată pe care le-a avut instalarea protobulgarilor. Este vorba, înainte de toate, de felul în care au evoluat raporturile de forțe în regiune, precum și de impactul constituirii noului khaganat asupra romanității dunărene. Protobulgarii au procedat la dizlocări de populație - fapt atestat de Theophanes și Nikephor - astfel că o parte dintre romanicii dintre Dunăre și Balcani au fost împinși către sud și nord. Pe de altă parte, apariția khaganatului bulgar a reprezentat afirmarea unui nou centru de putere, echivalent întrucâtva cu cel romano-bizantin de odinioară.

Până de curând, momentului 680 i se atribuia o semnificație și mai amplă. O teorie în vogă în anii '60-'70 corela migrația protobulgarilor cu o deplasare a mai multor grupuri de nomazi nord-pontici, care, în perioada 670-680, ar fi constituit un "al doilea khaganat avar", în compoziția căruia ar fi intrat, potrivit unor cercetători, chiar și populații înrudite cu ungurii de mai târziu.

---

[114] **Theoph.**: *loc. cit.*; **Nik.**: 34 (FHDR II: 627).

[115] **Theoph.**: I, 358 (a. 6171) (FHDR II: 619). **Zonaras**, XIV. 21. 10 (FHDR III: 209) scria că bulgarii εἰς τάς Ῥωμαϊκὰς χώρας τὰς πέραν τοῦ Ἴστρου γενόμενου ταύταις ἀκρατῶς ἐλυμαίνετο. În FHDR III se traduce: "sosind de dincolo de Istru în ținuturile romeice, le prădau în voie", dar traducerea corectă (datorată lui **Bănescu 1958**: 438) este: "aflându-se în teritoriile bizantine de dincolo de Dunăre, le devastau în voie". Vezi și traducerea asemănătoare, propusă de **N. Ș. Tanașoca**, în **Hălcescu 1989**: 342. Izvorul este însă prea târziu pentru a putea fi invocat în sprijinul unei eventuale stăpâniri bizantine ce s-ar fi întins și la nordul Dunării, în vremea lui Constantin IV. Este, probabil, o confuzie, născută din preluarea eronată a informațiilor furnizate de Theophanes și Nikephor (vezi și **Diaconu 1971**: 199, nota 51).

[116] **Theoph.**: I, 358-359 (a. 6171) (FHDR II: 619-621); **Nik.**: 34-35 (FHDR II: 627); **Lemerle 1954**: 305; **I. Barnea 1968**: 441-442; **Avenarius 1974**: 171-172; **Angelov 1980**: 82; **Gjuzelev 1984**: 37-39; **Pohl 1988**: 277.

[117] **Nik.**: 33 (FHDR II: 625); **Leo Grammaticus**, *Chronographia*: 160-161 (FHDR II: 651); **I. Barnea 1968**: 441; **Avenarius 1985**: 1022-1023; **Pohl 1988**: 278. Vezi și **Rouche 1986**: 347-350, pentru situația anterioară a raporturilor Imperiului cu Occidentul (conflicte cu longobarzii, rebeliuni împotriva autorității bizantine în Italia).

[118] **I. Barnea 1968**: 442; **Angelov 1980**: 82-83; **Gjuzelev 1984**: 42-46; **Pohl 1988**: 278; **Fiedler 1992**: 25.

Acest nou val de migrații (stârnit de puternica ofensivă khazară) ar fi adus în mediul avar obiceiul folosirii pieselor de centură turnate, ornamentate cu lujeri și grifoni[119]. Iată însă că ultimele studii[120] (datorate unor specialiști de talia lui J. Werner ori Vl. Popović) pun sub semnul întrebării realitatea sau, în orice caz, amploarea acestui nou val de migratori. Piesele de centură turnate nu se datează numai după 680, ci încă de pe la 630, adică din "Mittelawarenzeit" - perioadă încadrată acum între 630-650. Societatea și cultura avară au cunoscut o evoluție internă, care explică schimbările care pot fi observate în special din ultimul sfert al secolului al VII-lea. Fiindcă nu a existat o revigorare a khaganatului avar prin aportul presupușilor nou-veniți, este îndoielnică și revenirea dominației avare la sud și la est de Carpați după 680, revenire susținută de o serie de cercetători[121].

Nu poate fi neglijată absența referirilor la avari în izvoarele bizantine privitoare la perioada 680-800. Avem în vedere îndeosebi textele care ne informează asupra conflictelor bizantino-bulgare desfășurate la Dunărea de Jos, în a doua jumătate a secolului al VIII-lea. Fiind cunoscută maniera în care diplomația bizantină învrăjbea barbarii între ei, ar fi fost de așteptat ca împăratul Constantin V să-i îndemne pe avari să atace Bulgaria. Izvoarele tac în această privință. Este adevărat că, recent[122], tezaurul de la Sânnicolaul Mare a fost interpretat ca fiind un dar oferit de Constantin V unui aliat avar, dar ipoteza respectivă nu este unanim împărtășită și nu este singura care are șanse de a fi adevărată.

Pe scurt, suntem de părere că, în ciuda unor influențe vizibile în inventarul unor necropole (care vor fi discutate în altă parte), în secolul al VIII-lea nu se poate vorbi de o dominație avară propriu-zisă la Dunărea de Jos. Dacă între 626 și 680, această dominație este foarte probabilă, în schimb după constituirea khaganatului bulgar nu a mai fost loc pentru așa ceva. În capitolul IV. 3 vom reveni pe larg asupra acestor lucruri. Acum, ne mulțumim să constatăm că istoria politico-militară a spațiului Dunării de Jos, după 680, a fost definită aproape în exclusivitate de raporturile bulgaro-bizantine. În secolul al VIII-lea, aceste raporturi au debutat printr-o alianță între Justinian II și khaganul Tervel, care îl ajutase pe împărat să scape din exilul de la Chersones, în 704-705. Tervel, devenit *Caesar* al Imperiului Bizantin, a primit de la prietenul său regiunea Zagora de la sud de Balcani, precum și subsidii sporite față de cele stabilite prin tratatul din 681. Este evident că un asemenea tratat contravenea intereselor Imperiului Bizantin și, de aceea, Justinian II l-a încălcat îndată, în 708. Atacul său a fost însă respins la Anchialos. Au urmat alte conflicte, întrerupte de momente de reluare a alianței, în final încheindu-se un tratat de pace (în 716), care recunoștea Bulgariei Zagora. Alianța lui Teodosiu III cu Tervel a folosit Imperiului, căci bulgarii au contribuit la respingerea asediului arab al Constantinopolului din 717[123]. Dar, toate aceste evenimente nu au afectat zona Dunării de Jos. Izvoarele literare, cel puțin, nu spun nimic în această privință. Descoperirea unor monede bizantine din primele două decenii ale secolului al VIII-lea în Dobrogea și Muntenia indică o reluare a influenței bizantine, dar aceasta nu înseamnă neapărat o încercare de revenire a Imperiului la frontiera dunăreană[124]. Perioada dintre 680 și mijlocul secolului al VIII-lea rămâne o pată albă în istoria evenimențială a Dunării de Jos. Pe cale arheologică s-a putut determina și data cu o oarecare aproximație pătrunderea unui val de alani în Dobrogea, în anii '30-'40 ai secolului al VIII-lea. Ei au fost dizlocați de expansiunea khazară și de incursiunile arabe din zona Caucazului din deceniile 2-3 ale secolului al VIII-lea[125].

[119] **Avenarius 1974**: 166; **Comșa 1982**: 35-36; **Comșa 1987**: 223-224.
[120] **Werner 1986**; **Popović 1986**: 129. Vezi și **Pohl 1988**: 282-287.
[121] **Nestor 1969**: 24-25; **Nestor 1973**: 32; **Comșa 1975 a**: 200; **Comșa 1987**: 229.
[122] **Rusu 1985-1986**: 31-66.
[123] **Primov 1978**: 8-16.
[124] Cum presupun **Poenaru-Bordea, Donoiu 1983**: 243 și **Custurea 1986**: 274.
[125] **Comșa 1979**: 154-155.

Regiunea Dunării de Jos a redevenit teatru de război după mijlocul secolului al VIII-lea, în timpul împăratului Constantin V (741-775), care a adoptat o politică ofensivă față de Bulgaria. Datarea primei campanii este incertă: 756 sau 760. Lăsând la o parte aceste controverse, care privesc și unele momente din desfășurarea campaniei, amintim doar ceea ce ne interesează în acest context, și anume că o flotă de 500 de nave a înaintat până pe Dunăre, atacând nordul Bulgariei (concomitent cu ofensiva terestră, care s-a soldat cu victoria de la Markellai)[126]. A doua campanie bizantină s-a desfășurat în 763 și a avut același plan. Flota, care de această dată număra 800 de nave care purtau 9600 de călăreți, a pătruns pe Dunăre, iar forțele terestre au înaintat până la Anchialos, unde, la 30 iunie, a avut loc o bătălie cu urmări dezastruoase pentru Bulgaria[127]. Această înfrângere a accentuat luptele interne pentru putere în Bulgaria. Rebeliunea unei părți a aristocrației l-a adus la putere pe Sabin (în 764). S-a discutat mult pe marginea numelui său cu rezonanță romanică (vezi Excursul IV). Oricare ar fi adevărul asupra originii sale etnice, rămâne cert faptul că Sabin a fost reprezentantul unei facțiuni filo-bizantine a aristocrației bulgare. El a încercat să facă pace cu Imperiul, dar, fiind acuzat de trădare, a fugit la Constantinopol[128]. Constantin V a continuat lupta împotriva Bulgariei. Din nou, flota bizantină a urcat pe Dunăre, probabil până la Durostorum, în anul 767. Khaganul Toktu a fost înfrânt și ucis undeva în nord-estul Bulgariei, iar rămășițele oastei sale s-au refugiat în "pădurile fluviului Istru", adică în zona de luncă a Dunării, eventual în Balta Ialomiței[129].

În campaniile următoare ale lui Constantin V (din 774 și 775), flota bizantină nu a mai pătruns pe Dunăre[130]. Nici mai târziu, sub Constantin VI, Irena și Nikephor I, conflictele bizantino-bulgare nu au mai afectat regiunea Dunării de Jos[131].

Astfel, cele două secole și jumătate de istorie pe care le-am prezentat în acest capitol se încheie cu ascensiunea Bulgariei, care sub Kardam (777-803) și mai ales sub Krum (803-814) a cucerit noi teritorii, profitând de destrămarea khaganatului avar. După ce campaniile france din 791-803 au nimicit centrul de putere avar din Pannonia, a fost rândul lui Krum să atace ceea ce mai rămăsese din *Avaria*: teritoriul de la est de Tisa - care a fost ocupat în 804-805[132]. Expansiunea bulgară spre vest a continuat și în timpul lui Omurtag, dar aceasta nu ne mai interesează, în contextul de față. Reținem însă faptul că, la începutul secolului al IX-lea, Bulgaria și-a asigurat dominația unică asupra Dunării de Jos. Este un sfârșit și un început de epocă în istoria politico-militară a zonei. Pentru ceea ce ne-am propus, este, totodată, prilejul unui bilanț.

Istoria politico-militară a zonei în secolele VII-VIII nu poate fi reconstituită decât în linii mari. Puținul pe care îl știm ne permite însă câteva constatări de ordin general. Mai întâi, **menținerea Dunării de Jos ca obiectiv în planurile strategice ale Imperiului Bizantin.** Atunci când protobulgarii s-au instalat în *Onglos*, împăratul Constantin IV a încercat să apere teritoriul care mai era socotit ca aparținând de drept Imperiului, deși acolo, în Dobrogea, nu mai exista o stăpânire bizantină efectivă. Mai târziu, expedițiile navale îndreptate spre Dunăre au facilitat lupta contra Bulgariei. Dunărea își păstra importanța strategică, deși nu mai era frontieră (și nici nu mai era privită de bizantini ca o frontieră teoretică, după 681)[133].

---

[126] **Theoph.**: I, 431 (a. 6251): **Nik.**: 66 (FHDR II: 629); **Beševliev 1971 a**: 7-9; **I. Barnea 1971**: 12; **Primov 1978**: 23-24; **Fiedler 1992**: 28.

[127] **Theoph.**: I, 433 (a. 6254); **Nik.**: 69 (FHDR II: 629); **Iorga 1939**: 8; **Beševliev 1971 a**: 10; **I. Barnea 1971**: 12; **Primov 1978**: 25-26; **Fiedler 1992**: 29.

[128] **Beševliev 1971 a**: 11-12; **Beševliev 1971 b**: 67-82; **Primov 1978**: 26-27; **Fiedler 1992**: 29.

[129] **Nik.**: 70 (FHDR II: 629); **Beševliev 1971 a** : 13-14; **Primov 1978**: 28.

[130] **Beševliev 1971 a**: 15-17; **Primov 1978**: 32-35.

[131] **Ostrogorsky 1969**: 211-212; **Primov 1978**: 33-40; **Fiedler 1992**: 31.

[132] **Avenarius 1974**: 185; **Pohl 1988**: 320-323, 327; **Fiedler 1992**: 31.

[133] **Chrysos 1987**: 38.

În al doilea rând, constatăm că **Imperiul a desfăşurat operaţiuni militare în regiunea Dunării de Jos doar atunci când nu era implicat în conflictul oriental** (cu perşii, iar apoi cu arabii). În această privinţă, foarte elocvent este cazul campaniei lui Constantin IV din 680. Această caracteristică a strategiei generale a Imperiului se făcuse deja simţită încă din vremea lui Maurikios. Tocmai de aceea, Heraklios nu a fost interesat de o contraofensivă împotriva avarilor, după 626, deoarece el mai avea de luptat contra perşilor. Nu este vorba doar de folosirea chibzuită a potenţialului militar (insuficient pentru o luptă pe două fronturi). Originile acestei situaţii le aflăm în atitudinea neglijentă a lui Justinian faţă de Europa de Sud-Est, care era considerată mai puţin însemnată decât teritoriile care erau de recucerit în Italia ori Africa.

Am văzut cum Imperiul Romano-Bizantin, neglijând importanţa strategică a provinciilor dunărene, le-a pierdut, din cauza invaziilor slave, care au reuşit să distrugă sistemul de apărare local (cel constituit de *limitanei* şi de comunităţile orăşeneşti înarmate). **Pierderea *limes*-ului dunărean nu a fost consecinţa unor victorii militare propriu-zise** (bunăoară a unor atacuri avare) şi nici a dezordinii din Imperiu, ci în primul rând a presiunii enorme exercitate de mulţimea slavă care pătrundea la sud de Dunăre. În ceea ce s-a întâmplat ulterior, în secolele VII-VIII, faptul care a contat cel mai mult a fost numărul slavilor care s-au instalat în fostele provincii dunărene. Acest teritoriu mai trecuse printr-o perioadă foarte critică şi în secolul al V-lea, dar atunci barbarii care s-au aşezat la sud de Dunăre nu au putut provoca schimbări majore, fiindcă erau puţini. Consecinţele demografice, dar şi etnice şi culturale ale evenimentelor militare din secolul al V-lea au fost, de aceea, limitate ca profunzime şi ca durată, iar civilizaţia romano-bizantină s-a refăcut şi şi-a reluat mersul în secolul al VI-lea[134].

În cazul care ne preocupă, s-a întâmplat însă altceva. Evenimentele au reuşit să modifice, să deturneze fenomenele care ţin de durata lungă şi medie a istoriei, provocând o ruptură indiscutabilă în evoluţia civilizaţiei din spaţiul Dunării de Jos.

[134] **Lemerle 1981**: 179 arată că invaziile goţilor şi hunilor nu au provocat o ruptură în istoria Peninsulei Balcanice.

CAPITOLUL II
CONTINUITATE ȘI DISCONTINUITATE CULTURALĂ

SUBCAPITOLUL 1
Civilizația materială

Descoperirile arheologice aparținând perioadei tratate în această lucrare sunt numeroase și variate. Pentru ceea ce ne preocupă - problema continuității culturale - sunt semnificative doar acele vestigii care constituie mărturii ale tranziției către cultura secolelor IX-X. De fapt, au existat două tranziții: cea de la cultura romano-bizantină provincială a secolului al VI-lea la cea specifică secolului al VII-lea, precum și cea care a precedat noua sinteză culturală din secolul al IX-lea - cunoscută îndeosebi sub numele de "cultura Dridu".

De aceea, vom examina acele materiale arheologice (databile în perioada finală a epocii romano-bizantine), care constituie prototipuri ale unor obiecte specifice secolului al VII-lea și care, în același timp, au reprezentat inovații în cadrul culturii romano-bizantine. Cuvântul "inovații" nu este poate cel mai fericit, deoarece, adeseori, este vorba de un declin (de exemplu, reapariția ceramicii lucrate cu mâna).

A. Ceramica

Începem cu ceramica. Bineînțeles că nu putem discuta, în această lucrare, totalitatea problemelor legate de ceramica romano-bizantină din secolele VI-VII și de ceramica secolelor VII-VIII. Nici nu ar fi relevant pentru ceea ce ne preocupă. Ne mulțumim să urmărim următoarele aspecte:

- apariția ceramicii lucrate cu mâna și cu roata înceată în așezările romano-bizantine târzii de la Dunărea de Jos;
- preluarea de către slavi a ceramicii de calitate superioară, de origine romanică;
- moștenirea unor forme ceramice specifice pentru ceramica romano-bizantină în mediul culturii Dridu (mai precis, în faza timpurie a acestei culturi, din secolul al VIII-lea);
- apariția ceramicii fine cenușii, cu decor lustruit.

În privința ceramicii lucrate cu mâna, nu ne ocupăm aici de cea care a aparținut slavilor instalați la Dunărea de Jos, în așezările culturii Ciurel, sau în fortificațiile romano-bizantine. Există și vase lucrate cu mâna (este drept, puține în ansamblul ceramicii de la sfârșitul secolului al VI-lea și de la începutul celui următor) care nu pot fi atribuite slavilor, și care au apărut printr-o

evoluție locală. Aurelian Petre are meritul de a fi studiat acest fapt, într-un studiu din 1980[1]. El a stabilit existența a șapte tipuri de oale-borcan lucrate cu mâna, descoperite în mai multe așezări romano-bizantine din Dobrogea (Histria, Callatis, Beroe, Dinogetia, Sacidava etc). Aceste tipuri au evoluat de-a lungul secolelor IV-VI, în paralel cu ceramica de calitate superioară.Se constată, de asemenea, că aceste vase imită formele celor lucrate la roata rapidă. Prin profilele lor (cu margini înalte și evazate), ele se deosebesc de ceramica slavă. Anterior, autorii cercetărilor făcute în așezarea civilă de la Beroe observaseră, de asemenea, că o grupă de vase lucrate cu mâna (cu profil rotunjit) nu are analogii în ceramica slavă, ci în ceramica romană (vezi figura 2)[2].

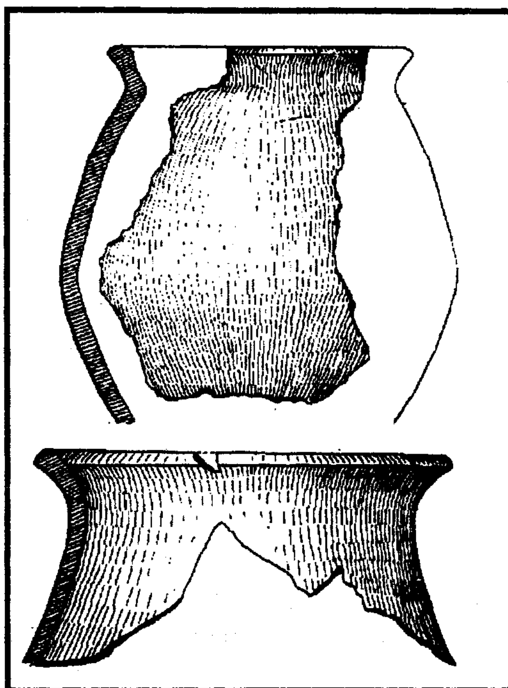
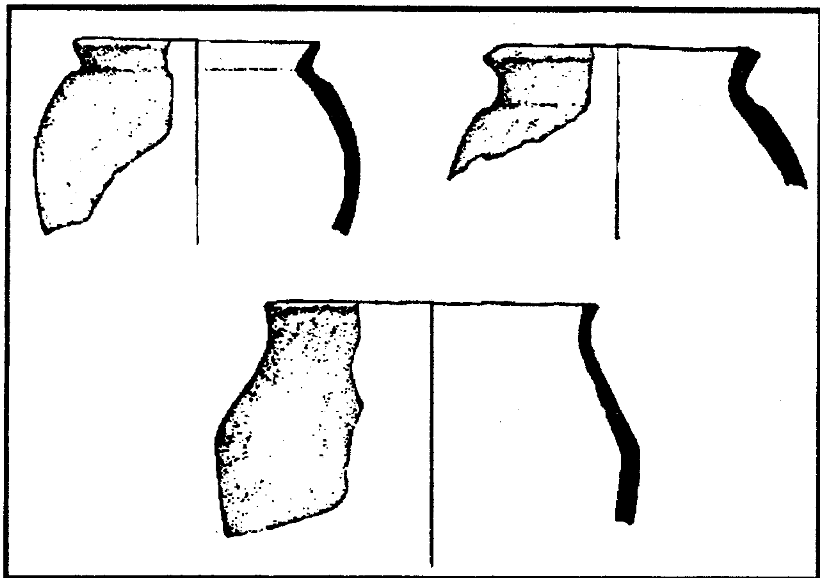

Figura 2: Ceramică lucrată cu mâna de la Beroe

Între descoperirile făcute la Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea) se numără și un vas (până în prezent inedit), care, deși este lucrat cu mâna, foarte grosolan, are o formă înrudită cu cea a amforidoanelor lucrate la roată, de bună calitate, obișnuite în secolul al VI-lea. El s-a descoperit într-o încăpere (din caroul T 20), pe nivelul 11 (care se datează aproximativ între 559 și 580/585)[3]. Vasul are analogii și în cadrul ceramicii așa-numite "de tip Hinog", specifică pentru sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, despre care va fi vorba mai jos. Acest vas face parte din aceeași categorie a ceramicii romano-bizantine lucrate cu mâna, care nu se încadrează în ceramica slavă și care a apărut prin imitarea formelor vaselor de bună calitate.

O asemenea ceramică nu a apărut doar în Dobrogea. În fortificațiile din zona Porților de Fier (Donje Butorke, Veliki Gradac și altele) a fost semnalată existența unor vase lucrate cu mâna, care sunt înrudite cu cele din Dobrogea. Profilele lor, caracterizate de marginea înaltă și evazată, diferă de ceramica slavă[4]. Recent s-au publicat descoperiri asemănătoare făcute la Caričin Grad (Justiniana Prima), deci într-unul dintre cele mai mari orașe din provinciile sud-est europene. Două dintre tipurile de vase determinate de autorii cercetărilor (tipurile I/19 și I/20) cuprind exemplare lucrate cu mâna, similare ca formă cu cele amintite mai sus. Există, de asemenea, unele vase cu toartă. Se constată că tipurile I/19 și I/20 reprezintă variante degradate ale obișnuitelor oale-borcan romane lucrate la roată. Ele au apărut în nivelul cel mai târziu al locuirii de la Caričin Grad, care este posterior distrugerii din 596 și care a durat până la distrugerea finală din 614/615. Autoarea studiului despre aceste vase arată că ele nu pot fi considerate slave și că ele au fost produse de populația locală într-o vreme de profundă criză economică. Vasele respective imită ceramica obișnuită, de calitate superioară, din secolul al VI-lea, dar sunt realizate într-o tehnică rudimentară, explicabilă prin pauperizarea modului de viață[5]. **Este o constatare foarte importantă, căreia îi poate fi atribuită o valoare de generalitate pentru civilizația epocii de care**

[1] **Petre 1980**: 193-213.
[2] **Vâlceanu, Barnea 1975**: 215, fig. 4/ 4, 5.
[3] Informații orale primite de la domnul Florin Topoleanu (Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea).
[4] **Janković 1974**: 113-114; **Popović 1975**: 481-482 (fig. 6/ 1-3). Vezi și **D. Bošković**, APol, 16, 1971: 341.
[5] **Janković 1974**: 114; **L. Bjelajac**, în *Caričin Grad II*: 164, 170, Pl. XV/ 2-7.

ne ocupăm. Aceste prime vestigii arheologice amintite în lucrarea de faţă ne indică o trăsătură definitorie a epocii de tranziţie începute în ultimul sfert al secolului al VI-lea: degradarea tehnicilor meşteşugăreşti romano-bizantine. O vom regăsi şi în alte cazuri. Această degradare este un element de discontinuitate culturală, dar, totodată, şi de continuitate, căci s-au păstrat formele vechi.

Figura 3: Ceramică locală lucrată cu mâna din zona Porţilor de Fier

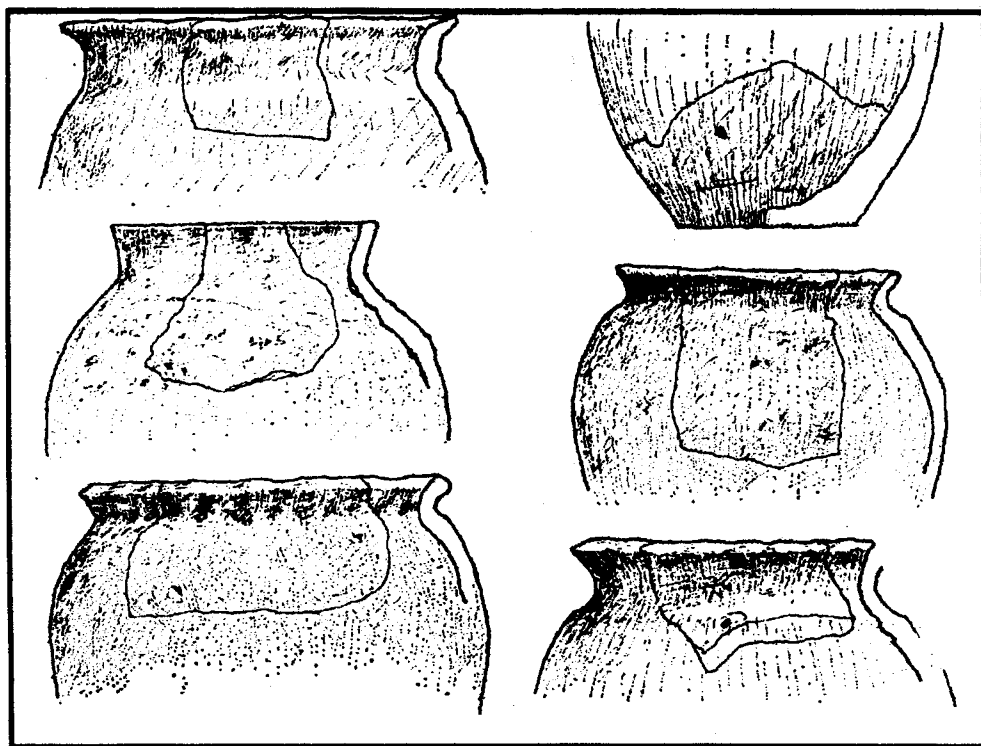

Figura 4: Ceramică locală lucrată cu mâna de la Veliki Gradac

Se mai constată că în perioada de declin a civilizaţiei romano-bizantine s-a utilizat şi altă categorie de ceramică de calitate inferioară, lucrată însă cu roata înceată (roată acţionată cu mâna). Ceramica lucrată la roata înceată a devenit, mai târziu, ceramica specifică pentru "cultura Dridu". Tot A. Petre a remarcat existenţa ei sporadică, în situri romano-bizantine (Histria, Callatis)[6]. Ea a apărut, în asociere cu ceramica lucrată cu mâna, şi în zona Porţilor de Fier, în special la Donje Butorke şi Veliki Gradac[7], precum şi la Caričin

[6] **Petre 1980**: 202, 205.
[7] **Janković 1974**: 113-115.

Grad[8], în niveluri romano-bizantine de la finele secolului al VI-lea și de la începutul secolului al VII-lea. V. Popović observa că această ceramică lucrată la roata înceată este îndeaproape înrudită cu ceramica specifică pentru cultura Ciurel. Este vorba de vase cu forme zvelte, cu marginile înalte și rotunjite, decorate (unele dintre ele) cu benzi de valuri și de incizii orizontale. După cum arată în continuare V. Popović, acestă ceramică provine din cea daco-romană, anterioară venirii slavilor[9]. Analogiile cu ceramica de tip Ciurel au mai fost remarcate și de alți cercetători, atât pentru ceramica lucrată cu mâna, cât și pentru cea executată cu roata înceată[10]. Ceea ce este, credem, esențial pentru înțelegerea genezei ei, este faptul că această ceramică lucrată la roată înceată **imită formele ceramicii lucrate la roată rapidă**[11]. De asemenea, ea precede cu circa un veac ceramica ornamentată cu benzi de valuri și cu incizii orizontale, care poate fi atribuită slavilor, și care a fost descoperită pe vaste spații din Europa centrală și răsăriteană.

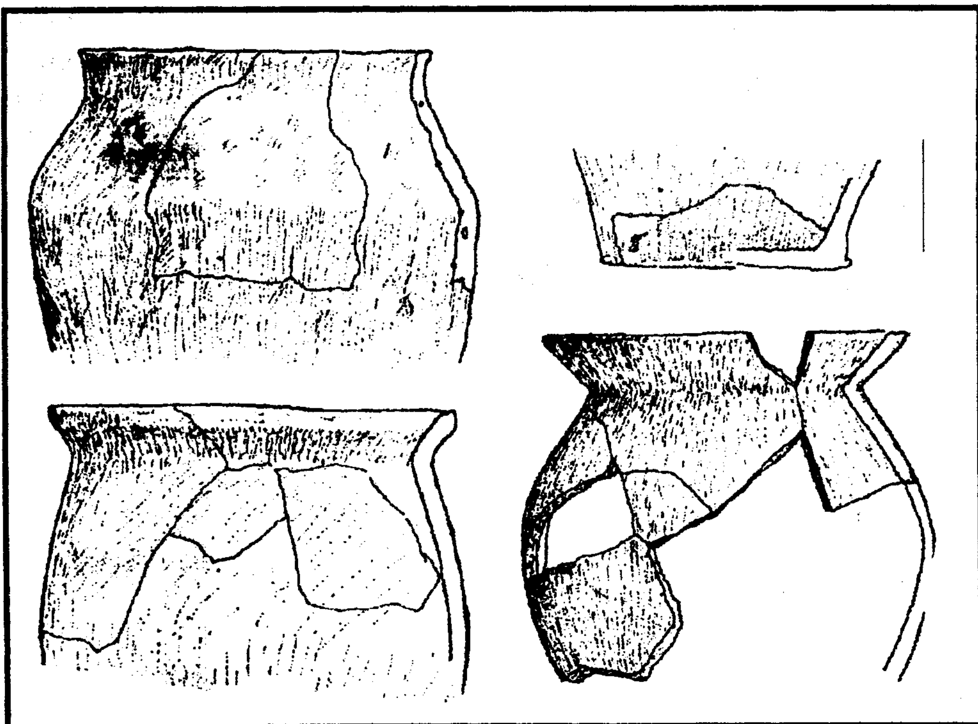
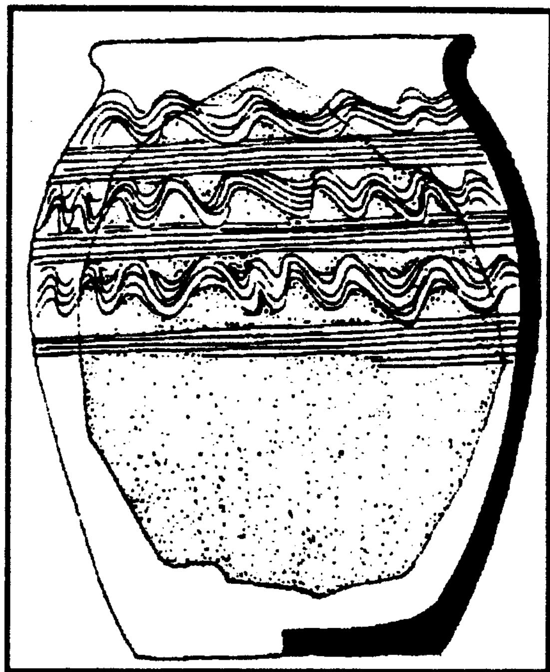

Figura 5: Ceramică lucrată la roata înceată de la Veliki Gradac

Cu aceasta, ajungem la problema originii ceramicii slave, ornamentate cu incizii vălurite și orizontale. Încă din 1968, Maria Comșa a reușit să demonstreze proveniența ei din ceramica romană provincială. Aflați în contact cu purtătorii acesteia, slavii au abandonat treptat ceramica lor rudimentară, lucrată cu mâna și lipsită de decor, învățând și tehnica olăritului la roata înceată, concomitent cu împrumutarea "modei" decorului vălurit. Potrivit Mariei Comșa, acest proces de acculturație a avut loc în Pannonia și Noricum[12]. În lumina descoperirilor ulterioare, se poate admite că preluarea decorului vălurit și a folosirii roții de mână s-a desfășurat și în regiunea Dunării de Jos, în fortificațiile de pe *limes* și în alte locuri unde slavii au ajuns să trăiască alături de romanici[13].

[8] **L. Bjelajac**, *op. cit.*: 164, 170.
[9] **Popović 1978**: 632.
[10] **Janković 1974**: 113, 115; **Vâlceanu, Barnea 1975**: 215; **L. Bjelajac**, *op. cit.*: 170.
[11] **Janković 1974**: 113.
[12] **Comșa 1968 b**: 449-452.
[13] Vezi **Michailov 1971**: 335; **Gardawski 1970**: 247; **Krandžalov 1970**: 244. **Angelova 1980**: 12 admite, de asemenea, influența ceramicii romano-bizantine asupra celei slave vechi.

În secolul al VII-lea, ceramica lucrată la roata înceată decorată cu benzi de valuri este bine documentată în zona Porţilor de Fier, acolo unde există antecedente din secolul al VI-lea, la: Velesnica[14], Mihajlovac[15], Slatinska Reka[16], Insula Banului[17], Ostrovu Mare[18] şi în alte situri. Ea este diferită de ceramica slavă din acea perioadă, care era încă lucrată cu mâna. Generalizarea acestui tip de ceramică lucrată la roată înceată s-a petrecut abia în secolul al VIII-lea, când a fost utilizată şi de către slavi.

Figura 6: Ceramică din secolul al VII-lea lucrată la roata înceată de la Velesnica

În general, ceramica lucrată la roata înceată (acţionată cu mâna) este mai rar întâlnită în siturile romane şi romano-bizantine din secolele IV-VI. Ea a fost folosită în paralel cu cea de calitate superioară, lucrată la roata rapidă. Ea era specifică îndeosebi pentru aşezările din provincia Noricum[19], dar este atestată şi în Dacia post-romană, în necropola 1 de la Bratei (secolul al IV-lea)[20].

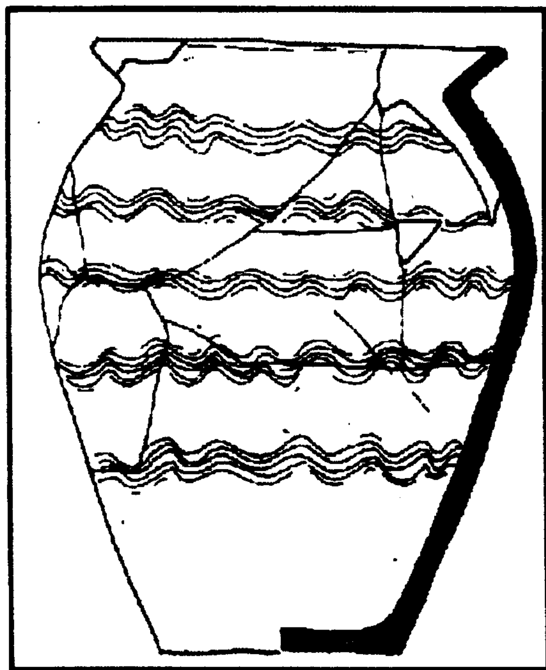

Figura 7: Vas din secolul al VII-lea de la Slatinska Reka

Rămas mult timp o tehnică marginală, olăritul la roata acţionată cu mâna a căpătat amploare în epoca de declin a civilizaţiei romano-bizantine. Credem că doar aşa se poate explica creşterea proporţiei acestei ceramici la sfârşitul secolului al VI-lea, în mediul romano-bizantin târziu. Răspândirea ceramicii lucrate cu mâna şi cu roata înceată a fost, de fapt, un aspect al declinului general al tehnicilor - consecinţă a stării de criză. Fenomenul s-a petrecut atât la sudul, cât şi la nordul Dunării de Jos. Dispariţia ceramicii lucrate la roată rapidă (care caracteriza şi cultura Ciurel) nu a fost decât expresia

[14] **Janković 1974**: 115, fig. 4/4; **Janković 1981**: 254, Pl. XX/ 4-7.
[15] **Janković 1976**: 444.
[16] **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 386.
[17] **Diaconu, Roman 1967**: 3, 6; **Comşa 1974 b**: 92, fig. 4/ 4.
[18] **Boroneanţ, Stângă 1978**: 88, 96.
[19] **Diaconu 1972 c**: 128; **Toropu 1976**: 131.
[20] **Zaharia 1971**: 271; **Toropu 1976**: 131.

unei discontinuităţi în civilizaţia materială. **Atunci când s-a produs declinul în această civilizaţie, au dispărut acele tehnici care presupuneau o producţie masivă, care depăşea necesităţile micilor comunităţi săteşti. Această cerere a încetat să mai existe, din cauza diminuării legăturilor comerciale**. Nevoile curente puteau fi foarte bine acoperite doar de ceramica produsă la roata de mână şi chiar de ceramica lucrată cu mâna[21]. Pe teritoriul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia, ruralizarea oraşelor a condus şi la încetarea producţiei atelierelor ceramice.

Astfel, ceramica lucrată la roata rapidă a fost înlocuită, în prima jumătate a secolului al VII-lea, de ceramica lucrată la roata înceată; în paralel, a continuat folosirea celei lucrate cu mâna. Printre cele mai târzii vase lucrate la roata rapidă se numără cele de la Mihajlovac şi Slatinska Reka[22]. (Este de observat însă că, în secolele VIII-IX, poate şi în secolul al VII-lea, această tehnică superioară a continuat să fie folosită în Banat şi Transilvania, adică în acele zone unde, se pare, populaţia romanică a avut condiţii mai bune de supravieţuire. Cercetările viitoare vor avea de lămurit această problemă). Asupra ceramicii lucrate la roata rapidă din cultura Ciurel vom reveni în capitolul III. 4.

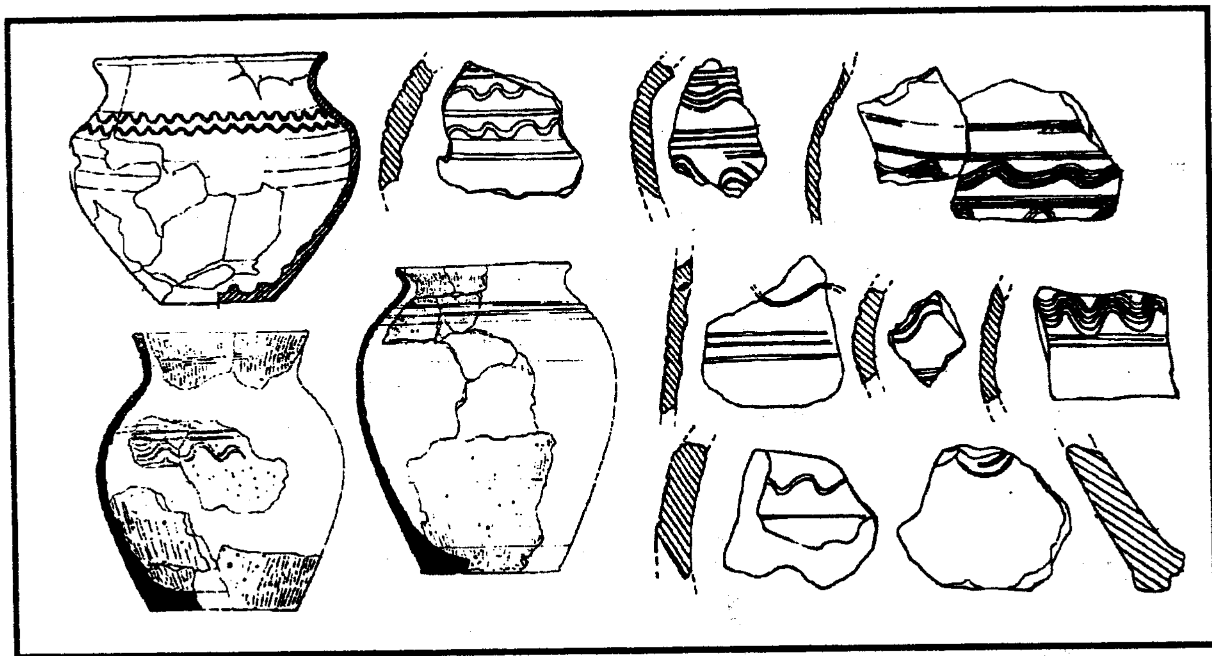

Figura 8: Ceramică lucrată la roata rapidă din cultura Ciurel

Pe baza datelor de care dispunem până acum, se constată că răspândirea ceramicii produse la roata înceată a început pe teritoriul Daciei Ripensis, la finele secolului al VI-lea. Această tehnică va deveni apoi definitorie pentru cultura Dridu. Chiar decorul vălurit al ceramicii de tip Dridu descinde din decorul acestor vase lucrate la roata înceată de la sfârşitul secolului al VI-lea şi din secolul al VII-lea. Desigur, evoluţia până la ceramica din secolele VIII-IX rămâne de stabilit cu precizie. Petre Diaconu contesta derivarea culturii Dridu din cultura Ciurel, pe

[21] **Janković 1981**: 218 arăta, în legătură cu Dacia Ripensis, că până la invaziile avaro-slave din anii '80, ceramica era fabricată doar în centre mai importante; după aceea, ea a fost produsă în majoritatea aşezărilor fortificate.

[22] **Janković 1986**: 444; **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 386.

considerentul că în aceasta din urmă lipseşte ceramica lucrată la roata înceată (de fapt, este foarte rară)[23]. În lumina celor de mai sus, considerăm că se poate avansa ipoteza descendenţei ceramicii de tip Dridu din ceramica lucrată la roata înceată din secolul al VII-lea, descoperită, deocamdată, în zona Porţilor de Fier şi a bazinului Timocului.

Cultura Dridu este definită, pe lângă ceramica lucrată la roata înceată decorată cu incizii vălurite şi orizontale, şi de o altă categorie ceramică. Este vorba de ceramica cenuşie din pastă fină (arsă inoxidant), decorată prin lustruire (categoria B). Originea acesteia este, până în prezent, controversată. De obicei se afirmă că ea provine din ceramica specifică pentru cultura Saltovo-Majack din Ucraina şi că a fost adusă la Dunărea de Jos de protobulgari. Într-adevăr, analogiile cu ceramica din Ucraina sunt frapante. Teoria respectivă nu explică însă cum un grup de nomazi a purtat timp de două-trei decenii această ceramică de calitate superioară, ştiut fiind că nomazii nu produceau decât, în cel mai bun caz, o ceramică rudimentară.

Există şi o altă teorie, care derivă ceramica cenuşie fină a culturii Dridu din ceramica similară, produsă de populaţiile germanice de la Dunărea de Jos în secolele IV-VI[24]. Deşi destul de rară, ceramica cenuşie fină lustruită din secolele IV-VI este, în prezent, bine cunoscută, în special ca urmare a cercetărilor făcute la Iatrus (Krivina). Se ştie că ea a fost adusă la Dunărea de Jos, la sfârşitul secolului al IV-lea, de către vizigoţi, din mediul culturii Sântana de Mureş-Cerneahov[25]. Unii cercetători au făcut legătura între ceramica cenuşie cu decor lustruit din cultura Dridu şi cea, similară, dacică, din La Tène[26]. Asemănarea există, dar nu poate fi explicat marele *hiatus* cronologic. Este greu de soluţionat controversa originii ceramicii cenuşii din cultura Dridu. Atâta timp cât nu se va proba existenţa ceramicii cenuşii în cultura Ciurel - afirmată de unii cercetători - şi cât timp nu se va descoperi asemenea ceramică în situri datate în secolul al VII-lea (înainte de venirea protobulgarilor), problema va rămâne deschisă.

O categorie de ceramică înrudită cu cea cenuşie lustruită este cea denumită "Hinog". Ea a fost definită de P. Diaconu, pe baza unor materiale descoperite la Callatis şi Axiopolis (insula Hinog). Aceste vase sunt făcute tot din pastă fină cenuşie, la roata rapidă, dar nu au decor lustruit, ci canelat. O altă caracteristică este fundul cu o adâncitură în mijloc (*umbo*). Vasele de tip Hinog se datează la sfârşitul secolului al VI-lea şi la începutul celui următor[27]. S-a exprimat opinia că şi această categorie de ceramică a fost produsă de goţii din Dobrogea[28]. Vase cu *umbo* pe fund s-au mai descoperit în provinciile de la Dunărea de Jos, în contexte datate la sfârşitul secolului al VI-lea şi la începutul secolului al VII-lea. Amintim aici oalele cu două torţi de la Tropaeum (pe nivelul VI B)[29], Libida[30], Sadovec[31], Caliacra[32], Iatrus[33]. Le-am prezentat aici, fiindcă ele reprezintă un indiciu al receptării unor influenţe barbare (germanice) în ceramica romano-bizantină târzie (ceea ce se înscrie în cadrul procesului general de barbarizare a civilizaţiei materiale). Această barbarizare a fost, după cum vom vedea, şi mai accentuată în cazul obiectelor de podoabă.

---

[23] **Diaconu 1972 c**: 124.

[24] **Georgieva 1961**: 9-36; **S. Michailov**, "Arh", 3, 1961, 4: 9; **Diaconu 1966**: 491-492; **Diaconu, Năsturel 1969**: 451-453; **Diaconu 1972 c**: 126-127; **Michailov 1973**: 72; **U. Dymaczewska**, CIAS III, vol. 1: 215-216.

[25] **K. Böttger**, "Klio", 48, 1967: 299-304.

[26] **I. Barnea**, SCIV, 12, 1962, 2: 361; **Zaharia 1967**: 98, 155-156; **I. Barnea 1971**: 62.

[27] **Diaconu 1959**: 487-489; **I. Barnea 1960**: 72-76. Vezi şi **Scorpan 1978**: 165, pl. V/ 31 bis (o analogie de la Sacidava).

[28] **Diaconu, Năsturel 1969**: 447, nota 27.

[29] **Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979**: 192, fig. 172. 5. 4.

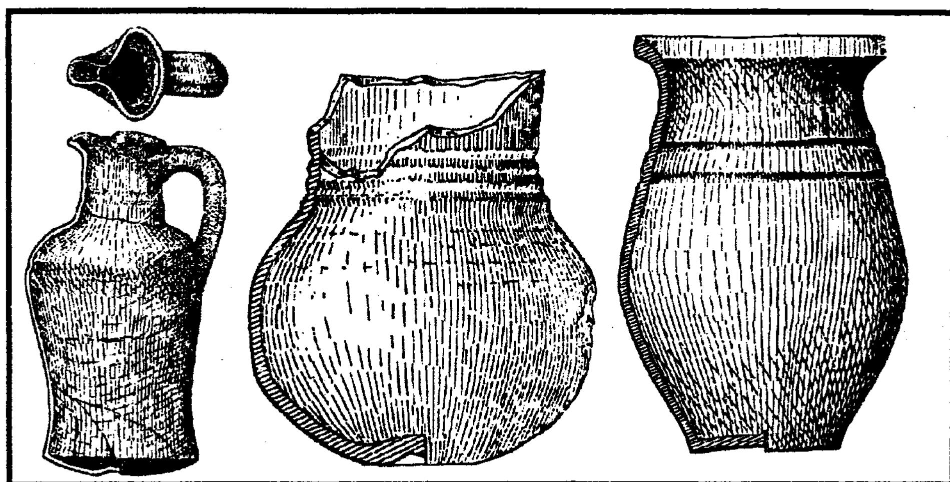
[30] **A. Opaiţ 1991a**: 35, fig. 8/ 58.

[31] **Uenze 1992**: 213, Taf. 74/ 8, 79/ 12, 104/ 3 şi altele.

[32] **G. Kuzmanov**, "Arh", 20, 1978, 2: 20-26, fig. 5.

[33] **B. Böttger**, în *Iatrus I*: 68, Taf. 48/ 592-593, 595-600.

Figura 9: Ceramică de tip Hinog

După cum oalele-borcan din cultura Dridu moştenesc forma şi decorul incizat al ceramicii de la finele secolului al VI-lea şi din secolul al VII-lea, tot aşa, alte vase specifice pentru cultura Dridu au prototipuri în epoca respectivă, în ceramica romano-bizantină. Este vorba de ulcioarele amforoidale. Aceste vase, lucrate de regulă foarte îngrijit la roata înceată (uneori sunt lustruite, iar unele sunt lucrate la roata rapidă), s-au descoperit în majoritatea necropolelor din secolele VIII-IX, atât la sudul Dunării, cât şi în Muntenia şi Oltenia. Se cunosc, de asemenea, exemplare descoperite în aşezări[34]. Ulcioarele amforoidale provin din amforidoanele din secolele VI-VII, a căror producţie a continuat, de fapt, şi în secolul al VIII-lea, în Imperiul Bizantin (inclusiv în Crimeea). La geneza ulcioarelor amforoidale au contribuit, probabil, şi unele ulcioare cu două torţi de felul celui descoperit la Histria, într-un bordei de la începutul secolului al VII-lea, cu formă similară exemplarelor din secolele VIII-IX[35]. De remarcat că în cultura Saltovo-Majack nu există ulcioare amforoidale.

În fine, în legătură cu elementele de continuitate între civilizaţia materială a secolelor VI-VII şi cultura Dridu mai amintim o categorie de opaiţe rudimentare, rotunde, lipsite de decor. C. Scorpan a observat că există câteva asemenea opaiţe (la Sacidava şi Tomis), datate în secolele IV-VI, care au analogii în secolul al X-lea, la Capidava[36]. Ulterior, s-au mai descoperit piese similare la Tropaeum (în nivelul de la sfârşitul secolului al VI-lea şi începutul celui următor)[37] şi Halmyris[38]. Supravieţuirea acestor opaiţe rudimentare denotă nu numai continuitatea populaţiei romanice în Dobrogea, ci şi o continuitate a unor elemente de civilizaţie materială.

În concluzie, la finele secolului al VI-lea a început o perioadă de modificări substanţiale în civilizaţia materială, care în cazul ceramicii se traduce prin dispariţia treptată a tehnicilor superioare de producere şi receptarea unor influenţe barbare de către ceramica romano-bizantină din provincie şi din mediul culturii Ciurel. A fost o **tranziţie** către o nouă civilizaţie materială, nu o ruptură. O vreme (până către mijlocul secolului al VII-lea), au coexistat vechea ceramică lucrată la roata rapidă şi ceramica mai rudimentară, lucrată cu mâna sau la roata înceată.

---

[34] Vezi în special **Dončeva-Petkova 1990**: 86-87 şi **Fiedler 1992**: 145-146.

[35] **Suceveanu 1982**: 117, Pl. 17/3.

[36] **C. Scorpan**, "Pontica", 6, 1973: 209-224.

[37] **Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979**: 191, fig. 171 (N VI A. 9. 4).

[38] Cercetări personale, 1995.

B. Obiecte de metal

Studierea obiectelor de metal (piese de îmbrăcăminte și de podoabă, arme, piese de harnașament) poate aduce informații importante despre evoluția civilizației materiale, despre relațiile comerciale și, de asemenea, permite stabilirea unor repere cronologice destul de precise pentru siturile din care provin obiectele respective.

Există câteva obiecte specifice pentru civilizația materială de la Dunărea de Jos din ultima parte a secolului al VI-lea: cataramele de tip Sucidava, aplicele de centură cu decor ajurat, cerceii cu pandantiv cu granulații, fibulele digitate. Ne propunem să urmărim evoluția acestor piese în secolele VII-VIII. Unele au dispărut fără urmă, altele s-au perpetuat în forme modificate. Ca și în cazul ceramicii, a existat o continuitate, dar a existat și o discontinuitate în producerea și purtarea acestor accesorii vestimentare.

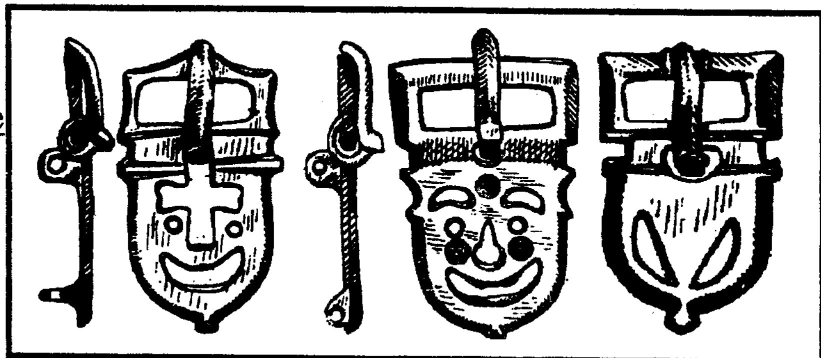
Cataramele și aplicele de centură erau, de regulă, accesorii vestimentare masculine, unele dintre ele fiind de fapt piese de echipament militar. Fibulele erau purtate și de bărbați și de femei, iar cerceii au fost purtați și de bărbați, în secolele VIII-IX (vezi, de exemplu, în necropola de la Izvoru).

Aceste categorii de obiecte de vestimentație puteau fi lucrate în aceleași ateliere sau de aceiași meșteri, fiindcă ele se realizau prin aceeași tehnică de turnare în tipare. De aceea, există asemănări între catarame, aplice, fibule și cercei, există motive ornamentale comune, care țin de același stil decorativ. Dealtfel, cataramele, aplicele, fibulele și cerceii puteau alcătui garnituri [1].

Ne ocupăm mai întâi de cataramele de tip Sucidava, deoarece producerea acestora a încetat cel mai repede. Acestea sunt catarame de centură cu placă fixă în formă de scut, decorate prin ajurare cu o cruce, cu semilune, sau cu o mască umană.

Recent au fost propuse două tipologii ale cataramelor de tip Sucidava, de către Syna Uenze[2] și D. G. Teodor[3]. Nu zăbovim asupra clasificării cataramelor în mai multe variante, deoarece aceasta nu are nici o relevanță pentru ceea ce ne preocupă. Aceste catarame se datează destul de strâns, în a doua jumătate a secolului al VI-lea[4]. Afirmația lui D. G. Teodor, cum că ele s-ar data "până către mijlocul secolului al VII-lea"[5] nu se întemeiază pe nimic. Fiindcă ele au fost folosite într-un interval scurt de timp, este aproape imposibilă departajarea cronologică între diversele tipuri.

Figura 10: Cataramе de tip Sucidava

[1] **Petre 1966**: 268.
[2] **Uenze 1992**: 598-599 (Lista 5).
[3] **Teodor 1991**: 118-124.
[4] **Werner 1955**: 39-40; **Uenze 1992**: 186; **Varsik 1992**: 78.
[5] **Teodor 1991**: 125.

Cataramele de tip Sucidava s-au produs în mai multe zone ale Imperiului Romano-Bizantin, între care se numără și provinciile dunărene - dovadă numărul mare al exemplarelor descoperite aici[6]. Nu se cunoaște însă, până acum, nici un atelier. În cadrul teritoriului de care ne ocupăm, toate exemplarele descoperite până în prezent provin de pe teritoriul Imperiului (căci piesele de la Sucidava-Celei, Drobeta-Turnu Severin și Dierna-Orșova au apărut în fortificații romano-bizantine). Este posibil ca aceste catarame să fi fost **piese de echipament militar**, făcând parte din moda adusă de soldații din epoca lui Justinian[7]. Se apreciază că producerea și utilizarea cataramelor de tip Sucidava a încetat din cauza invaziilor de la finele secolului al VI-lea[8]. În orice caz, nu cunoaștem nici un exemplar apărut în context databil în secolul al VII-lea. Dacă lipsesc în Muntenia și Oltenia, cataramele de tip Sucidava sunt relativ frecvente în necropolele gepide din Pannonia și Transilvania și au apărut în mod sporadic și în Moldova. Prezentăm mai jos repertoriul exemplarelor descoperite în Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia:

1-2).- Abrit. 2 exemplare. **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/ 3, 4.

3).- Adamclisi (*Tropaeum*). **Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979**: 192, fig. 174/ 10.7; **Teodor 1991**: 121, fig. 3/2; **Varsik 1992**: 90, nr. 1; **Fiedler 1992**: 71, nr. 1.

4).- Arčar (*Ratiaria*). **Csallány 1962**: 63, Taf.3/8; **Varsik 1992**: 90, nr. 3; **Fiedler 1992**: 71, nr. 9.

5-10).- Celei (*Sucidava*). 6 exemplare. **Toropu, Tătulea 1987**: 145, fig. 52/ 4-9; **Teodor 1991**: 121-124, fig. 2/ 5, 6; 3/1, 7; **Varsik 1992**: 90, nr. 7-10; **Fiedler 1992**: 71, nr. 2.

11).- Constanța (*Tomis*). **Teodor 1991**: 118, fig. 1/4.

12).- *Drobeta*-Turnu Severin. **D. Tudor**, "Drobeta", 2, 1976: 127, fig.7/ 3; **Fiedler 1992**: 71, nr. 3; **Varsik 1992**: 91, nr. 116.

13).- Gigen (*Oescus*). **Varsik 1992**: 90, nr. 11.

14).- *Histria*. 2 exemplare. **P. Alexandrescu**, MCA, 7, 1961: 260, fig. 25 b; **Teodor 1991**: 121, fig. 3/3; **Fiedler 1992**: 71, nr. 4.

15).- Izvoarele (*Sucidava*). **Teodor 1991**: 121, fig. 1/ 8; **Varsik 1992**: 91, nr. 77.

16-17).- Kamen Brjag. 2 exemplare. **Varsik 1992**: 91, nr. 22-23.

18-23).- Madara. 6 exemplare. **Varsik 1992**: 91, nr. 35-40; **Fiedler 1992**: 71, nr. 10; **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/ 12.

24).- Mokranjske Stene. **M.Sretenović**, CPF, 2, 1984: 229, fig. 216/5; **Varsik 1992**: 91, nr. 44; **Fiedler 1992**: 71, nr. 7.

25).- *Nicopolis ad Istrum*. **Poulter 1988**: 81, fig. 11/ 17; **Varsik 1992**: 91, nr. 46; **Fiedler 1992**: 71, nr. 11.

26-27).- Odărci. 2 exemplare. **Dymaczewska, Dymaczewski 1980**: 156-158; **Fiedler 1992**: 71, nr. 12; **Varsik 1992**: 91, nr. 48; **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/ 14..

28-29).- Onogur. 3 exemplare. **Haralambieva 1993 b**: Tab. II/ 2, 5; III/ 6.

30-36).- Orșova (*Dierna*). 7 exemplare. **Werner 1955**: 45, Abb. 6; **Varsik 1992**: 91, nr. 52-55; **Fiedler 1992**: 71, nr. 5 (4 exemplare) și *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier (Catalogul expoziției)*, 1978: 162, nr. R. 399-401 (3 exemplare).

37).- Pčelnik. **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/ 7.

38-54).- Piatra Frecăței (*Beroe*). 17 exemplare. **Petre 1987**: 67-70, fig. 187 b, 188c, 189 b, 189 c, 190 b, 190 c, 191 b, 192 b, 193, 194 b, 195 b,195 c, 196, 197, 198 c, 199b, 200d, 200 e; **Teodor 1991**: 118-124, fig. 1/1, 5, 9,11; 2/2, 9; 3/4, 5, 8, 9, 10; 4/1, 2, 3, 5, 7, 9; **Varsik 1992**: 91, nr. 60-76; **Fiedler 1992**: 71, nr. 6.

---

[6] **Varsik 1992**: 79.
[7] **Varsik 1992**: 80.
[8] **Varsik 1992**: 78.

55-57).- Pleven-Kajlaka (*Dianensium*). 3 exemplare. **Fiedler 1992**: 71, nr. 14; **Varsik 1992**: 91, nr. 78; **Uenze 1992**: 598, nr. 20.

58).- Pliska. **Varsik 1992**: 91, nr. 79.

59-61).- Prahovo (*Aquis*). 3 exemplare. **Janković 1981**: 251, Pl. XVII/1, 6, 10; **Fiedler 1992**: 71, nr. 8; **Varsik 1992**: 91, nr. 80-84.

62).- Preslav. **Varsik 1992**: 91, nr. 85; **Fiedler 1992**: 71, nr. 15.

63).- Razgrad (*Abrittus*). **Werner 1955**: 45; **Csallány 1962**: 56, Taf. 4/5; **Varsik 1992**: 91, nr. 86; **Fiedler 1992**: 72, nr. 16; **Haralambieva 1993 b**: Tab. II/ 4.

64-69).- Rjahovo (*Appiaria*). 6 exemplare. **Varsik 1992**: 91, nr. 87-92; **Haralambieva 1993 b**: Tab. II/ 1, 7, 11, 8.

70-77).- Sadovec. 8 exemplare. **Uenze 1992**: 598-599, Taf. 12; **Varsik 1992**: 91, nr. 93-100; **Fiedler 1992**: 72, nr. 17.

78).- Severci. **Varsik 1992**: 91, nr. 101; **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/10.

79-84).- Slava Rusă (*Libida*). 6 exemplare. **Opaiţ 1991 a**: 46-47, fig. 18/41-46; **Teodor 1991**: 121, 124, fig. 1/7; 4/ 4, 6, 10.

85-86).- Šumen. 2 exemplare. **Varsik 1992**: 91, nr. 107-108; **Fiedler 1992**: 72, nr. 18.

87-88).- Svištov (*Novae*). 2 exemplare. **Varsik 1992**: 91, nr. 109-110; **Fiedler 1992**: 72, nr.19; **Haralambieva 1993 b**: Tab. III/ 9, 13.

89-90).- Varna (*Odessos*). **Csallány 1962**: 65, Taf. 3/4, 5; **Fiedler 1992**: 72, nr. 20; **Varsik 1992**: 91, nr. 118-119.

91).- Veliko Tărnovo. **Varsik 1992**: 91, nr. 121.

92-96).- Bulgaria (localităţi necunoscute, în zona Dobrič). 5 exemplare. **Haralambieva 1993 b**: Tab. II/ 3, 6, 12, 13, 14.

Unii cercetători (D. G. Teodor, de exemplu) au inclus între cataramele de tip Sucidava şi unele piese cu decor asemănător, care însă nu sunt catarame, ci aplice de centură. În mai multe cazuri, ele constituie analogii perfecte pentru unele catarame de tip Sucidava, ceea ce arată că ele făceau parte din garnituri lucrate în aceleaşi ateliere. Le prezentăm şi pe acestea, în continuare:

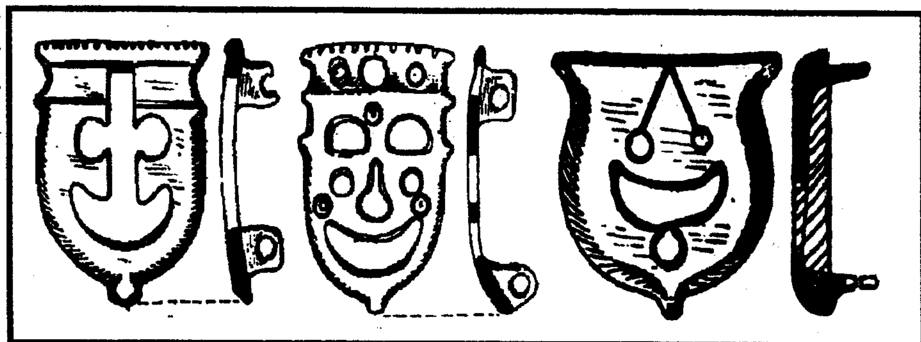

Figura 11: Aplice de tip Sucidava

1).-Adamclisi (*Tropaeum*). **Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979**: 189, fig. 165/ 10.22; **Teodor 1991**: 124, fig. 4/11. (Semilune).

2).- *Histria*. **I. Stoian, M. Sâmpetru,** MCA, 9, 1970: 189, fig. 9/4; **Teodor 1991**: 124, fig.4/ 12. (Mască umană).

3-4).- Orşova (*Dierna*). 2 exemplare. **Werner 1955**: 45, fig. 6/ 1, 3; **Teodor 1991**: 121, 124, fig. 1/6, 3/6. (Decor cruciform).

5-8).- Piatra Frecăţei (*Beroe*). 4 exemplare. **Petre 1987**: 66, 67, 69, fig. 185 c (semilună), 189 b (mască umană), 200 f (mască umană), 200 g (cruce şi semilună); **Teodor 1991**: 124, fig. 4/ 8.

9-10).- Prahovo (*Aquis*). 2 exemplare. **Janković 1981**: 251, Pl. XVII/ 2, 9 (Mască umană).
11).- Sadovec-Golemanovo Kale. **Uenze 1992**: 600, nr. B 41. (Decor cruciform).
12-13).- Slava Rusă (*Libida*). **Opaiţ 1991 a**: 47, nr. 54 (mască umană), 55 (decor semilunar), fig. 18/ 54, 55.

Al doilea tip de catarame pe care îl luăm în discuţie este tipul Salona-Histria. Aceste catarame erau folosite la ataşarea de centură a unei genţi sau a tecii cuţitului. Tipul a fost definit de Syna Uenze într-un studiu din 1966. Aceste catarame s-au descoperit în special în zona Dunării de Jos. În cazul lor, este cunoscut şi un atelier, la Drobeta[9]. Cataramele de tip Salona-Histria se datează aproximativ în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi la începutul secolului al VII-lea[10].

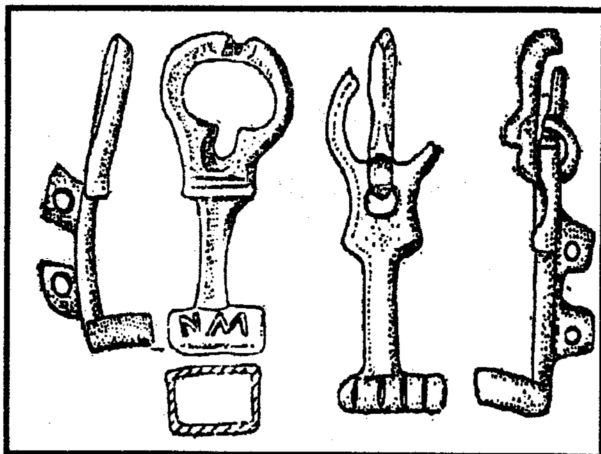

Figura 12: Catarame de tip Salona-Histria

În teritoriul de care ne ocupăm, s-au descoperit următoarele exemplare:
1-2).- *Drobeta*-Turnu Severin. **Bejan 1976**: 262, Pl. II/c, VI/8 (tipar); **Varsik 1992**: 92, nr. 34-35.
3).- Dunăreni (*Sacidava*). **Scorpan 1978**: 171, nr. 55, pl. XIX/55; **Teodor 1991**: 127, fig. 5/4; **Varsik 1992:** 92, nr. 25.
4).- *Histria*. **Uenze 1966**: 143, fig.1/13; **Teodor 1991**: 127, fig. 5/5; **Varsik 1992**: 91, nr. 10.
5).- Izvoarele (*Sucidava*). **P. Diaconu**, SCIV, 25, 1974, 2: 292-293, fig. 1/ 10; **Teodor 1991**: 127, fig. 5/ 1; **Varsik 1992**: 92, nr. 22.
6).- Madara. **Varsik 1992**: 91, nr. 17.
7).- Mečka (*Trimammium*). **Varsik 1992**: 92, nr. 18.
8).- Odărci. **Varsik 1992**: 92, nr. 20; **Haralambieva 1993 b**: Tab. I/ 1.
9).- Orşova (*Dierna*). **Uenze 1966**: 143, fig. 1/ 5; **Teodor 1991**: 127, fig. 5/4; **Varsik 1992**: 92, nr. 21.
10).- Porucik Čunčevo. **Haralambieva 1993 b**: Tab. I/ 2.
11).- Sărata Monteoru. **Uenze 1966**: 143, fig. 1/ 6; **Teodor 1991**: 127, fig. 5/2; **Varsik** 1992: 92, nr. 26.
12). Sip. **Janković 1981**: 175; **Varsik 1992**: 92, nr. 28.
13).- Voinikovo. **Varsik 1992**: 92, nr. 36; **Haralambieva 1993 b**: Tab. I/ 3.

Aşadar, cu o singură excepţie, aceste catarame s-au descoperit numai pe teritoriul Imperiului. Din acest punct de vedere, ele constituie un pandant al cataramelor de tip Sucidava, cu care sunt parţial contemporane, şi cu care au evoluat în paralel. Ambele tipuri au fost specifice civilizaţiei materiale a provinciilor dunărene din vremea premergătoare căderii *limes*-ului. De fapt, aşa cum observa V. Varsik, este vorba de o modă specifică pentru *limes*-ul dunărean (sunt foarte puţine catarame Sucidava şi Salona-Histria în interiorul provinciilor)[11].

[9] **Bejan 1976**: 257-278.
[10] Vezi **Uenze 1966**: 143-146; **Teodor 1991**: 127; **Varsik 1992**: 80.
[11] **Varsik 1992**: 89.

Cele două tipuri de catarame au ieșit din uz pe la începutul secolului al VII-lea. Pe cât se pare, cea mai târzie cataramă de tip Salona-Histria este cea de la Sacidava, descoperită pe nivelul I_2 (databil - dacă admitem cronologia lui C.Scorpan - după 614; în orice caz, este databil în secolul al VII-lea). Formele cataramelor de tip Sucidava și Salona-Histria au fost însă moștenite de alte tipuri. Această evoluție, această perpetuare a unor forme și motive decorative este ceea ce ne interesează de fapt, căci ea denotă o **continuitate între civilizația materială a celei de-a doua jumătăți a secolului al VI-lea și civilizația primei părți a epocii de tranziție (prima treime a secolului al VII-lea)**. Acesta este, de fapt, motivul pentru care ne-am ocupat de cataramele de tip Sucidava, care, din punct de vedere cronologic, se încadrează doar parțial în tematica lucrării.

Cataramele de tip Sucidava au fost prototipul din care au evoluat cataramele de tip Pécs (ne referim aici la tipul stabilit de Ursula Ibler, tip care nu este identic cu tipul Keszthely-Pécs al lui V. Varsik). Cataramele de tip Pécs au plăci fixe în formă de scut, cu decor ajurat. Motivele ornamentale constau în combinații de semicercuri, semilune și inimi. Derivarea decorului din cel specific pentru cataramele de tip Sucidava este, credem, evidentă[12]. Cataramele de tip Pécs au fost create în atelierele romanice din Pannonia[13]. La Dunărea de Jos, încă nu s-a descoperit nici un exemplar. Le-am menționat, fiindcă ele constituie veriga de legătură între tipul Sucidava și tipurile Boly-Želovce și Nagyharsány, care s-au răspândit și la Dunărea de Jos. Aceste două ultime tipuri au fost create tot în atelierele din Pannonia, care au supraviețuit sub dominația avară, după distrugerea atelierelor din zona Dunării de Jos. Ele se datează, în linii mari, în prima jumătate a secolului al VII-lea. Cataramele de tip Boly-Želovce sunt foarte asemănătoare cu cele de tip Pécs. Au placa ajurată în formă de liră, similară cu placa piciorului unei categorii de fibule digitate[14]. La Dunărea de Jos, catarame de tip Boly-Želovce s-au descoperit la :

1).- Butimanu, jud. Dâmbovița. **Teodorescu 1972**: 75, 88, nota 9, fig. 5/3; **Teodor 1991**: 133, fig. 6/ 14.
2).- Prahovo (Aquis). **Janković 1981**: 251, Pl. XVII/13; **Varsik 1992**: 94, nr. 92.
3).- Razdelna, mormântul 13. **Fiedler 1992**: 197, 466, Taf. 59/11; **Varsik 1992**: 93, nr. 24.

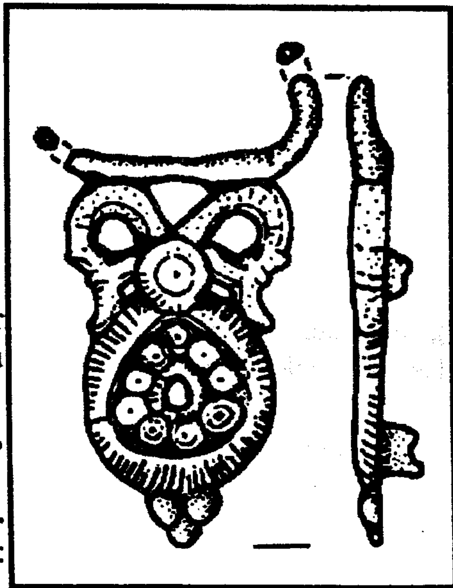

Figura 13: Catarama de tip Boly-Želovce de la Razdelna

Cataramele de tip Nagyharsány au placa alungită, dar similară ca decor cu cea a cataramelor de tip Pécs[15]. S-au descoperit la:

1).- Histria. **Petre 1965**: 75, fig. 5/1; **Teodor 1991**: 131, fig. 6/5; **Ibler 1992**: 146; **Varsik 1992**: 94, nr. 31.
2).- Sărata Monteoru, mormântul 149. **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 4, 1957: 192, fig. 1/4; **Teodor 1991**: 131, fig. 6/ 4; **Varsik 1992**: 94, nr. 97.

[12] Vezi **Ibler 1992**: 135-138.
[13] **Ibler 1992**: 138.
[14] **Ibler 1992**: 138-140.
[15] **Ibler 1992**: 140-145.

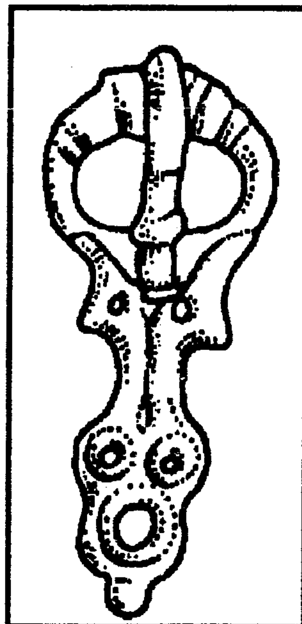

Figura 14: Catarama de tip Nagyharsány de la Sărata Monteoru

Tot în atelierele romanice din Pannonia au fost produse și cataramele de tip Pápa, care derivă direct din tipul Salona-Histria, prin adăugarea unor capete de păsări pe verigă. Aceste catarame cu chingă aveau aceeași funcționalitate ca și tipul Salona-Histria (serveau la atașarea unei genți de centură). Datate în prima treime a secolului al VII-lea, ele sunt relativ rare[16]. În teritoriul de care ne ocupăm, sunt cunoscute doar patru exemplare:

1).- Caliacra. **Haralambieva 1993 b**: Tab. I/ 5.

2).-*Histria*. **Pippidi, Bordenache, Eftimie 1961**: 233, fig. 5/2; **Teodor 1991**:128, fig. 5/9; **Madgearu 1993**: 172, nr. 6.

3).- Jurilovca - Capul Dolojman (*Argamum*). Dintr-un mormânt de înhumație. **Coja 1977**: 167, pl. IX; **Teodor 1991**: 128, fig. 5/ 11; **Madgearu 1993**: 172, nr. 14.

4).- Sărata Monteoru. **I. Nestor, E. Zaharia**, SCIV, 4, 1953, 1-2: 84-85, fig.17; **Teodor 1991**: 128, fig. 5/10; **Madgearu 1993**: 172, nr. 5.

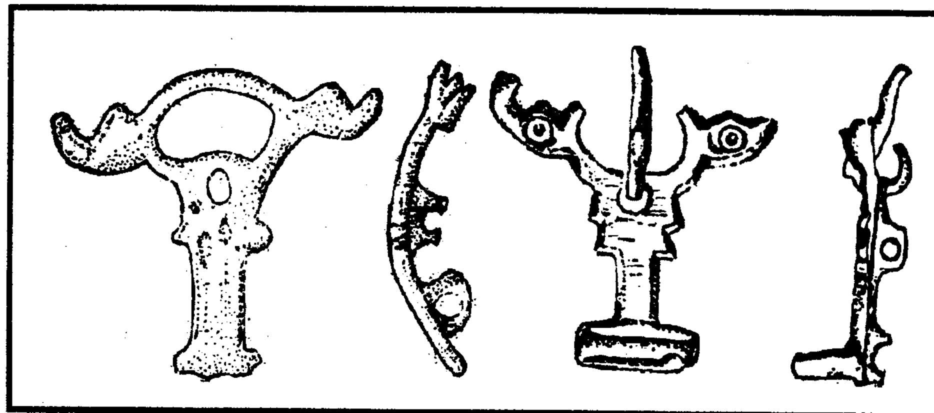

Figura 15: Catarame de tip Pápa

Înrudite cu cataramele de tip Pápa sunt cele de tip Gátér, folosite tot pentru atașarea genții. Este vorba de un alt tip creat în Pannonia, și folosit în prima jumătate a secolului al VII-lea. Singurele exemplare apărute până în prezent la Dunărea de Jos sunt cele trei de la Prahovo[17], precum și cel din mormântul 9 din necropola de la Grabovica (în poziție secundară, într-un context din secolul al IX-lea)[18].

Cele arătate mai sus ne conduc la concluzia că după încetarea producției atelierelor locale, în zona Dunării de Jos au fost utilizate catarame create în atelierele din Pannonia. De asemenea, au pătruns și catarame produse în atelierele din Imperiu, în prima jumătate a secolului al VII-lea: cataramele de tip Syracusa. Acestea aveau placa în formă de scut, dar nu erau decorate prin ajurare, ci prin incizare (cu motive florale și cu palmete). Ele se datează în prima jumătate a secolului al VII-lea. Catarame de tip Syracusa s-au descoperit la:

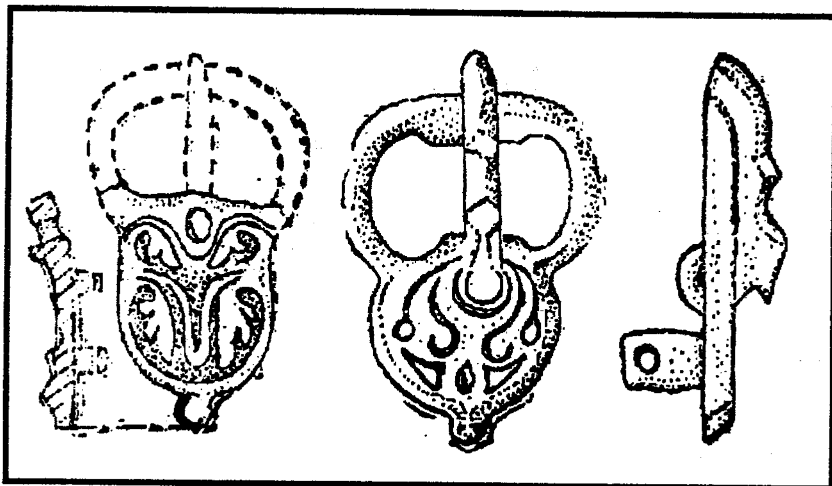
[16] **Teodor 1991**: 128; **Madgearu 1993**: 171-183.

[17] **Janković 1981**: 253, Pl.XIX / 14-16.

[18] **S. Ercegović-Pavlović, D. Minić**, CPF, 3, 1986: 352, fig.5/ 4.

1).- Balta Verde, jud. Mehedinţi. Dintr-un mormânt de incineraţie. **Berciu 1937**: 80-81, fig. 4/ 1; **Teodor 1991**: 129, fig. 5/ 14; **Varsik 1992**: 92, nr. 4.
2).- Caliacra. **Varsik 1992**: 92, nr. 13.
3).- Capidava (?). **Scorpan 1978**: 170, nota 25; **Teodor 1991**: 129.
4).- Dunăreni (*Sacidava*). **Scorpan 1978**: 170, pl. XIX/54; **Teodor 1991**: 129, fig. 5/ 16; **Varsik 1992**: 92, nr. 25.
5).- *Histria*. Dintr-un mormânt de înhumaţie. **Petre 1965**: 74, fig. 5/ 2; **Nubar 1971**: 209, fig. 7/ 1; **Teodor 1991**: 129, fig. 5/ 13; **Varsik 1992**: 92, nr. 11-12 (nu sunt două exemplare, ci unul singur).

Figura 16: Catarame de tip Syracusa

Contemporană cu tipul Syracusa este şi catarama cu placa mobilă, de formă triunghiulară (tip Corinth), descoperită în mormântul B 28 de la Beroe (unica de acest tip de la Dunărea de Jos)[19]. Pătrunderea cataramelor de tip Syracusa şi Corinth a fost o consecinţă a menţinerii legăturilor comerciale cu Imperiul, în epoca lui Phokas şi Heraklios.

Nici unul dintre tipurile de catarame din prima jumătate a secolului al VII-lea nu a continuat (în forme modificate sau nu) şi în a doua jumătate a acestui secol, precum şi în secolul al VIII-lea. Puţinele catarame cu placă din această perioadă, descoperite la Târgşor[20], Karamanite[21], Izvoru[22], Sultana[23], Razdelna[24], Bdinci[25] sunt diferite tipologic. Majoritatea sunt înrudite (eventual şi derivate) cu cele din necropolele avare de epocă mijlocie şi târzie.

Spre deosebire de catarame, cerceii din a doua jumătate a secolului al VI-lea au evoluat fără întrerupere, până în secolul al VIII-lea şi chiar mai târziu. Ne referim la cerceii cu pandantiv stelat cu granulaţii şi la cerceii de tip ciorchine (tot cu granulaţii). Exemplarele cele mai vechi de cercei cu pandantiv stelat ajurat s-au descoperit în fortificaţia de la Sadovec, care a fost distrusă cel târziu în 596[26]. Este vorba de opt cercei, cu pandantiv inelar ajurat stelat, de argint. La Sadovec a existat un atelier pentru producerea cerceilor, instalat într-un turn[27]. De fapt, cunoaştem şi două tipare din prima jumătate a secolului al VI-lea (de la Budureasca), care serveau la producerea unor cercei care pot fi consideraţi prototipuri ale cerceilor cu pandantiv stelat ajurat[28]. Exemplarele produse cu tiparele de la Budureasca sunt mai apropiate de cercelul de la Copăceşti. Tot la sfârşitul secolului al VI-lea se datează, probabil, cei trei cercei din necropola de la Beroe (mormin-

[19] **Petre 1987**: 71, fig. 204 b; **Varsik 1992**: 84-85, 93, nr. 12.
[20] **Diaconu 1962**: 166, fig. 2/2.
[21] **Rašev 1990**: 46-50.
[22] **Mitrea 1989**: Abb. 47/ 293.2., 49/ 319.1.
[23] **Mitrea 1988**: pl. 7/ 61.2.
[24] **Fiedler 1992**: 198, Taf. 65/ 13.
[25] **Fiedler 1992**: 198.
[26] **Jurukova 1992**: 294.
[27] **Uenze 1992**: 165, 525, Abb. 9/ 3-4, Taf. 6/ 8-9.
[28] **Florescu, Miclea 1980**: 212, nr. 821-822.

tele E 143 și E 57 bis), mai rudimentari decât cei de la Sadovec[29]. Cerceii de la Sărata Monteoru[30], Copăcești (jud. Vrancea)[31] și Maglavit (jud. Dolj)[32] au forme ceva mai evoluate și se datează în cursul secolului al VII-lea, fără a fi posibilă o încadrare cronologică mai precisă. Cel mai târziu cercel din seria cu pandantiv stelat ajurat este cel de la Durostorum, care este asociat într-un tezaur cu monede de la Constantin IV. Acest tezaur a aparținut unui meșter[33].

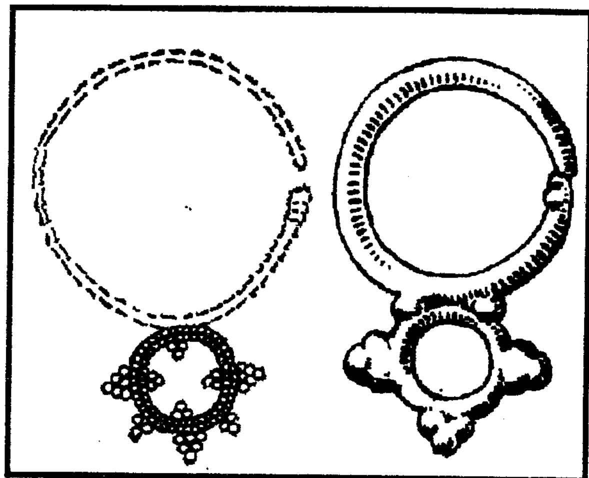

Figura 17: Cercei cu pandantiv stelat ajurat

Majoritatea acestor cercei sunt din argint (Sadovec, Maglavit, Copăcești, Sărata Monteoru, Durostorum). S. Uenze a făcut o observație foarte interesantă, valabilă și pentru alte categorii de obiecte de metal: cerceii de argint erau lucrați în ateliere specializate, spre deosebire de cei de bronz, care puteau fi turnați "pe loc", de către meșteri mai mult sau mai puțin improvizați[34]. Dintre analogiile cerceilor cu pandantiv stelat ajurat, cităm exemplarele din necropola gepidă târzie de la Bratei[35] și din tezaurul din secolul al VII-lea de la Halič (Slovacia)[36]. Producția acestui tip încetează pe la finele secolului al VII-lea[37].

În paralel, în cursul secolului al VII-lea a apărut un tip derivat din acești cercei cu pandantiv stelat ajurat, și anume tipul cu pandantiv plin, emisferic, filigranat. Unii dintre acești cercei au veriga lățită în formă de lunulă[38].

Pe baza datării care poate fi admisă pentru fibula digitată cu care sunt asociați, se pare că exemplarele cele mai vechi sunt cerceii din tezaurul de la Coșoveni (mijlocul secolului al VII-lea)[39]. O datare precisă poate fi stabilită pentru cercelul de la Priseaca (jud. Olt), descoperit împreună cu monede de la Constantin IV. El face parte din tezaurul unui meșter, ascuns în jurul anului 680[40]. Cerceii de la Coșoveni și Priseaca sunt piese de lux, lucrate cu mare finețe. Spre deosebire de aceștia, cerceii de la Răcari[41], Ceptura (jud. Prahova)[42], Stărmen[43], Razdelna[44]

---

[29] **Petre 1987**: 79, 80, fig. 239 c, 241 b; **Teodor 1995**: 190, 196, nr. 20.
[30] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 6, 1959: 513; **Nestor 1969**: 25; **Comșa 1971**: 378, fig. 1/2, 3; **Teodor 1995**: 190, 197, nr. 25.
[31] **A. Paragină**, SCIVA, 33, 1982, 1: 138-139; **Teodor 1995**: 190, 196, nr. 7.
[32] **Toropu 1976**: 137-138, pl. 17/1 **Teodor 1995**: 190, 196, nr. 17.
[33] **Angelova, Penčev 1989**: 40, fig. 7/4.
[34] **Uenze 1992**: 166.
[35] **Bârzu 1980**: fig. 13/ 1-2.
[36] **E. Garam**, "Folia Archaeologica", Budapest, 31, 1980: 169, Abb. 7/ 5.
[37] **Čilinska 1975**: 70-71 îi încadrează în tipul II A.
[38] Tipurile II B și II C la **Čilinska 1975**: 71-72.
[39] Pentru datare, vezi mai jos.
[40] **Butoi 1968**: 97-103; **Mitrea 1975**: 113-125; .
[41] **D. Tudor**, "Apulum", 5, 1965: 253, fig. 11/ 1; **Comșa 1971**: 377, fig. 1/ 1; **Toropu 1976**: 137; **Tudor 1978**: 294, 460, fig. 149/2; **Teodor 1995**: 191, 196, nr. 22.
[42] **Teodorescu 1971 b**: 1043; **Teodorescu 1972**: 89, nota 42; **Teodor 1981**: 35, fig. 9/ 2; **Teodor 1995**: 190, 196, nr. 5.
[43] **Dymaczewski 1973 b**: 19, 21, Abb. 3.
[44] **D. I. Dimitrov**, "Izv.Varna", 14 (29), 1978: 125, Pl. XV/ 20; **Fiedler 1992**: 178, Taf. 59

(mormântul 212), Devnja- cimitirul 3 (mormântul 55)[45], Târgoviște - 1 (mormântul 3)[46] și Sultana (mormântul 158)[47] sunt mai grosolan executați, turnați în bronz, fără a fi filigranați. Cercelul de la Răcari, cu pandantivul plin, dar plat, se poate data în prima jumătate a secolului al VII-lea și poate fi considerat un produs local, creat sub influența cerceilor cu buton emisferic.

Cerceii cu pandantiv stelat au cunoscut o evoluție mai îndelungată, fiind un element sigur de continuitate culturală de-a lungul secolelor VII- VIII. Cronologia lor rămâne de stabilit cu mai multă precizie, tot așa după cum este necesară întocmirea unei tipologii care să cuprindă toate variantele[48].

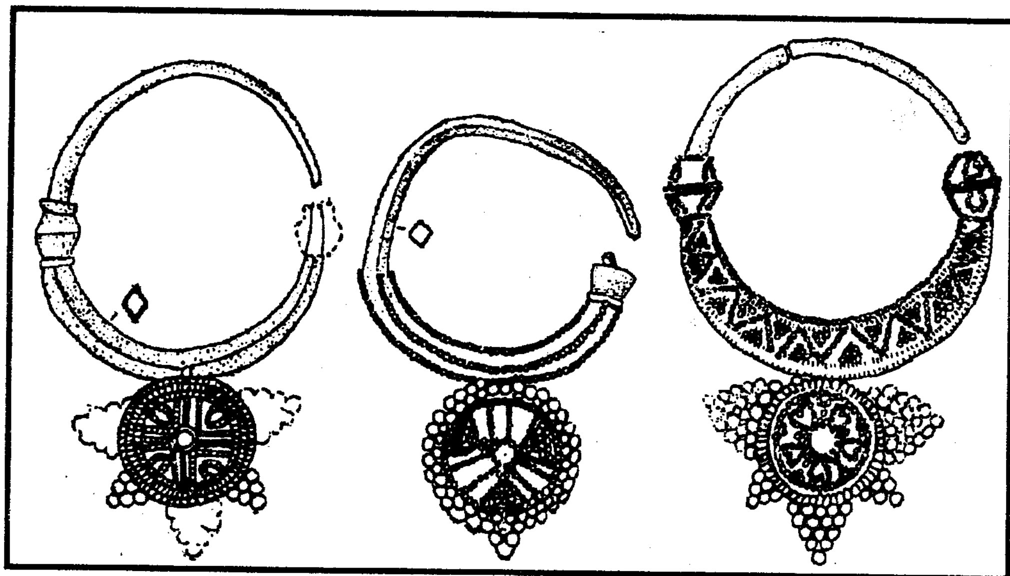

Figura 18: Cercei stelați cu pandantiv emisferic

Din cerceii cu veriga lunulară au derivat cerceii cu pandantiv lunular fără buton stelat. Este un tip mai rar întâlnit. La Dunărea de Jos, este cunoscută perechea din mormântul 21 de la Gârlița: cercei de argint turnați, cu trei ciorchini de granulații pe marginea lunulei[49]. Acești cercei se datează în secolul al VIII-lea, pe baza analogiilor de la: Gornea (jud. Caraș-Severin)[50], Proștea Mare (Târnava, jud. Sibiu)[51], Banatska Palanka[52], Keszthely[53].

De-a lungul secolelor VII-VIII (precum și în secolul al IX-lea) au mai fost produși și unii cercei care au pe verigă un ciorchine simplu de trei, cinci sau șapte granulații[54]. Tipul apare în

[45] **Fiedler 1992**: 502, Taf. 102/ 17.

[46] **Văžarova 1976**: 365, Tab. 18; **Fiedler 1992**: 178, Abb. 39/ 13.

[47] **Mitrea 1988**: 121, fig. 18/ 158-2 (pereche). **Teodor 1995**: 192, 197, nr. 26. Se află în poziție secundară, într-un mormânt din secolul IX.

[48] Lucrările mai vechi (**Comșa 1971**: 377-390 și **Čilinska 1975**: 63-96) sunt depășite, fiindcă numărul pieselor a crescut mult. Cu puțin timp înaintea încheierii redactării finale ne-a parvenit studiul **Teodor 1995**, care adună și clasifică în patru mari tipuri toți cerceii stelați descoperiți pe teritoriul României (este semnalat și un tipar pentru turnarea de cercei cu pandantiv emisferic, inedit, descoperit la Dichiseni, jud. Călărași).

[49] **Cîrjan 1969**: 127, fig. 18, 19; **Teodor 1995**: 193, 196, nr. 12.

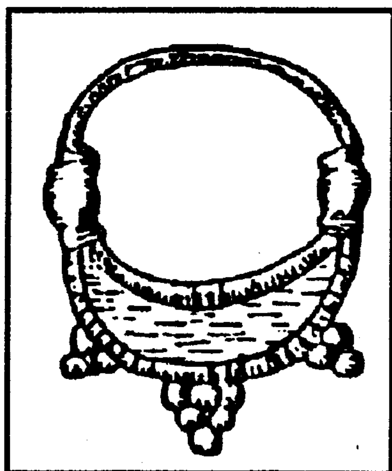
[50] **I. Uzum**, "Crisia", 4, 1974: 41-42, fig. 4/ 2.

[51] **K. Horedt**, "Germania", 25, 1941: 124, Taf. 21/ 4, 7.

[52] **M. și D. Janković**, "Godišniak grada Beogradu", 25, 1978: Pl. IV/8. Vezi și un cercel similar, descoperit undeva în Banat, ajuns în colecția Pongratz a Muzeului din Timișoara: **D. Pârvulescu**, "Tibiscus", 5, 1978: 225, fig. I/ 1.

[53] **N. Fettich**, *Archäologische Studien zur Geschichte des späthunnischen Metallkunst* (Archaeologia Hungarica, XXXI), Budapest, 1951: Taf. XXXIX/ 8.

[54] Tipul VII la **Čilinska 1975**: 75-76.

mediul romano-bizantin târziu, dovadă fiind tiparul descoperit în fortificația de la Aegyssus (Tulcea), într-un nivel datat la începutul secolului al VII-lea[55], precum și exemplarul din mormântul B 133, din secolul al VII-lea, de la Beroe (Piatra Frecăței)[56], de un tip deosebit, cu granule mari, lipite într-un triunghi. Acești cercei sunt foarte frecvenți în necropolele din secolele VIII-IX din Muntenia: Izvoru[57], Sultana[58], Chirnogi[59], Stoicani (jud. Galați)[60], precum și în necropola din Oltenia de la Obârșia[61]. La sudul Dunării ei sunt mai rari[62]; la Istria-Capul Viilor[63] a fost descoperit un fragment similar cu cel de la Beroe.

Figura 19: Cercel lunular de la Gârlița

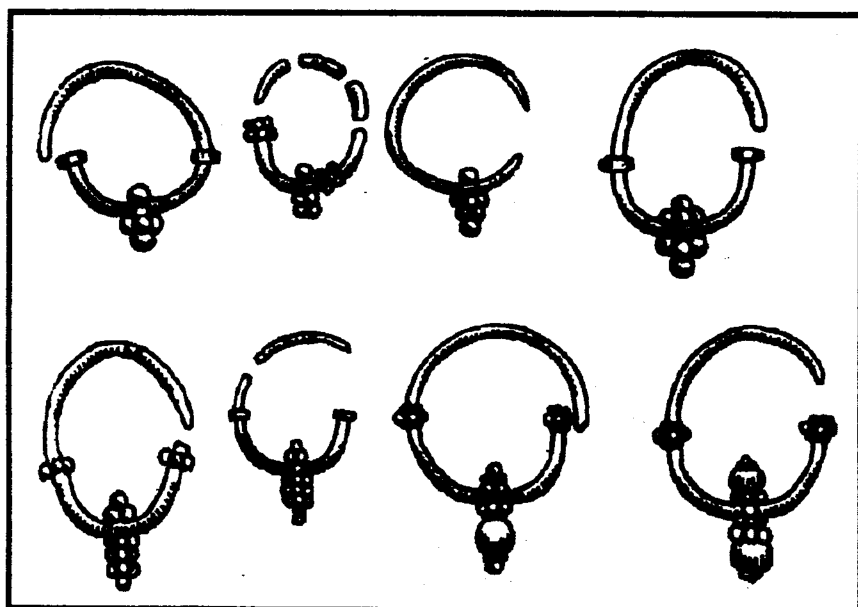

Figura 20: Cercei de tip ciorchine

În secolul al IX-lea a apărut o variantă mai evoluată, cu granulații și în partea superioară a verigii, precum și cu o perlă de sticlă inclusă în pandantivul de granulații din partea inferioară.

În concluzie, cerceii utilizați în ultima parte a secolului al VI-lea și la începutul secolului al VII-lea în mediul romano-bizantin târziu au fost produși în continuare și au evoluat în forme noi în cursul secolelor VII-IX. Este unul dintre elementele de continuitate în civilizația materială. Zona Dunării de Jos a fost una dintre cele în care s-au produs cerceii cu pandantiv stelat ajurat sau plin, în cursul secolului al VII-lea - fapt dovedit de tezaurele de meșteșugar de la Durostorum și Priseaca, de tiparul de la Dichiseni, precum și de atelierul din secolul al VIII-lea

[55] **A. Opaiț 1977**: 310, fig. 7.
[56] **Petre 1987**: 71, fig. 206 b.
[57] **Mitrea 1989**: Abb. 5/ 17.2, 6/ 24.2, 9/ 35.2, 14/ 76.3, 14/ 79.7, 15/ 83.2, 16/ 90.4, 16/ 92.1, 16/ 93.6, 17/ 98.2, 18/ 101.1, 19/ 105.2, 19/ 109.5, 20/ 113.1, 21/ 117.3, 21/ 119.2, 40/ 245.2, 41/ 248.3, 42/ 252.3, 43/ 260.2, 44/ 273.1, 44/ 276.3, 47/ 290.1, 47/ 293.1, 50/ 322.2, 50/ 323.1, 50/ 334.1, 54/ 356.4, 54/ 357.2 (plus alte exemplare din care se păstrează doar veriga).
[58] **Mitrea 1988**: Pl. 10/ 83.6, 13/ 111.2.
[59] **D. Șerbănescu**, SCIV, 24, 1973, 4: 668, Pl. 1/ 2.
[60] **M. Petrescu-Dâmbovița, M. Dinu**, SCIV, 25, 1974, 1: 93, 95, fig. 9/ 8.
[61] **Toropu, Stoica 1972**: 181, fig. 5/ 13, 19, 22.
[62] **Fiedler 1992**: 173-175.
[63] **Zirra 1963**: 393, fig. 29/ 2.

descoperit mai la nord, în Moldova, la Costeşti-Iaşi[64]. Activitatea productivă este atestată în această zonă şi la finele secolului al VI-lea, şi anume la Sadovec. În privinţa cerceilor cu ciorchine simplu de granulaţii, am văzut că şi în cazul lor este cunoscut un atelier, la Tulcea. Deci, nu a existat doar o continuitate a utilizării unui obiect, ci şi o continuitate a tehnicilor meşteşugăreşti romano-bizantine, păstrate de populaţia autohtonă de la Dunărea de Jos.

Una dintre cele mai discutate categorii de obiecte din secolele VI-VII este cea a fibulelor digitate. Controversele legate de fibulele digitate privesc mai multe aspecte: clasificarea tipologică, datarea, zonele unde au fost produse şi, nu în ultimul rând, atribuirea etnică[65]. Nu stă în intenţia noastră realizarea, aici, a unui studiu general asupra fibulelor digitate. Această secţiune a subcapitolului este doar un studiu preliminar asupra unei părţi din fibulele digitate. Ceea ce ne interesează în această lucrare este stabilirea modului în care au evoluat fibulele digitate de-a lungul perioadei de care ne ocupăm, pentru a desluşi semnificaţia pe care au avut-o în cadrul procesului de continuitate / discontinuitate culturală. Fibulele digitate sunt un element al civilizaţiei materiale, iar evoluţia lor este relevantă pentru schimbările petrecute în tehnica de producere a lor şi în moda de care ţineau. Apariţia acestor piese în contexte romano-bizantine târzii marchează o anumită **schimbare de ordin cultural**, care constituie **un element de legătură cu civilizaţia specifică secolului al VII-lea**. Încetarea utilizării lor a reprezentat un aspect al unei anumite mutaţii survenite în civilizaţia materială şi în modă, nu numai la Dunărea de Jos, ci într-un spaţiu foarte larg.

De-a lungul ultimelor cinci decenii, s-au propus mai multe tipologii ale fibulelor digitate. Nu le vom comenta aici în mod amănunţit. Amintim doar că, până în prezent, tipologiile (alcătuite, de exemplu, de către J. Werner, D. G. Teodor sau L. Vagalinski) au pornit de la criteriul decorului. Or, toate aceste clasificări nu sunt totdeauna clare, fiindcă există multe elemente de decor combinate între ele în diverse moduri. Pe de altă parte, suntem de părere că fibulele digitate de certă origine germanică trebuie studiate împreună cu cele zise "slave", deoarece similitudinea dintre cele două grupe de piese este evidentă. Considerăm, de aceea, că studiile efectuate până acum (cu excepţia celui al lui U. Fiedler) au greşit atunci când au eliminat din discuţie fibulele germanice descendente din tipul "Aquileea" şi pe cele de tip gepidic. Este necesară găsirea unui criteriu primar foarte precis, pe baza căruia fibulele digitate să poată fi clasificate în grupe bine definite. Cum criteriul decorului şi cel al dimensiunilor nu satisfac această cerinţă, ne putem gândi la tehnica de execuţie şi la funcţionalitatea pe care o aveau aceste fibule. În acest caz, constatăm că pot fi distinse două mari categorii de fibule digitate: unele **fastuoase**, de bună calitate, lucrate în argint, argint aurit sau bronz aurit şi ornamentate adeseori cu almandine, iar altele **de uz comun**, lucrate în bronz sau potin. De regulă, exemplarele fastuoase sunt şi de mari dimensiuni (peste 10 cm. lungime). Acest criteriu de clasificare nu permite o departajare cronologică (fiindcă piesele fastuoase şi cele comune au circulat concomitent), dar conduce la evidenţierea unor tipuri care, în schimb, pot fi încadrate cronologic.

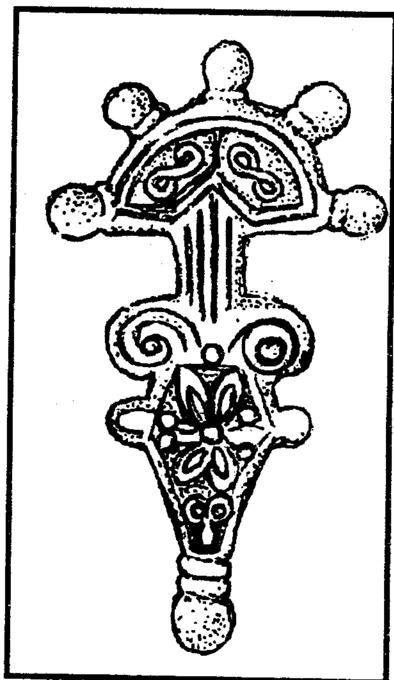
Prin urmare, vom alcătui mai întâi o clasificare proprie a fibulelor digitate fastuoase şi de uz comun, descoperite în teritoriul de care ne ocupăm. Pentru început, facem abstracţie de datările propuse până acum pentru diferitele piese. Fibulele fastuoase le încadrăm în "**Seria A**", iar restul, în "**Seria B**".

[64] **Teodor 1978**: 21, fig. 6.

[65] Pentru istoricul cercetărilor, vezi **Teodor 1992**: 120-121; **Curta 1994**: 234-239.

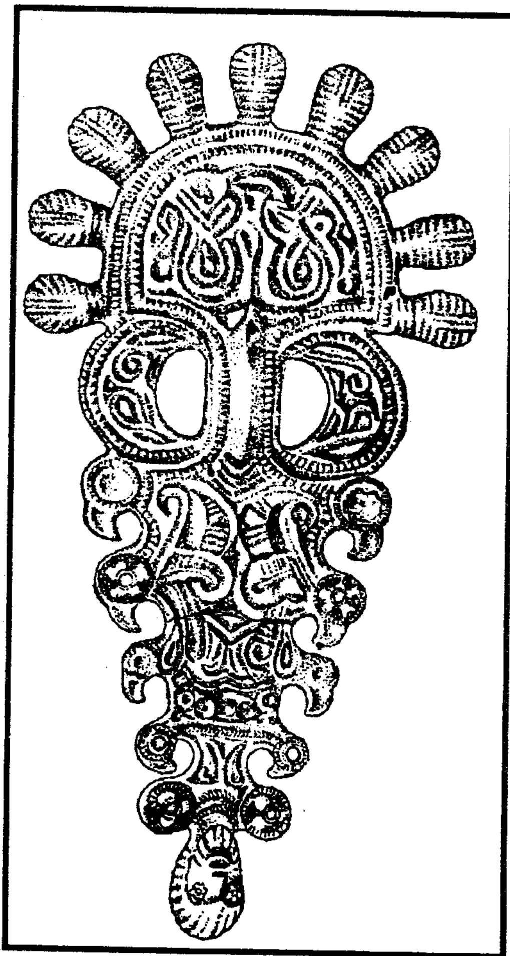
SERIA A:

1-3).- Arčar (*Ratiaria*). Trei fibule de bronz ornamentate cu almandine (dintre care una, aurită). Decor spiralic derivat din stilul animalier germanic pe placa piciorului (romboidală) şi decor spiralic simplu pe placa semidiscoidală. Trei perechi de protuberanţe (cu almandine) pe placa piciorului, apendice în formă de cap de animal, cinci butoni cu caneluri[66].

4).- Brebeni, jud. Olt. Pe malul pârâului Dârjov. Fibulă de bronz lungă de 6,7 cm., cu cinci butoni, placă romboidală cu decor spiralic (simetric pe axul longitudinal), cu o pereche de capete de păsări stilizate (care au avut şi pietre semipreţioase în locul ochilor). Placa semidiscoidală este decorată prin excizare cu motive semilunare şi în formă de 8. Fibula este turnată într-o tehnică mai bună[67].

Figura 21: Fibula digitată de la Brebeni

5).- Coşoveni, jud. Dolj. Dintr-un tezaur (probabil inventarul unui mormânt de femeie). Fibulă de argint aurit cu 9 butoni (unica de acest fel), lungă de 19,5 cm., decorată cu motive animaliere stilizate, cu patru perechi de capete de vulturi (cu pietre preţioase) pe placa piciorului, cu apendicele decorat cu o mască umană. Exemplar de o calitate cu totul deosebită[68].

Figura 22: Fibula digitată de la Coşoveni

6-7).- Devnja (*Marcianopolis*). Două fibule de argint aurit cu almandine, similare cu cele de la Arčar[69].

8).- Ferigile, jud. Vâlcea. Fibulă de bronz lungă de 10 cm., cu şapte butoni, cu decor de volute pe placa semidiscoidală, cu placă trapezoidală decorată cu buline pseudogranulate. Placa a fost încrustată cu pietre semipreţioase. Apendice în formă de mască umană[70].

[66] **Werner 1950**: Taf. 41 D; **Fiedler 1992**: 92, Abb. 17/3-5.

[67] **M. Butoi**, RM, 7, 1970, 5: 434-435; **Teodor 1992**: 127, fig. 4/4; **Fiedler 1992**: 99, nr. 9; **Vagalinski 1994**: 295 (O 62).

[68] **Nestor, Nicolăescu-Plopşor 1938**: 33-41, fig. 7; **Werner 1950**: 152, nr. 14; **Teodor 1992**: 122, fig. 1/5; **Fiedler 1992**: 99, nr. 11; **Vagalinski 1994**: 266 (K 5).

[69] **Fiedler 1992**: 92, nr. 10.

[70] **G. I. Petre, A. Stoican**, SCIVA, 27, 1976, 1: 115-118; **Teodor 1992**: 122, fig. 1/4; **Fiedler 1992**: 99, nr. 16; **Vagalinski 1994**: 294 (K 13).

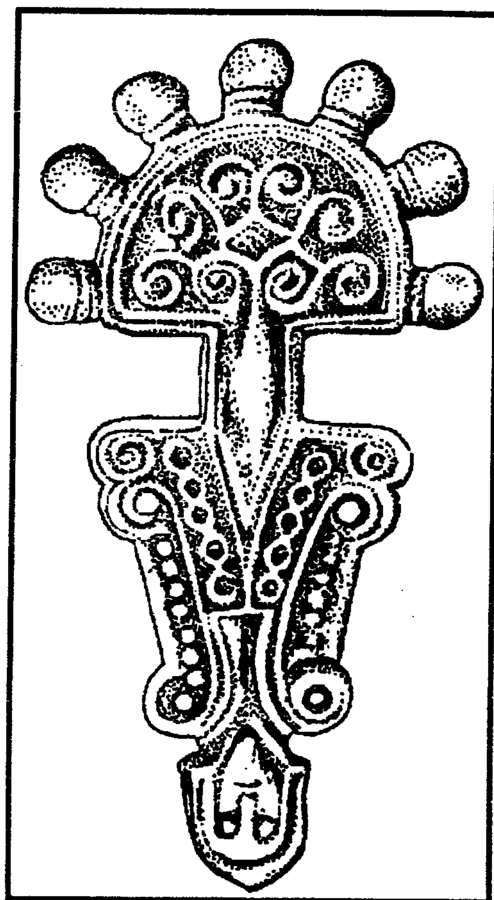

Figura 24: Fibula digitată de la Histria (I)

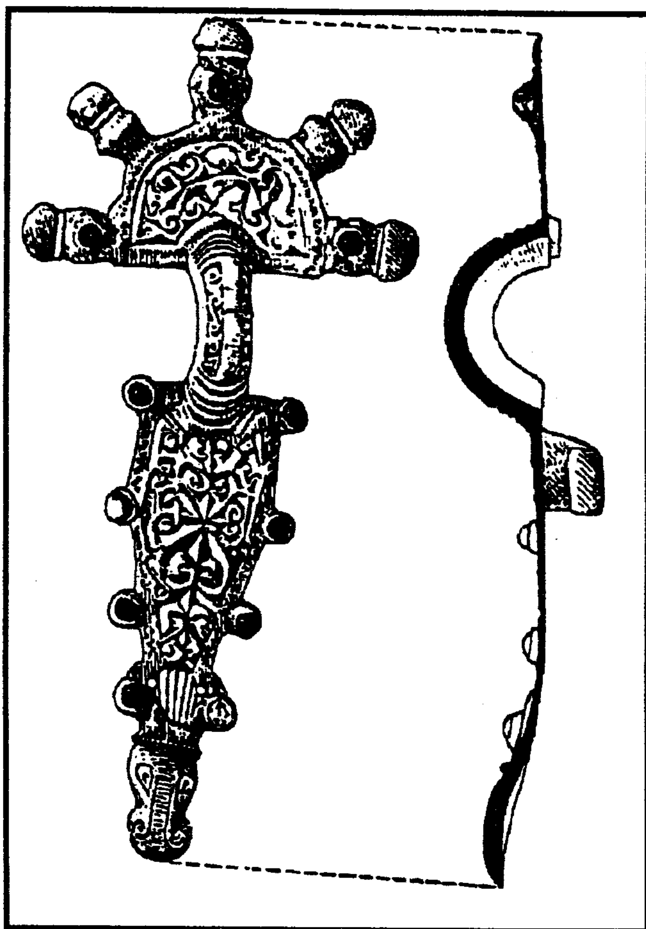
9-14).- Gigen (*Oescus*). Şase fibule de argint aurite, ornamentate cu almandine, de tipul celor de la Arčar[71].

15).- *Histria* (I). Descoperită în necropola bazilicii extramurane. Fibulă de bronz aurită, de mari dimensiuni (19,8 cm.), decorată cu almandine şi pe butoni şi pe proeminenţele de pe placă. Ornamentată cu motive spiralice excizate, derivate din decorul animalier stilizat germanic. Apendice în formă de cap de animal stilizat[72].

16).-Krasen, jud. Ruse. Fibulă de bronz aurită, cu almandine, fragmentară, similară cu cea de la Histria[73].

17).-Ljuljakovo, jud. Burgas. Fibulă de bronz aurită, lungă de 12,5 cm., cu şapte butoni, cu placă trapezoidală, cu decor de volute pe plăci, cu trei perechi de capete de vulturi[74].

Figura 23: Fibula digitată de la Ferigile

18-19).- Sărata Monteoru, jud. Buzău. Din necropola de incineraţie din secolele VI-VII. Două fibule miniaturale (lungi de 4,2 cm.), de argint aurit şi bronz aurit cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu un motiv semilunar, cu placa piciorului în formă de liră, cu apendice în formă de cap de animal stilizat[75].

[71] **A. Haralambieva**, "Archaeologia Austriaca", 74, 1990: 83, Abb. 4; **Fiedler 1992**: 92, nr. 7.
[72] **Petre 1965**: 67-71, fig. 2; **Fiedler 1992**: 92, nr. 2.
[73] **Fiedler 1992**: 92, nr. 8, Abb. 16/3.
[74] **Michailov 1977**: 317-318; **Fiedler 1992**: 100, nr. 32; **Vagalinski 1994**: 294 (K 1).
[75] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 5, 1959: 517, fig. 3; **Teodor 1992**: 125, fig. 3/2, 3; **Fiedler 1992**: 81-82, Abb. 11/1; **Vagalinski 1994**: 271 (L 27).

Figura 25: Fibulă digitată de la Sărata Monteoru

20).- Šumen. Dintr-o fortificație romano-bizantină. Fibulă de bronz cu almandine[76].

21-22).- Troian, jud. Loveč. Două fibule digitate de argint, provenite din morminte; au picior romboidal (tip gepidic)[77].

23).- Voinikovo, jud. Ruse. Din mormânt de înhumație orientat V-E. Fibulă de argint aurit, cu almandine, decorată cu motive spiralice[78].

24-28).- Bulgaria (locuri necunoscute). Trei fibule de bronz aurit, una de argint aurit și una de bronz cu almandine, toate de tip Arčar[79].

În cadrul seriei A, stabilim următoarele tipuri:

I).- **tipul Arčar-Histria** (denumire deja consacrată). Fibule cu decor în stilul animalier germanic sau derivat din acesta, ornamentate de obicei cu almandine. Exemplarele 1-3, 6, 7, 9-16, 20, 23-28.

II).- **tipul Coșoveni- Ljuljakovo**. Fibule cu placă trapezoidală, cu decor derivat din cel animalier germanic, cu șapte sau nouă butoni, cu apendice decorat cu mască umană. Exemplarele 5, 8, 17.

III).- **tipul Brebeni**. Fibule cu picior romboidal, de dimensiuni mijlocii, decorate cu un motiv spiralic. Exemplarul 4.

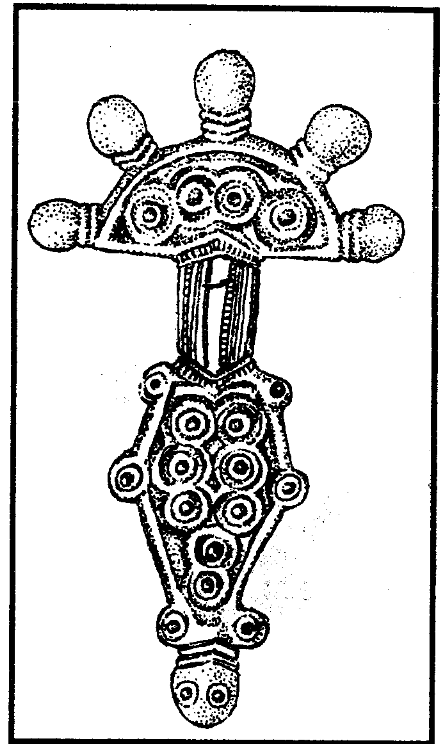
IV).- **tipul Sărata Monteoru**. Fibule de mici dimensiuni, cu placa în formă de liră. Exemplarele 18, 19.

V).- **tipul gepidic**. Fibule cu picior romboidal, decorat cu un motiv romboidal simplu. Exemplarele 21, 22.

Se observă cum tipul III derivă direct din tipul I, fiind o simplificare a acestuia. De asemenea, din punct de vedere tipologic, tipul II poate deriva tot din tipul I. Tipurile I, II și III alcătuiesc deci un fel de subserie, care este caracterizată de un decor derivat din cel animalier stilizat germanic. Tipul IV prezintă asemănări nu cu alt tip de fibule digitate, ci cu cataramele de tip Boly-Želovce, care au placa în formă de liră, foarte asemănătoare cu placa piciorului acestor fibule. Probabil, ele au alcătuit garnituri, ori au fost expresia aceleiași mode. Acest fapt constituie un indiciu pentru stabilirea datării lor, prin corelare cu datarea cataramelor. În fine, fibulele de tip V sunt specifice pentru spațiul populat de gepizi (Pannonia, Transilvania), fiind doar sporadice în zona Dunării de Jos.

[76] **Fiedler 1992**: 93, nr. 12.
[77] **Fiedler 1992**: 93, nr. 13, Abb. 17/ 11-12.
[78] **Fiedler 1992**: 93, nr. 14, Abb. 17/1.
[79] **Fiedler 1992**: 93, nr. 15-18.

SERIA B:

1).- Adamclisi, jud. Constanța (*Tropaeum*). Dintr-un mormânt de înhumație orientat V-E, aparținând necropolei bazilicii extramurane, situat în vecinătatea porții de vest, la 5 m. de incintă. (Mormânt cu nișă, făcut din blocuri de piatră, cărămizi și țigle refolosite). Groapa mormântului a fost săpată pornind de la stratul de dărâmătură creat prin distrugerea suferită de incintă. Deci, mormântul se datează cu certitudine după 586, când a fost distrus orașul Tropaeum (vezi capitolele I și IV. 1). Fibula se afla la umărul stâng și era singurul obiect de inventar al mormântului (care a fost recuperat integral). Este turnată în bronz și are lungimea de 10,8 cm. Fibula este decorată pe ambele plăci cu cerculețe concentrice, are 5 butoni și 3 perechi de proeminențe pe placa piciorului. Apendicele piciorului este decorat cu un cap de animal stilizat[80].

Figura 26: Fibula digitată de la Adamclisi

2).- Adămești, jud. Teleorman. Pe malul unui pârâu, afluent al râului Vedea, împreună cu fragmente ceramice din secolele VI-VII (urmele unei așezări). Fibulă de bronz, lungă de 8 cm., cu 5 butoni, cu trei perechi de proeminențe pe placa piciorului, cu decor de volute pe ambele plăci. Apendice în formă de cap de animal[81].
3).- Băleni, jud. Dâmbovița. Dintr-o așezare a culturii Ciurel. Fibulă de bronz (inedită) cu placa piciorului romboidală și cu ciocuri de păsări[82].
4).- București-Băneasa. Dintr-o așezare a culturii Ciurel. Fibulă de bronz fragmentară cu placa piciorului decorată cu un motiv spiralic simetric și cu un cap de animal stilizat pe apendice[83].
5).- București-Dămăroaia. Dintr-o așezare a culturii Ciurel. Fibulă de bronz fragmentară cu cinci butoni, cu decor semilunar și în zig-zag pe placa semidiscoidală[84].
6).- București-str. Soldat Ghivan. Dintr-o așezare a culturii Ciurel, bordeiul 12. Fibulă de bronz fragmentară, cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu volute[85].
7).- București-Tei. Model amprentator din potin pentru realizarea de tipare pentru fibule digitate miniaturale, lung de 4,95 cm. Cinci butoni, două perechi de proeminențe, decor spiralic degradat[86].
8).- Budureasca, jud. Prahova. Dintr-o așezare din secolele VI-VII. Fibulă de bronz miniaturală, lungă de 4, 95 cm., cu 5 butoni, cu o pereche de ciocuri și una de proeminențe pe placa piciorului[87].

---

[80] **Papuc 1987**: 207-209, fig. 1; **Teodor 1992**: 133, fig. 10/1; **Fiedler 1992**: 105; **Vagalinski 1994**: 288 (R 117).
[81] **Spiru 1970**: 531, fig. 1; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/8 (Nanov); **Fiedler 1992**: 98, nr. 1; **Vagalinski 1994**: 295 (P 90).
[82] **Teodor 1992**: 126; **Vagalinski 1994**: 295 (O 62 A).
[83] **Constantiniu 1966**: 668, fig. 2/ 2; **Teodor 1992**: 132, fig. 8/ 5; **Fiedler 1992**: 98, nr. 4; **Vagalinski 1994**: 283 (P 91).
[84] **Rosetti 1934**: 207, fig. 1/ 9; **Werner 1950**: 155, nr. 54; **Teodor 1992**: 127, fig. 5/4; **Fiedler 1992**: 98, nr. 5; **Vagalinski 1994**: 293 (S 175).
[85] **Dolinescu-Ferche, Constantiniu 1981**: 324, fig. 20; **Teodor 1992**: 132, fig. 8/ 8; **Fiedler 1992**: 98, nr. 7; **Vagalinski 1994**: 293 (S 174).
[86] **Rosetti 1934**: 207-208, fig. 1/ 4; **Werner 1950**: 154, Taf. 30/ 41; **Teodorescu 1972**: 74, 95, fig. 4/ 4; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/1; **Fiedler 1992**: 98, nr. 6; **Vagalinski 1994**: 295 (N 48).
[87] **Teodorescu 1972**: 89, nota 42; **V. Teodorescu, M. Peneș**, "Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova",

9).- Buleta, com. Mihăești, jud. Vâlcea. Fibulă de bronz, lungă de 6,5 cm., cu 5 butoni, cu decor semilunar și radial pe placa semidiscoidală, cu placa piciorului romboidală, decorată cu un motiv romboidal, cu două perechi de proeminențe și o pereche de ciocuri redate rudimentar (unite cu placa)[88].
10).- Butimanu, jud. Dâmbovița. Fibulă inedită. (În Muzeul de Istorie al Municipiului București). Fibulă miniaturală, cu cinci butoni, decor spiralic[89].
11).- Căscioarele, jud. Călărași. Fibulă de bronz, lungă de 6,5 cm., cu 5 butoni, cu placă semidiscoidală cu decor semilunar-radial, cu placă romboidală și cu trei perechi de proeminențe. Executată într-o tehnică mai rudimentară[90].
12).- Dervent, jud. Constanța. În așezare romano-bizantină, într-un nivel datat cu o monedă de la Justin II (565-578). Fibulă fragmentară de bronz (s-a păstrat doar placa semidiscoidală), cu decor excizat spiralic (un singur registru); 5 butoni[91].

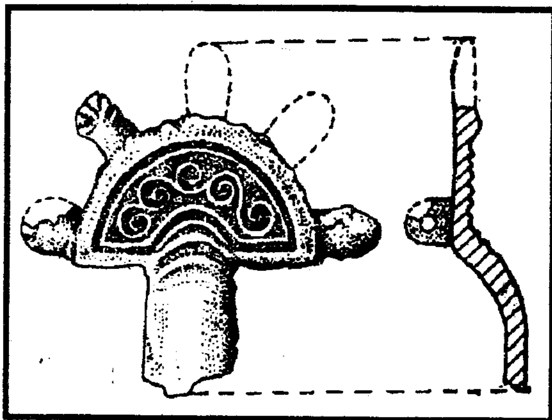

Figura 27: Fibula digitată de la Dervent

13).- Desa, jud. Dolj. Fibulă de bronz, lungă de 6,6 cm., cu cinci butoni, placă romboidală cu trei perechi de proeminențe, cu decor spiralic, cu apendice în formă de cap de animal[92].

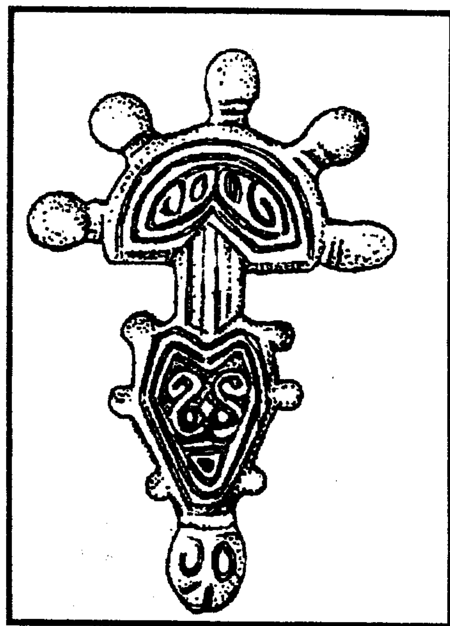
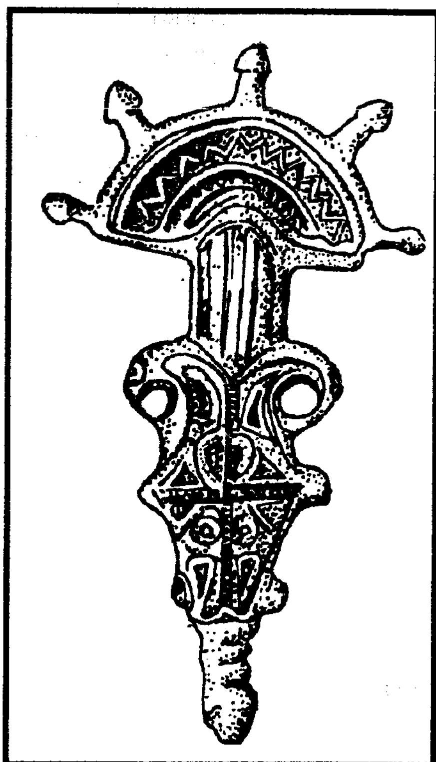

Figura 28: Fibula digitată de la Desa

14).- Drănic, jud. Dolj. Fibulă de bronz lungă de 5,5 cm., cu șapte butoni, cu placa piciorului în formă de liră, cu o pereche de capete de vulturi[93].
15).- Drobeta-Turnu Severin. (1). Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu decor semilunar pe placa semidiscoidală, cu decor romboidal și cu trei perechi de proeminențe pe placa

1, 1984: 47, fig. 22/2; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/ 3; **Fiedler 1992**: 98, nr. 3; **Vagalinski 1994**: 295 (N 51).
[88] **G. I. Petre-Govora**, SCIV, 18, 1967, 1: 185-188; **Teodor 1992**: 126, fig. 4 / 5; **Fiedler 1992**: 99, nr. 19; **Vagalinski 1994**: 295 (O 60).
[89] **Nestor 1961**: 438, nota 19; **Fiedler 1992**: 99, nr. 8; **Vagalinski 1994**: 295 (N 49).
[90] **M. Comșa, B. Ionescu**, SCIV, 11, 1960, 2: 419-420; **Teodor 1992**: 126, fig 5/ 2; **Fiedler 1992**: 99, nr. 10; **Vagalinski 1994**: 295 (O 59).
[91] **P. Diaconu**, SCIV, 13, 1962, 2: 447-448, fig. 1; **Teodor 1992**: 132, fig. 8/ 3; **Fiedler 1992**: 92, nr. 1; **Vagalinski 1994**: 288 (R 116).
[92] **D. Popescu**, "Dacia", 9-10, 1941-1944: 505, fig. 11/ 121 (care nu cunoștea locul descoperirii); **C.S. Nicolăescu-Plopșor**, "Dacia", 11-12, 1945-1947: 310 (arată unde a fost desoperită această fibulă, cunoscută și sub denumirea de "Muntenia I"); **Werner 1950**: 155, Abb.3; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/ 3; **Fiedler 1992**: 99, nr. 12; **Vagalinski 1994**: 295 (P 74).
[93] **Toropu, Ciucă, Voicu 1976**: 97-98, fig. 3/ 8; **Teodor 1992**: 125, fig. 3/ 10; **Fiedler 1992**: 99, nr. 13; **Vagalinski 1994**: 294 (L 26 A).

piciorului[94].

16).- Drobeta-Turnu Severin. (2). Fragment din piciorul unei fibule de bronz cu apendice în formă de cap de animal[95].

17).- Dulceanca, jud. Teleorman. Din așezarea nr. IV (secolele VI-VII). Fibulă de bronz fragmentară cu placa piciorului romboidală, cu decor spiralic, cu trei perechi de proeminențe pe placă și cu apendice în formă de cap de animal[96].

18).- Fărcașele, jud. Olt. Pe terasa râului Teslui. Fibulă de bronz lungă de 6,5 cm., cu cinci butoni cu peduncul, placă semidiscoidală decorată cu semilune și cu o linie în zig-zag, cu placă romboidală ornamentată cu un motiv spiralic simetric; o pereche de capete de păsări și două perechi de proeminențe pe placă[97].

Figura 29: Fibula digitată de la Fărcașele

19).- Garvăn (*Dinogetia*). Fibulă de bronz fragmentară cu cinci butoni, cu decor semilunar pe placa semidiscoidală[98].

20).- Hărlec, jud. Vraca (*Augusta*). Într-o locuință din fortificație, asociată cu ceramică din secolul al V-lea și începutul secolului al VI-lea. Fibulă de bronz fragmentară, cu trei butoni, cu decor de spirale simple pe placa semidiscoidală[99].

21).- Histria II. Descoperită în aceleași împrejurări ca și fibula I (din seria A). Fibulă de bronz lungă de 11,7 cm., lucrată mai rudimentar. Placă semidiscoidală fără decor, cu 5 butoni; placa piciorului este trapezoidală și are trei perechi de protuberanțe. Apendicele este prelung și decorat cu motive geometrice[100].

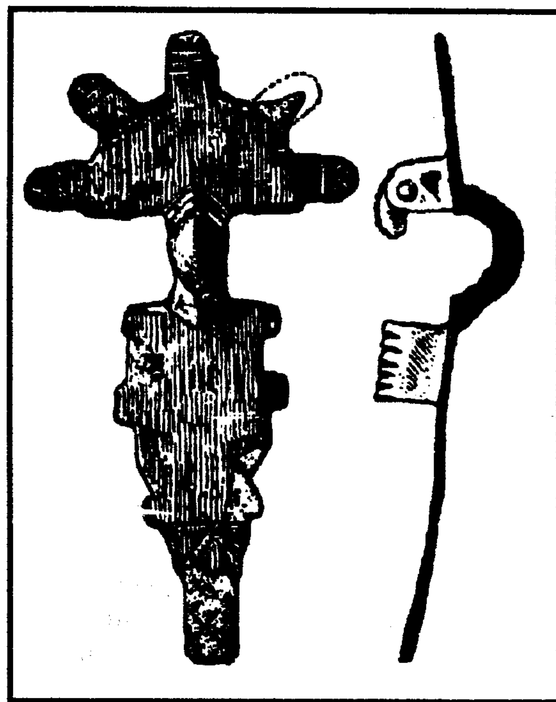

Figura 30: Fibula digitată Histria II

---

[94] **Davidescu 1980**: 218; **Teodor 1992**: fig. 7/ 5; **Fiedler 1992**: 99, nr. 14; **Vagalinski 1994**: 295 (O 61 A).

[95] **D. Tudor**, "Drobeta", 2, 1976: 134, nr. 102, Pl. XII/4; **Fiedler 1992**: 101, nr. V.

[96] **Dolinescu-Ferche 1992**: 152 (fără desen).

[97] **M. Nica**, SCIV, 21, 1970, 2: 327-329, fig. 1; **Teodor 1992**: 127, fig. 6/1; **Fiedler 1992**: 99, nr. 15; **Vagalinski 1994**: 295 (O 61).

[98] **G. Ștefan**, MCA, 6, 1959: 632, fig. 7; **Teodor 1992**: 126, fig. 4/ 8; **Fiedler 1992**: 99, nr. 17; **Vagalinski 1994**: 287 (R 115).

[99] **S. Mašov**, "Arh", 18,1976, 1: 37, fig. 3; **A. Haralambieva**, "Arh", 26, 1984, 1: 51; **Fiedler 1992**: 92, nr. 6.

[100] **Petre 1965**: 275-277, fig. 3; **Fiedler 1992**: 92, nr. 2; **Vagalinski 1994**: 295 (R 152).

22).- Izvoarele, jud. Mehedinţi. Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu un motiv semilunar, cu placa piciorului romboidală, cu decor romboidal simetric degradat, cu două perechi de proeminenţe şi cu o pereche de ciocuri unite cu placa[101].

23).- Jurilovca- Capul Dolojman (*Argamum*). Dintr-un mormânt de înhumaţie, împreună cu o fibulă cu placă triunghiulară şi un cercel cu cap poliedric. Fibulă de bronz fragmentară cu trei butoni, cu decor spiralic rudimentar pe placa semidiscoidală[102].

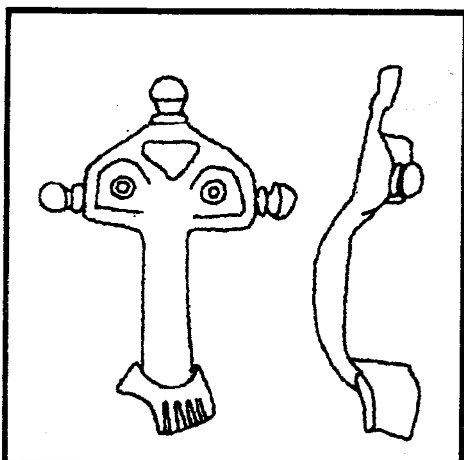

Figura 31: Fibula digitată de la Jurilovca - Capul Dolojman

24).- Kladovo. Fibulă de bronz fragmentară (cu placa semidiscoidală), cu decor de volute[103].

25).- Korbovo. Fragment din placa semidiscoidală a unei fibule de argint de proastă calitate[104].

26).-Krivina, jud. Ruse (*Iatrus*). (1). Dintr-o fortificaţie romano-bizantină; descoperită în locuinţa 73-66/23 N, împreună cu ceramică romano-bizantină. Fibulă de bronz lucrată rudimentar, fără decor, cu 5 butoni şi cu trei perechi de proeminenţe pe placa piciorului[105].

27).- Krivina, jud. Ruse (*Iatrus*). (2). Fragment de fibulă (placă semidiscoidală cu decor de volute)[106].

28).- Lăuni, jud. Teleorman. Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu decor semilunar pe placa semidiscoidală, cu placa piciorului în formă de liră[107].

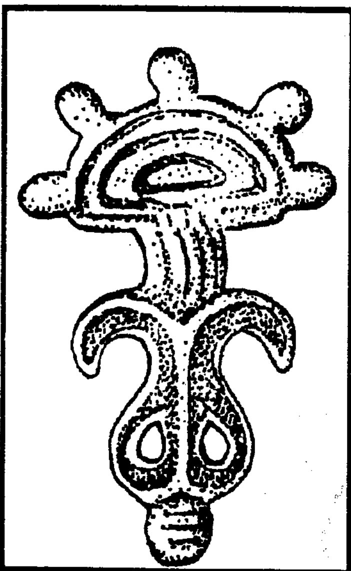

Figura 32: Fibula digitată de la Lăuni

29).- Muntenia II. Loc de descoperire necunoscut. Fibulă de bronz lungă de 7,1 cm., cu cinci butoni, cu placă romboidală cu trei perechi de proeminenţe, cu apendice în formă de cap de animal stilizat, decorată cu motive spiralice[108].

30).- Muntenia III. Loc de descoperire necunoscut. Fibulă de bronz fragmentară, cu cinci butoni, placă semidiscoidală decorată cu semilune şi incizii radiale[109].

31).- Negotin. Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu linii verticale, cu placa piciorului ornamentată cu un motiv romboidal, cu trei perechi de proeminenţe şi cu

[101] **Davidescu 1980**: 218; **Teodor 1992**: 127, fig. 4/6; **Fiedler 1992**: 99, nr. 18; **Vagalinski 1994**: 295 (O 60 B).

[102] **M. Mănucu-Adameşteanu**, SCIVA, 31, 1980, 2: 315, fig. 4; **Fiedler 1992**: 92, nr. 3.

[103] **Kovačević 1960**: Pl. III/ 8; **Fiedler 1992**: 100, nr. 34.

[104] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/ 15; **Fiedler 1992**: 101, nr. VI.

[105] **J. Herrmann**, în *Iatrus I*: 114-115, Abb.46/ a; **Fiedler 1992**: 100, nr. I; **Vagalinski 1994**: 283 (P 96).

[106] **Fiedler 1992**: 92, nota 394; **G. Gomolka-Fuchs**, în *Iatrus V*: 99-100, Taf. 2/16.

[107] **Spiru 1970**: 531, fig. 2; **Teodor 1992**: 125, fig. 3/ 8; **Fiedler 1992**: 98, nr. 2; **Vagalinski 1994**: 294 (L 27 A).

[108] **D. Popescu**, *op. cit.*: 505, fig. 11/ 122; **Teodor 1992**: 130; fig. 7/ 1; **Fiedler 1992**: 100, nr. 31; **Vagalinski 1994**: 295 (O 61 B).

[109] **D. Popescu**, *op. cit.*: 505, fig. 11/ 123; **Teodor 1992**: 127, fig. 4/ 7; **Fiedler 1992**: 100, nr. 31; **Vagalinski 1994**: 295 (P 76).

apendice în formă de cap de animal stilizat[110].

32).- Nova Černa, jud. Ruse. Dintr-o aşezare romano-bizantină. Fibulă de bronz fără decor, lucrată rudimentar, cu cinci butoni şi cu placa piciorului romboidală. Descoperită într-o groapă de gunoi, împreună cu ceramică slavă[111].

33).- Novgrad, jud. Ruse. Fibulă de bronz de tip gepidic, cu placă romboidală şi cu decor semilunar pe placa semidiscoidală[112].

34).- Orlea, jud. Olt (1). Fibulă de bronz fragmentară, cu placa semidiscoidală cu cinci butoni separaţi de placă printr-o coroană. Decor cu motive semilunare. Butonii sunt ornamentaţi cu cerculeţe imprimate[113].

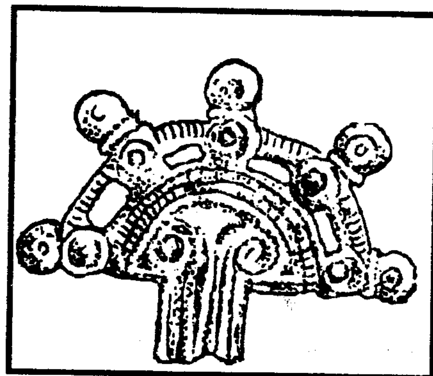
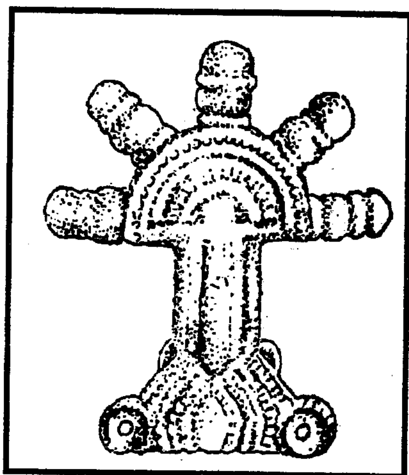

Figura 33: Fibula digitată Orlea I

35).- Orlea, jud. Olt. (2). Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa piciorului romboidală, decorată pe tot corpul cu cerculeţe imprimate, cu trei perechi de proeminenţe[114].

36).- Orlea, jud. Olt. (3). Fibulă de bronz fragmentară. Apendice fără decor şi porţiune din placa piciorului, ornamentată cu spirale[115].

37).- Orşova, jud. Mehedinţi. (1). Fibulă de bronz fragmentară, de tip gepid, cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu semilune, cu placa piciorului romboidală, cu decor romboidal şi cu o pereche (poate două) de proeminenţe circulare[116].

Figura 34: Fibula digitată Orşova I

38).- Orşova, jud. Mehedinţi. (2). Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa piciorului romboidală cu trei perechi de proeminenţe[117].

39-40).- Piatra Frecăţei, jud. Tulcea (*Beroe*). Pereche de fibule identice, din mormântul B 42, de femeie, asociate cu: pieptene bilateral, trei brăţări de bronz, cercel cu pandantiv romboidal, inel de fier. Fibule turnate în bronz, lucrate într-o tehnică rudimentară, cu trei butoni, cu două perechi de ciocuri stilizate pe placa piciorului; fără decor[118].

---

[110] **D. Csallány**, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454- 568 u.Z.)*, Budapest, 1961: 356, Taf. CCXIII/ 7; **Fiedler 1992**: 100, nr. 36.

[111] **Milčev, Angelova 1971**: 114, Taf. VII; **Fiedler 1992**: 100, nr. 2; **Vagalinski 1994**: 287 (R 113).

[112] **Fiedler 1992**: 92, nr. 9, Abb. 17/ 10.

[113] **Berciu 1937**: 77, fig. 3; **Werner 1950**: 151, nr. 3; **Teodor 1992**: 122, fig. 1/ 2; **Fiedler 1992**: 100, nr. 20 b; **Vagalinski 1994**: 291 (S 171).

[114] **Tudor 1978**: 460, fig. 149/ 4; **Teodor 1992**: 133, fig. 9/ 4; **Fiedler 1992**: 100, nr. 20 a; **Vagalinski 1994**: 295 (P 94).

[115] **Comşa 1961**: 105, fig. 1; **Teodor 1992**: 125, fig. 3/ 7; **Fiedler 1992**: 100, nr. 20 c.

[116] **Comşa 1974 b**: 88; **Teodor 1992**: 127, fig. 5/ 5; **Fiedler 1992**: 92, nr. 4.

[117] **Comşa 1974 b**: 90; **Fiedler 1992**: 100, nr. 21; **Vagalinski 1994**: 295 (O 59 A).

[118] **Petre 1987**: 77, fig. 233 b; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/ 9-10; **Fiedler 1992**: 101, nr. III; **Vagalinski 1994**: 279 (N 57).

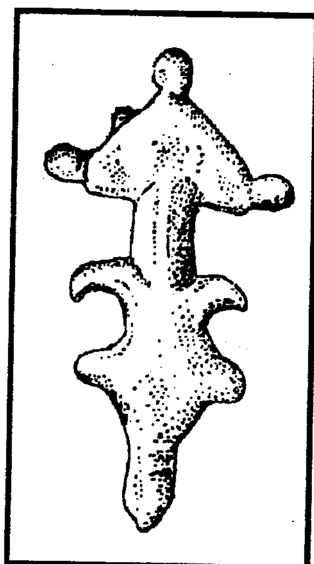

Figura 35: Fibulă digitată de la Piatra Frecăţei

41).- Pietroasele, jud. Buzău. Fibulă de bronz cu decor de volute pe placa semidiscoidală, cu placa piciorului romboidală[119].
42).- Pleniţa, jud. Dolj. Fibulă de bronz cu şapte butoni, cu decor semilunar pe placa semidiscoidală, cu placa piciorului romboidală, decorată cu un motiv simetric romboidal, cu două perechi de proeminenţe şi cu o pereche de ciocuri unite cu placa; mască umană rudimentară pe apendice[120].
43).- Prahovo (*Aquis*) (1). Fibulă de bronz cu 5 butoni, placă trapezoidală, cu placa semidiscoidală decorată cu volute, cu mască umană[121].
44).- Prahovo (*Aquis*) (2). Fibulă de bronz fragmentară, cu placa romboidală, cu perechi de protuberanţe şi cu decor romboidal pe placă[122].
45).- Prahovo (*Aquis*) (3). Fibulă de bronz fragmentară (apendicele de la placa piciorului)[123].
46).- Prahovo (*Aquis*) (4). Fibulă de argint de proastă calitate, fragmentară. Placa piciorului are capete de vulturi[124].
47).- Pruneni, jud. Buzău. Fibulă miniaturală inedită (nu se cunosc alte date)[125].
48).- Răcari, jud. Dolj. Din aşezarea fortificată din secolul al VI-lea. Fibulă de bronz fragmentară cu placa piciorului decorată cu motive spiralice şi cu trei perechi de proeminenţe; apendice în formă de cap de animal stilizat[126].
49).- Riš, jud. Šumen. Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa piciorului în formă de liră şi cu o pereche de capete de păsări[127].
50).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (1). Din mormântul 1185. Fibulă de bronz miniaturală (lungă de 4,1 cm.), cu cinci butoni, cu decor semilunar pe placa semidiscoidală, cu placa în formă de liră[128].
51).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (2). Din mormântul 463 . Fibulă de bronz fragmentară, similară cu precedenta[129].
52).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (3). Din mormântul 710. Fibulă de bronz fragmentară. Placă semidiscoidală cu cinci butoni, decorată cu un motiv semilunar şi cu motive în formă de 8[130].
53).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (4). Din mormântul 140. Fibulă de bronz cu cinci butoni, cu placa semidiscoidală decorată cu volute, cu placa piciorului romboidală, cu trei perechi de

[119] **Curta 1994**: 241, fig. 6/ 1; **Fiedler 1992**: 99, nr. 19 a.
[120] **C. Nicolăescu-Plopşor**, "Arhivele Olteniei", 4, 1925, nr. 17: 49, fig. 2; **Werner 1950**: 153, nr. 25; **Teodor 1992**: 126, fig. 4/ 1; **Fiedler 1992**: 100, nr. 22; **Vagalinski 1994**: 295 (O 58).
[121] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/12; **Fiedler 1992**: 100, nr. 37 a.
[122] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/13; **Fiedler 1992**: 100, nr. 37 b.
[123] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/14; **Fiedler 1992**: 100, nr. 37 d.
[124] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/16; **Fiedler 1992**: 100, nr. 37 c.
[125] **Teodorescu 1972**: 89, nota 42; **Fiedler 1992**: 100, nr. 24.
[126] **Tudor 1978**: 456, fig. 120/ 5; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/ 7; **Fiedler 1992**: 100, nr. 25; **Vagalinski 1994**: 295 (P 89).
[127] **Fiedler 1992**: 105, nr. 2; **Haralambieva 1993 a**: 29, fig. 4/ 1; **Vagalinski 1994**: 294 (L 33).
[128] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA 6, 1959: 513, fig. 1/7; **Teodor 1992**: 125, fig. 3/4; **Fiedler 1992**: 81, Abb. 11/2.
[129] **Fiedler 1992**: 81, Abb. 11/ 3.
[130] **I. Nestor, E. Zaharia**, SCIV, 6, 1955, 3-4: 511, fig. 11/3; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/ 6; **Fiedler 1992**: 81, Abb. 11/ 10; **Vagalinski 1994**: 291 (S 173).

proeminențe, decorată cu un motiv romboidal, cu apendice în formă de cap de animal stilizat[131].
54).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (5). Fibulă de bronz miniaturală (lungă de 4,3 cm.), cu cinci butoni, cu două perechi de ciocuri pe placa piciorului, fără decor[132].
55).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (6). Din mormântul 1185. Fibulă de bronz cu trei butoni pe placa triunghiulară, cu două perechi de proeminențe pe placa piciorului, fără decor[133].
56).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (7). Din mormântul 1160. Fibulă de bronz miniaturală fragmentară, cu placa piciorului romboidală, cu două perechi de ciocuri[134].
57).- Sărata Monteoru, jud. Buzău (8). Din mormântul 1321. Fibulă de bronz fragmentară, cu placa piciorului romboidală, cu decor de linii transversale, cu trei perechi de proeminențe și cu apendice rotund[135].
58).- Silistra (*Durostorum*). Fibulă de bronz fragmentară (placă semidiscoidală cu cinci butoni, fără decor). S-a descoperit în turnul nr. 1, în asociere cu o monedă de la Iustin II și Sofia[136].
59).-Slava Rusă (*Libida*). (1). Fibulă de bronz fragmentară, cu placă romboidală decorată cu un motiv spiralic și cu (probabil) trei perechi de proeminențe[137].
60).-Slava Rusă (*Libida*). (2). Fragment de fibulă de bronz. Apendice oval, fără decor și placă decorată cu spirale[138].
61).- Stărmen. Fibulă de bronz cu șapte butoni, cu placa piciorului trapezoidală, fără decor[139].
62).- Šumen. Fibulă de bronz fragmentară cu cinci butoni, cu decor spiralic[140].
63).- Tušovica, jud. Šumen. Fibulă miniaturală fără decor[141].
64).- Vardim, jud. Pleven. Fibulă de bronz cu trei butoni, fără decor, cu o pereche de ciocuri pe placa piciorului (probabil, neterminată)[142].
65).- Vârtoape, jud. Teleorman. Pe malul râului Teleorman. Fibulă de bronz, lungă de 8 cm., cu cinci butoni, cu placă semidiscoidală decorată cu volute, cu placa piciorului cu decor spiralic și cu trei perechi de proeminențe[143].
66).- Vârtop, jud. Dolj. Întâmplător, pe o vale. Fibulă de bronz fragmentară (doar placa semidiscoidală); cinci butoni; decor de volute încadrate în semilune[144].
67).- Vela, jud. Dolj. Fragment de fibulă de bronz cu placa în formă de liră și cu apendice decorat cu o mască umană rudimentară[145].

---

[131] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 4, 1957: 190, fig. 1/1; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/ 2; **Vagalinski 1994**: 283 (P 86).
[132] **I. Nestor, E. Zaharia**, SCIV, 6, 1955, 3-4: 511, fig. 11/2; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/ 6; **Vagalinski 1994**: 278-279 (N 50).
[133] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 6, 1959: 513, fig. 1/2; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/ 12; **Fiedler 1992**: 82, Abb. 11/ 6; **Vagalinski 1994**: 279 (N 51 A).
[134] **I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 6, 1959: 511, fig. 1/3; **Teodor 1992**: 129, fig. 6/ 11; **Fiedler 1992**: 82, Abb. 11/ 12; **Vagalinski 1994**: 279 (N 50 A).
[135] **Fiedler 1992**: 81, fig. 11/ 9; **Vagalinski 1994**: 280 (P 85).
[136] Inedită (cercetări S. Angelova). Vezi **Vagalinski 1994**: 279 (N 57 A).
[137] **A. Opaiț 1991 a**: 45, nr. 37., fig. 19/37; **Teodor 1992**: 132, fig. 8/ 7; **Fiedler 1992**: 92, nota 394; **Vagalinski 1994**: 295 (R 126).
[138] **A. Opaiț 1991 a**: 45, nr. 38, fig. 19/38; **Teodor 1992**: 132, fig. 8/ 4; **Fiedler 1992**: 92, nota 394.
[139] **Fiedler 1992**: 105, nr.3; **Haralambieva 1993 a** : 30, fig. 6/ 8.
[140] **Fiedler 1992**: 105, nr. 4; **Haralambieva 1993 a**: 30-31, fig. 6/ 5.
[141] **Fiedler 1992**: 105, nr. 6.
[142] **Fiedler 1992**: 105, nr. 5; **Haralambieva 1993 a**: 30, fig. 4/ 2.
[143] **S. Dolinescu-Ferche, P. Voivozeanu**, RM, 6, 1969, 4: 354-355; **Dolinescu-Ferche 1984**: fig. 17/1; **Teodor 1992**: 130, fig. 7/ 4; **Fiedler 1992**: 100, nr. 29.
[144] **Comșa 1961**: 105-106, fig. 2; **Teodor 1992**: 124, fig. 2/ 3; **Fiedler 1992**: 100, nr. 30; **Vagalinski 1994**: 295 (S 172).
[145] **C. Nicolăescu-Plopșor**, "Arhivele Olteniei", 4, 1925, nr. 17: 49-50, fig. 1; **Werner 1950**: 152, nr. 19; **Teodor 1992**: 124, fig. 2/ 2; **Fiedler 1992**: 100, nr. 27; **Vagalinski 1994**: 294 (L 25).

68).- Velesnica. (1). Fibulă de bronz cu şapte butoni, cu placă trapezoidală cu trei perechi de capete de vulturi, cu decor animalier germanic stilizat şi cu mască umană[146].
69).- Velesnica. (2). Fibulă de bronz fragmentară, cu cinci butoni, cu placă semidiscoidală decorată cu semilune şi cu o linie în zig-zag, cu placa piciorului cu decor romboidal şi cu o pereche de ciocuri de păsări stilizate[147].
70).- Veliko Tărnovo (Carevec). În oraşul romano-bizantin care, foarte probabil, a preluat numele *Nicopolis ad Istrum* de la cel care a fost distrus în secolul al V-lea. Dintr-un edificiu, împreună cu o fibulă romano-bizantină, de tipul "mit Scheinumwicklung" (din a doua jumătate a secolului al VI-lea). Fibulă decorată cu cerculeţe concentrice pe ambele plăci (similară cu cea de la Tropaeum), cu 5 butoni şi 3 perechi de proeminenţe pe placa piciorului şi cu apendice realizat rudimentar[148].

Fibulele din seria II se împart în următoarele tipuri:

I- tipul **Velesnica**. Fibule cu placa piciorului trapezoidală, cu mască umană şi cu capete de vulturi. Exemplarele: 43, 68.

II- tipul **Lăuni**. Fibule de dimensiuni mijlocii cu placa piciorului în formă de liră. Exemplarele: 14, 28, 49, 50, 51, 67.

III- tipul **Desa**. Fibule de dimensiuni mijlocii, cu placa piciorului romboidală, decorată cu spirale în formă de S-uri afrontate, cu trei perechi de proeminenţe, cu cap de animal stilizat. Exemplarele: 2, 4, 6 (?), 13, 17, 24 (?), 29, 38, 41, 48, 52, 59, 60, 65.

IV- **tipul Fărcaşele**. Fibule de dimensiuni mijlocii, cu decor romboidal pe placa piciorului, cu cinci butoni, cu două perechi de proeminenţe şi cu o pereche de ciocuri unite cu placa; apendice în formă de cap de animal stilizat. Exemplarele: 3, 5, 9, 11, 15, 18, 19 (?), 22, 42, 44, 69.

V- **tipul Piatra Frecăţei**. Fibule miniaturale, rudimentare, fără decor, sau cu decor degenerat, cu trei sau cinci butoni, cu două perechi de ciocuri stilizate pe placa piciorului. Exemplarele: 7, 8, 10, 39, 40, 47 (?), 54, 55, 56, 58, 63, 64 (?).

VI- tipul **Histria**. Fibule de dimensiuni mijlocii cu placa trapezoidală fără decor, cu trei perechi de proeminenţe. Exemplarele: 21, 26, 32, 61, 62.

VII- tipul **Adamclisi**. Fibule mari, cu cinci butoni, cu decor de cerculeţe imprimate pe ambele plăci, cu trei perechi de proeminenţe şi cu cap de animal stilizat. Exemplarele: 1, 35, 70.

VIII- tipul **Orşova**. Fibule "gepidice", cu decor rombic pe placa piciorului. Exemplarele: 31, 33, 37, 53, 57.

IX- tipul **Hărlec**. Fibule de bronz cu trei butoni, cu decor spiralic simplu. Exemplarele 20, 23.

X- tipul **Dervent**. Fibule cu cinci butoni, cu decor spiralic simplu, excizat, pe placa semidiscoidală, cu placa piciorului romboidală, cu decor spiralic. Exemplarele 12, 27.

XI- tipul **Orlea**. Fibule cu placa semidiscoidală cu cinci butoni separaţi de placă printr-o coroană. Exemplarul 34.

De asemenea, există câteva fibule care nu se pot încadra în nici un tip, din lipsă de date suficiente (16, 24, 36, 45, 46, 66).

Unele dintre tipuri constituie replici clare ale unor tipuri din seria de fibule fastuoase. Astfel, tipul I (Velesnica) imită fibulele de tip A II (Coşoveni-Ljuljakovo); tipul II (Lăuni) copiază fibulele de tip A IV (Sărata Monteoru); tipul IV (Fărcaşele) constituie o variantă a tipului A III

[146] **Werner 1950**: 151, nr. 6 c, Abb. 2; **Kovačević 1960: Pl. III/ 9; Ćorović- Ljubinković 1972**: 47; **Comşa 1974 b**: 90; **Fiedler 1992**: 100, nr. 38 a; **Vagalinski 1994**: 294 (K 12)..

[147] **Janković 1981**: 250, Pl. XVI/ 17; **Fiedler 1992**: 100, nr. 38 b.

[148] **Fiedler 1992**: 100, nr. 33; **Haralambieva 1993 a**: 25, Abb.1/ 1; **Vagalinski 1994**: 287 (K 114).

(Brebeni). Alte tipuri din seria B au ca prototipuri alte categorii de fibule fastuoase, care nu au apărut însă la Dunărea de Jos. De exemplu, tipul B VII (Adamclisi) copiază fibula fastuoasă de la Bălteni (Vaslui)[149]. Deci, între cele două serii există unele elemente comune. Unele fibule din seria B sunt imitaţii după modele fastuoase. Este un fapt demult demonstrat de Ion Nestor, că fibulele pe care noi le încadrăm în tipurile B III şi B IV descind din tipul Arčar-Histria[150]. A. Petre a dezvoltat ideile lui I. Nestor, arătând că faptul se datorează producerii celor două serii de fibule (fastuoase şi de uz comun) în aceleaşi ateliere (sau de către aceiaşi meşteri), dar pentru cerinţe diferite. De asemenea, imitaţiile au putut fi făcute de către unii meşteri, din teritoriul barbar, care nu aveau posibilitatea executării unor exemplare fastuoase[151].

Unele dintre fibulele prezentate nu se încadrează, cronologic vorbind, în problematica lucrării, căci ele se datează în a doua jumătate a secolului al V-lea şi în prima jumătate a secolului al VI-lea. Este vorba de tipurile: A I, A V, B IX. Le-am menţionat, fiindcă ele sunt prototipurile care explică, măcar parţial, geneza fibulelor digitate mai târzii, databile după mijlocul secolului al VI-lea.

A. Petre data tipul Arčar-Histria pe la începutul secolului al VII-lea, pe considerentul că piesa de la Histria provine dintr-un context care nu s-ar putea data decât după 602. Potrivit lui A. Petre, cimitirul situat lângă curtina de vest a Histriei (lângă valurile de apărare) ar fi fost folosit doar după distrugerea petrecută în 602 (anterior, existând în acel loc doar înmormântări din secolul al IV-lea)[152]. În realitate, necropola respectivă a fost folosită, cu siguranţă, şi în secolul al VI-lea[153], astfel că argumentul lui A. Petre nu este valabil. Tipul A I nu se datează decât cel târziu până la mijlocul secolului al VI-lea[154].

Suntem de acord cu afirmaţia lui F. Curta[155], că datările propuse de J. Werner pentru fibulele digitate pornesc de la datarea atribuită fibulei de la Coşoveni, şi că de datarea tezaurului de la Coşoveni depinde alcătuirea unei cronologii a fibulelor digitate. Înainte însă de a discuta datarea fibulelor înrudite cu cea de la Coşoveni, vom continua consideraţiile legate de tipul A I.

Deoarece tipul A I se datează doar până pe la mijlocul secolului al VI-lea, iar tipurile A III, B III şi B IV sunt imitaţii ale celui dintâi, nu putem data tipul B IV decât în prima jumătate a secolului al VI-lea, eventual şi în a doua jumătate, dar nu şi în secolul al VII-lea. Întrucât slavii nu au pătruns în Muntenia şi Oltenia decât la sfârşitul acestei perioade, este clar că fibulele de acest tip nu au aparţinut slavilor. Purtătorii lor, în Muntenia, au fost locuitorii aşezărilor culturii Ciurel. O variantă târzie a tipului B IV se poate data şi în prima jumătate a secolului al VII-lea. Ea este documentată de perechea de fibule din mormântul de la Edessa, asociate cu o cataramă de tip Syracusa. Fibulele, deşi se încadrează în tipul B IV, au apendice în formă de mască umană (redată grosolan)[156]. Ele au fost, credem, influenţate de fibulele de tip B I, cunoscute în Grecia prin mai multe exemplare.

În privinţa tipului B V, Ion Nestor a arătat că aceste fibule sunt imitaţii degenerate ale tipului Arčar-Histria[157]. Ele sunt deci contemporane cu tipul A I, fapt dovedit şi de contextul în care a fost descoperit exemplarul de la Silistra. Eventual, se poate admite datarea lor până la

---

[149] **R. Maxim-Alaiba**, SCIVA, 32, 1981, 3: 459-461, fig. 2; **Teodor 1992**: 133, fig. 10/ 1.
[150] **Nestor 1961**: 445-446.
[151] **Petre 1965**: 90, 278-280.
[152] **Petre 1965**: 72-76.
[153] **Nubar 1971**: 209-210.
[154] Vezi şi **Nestor 1961**: 441; **Fiedler 1992**: 95.
[155] **Curta 1994**: 239.
[156] **P. Petsas**, în "Αρχαιολογικον Δελτιον", 24, 1969, *Cronika*, 2: 307, pl. 320; **Pallas 1981**: 298.
[157] **Nestor 1961**: 442-443.

[illegible] secolului al VI-lea, dar nu există vreo probă că ele ar fi fost produse și în secolul al VII-lea. De asemenea, tipul B VI a apărut tot printr-o degenerare a tipului A I[158]. Împrejurările în care s-au descoperit exemplarele de la Histria, Krivina și Nova Černa arată că aceste fibule se datează în secolul al VI-lea, cel mai probabil în a doua sa jumătate. Tot timpurii sunt fibulele pe care le-am încadrat în tipul "gepidic". Ele sunt specifice pentru prima jumătate a secolului al VI-lea.

Datarea tipului B VII este ceva mai dificilă. Exemplarul de la Veliko Tărnovo s-a descoperit într-un context databil în a doua jumătate a secolului al VI-lea, dar nu este exclusă nici o datare mai târzie, la începutul secolului al VII-lea, căci orașul a fost distrus abia în 614. Fibula de la Adamclisi provine dintr-un mormânt datat după 585, dar care nu poate fi ulterior deceniului al doilea al secolului al VII-lea. Analogiile din afara ariei studiate se datează însă mai devreme. Este vorba, în special, de seria de fibule din Crimeea (tipul Werner II B- C), din secolul al VI-lea. Considerăm că la Dunărea de Jos tipul respectiv a pătruns mai târziu, pe la finele secolului al VI-lea. El derivă tot din tipul A I, prin filiera fibulelor de tip B III (decorul spiralic s-a transformat în cerculețe[159]). Având în vedere faptul că acest tip de fibule este specific pentru Crimeea și Ucraina, este foarte probabil ca el să fi fost introdus la Dunărea de Jos de către slavii pătrunși la sfârșitul secolului al VI-lea. Fibulele de tip B VII au fost adoptate însă și de către neslavi, fiindcă mormântul de la Tropaeum este de înhumație și de ritual creștin. La Dunărea de Jos nu s-au descoperit prototipuri fastuoase ale tipului B VII, dar cunoaștem unul dintr-o zonă apropiată (Bălteni, jud. Vaslui).

Fibulele de tip A II și, respectiv, B I, descinzând din tipul A I, se datează ceva mai târziu, în a doua jumătate a secolului al VI-lea și, de asemenea, în cursul secolului al VII-lea. Cerceii din tezurul de la Coșoveni se datează, după cum am văzut, pe la mijlocul secolului al VII-lea. Tezaurul - care pare a fi de fapt inventarul unui mormânt de femeie - a fost îngropat cândva pe la mijlocul secolului al VII-lea. (Atragem atenția că el nu poate fi pus în legătură cu momentul invaziei protobulgare din 680[160]). Prin urmare, fibula din tezaur se poate data și ea, cel târziu, la mijlocul secolului al VII-lea, cu observația că, fiind o piesă de valoare excepțională, ea a putut fi transmisă de-a lungul mai multor generații, putând fi deci mai veche. Având însă în vedere faptul că două fibule de tip B I s-au găsit la Nea Anchialos[161] și Demetrias[162] în contexte clare de secol VII (ultima, împreună cu ceramică slavă într-o bazilică abandonată), considerăm certă datarea tipurilor A II și B I și în prima jumătate a secolului al VII-lea[163].

În privința fibulelor cu placa în formă de liră (tipurile A IV și B II), s-a constatat că acestea imită cataramele de tip Boly-Želovce, care se datează în prima jumătate a secolului al VII-lea[164]. Prin urmare, și fibulele respective nu se pot data decât tot atunci. Un tip similar, care are însă două perechi de ciocuri pe placa în formă de liră, se datează la fel. (Ne referim la piesele de la Gâmbaș și Kruje - Albania). Contemporaneitatea lor cu tipurile A II și B I este dovedită și de asocierea dintre o fibulă cu placa în formă de liră și una de tip B I într-un mormânt de la Szákály-Öreghegy[165].

---

[158] Vezi **Petre 1965**: 277.

[159] **Werner 1950**: 164.

[160] Cum consideră **Teodor 1981**: 22 și **Chiriac 1991**: 375-376.

[161] **Werner 1950**: 150, Taf. 27/ 1; **Pallas 1981**: 306.

[162] **J. Einwanger**, *Demetrias IV. Keramik und Kleinfunde aus der Demokratia-Basilika in Demetrias*, Bonn, 1981, vol. I: 13; vol. II: 1, Taf. I/ 12.

[163] Pe baza descoperirilor din Grecia, respingem datarea propusă de **Curta 1994**: 250 (prima jumătate a secolului al VI-lea) pentru tipurile denumite de noi A II și B I.

[164] **Petre 1966**: 267; **Comșa 1973 b**: 262-263; **Ibler 1992**: 143-144.

[165] Vezi **Comșa 1973 b**: 263; **Curta 1994**: 260, nr. 14.

Putem sintetiza într-un grafic relaţiile dintre tipurile de fibule pe care le-am stabilit.

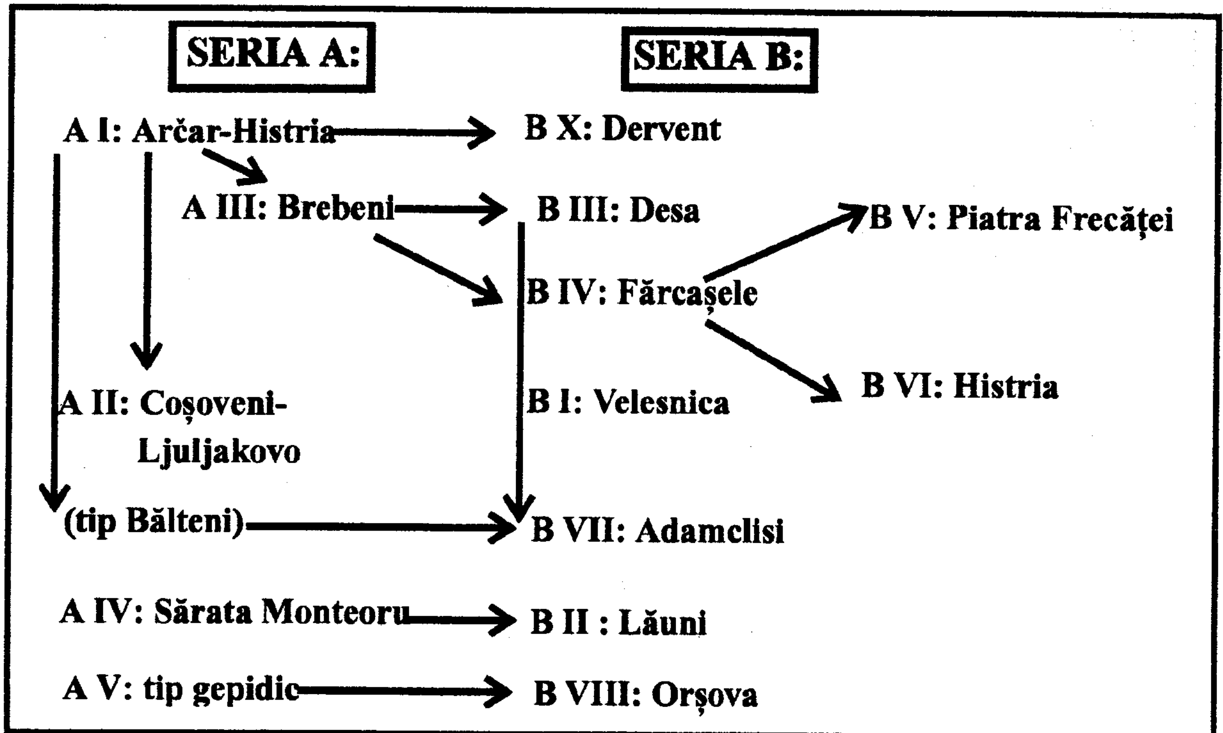

Figura 36. Schema evoluţiei principalelor tipuri de fibule digitate

Răspândirea în teritoriu a fibulelor studiate[166] arată că în secolul al VI-lea au existat câteva zone de concentrare a acestor piese: zona Porţilor de Fier, sudul Olteniei, nord-estul Bulgariei, Câmpia Munteniei între Vedea şi Dâmboviţa. Totuşi, răspândirea fibulelor din secolul al VI-lea este relativ omogenă, în comparaţie cu ceea ce constatăm în cazul fibulelor târzii, de la finele secolului al VI-lea şi din prima treime a secolului al VII-lea. Acestea din urmă s-au descoperit în special în Oltenia şi în zona Porţilor de Fier.

Care este semnificaţia fibulelor digitate pentru problema continuităţii / discontinuităţii culturale ? Mai întâi, faptul că atelierele romano-bizantine au produs asemenea obiecte este legat de **tendinţa mai generală de barbarizare a civilizaţiei materiale**. Ca şi cataramele cu decor animalier, fibulele digitate au fost purtate, de obicei, de barbari, sau de barbari aflaţi în Imperiu. Din punct de vedere stilistic, aceste piese cu decor zoomorf (mai mult sau mai puţin stilizat) se deosebesc de cele care pot fi considerate tipice pentru arta minoră romano-bizantină: cataramele decorate cu cruci sau motive vegetale şi, pe de altă parte, fibulele cu piciorul întors pe dedesubt. Deşi până în prezent nu s-a descoperit nici un atelier de fibule digitate, este sigur că unele dintre aceste obiecte au fost produse de meşteri din Imperiu. Calitatea excepţională a unor exemplare precum cel de la Coşoveni este, în acest sens, elocventă. Or, dacă până în secolul al VI-lea, clientela barbară se alinia la moda impusă din Imperiu, în secolul al VI-lea s-a petrecut o răsturnare de situaţie. Atelierele romano-bizantine au început să producă obiecte care erau pe gustul barbarilor. Nu este cazul doar al fibulelor digitate, ci şi al cataramelor de tip Boly-Želovce, Nagyharsány, Pápa, Gátér, care au comun decorul animalier stilizat - un motiv de factură barbară.

---

[166] Hărţile nu cuprind şi fibulele care nu au putut fi încadrate într-un anumit tip.

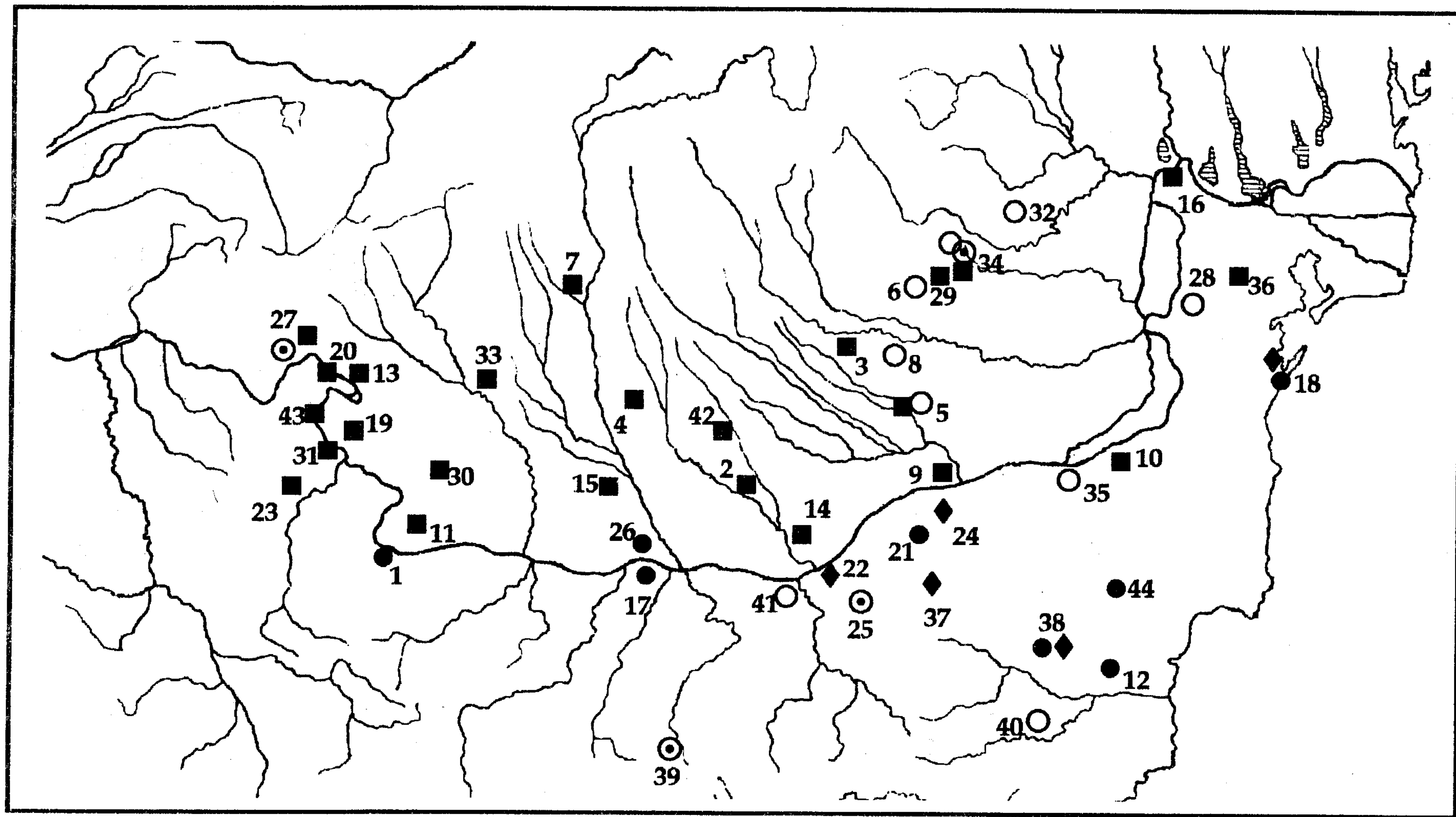

Figura 37: Răspândirea fibulelor digitate din secolul al VI-lea

Legendă

● = tipurile A I, B XI
■ = tipurile A III, B III, B IV, B X
○ = tipul B V
♦ = tipul B VI
⊙ = tipurile A V, B VIII

1 = Arčar	16 = Garvăn	31 = Prahovo
2 = Adămești	17 = Gigen	32 = Pruneni
3 = Băleni	18 = Histria	33 = Răcari
4 = Brebeni	19 = Izvoarele	34 = Sărata Monteoru
5 = București	20 = Kladovo	35 = Silistra
6 = Budureasca	21 = Krasen	36 = Slava Rusă
7 = Buleta	22 = Krivina	37 = Stărmen
8 = Butimanu	23 = Negotin	38 = Šumen
9 = Căscioarele	24 = Nova Černa	39 = Troian
10 = Dervent	25 = Novgrad	40 = Tusovica
11 = Desa	26 = Orlea	41 = Vardim
12 = Devnja	27 = Orșova	42 = Vârtoape
13 = Drobeta-Turnu Severin	28 = Piatra Frecăței	43 = Velesnica
14 = Dulceanca	29 = Pietroasele	44 = Voinicovo
15 = Fărcașele	30 = Plenița	

Aceste catarame au fost produse însă în atelierele romanice din Pannonia, în timpul dominației avare. Cazul fibulelor digitate rămâne însă cel mai semnificativ pentru chestiunea schimbărilor de esență petrecute în civilizația romano-bizantină a secolelor VI-VII. În cazul obiectelor de podoabă, aceste schimbări se traduc prin **grefarea unor influențe barbare (avare, slave, gepide) asupra unor prototipuri bizantine**[167].

În al doilea rând, fibulele digitate, ca parte a unei mode care includea și cataramele bizantine și cerceii stelați, au fost produse și purtate până în prima treime a secolului al VII-lea. După dispariția acestei mode, singurul element care s-a păstrat au fost cerceii stelați. Acesta înseamnă că latura feminină a acelei mode era mai conservatoare. Moda masculină a suferit modificări importante în condițiile creșterii influenței modei specifice pentru khaganatul avar (piese de centură turnate cu decor de lujeri și de grifoni etc.). Abandonarea vechii mode poate fi observată în întregul spațiu de influență culturală bizantină din afara Imperiului, din Pannonia până în Ucraina. (Nu s-a petrecut și în Crimeea, rămasă bizantină). **Cauza acestei mutații o găsim în slăbirea legăturilor comerciale cu Imperiul, în perioada care a început la sfârșitul domniei lui Heraklios.** După 635, Imperiul a pierdut ceea ce recâștigase pentru scurt timp în Orient, iar partea europeană era oricum pierdută și ocupată de slavi. Dispariția obiectelor de podoabă create în atelierele bizantine demonstrează diminuarea legăturilor spațiului Dunării de Jos cu Bizanțul. Legăturile nu au fost însă întrerupte în totalitate, căci - după cum vom vedea mai departe - monedele au continuat să pătrundă de-a lungul secolului al VII-lea și la începutul secolului al VIII-lea. Pe de altă parte, și atelierele de catarame din Pannonia și-au încetat activitatea tot prin

[167] Vezi și **Madgearu 1993**: 176.

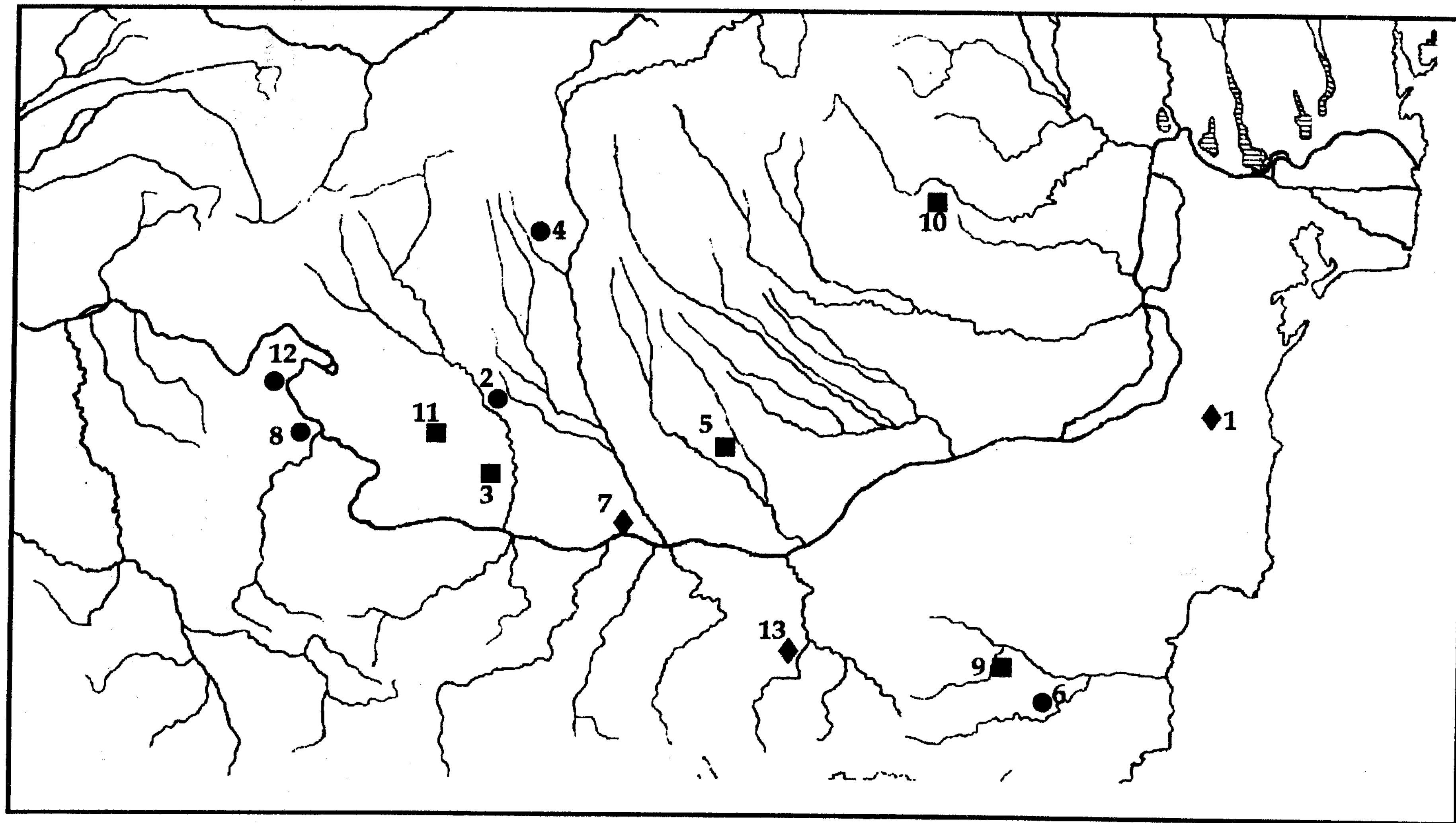

Figura 38: Răspândirea fibulelor digitate târzii (sfârșitul sec. al VI-lea, prima treime a sec. al VII-lea)

Legendă

● = tipurile A II, B I
■ = tipurile A IV, B II
♦ = tipul B VII

1 = Adamclisi
2 = Coșoveni
3 = Drănic
4 = Ferigile
5 = Lăuni
6 = Ljuljakovo
7 = Orlea
8 = Prahovo
9 = Riš
10 = Sărata Monteoru
11 = Vela
12 = Velesnica
13 = Veliko Trnovo

anii '30, din cauza revoltei kutrigurilor din 631-632, care a distrus unele centre de producție.

Continuitatea tehnicilor meșteșugărești romano-bizantine după mijlocul secolului al VII-lea, la Dunărea de Jos, este atestată de producerea cerceilor stelați și derivați din aceștia în secolele VII-IX. Citâm în acest sens foarte importantele descoperiri făcute la Silistra, Priseaca, precum și la Costești-Iași. Ele arată unde și de către cine au fost produși cerceii stelați: fie în centrele din fostele provincii care mai supraviețuiseră, fie în ateliere ale unor meșteri probabil itineranți. Ruptura intervenită în producerea cataramelor și fibulelor digitate nu a reprezentat o dispariție a tehnicilor, ci o schimbare de modă. De aceea, nu se poate vorbi de o dispariție a tradițiilor tehnice romano-bizantine în domeniul producerii podoabelor și accesoriilor vestimentare. Aceste tradiții tehnice au fost păstrate de populația locală, romanică, aceeași care a păstrat și alte deprinderi tehnice, între care se numără și olăritul la roata înceată (pe care l-a transmis slavilor), dar și - de exemplu - prelucrarea minereului de fier și a fierului[168].

În concluzie, dincolo de numeroasele elemente de discontinuitate intervenite după sfârșitul secolului al VI-lea, în civilizația materială a regiunii Dunării de Jos pot fi surprinse și unele elemente de continuitate în domeniul tehnicilor, dar și al folosirii unor categorii de obiecte.

[168] Vezi **Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclăman**, SCIVA, 32, 1981, 2: 217-232.

SUBCAPITOLUL 2
Circulația monetară

În epoca lui Justinian și Iustin II, care constituie punctul de plecare (cronologic vorbind) al demersului nostru, provinciile dunărene aveau o viață economică înfloritoare, care se reflectă și în abundența monedelor descoperite. De asemenea, în regiunea limitrofă de la nordul Dunării pătrundeau numeroase mărfuri din Imperiu, iar moneda de bronz era folosită în mod curent. Declinul civilizației romano-bizantine de tip urban s-a repercutat și în scăderea și apoi încetarea circulației monetare. Studierea descoperirilor monetare permite, într-o anumită măsură, o cuantificare și o periodizare a procesului de discontinuitate culturală. De asemenea, evoluțiile înregistrate de circulația monetară indică și momentele de criză provocate, de obicei, de atacurile barbarilor.

Pentru monedele din Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei, am ales ca interval de analiză perioada 565-600. Nu depășim anul 600, deoarece monedele emise după 600 sunt prea puține pentru a putea fi prelucrate statistic. Nu includem în statistică nici monedele descoperite la Drobeta-Turnu Severin, Celei, Orlea, Insula Banului, Ostrovu Mare și Balta Verde-Izvoarele, deoarece acestea provin din situri romano-bizantine și nu sunt relevante pentru pătrunderea monedei în teritoriul din afara Imperiului. Ne ocupăm și de monedele emise sub Justin II, pentru a dispune de un termen de comparație anterior pentru anii 578-600. Separat, vom prezenta și monedele datate după 600, fără a fi însă prelucrate statistic. Nu includem aici și monedele de aur, care au alte semnificații (vezi mai jos).

Dintre aceste monede, majoritatea au anul de emisiune cunoscut; pe baza lor se poate întocmi o situație statistică a pătrunderii monedelor, pentru fiecare an din intervalul studiat. Coeficientul cel mai relevant pentru măsurarea intensității pătrunderii monedei bizantine este cel al numărului de *nummia* / an, deoarece el măsoară valoarea monedelor circulate în teritoriu. Majoritatea pieselor provin, după cum era de așteptat, din apropierea Dunării. Se pot deosebi trei zone de răspândire: I (0-25 km. depărtare de Dunăre), II (25-50 km.), III (peste 5o km.).

Au existat cinci subperioade, despărțite de momente de scădere sau de creștere bruscă a cantității de monedă: 566-576, 577-581, 582-588, 589-595, 596-600. Diminuarea accentuată a pătrunderii monedelor în 576/577 este legată de începutul unui val de invazii slave, înregistrat de izvoarele literare (vezi capitolele I și V). În aceste împrejurări a fost ascuns și tezaurul de la Gropeni. Atacurile slave au determinat îngroparea multor tezaure și la sudul Dunării, în anii 576-581 (vezi capitolul V). Nu putem fi de acord cu C. Chiriac, care atribuie un rol major expediției avare în Muntenia din anul 578 în ascunderea acestor tezaure[1]. Acest raid s-a efectuat sub controlul armatei romano-bizantine, și a urmat drumul de-a lungul Dunării; or, tezaurele au fost ascunse și mult mai la sud de fluviu.

---

[1] **Chiriac 1993**: 191-203.

Figura 39: Monedele de bronz descoperite în Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei (565-600)

A. Descoperiri izolate

Nr. crt.	An	Localitate	Numerale	Bibliografie
1	565/578	Câmpulung Muscel	40	Butnariu 1986: 218, nr. 32.
2	565/578	jud. Buzău	5	Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994: 331, nr. 29.
3	565/578	Valea Stanciului, DJ	?	Butnariu 1986: 223, nr. 168.
4	566/567	Bucureşti	40	Butnariu 1986: 217, nr. 23.
5	566/567	Ghindeni, DJ	20	Butnariu 1986: 219, nr. 62.
6	567/568	jud. Buzău	20	Butnariu 1986: 224, nr. 177.
7	568/569	Calafat	40	Butnariu 1986: 224, nr. 176.
8	568/569	Giurgiţa, DJ	40	Butnariu 1986: 219, nr. 65.
9	568/569	Lăceni, TR	40	Butnariu 1986: 220, nr. 78.
10	568569	Reşca, OT	40	Butnariu 1986: 222, nr. 132.
11	569/570	Ceptura, PH	40	Butnariu 1986: 218, nr. 29.
12	569/570	Dobruşa, VL	40	Butnariu 1986: 219, nr. 43.
13	569/570	Râureni, VL	40	Butnariu 1986: 222, nr. 133.
14	570/571	Piteşti	40	Poenaru-Bordea, Dicu 1989: 81, nr. 119.
15	570/571	Turceşti, AG	20	Poenaru-Bordea, Dicu 1989: 79, nr. 97.
16	570/571	Ulmeni, CL	40	Butnariu 1986: 223, nr. 164.
17	571/572	Bucureşti	40	Butnariu 1986: 218, nr. 24.
18	572/573	jud. Buzău	20	Butnariu 1986: 224, nr. 178.
19	573/574	Gornetu, PH	40	C. Preda, BSNR, 80-85, 1986-1991: 290, nr. 7.
20	573/574	jud. Buzău	20	Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994: 331, nr. 30.
21	573/574	Vameş, GL	40	Butnariu 1986: 223, nr. 170.
22	574/575	Ghindeni, DJ	40	Butnariu 1986: 219, nr. 63.
23	574/575	Putna, VN	40	Butnariu 1986: 222, nr. 122.
24	574/575	Ulmeni, CL	40	Butnariu 1986: 223, nr. 165.
25	576/577	Giurgiţa, DJ	20	Butnariu 1986: 219, nr. 66.
26	578/579	Giurgiţa, DJ	20	Butnariu 1986: 219, nr. 67.
27	581/582	jud. Buzău	40	Butnariu 1986: 224, nr. 179.
29	582/583	Popeşti, GR	20	Butnariu 1986: 221, nr. 118.
30	583/584	Goicea, DJ	40	Butnariu 1986: 222, nr. 120.
31	587/588	jud. Buzău	20	Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994: 319
32	588/589	Zimnicea	40	Butnariu 1986: 224, nr. 175.
33	592/593	jud. Buzău	20	Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994: 331, nr. 31.
34	593/594	Prundu, GR	40	Butnariu 1986: 222, nr. 121.
		TOTAL:	1045	

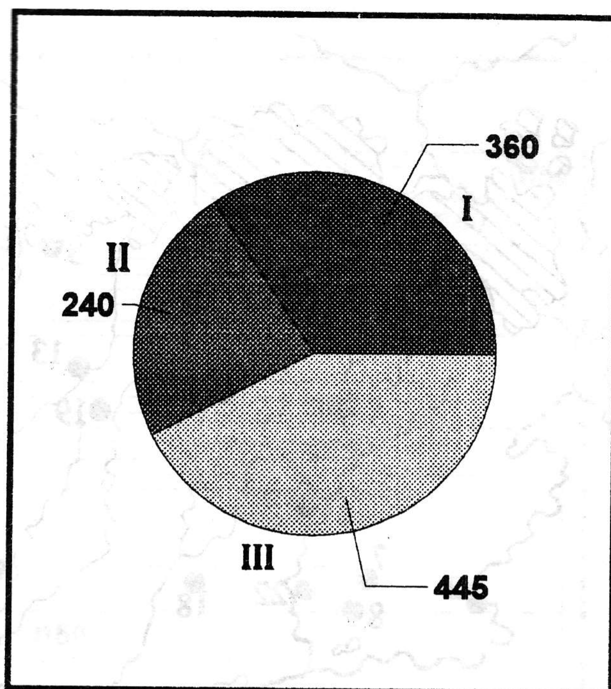
B. Tezaure

Nr.crt	Localitatea	Nr. monede	Data	Bibliografie
1	Gropeni, BR	37 AE (+ 10 ante 565)	566/567 - 577/578	Butnariu 1986: 228.
2	Movileni, GL	25 AE (+ 1 ante 565)	578/579 - 599/600	Butnariu 1986: 229.
3	Unirea, CL	33 AE	566/567 - 594/595	Butnariu 1986: 228.

Figura 40: Situaţia statistică a monedelor descoperite în Muntenia, Oltenia şi sudul Moldovei (565-600)

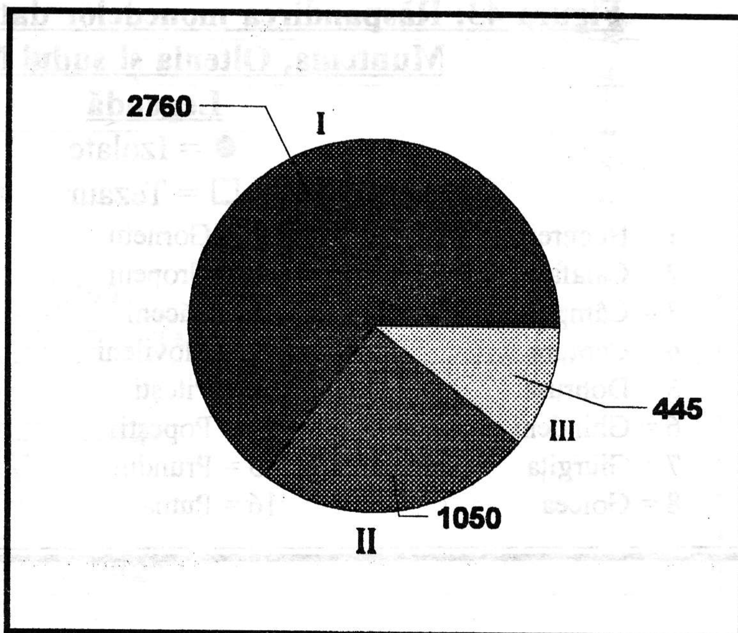
An	Nr. piese	Nummia	An	Nr. piese	Nummia
565/578	3	45	581/582	8	180
566/567	5	140	582/583	1	20
567/568	4	140	583/584	2	80
568/569	12	340	584/585	1	40
569/570	11	300	585/586	1	40
570/571	9	280	586/587	1	20
571/572	8	240	587/588	2	40
572/573	3	100	588/589	3	100
573/574	8	240	589/590	4	100
574/575	8	240	590/591	1	40
575/576	7	180	591/592	3	40
576/577	3	60	592/593	4	140
577/578	2	60	593/594	1	40
578/579	7	130	594/595	3	80
579/580	3	100	599/600	1	20
580/581	2	60	**TOTAL:**	**131**	**3635**

Figura 41: Numărul de *nummia* / zonă (fără tezaure)

În deceniul care precede această scădere a pătrunderii monedei bizantine la nordul Dunării, circulația se menținuse la un nivel ridicat. Studierea pe o perioadă mai lungă a circulației monetare la nordul Dunării arată, dealtfel, că intervalul 565-582 a fost ultimul în care a existat o pătrundere intensă a monedei (care contrastează cu scăderea apreciabilă din perioada 545-565)[2]. Au existat totuși doi ani în care se pot constata scăderi bruște: 567/568 și 572 / 573. Situația pare să reflecte consecințele a două evenimente: deplasarea avarilor spre Pannonia și atacul lui Baian împotriva armatei romane din provinciile dunărene, survenit în 573 (pentru care, vezi p. 18).

Figura 42: Numărul de *nummia* / zonă (inclusiv tezaurele)

După un mai greu explicabil reviriment înregistrat în 581/582 (care contrastează cu ceea ce se constată în Dobrogea), începe declinul. **Intervalul 583-595 reprezintă, în Oltenia și Muntenia, epoca de tranziție între civilizația secolului al VI-lea și cea, decăzută, a secolelor VII-VIII.** După 596 și mai ales după 600, pătrunderea monedelor bizantine va fi doar sporadică. Nu întâmplător. În 593-596, o parte a *limes*-ului căzuse deja (cea din amonte de Oescus). Este drept că această diminuare drastică a pătrunderii este valabilă doar pentru monedele de bronz, cele care aveau valoare de circulație curentă. Monedele de aur și de argint, bunuri de prestigiu, care aveau funcție de tezaurizare și slujeau și ca materie primă pentru realizarea de podoabe, au o situație specială; în secolul al VII-lea pătrunderea lor se intensifică mult în Oltenia și Muntenia. Asupra acestui fenomen ne vom opri la finalul subcapitolului.

---

[2] **Butnariu 1986**: 207.

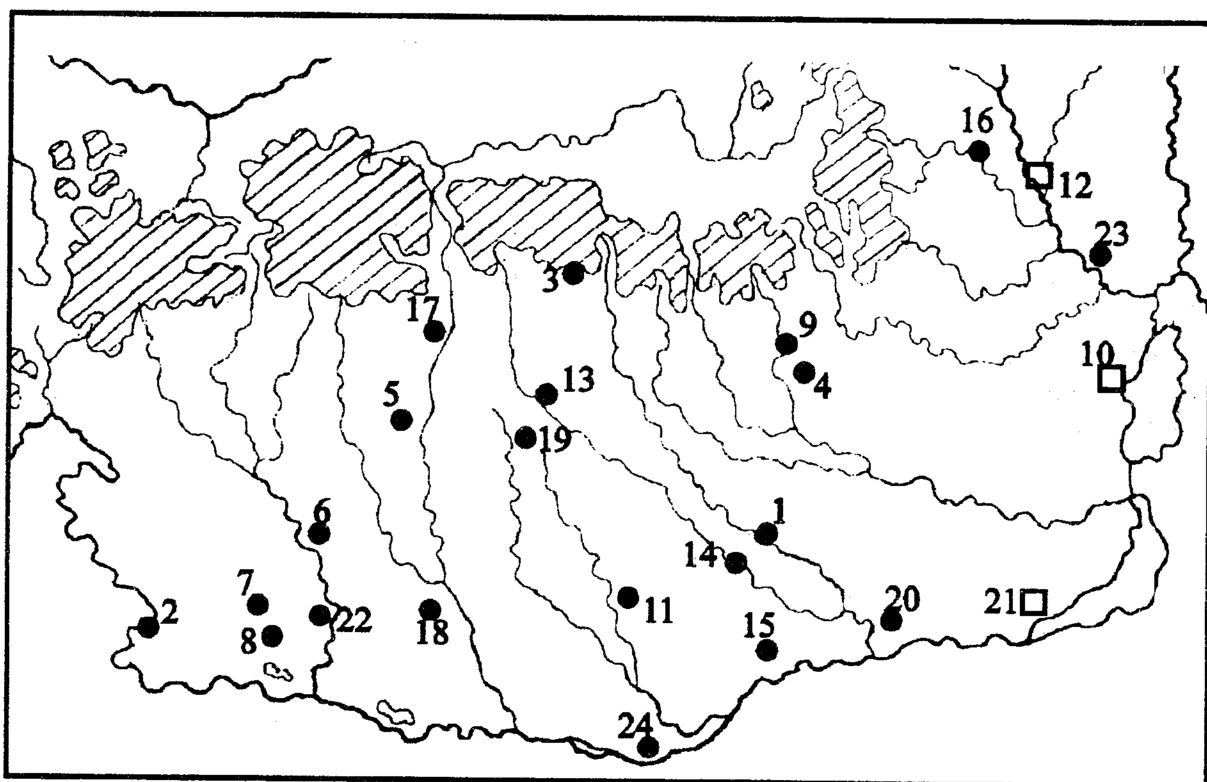

Figura 43: Răspândirea monedelor datate între 565-600 în Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei

Legendă

● = Izolate

□ = Tezaur

1 = București
2 = Calafat
3 = Câmpulung Muscel
4 = Ceptura
5 = Dobrușa
6 = Ghindeni
7 = Giurgița
8 = Goicea
9 = Gornetu
10 = Gropeni
11 = Lăceni
12 = Movileni
13 = Pitești
14 = Popești
15 = Prundu
16 = Putna
17= Râureni
18 = Reșca
19 = Turcești
20 = Ulmeni
21 = Unirea
22 = Valea Stanciului
23 = Vameș
24 = Zimnicea

Deci, **în momentul începutului marelui val de invazii slave din 614-619 încetează pătrunderea monedelor de bronz**. Moneda lui Constans II de la Novaci este o apariție cu totul izolată. Pătrunderea monedelor bizantine s-a reluat abia în secolul al IX-lea.

Este foarte interesantă concentrarea de monede de bronz din Oltenia, din jurul Craiovei, în aceeași zonă unde se grupează mai multe fibule digitate din secolul al VII-lea; tot acolo a apărut și tezaurul de la Coșoveni, și tot acolo au fost descoperite și tezaurele de monede de argint de la Priseaca, Drăgășani și Vârtop. Această concentrare poate semnala un centru de putere, care din punct de vedere arheologic este evidențiat de prezența unor obiecte de valoare (unele, chiar, de prestigiu). Ne vom ocupa de această chestiune în capitolul IV. 5.

566/567	180
567/568	140
568/569	380
569/570	340
570/571	320
571/572	320
572/573	100
573/574	280
574/575	280
575/576	260
576/577	60
577/578	60
578/579	150
579/580	100
580/581	60
581/582	260
582/583	20
583/584	80
584/585	40
585/586	40
586/587	20
587/588	40
588/589	100
589/590	140
590/591	40
591/592	120
592/593	60
593/594	40
594/595	120
595/596	0
596/597	0
597/598	0
598/599	0
599/600	20

Figura 44: Circulaţia monetară în Muntenia, Oltenia şi sudul Moldovei. Numărul de *nummia* / an

Figura 45: Monedele de bronz din secolele VII-VIII descoperite în Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei

Nr. crt	Localitatea	Anul	Nominala	Emitent	Bibliografie
1	Argetoaia, DJ	602/610	40	Phokas	Butnariu 1986: 217, nr. 7 și 223, nr. 158 (citată încă o dată, sub Țânțăreni).
2	Cioroiul Nou, DJ	602/610 (?)	20	Phokas (sau Heraklios)	Butnariu 1986: 218, nr. 31.
3	Jercălăi (Urlați), PH	602/610	40	Phokas	V. Teodorescu, în Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, 2, București, 1996: 289.
4	Răcari, DJ	602/610	?	Phokas	Butnariu 1986: 222, nr. 128.
5	Trubaevka, raion Vulcănești (Republica Moldova)	602/610	40	Phokas	Butnariu 1986: 225, nr. 213.
6	Pitești	603/604	20	Phokas	Poenaru-Bordea, Dicu 1989: 81, nr. 120.
7	Umbrărești, GL	603/610	40	Phokas	V. Mihăilescu-Bârliba, V. Butnariu, AM,12, 1988: 19, nr. 5.
8	Jud. Buzău	605/606	40	Phokas	Butnariu 1986: 224, nr. 180.
9	Celei, OT	606/607	40	Phokas	Butnariu 1986: 227, nr. 63.
10	Oltenița	610/641	?	Heraklios	Butnariu 1986: 2207, nr. 88.
12	Râncăciov, AG	610/611	20	Heraklios	Poenaru-Bordea, Dicu 1989: 79, nr. 95.
13	Almăj, DJ	612/613	40	Heraklios	Butnariu 1986: 217, nr. 3.
14	Craiova	612/613	40	Heraklios	Butnariu 1986: 218, nr. 40.
15	jud. Dolj	613/613	?	Heraklios	V. Petac, BSNR, 86-87, 1992-1993: 319, nr. 3.
16	Pitești	613/614	40	Heraklios	Poenaru-Bordea, Dicu 1989: 81, nr. 121.
17	Novaci, GR	646/659	?	Constans II	Butnariu 1986: 220, nr. 86.

Revenind acum la problemele ridicate de circulația monetară în Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei în perioada 565-600, se poate conchide că acest teritoriu a beneficiat de un flux destul de puternic de monedă bizantină, dacă judecăm prin comparație cu ceea ce știm despre Moldova și, mai ales, despre Transilvania. Este adevărat că marea majoritate a monedelor s-au descoperit în apropierea Dunării (în zona I). După cum se observă din figurile 41 și 42, 2760 de

nummia din 4255 (adică 64,86%) provin din zona I. Mai remarcăm că mai bine de trei sferturi dintre monede (socotite ca valoare) provin din cele trei tezaure (din care, două se află în zona I). Deci, intensitatea pătrunderii monedei depindea de distanţa faţă de teritoriul Imperiului. Acesta a fost, credem, factorul principal (şi permanent) care a determinat nivelul circulaţiei monetare. Evoluţia acestei circulaţii a fost însă influenţată de momentele şi intervalele de nesiguranţă, de conflicte.

Examinarea circulaţiei monetare în provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia este mult îngreunată de faptul că doar foarte puţine piese descoperite în Serbia şi Bulgaria au fost publicate. De aceea, nu a fost posibilă realizarea unui studiu statistic decât pentru Dobrogea. Totuşi, pentru verificarea datelor obţinute prin cercetarea monedelor din Dobrogea, putem cita, bunăoară, statistica întocmită de D. Janković pentru monedele de la Aquis (Prahovo). Pentru domnia lui Tiberiu II, coeficientul *nummia* / an este de 32, iar pentru domnia lui Maurikios, de 8. Deci, sub Maurikios, circulaţia a scăzut la un sfert din ceea ce fusese sub Tiberiu II; în Dobrogea nu se constată o asemenea situaţie. Ultima monedă descoperită la Aquis este din 593/594[3]. Totuşi, rezultatele trebuie luate cu precauţie, căci se bazează pe analiza a doar 14 monede. Remarcăm, în orice caz, lacuna existentă între 589 şi 593, adică într-o perioadă de reviriment a circulaţiei în Dobrogea şi chiar la nordul Dunării. Faptul se explică prin aceea că Aquis s-a aflat sub dominaţie avară timp de câţiva ani după 585 (vezi capitolul IV. 3).

Revenind la Dobrogea, se cuvine să amintim că nici aici nu dispunem de informaţii suficiente, în cazul unor oraşe precum Callatis, Noviodunum (şi altele), deoarece foarte multe dintre monedele descoperite în aceste situri sunt încă inedite. De la Histria s-au publicat numeroase monede, dar este vorba numai de cele descoperite până în 1970. (Se poate totuşi considera că este vorba de un eşantion reprezentativ). Cu toate acestea, pe ansamblul Dobrogei există un număr destul de mare de monede publicate, astfel că este posibilă efectuarea unui studiu statistic. Am studiat numai monedele de bronz cu an de emisiune cunoscut. Pentru a avea o scurtă perioadă de referinţă anterioară invaziilor începute în 576, am inclus şi monede din 573-575[4].

Între 578/579 şi 591/592, circulaţia s-a menţinut la un nivel ridicat în Dobrogea. Atacurile din anii 581-586 nu au cauzat o diminuare semnificativă a circulaţiei monetare - ceea ce înseamnă că, în această etapă a invaziilor, Dobrogea a fost mai puţin afectată. Dealtfel, faptul se confirmă, deoarece - după cum vom vedea în capitolul IV. 1 - în Dobrogea, situaţia s-a agravat abia începând din 593, când a debutat etapa cea mai gravă a atacurilor avare din vremea lui Maurikios şi când Dobrogea a suferit în mod nemijlocit invaziile slavilor din Muntenia[5]. Contrazicând vechea prejudecată despre "catastrofa" anului 602, circulaţia monetară revine la un nivel mai ridicat în timpul lui Phokas şi în primii ani ai lui Heraklios. Abia în 614 începe declinul final - provocat de marele val de atacuri avaro-slave, care au avut acelaşi efect şi în vestul provinciilor dunărene.

Aşadar, pe baza datelor numismatice, se poate trage concluzia că, **în Dobrogea, epoca de tranziţie** de la civilizaţia secolului al VI-lea la cea a secolului al VII-lea, adică de la civilizaţia de tip urban la cea barbarizată şi ruralizată, **începe în jurul anului 593**. Datarea concordă cu a doua etapă a destrămării *limes*-ului, care a afectat şi sectorul dobrogean al frontierei.

Nu este inutilă o comparaţie cu ceea ce se poate constata la Celei-Sucidava, adică într-o cetate situată la nordul Dunării, dar aflată sub autoritatea Imperiului. Aceasta prezintă avantajul efectuării unor cercetări sistematice, care au adus la lumină un număr suficient de mare de monede publicate[6]. În intervalul 565-577, circulaţia s-a menţinut la un nivel relativ ridicat, în

---

[3] **Janković 1981**: 66, 70.

[4] Am efectuat această statistică şi în **Madgearu 1996**: 35-61 (cu un număr mai mic de monede).

[5] **Poenaru-Bordea 1976**: 209 fixa în 596 reducerea drastică a circulaţiei monetare în Dobrogea.

[6] Adunate la un loc de **Butnariu 1986**: 226-227.

medie de 70 *nummia* / an. Este înregistrat un vârf de 200 de *nummia* / an în 568/569, care, interesant, corespunde cu un vârf similar în Muntenia și Oltenia. După 577, începe declinul. Din primii doi ani care au urmat, nu există monede, iar în intervalul 579-589, coeficientul mediu scade la 37 *nummia* / an. Începând din 590, pătrunderea monedelor devine sporadică. Ultima monedă din cetate este din 596/597. În așezarea civilă, există și una din 606/607, dar aceasta nu este relevantă pentru circulația monetară din timpul funcționării fortificației. Se constată că la Sucidava, circulația monetară avea caracteristici mai apropiate de cea din teritoriul barbar. Redresarea observată în Dobrogea în anii 586-592 nu are un echivalent aici. Este normal, căci în acei ani, sectorul de *limes* situat imediat la vest de Sucidava era cucerit de avari.

Figura 46: Monedele de bronz descoperite în Dobrogea (573-617)

An	Localitate	Nr. piese	Nummia	Bibliografie
573/574	Adamclisi	7	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 13, 1980: 355, nr. 182; inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
573/574	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-89: 380, nr. 1292.
573/574	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218 , nr. 81
573/574	Dobrogea	2	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 303, nr. 1132; A. Popeea, BSNR, 67-69, 1973-1975:120, nr. 6.
573/574	Greci	1	40	B. Mitrea, Dacia, NS, 1971: 412, nr. 105
573/574	Histria	2	40	Preda, Nubar 1973: 210, nr. 1834, 1835
573/574	Isaccea	1	20	A. Popeea, Peuce, 4, 1973-1975: 178, nr. 20.
573/574	Isaccea	1	40	A. Popeea, Peuce, 4, 1973-1975: 178, nr. 21
574/575	Adamclisi	6	20	R. Ocheșeanu, G. Papuc, Pontica, 6, 1973: 376, nr. 240; inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu
574/575	Adamclisi	2	40	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu
574/575	Capidava	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22,1988-1989: 380, nr. 1296.
574/575	Capidava	3	40	A.Vertan, G.Custurea, Pontica, 21-22,1988-1989: 380, nr. 1293- 1295.
574/575	Constanța	5	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 72-74, 80, 82.
574/575	Costinești	1	40	Dimian 1957: 192.
574/575	Dinogetia	1	20	Mitrea 1974: 68, nr. 49.
574/575	Dobrogea	2	20	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975: 154, nr. 16; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 302, nr. 1128.
574/575	Dobrogea	2	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975: 154, 156, nr. 15, 33
574/575	Enisala	2	20	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 17; A.Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 300, nr. 1084.
574/575	Hârșova	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 301, nr. 1095.
574/575	Histria	6	20	Preda, Nubar 1973: 212, nr. 1848, 1858, 1859, 1860; G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982: 158, nr. 166, 167.
574/575	Histria	6	40	Preda, Nubar 1973: 210, nr. 1836, 1837, 1875, 1881; G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982: 165, nr. 87; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 16, 1983: 311, nr. 748.

An	Localitate	Nr. piese	Nominal	Bibliografie
574/575	Isaccea	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 15, 1982: 284, nr. 531.
574/575	Murighiol	2	40	C. Opaiț 1991: 472, nr. 105, 112.
575/576	Adamclisi	3	40	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu
575/576	Dobrogea	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 16, 1983: 312, nr. 778.
575/576	Histria	1	?	M. Ionescu, BSNR, 67-69, 1973-1975: 331, nr.14.
575/576	Histria	2	20	Preda, Nubar 1973: 213, nr. 1861, 1877.
575/576	Histria	3	40	Preda, Nubar 1973: 210-211, nr. 1838, 1839; 214, nr. 1885.
575/576	Măcin	1	40	I. Winkler, A. Hopârtean, M. Milea, AMN, 9, 1972: 383, nr. 13.
575/576	Mihail Kogălniceanu, CT	1	40	G. Poenaru-Bordea, C. Popa, BSNR, 70-74, 1976-1980: 637, nr. 16.
575/576	Murighiol	1	20	C. Opaiț 1991: 472, nr. 115.
575/576	Troesmis	1	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 b: 278, nr. 307.
576/577	Adamclisi	2	20	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
576/577	Adamclisi	3	40	R. Ocheșeanu, G. Papuc, Pontica, 5, 1972: 478, nr. 97; inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
576/577	Constanța	1	40	R. Ocheșeanu, G. Papuc, Pontica, 9, 1976: 232, nr. 630.
576/577	Dinogetia	1	40	Mitrea 1974: 68, nr. 55.
576/577	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 211, nr. 1840, 1841, 1876; G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982:165, nr. 88.
577/578	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 75.
577/578	Histria	3	20	Preda, Nubar 1973: 212, nr. 1862, 1863, 1864.
577/578	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 211, nr. 1842.
577/578	Isaccea	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 16, 1983: 312, nr. 772.
577/578	Troesmis	1	20	C. Chiriac, O. Bounegru, Peuce, 4, 1973-1975, p. 101, nr. 6; Ober- länder-Târnoveanu 1980 b: 267, nr. 75.
578/579	Adamclisi	1	40	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
578/579	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1300.
578/579	Dinogetia	1	20	Mitrea 1974: 69, nr. 57.
578/579	Dinogetia	1	40	Mitrea 1974: 68, nr. 56.
578/579	Hârșova	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 14, 1981: 342, nr. 329.
578/579	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 217, nr. 1919.
578/579	Murighiol	2	40	C. Opaiț 1991: 472, nr. 118, 119.
579/580	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 216, nr. 1908, 1920, 1921; 231, nr. 5.
580/581	Adamclisi	2	40	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.

An	Localitate	Nr. piese	Nominala	Bibliografie
580/581	Histria	6	40	Preda, Nubar 1973: 216, nr. 1909, 1913, 1914, 1915; 229, nr. 8; 231, nr. 6.
581/582	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 217, nr. 1910, 1918; 230, nr. 12, 13.
581/582	Tulcea	1	40	Dimian 1957: 200.
582/583	Constanța	1	10	R. Ocheșeanu, P. Dicu, BSNR, 75-76, 1981-1982: 447, nr. 31.
582/583	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 102.
582/583	Constanța	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 16, 1983: 310, nr. 747.
582/583	Dinogetia	1	40	Mitrea 1974: 70, nr. 68.
582/583	Dobrogea	1	40	G. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 405.
582/583	Isaccea	1	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 508, nr. 128.
583/584	Adamclisi	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 384, nr. 1392.
583/584	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 89.
583/584	Dinogetia	1	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 507, nr. 102.
583/584	Hârșova	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 301, nr. 1099.
583/584	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1935.
583/584	Isaccea	2	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 508, nr. 127, 129.
583/584	Ulmetum	1	?	Pârvan 1914: 304, nr. 43.
584/585	Adamclisi	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 384, nr. 1393.
584/585	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 90.
584/585	Dobrogea	1	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975:154, nr. 17.
584/585	Histria	2	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1936; 220, nr. 1955.
584/585	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 220, nr. 1956.
584/585	Murighiol	2	40	C. Opaiț 1991: 472, nr. 120, 121.
584/585	Pârjoaia	1	?	B. Mitrea, Dacia, NS, 10, 1966: 414, nr. 61.
585/586	Adamclisi	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 384, nr. 1394.
585/586	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 220, nr. 4.
585/586	Dinogetia	2	20	Mitrea 1974: 69-70, nr. 59, 65.
585/586	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1946.
585/586	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 217, nr. 1922, 1923; 229, nr. 14; 231, nr. 7.
585/586	Păcuiul lui Soare	1	?	P.Diaconu, D.Vâlceanu, Păcuiul lui Soare, I, București, 1972: 189, nr. 54.
586/587	Adamclisi	1	?	Poenaru-Bordea 1968: 410.
586/587	Adamclisi	1	40	inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.

An	Localitate	Nr. piese	Nominale	Bibliografie
586/587	Constanța	5	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218-219, nr. 91-93, 103; B. Mitrea, Dacia, NS, 5, 1961: 591, nr. 51.
586/587	Dobrogea	1	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975:154, nr. 18.
586/587	Enisala	1	20	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 20.
586/587	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1947.
586/587	Histria	2	40	Preda, Nubar 1973: 217-218, nr. 1924, 1950.
586/587	Isaccea	1	20	Popeea 1973-1975: 179, nr. 26.
586/587	Murighiol	1	20	C. Opaiț 1991: 483, nr. 10.
586/587	Niculițel	1	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 509, nr. 136.
586/587	Sacidava	1	?	Scorpan 1980:70
586/587	Văcăreni, TL	1	20	G. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, BSNR, 86-87, 1992-1993: 88, nr. 5.
587/588	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1301.
587/588	Constanța	1	40	B. Mitrea, Dacia, NS, 1963: 597, nr. 49.
587/588	Histria	4	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1937, 1938; 229, nr. 9; 230, nr. 16.
587/588	Histria	5	40	Preda, Nubar 1973:217, nr.1925;220,nr.1951,1952,1957; 229,nr. 15.
587/588	Murighiol	1	20	C. Opaiț 1991: 473, nr. 122.
587/588	Slava Rusă	1	40	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 509, nr. 141.
588/589	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1302.
588/589	Constanța	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 387, nr. 1436.
588/589	Enisala	1	40	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 18.
588/589	Histria	3	20	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1939; G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982: 155, nr. 111; 158, nr. 170.
588/589	Histria	3	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1926; 229, nr. 10-11.
588/589	Isaccea	1	40	Popeea 1973-1975: 179, nr. 25.
588/589	Mangalia	1	40	G. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 37, 1993: 316, nr. 74.
588/589	Ulmetum	1	40	Pârvan 1915: 281.
589/590	Dinogetia	1	20	Mitrea 1974: 69, nr. 61.
589/590	Histria	5	20	Preda, Nubar 1973: 219, nr. 1940-1944.
589/590	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1927; 230, nr. 17; 231, nr. 8, 9.
590/591	Adamclisi	1	?	I. Bogdan-Cătăniciu, în Cronica cercetărilor arheologice 1995 (1996): 2.
590/591	Adamclisi	2	40	Poenaru-Bordea 1968: 410; inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
590/591	Dinogetia	2	20	Mitrea 1974: 69, nr. 62-63.
590/591	Dinogetia	1	40	Mitrea 1974: 69, nr, 60.

An	Localitate	Nr. piese	Nummia	Bibliografie
590/591	Dobrogea	2	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975:154, nr. 19; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 303, nr. 1133.
590/591	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 220, nr. 1958.
590/591	Histria	3	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1928, 1929; 230, nr. 18.
591/592	Axiopolis	1	40	B. Mitrea, Dacia, NS, 7, 1963: 598, nr. 54 (Cernavoda).
591/592	Capidava	2	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1303, 1304.
591/592	Constanţa	5	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 94-96, 104-105.
591/592	Constanţa	2	40	G. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 400; Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218, nr. 88.
591/592	Dinogetia	1	20	Mitrea 1974: 69, nr. 64.
591/592	Dobrogea	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 302, nr. 1113.
591/592	Dobrogea	1	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975: 156, nr. 34.
591/592	Histria	3	20	Preda, Nubar 1973: 230, nr. 19; G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982: 158, nr. 171, 172.
591/592	Histria	3	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1930, 1931; 220, nr. 1953.
591/592	Isaccea	1	20	Popeea 1973-1975: 179, nr. 27.
591/592	Slava Rusă	1	40	Opaiţ, Opaiţ, Bănică 1990: 28, nr. 21.
591/592	Troesmis	1	20	Oberländer-Târnoveanu 1980 b: 274, nr. 177.
592/593	Axiopolis	1	20	Poenaru-Bordea , Ocheşeanu, Nicolae 1989: 72, nr. 206.
592/593	Constanţa	2	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218-219, nr. 97, 106.
592/593	Hârşova	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 19, 1986: 301, nr. 1100.
592/593	Histria	5	20	Preda, Nubar 1973: 219-220, nr. 1945, 1948, 1959; G. Poenaru- Bordea, în Suceveanu 1982: 158, nr. 173, 174.
592/593	Slava Rusă	1	20	Opaiţ, Opaiţ, Bănică 1990: 28, nr. 20.
593/594	Histria	2	20	Preda, Nubar 1973: 220-221, nr. 1960, 1961.
593/594	Histria	1	40	G. Poenaru-Bordea, în Suceveanu 1982: 158, nr. 175.
593/594	Sălcioara (fost 6 Martie), TL	1	20	M. Mănucu-Adameşteanu, G. Poenaru-Bordea, BSNR, 86-87, 1992-1993: 125, nr. 11.
594/595	Constanţa	1	40	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 109.
594/595	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1932; 220, nr. 1954; 230, nr. 20-21.
594/595	Niculiţel	1	40	Oberländer-Târnoveanu 1980 c: 509, nr. 135.
594/595	Sacidava	1	?	Scorpan 1980:70
596/597	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1305.
596/597	Constanţa	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 107.

An	Localitate	Nr. piese	Nummia	Bibliografie
596/597	Dobrogea	1	20	G. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 405.
596/597	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 219, nr. 1949.
596/597	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 218, nr. 1933.
596/597	Sacidava	1	?	Scorpan 1980: 70.
597/598	Adamclisi	2	40	R. Ocheșeanu, G. Papuc, Pontica, 6, 1973: 376, nr. 239; inf. R. Ocheșeanu, A. Popescu.
597/598	Constanța	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 388, nr. 1439.
597/598	Enisala	1	20	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 19.
597/598	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 229, nr. 12.
599/600	Constanța	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 388, nr. 1440.
599/600	Sacidava	1	?	Scorpan 1980: 66, 74.
600/601	Capidava	1	20	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 386, nr. 1409.
600/601	Constanța	2	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 218-219, nr. 98, 108..
600/601	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 231, nr. 10.
601/602	Dobrogea	1	20	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975:155, nr. 27.
602/603	Constanța	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 387, nr. 1437.
603/604	Constanța	1	20	G. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 400.
603/604	Constanța	1	40	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 113.
603/604	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 226, nr. 2036.
603/604	Iulia-Bașchioi	1	40	Ocheșeanu 1981: 311, nr. 1.
603/604	Mangalia	1	?	A. Barnea, SCIVA, 46, 1995, 3-4: 285, nr. 14.
604/605	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 127.
604/605	Enisala	1	40	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 21.
604/605	Histria	1	20	Preda, Nubar 1973: 226, nr. 2034.
604/605	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 225, nr. 2027.
604/605	Isaccea	1	40	Popeea 1973-1975: 179, nr. 29.
605/606	Dobrogea	1	40	A. Popescu, Opuscula Numismatica, București, 1989: 242.
605/606	Hârșova	1	20	Custurea 1986: 277, nr. 4.
605/606	Histria	1	40	Preda, Nubar 1973: 225, nr. 2028.
605/606	Lazu	2	?	Popescu 1965: 253.
606/607	Capidava	1	40	Custurea 1986: 277, nr. 1.
606/607	Constanța	1	40	R. Ocheșeanu, P .I. Dicu, BSNR, 75-76, 1981-1982; 447, nr. 32.
606/607	Corbu de Sus	1	40	R. Ocheșeanu, G. Papuc, Pontica, 8, 1975: 443.

An	Localitate	Nr. piese	Nummia	Bibliografie
606/607	Dobrogea	1	20	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 237, nr.1.
606/607	Dobrogea	1	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975:155, nr. 20.
606/607	Histria	4	40	Preda, Nubar 1973: 225-226, nr. 2029, 2033, 2038; G. Poenaru- Bordea, în Suceveanu 1982: 155, nr. 112.
607/608	Capidava	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1306.
607/608	Constanța	1	40	B. Mitrea, Dacia, NS, 7, 1963: 597, nr. 49.
607/608	Dobrogea	1	40	G. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 406.
608/609	Adamclisi	1	20	A.Vertan, G. Custurea, Pontica, 15, 1982: 281.
608/609	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 126.
609/610	Enisala	1	40	Mănucu-Adameșteanu, Oberländer-Târnoveanu 1984: 352, nr. 22.
610/611	Constanța	1	40	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 129.
610/611	Nufăru	1	20	B. Mitrea, Dacia, NS, 10, 1966, 412, nr. 56.
611/612	Constanța	1	20	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 132.
611/612	Constanța	1	40	A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 25, 1992: 388, nr. 1441.
611/612	Dobrogea	1	40	Poenaru-Bordea, Baumann 1973-1975: 157, nr. 37.
612/613	Mangalia	1	40	Ocheșeanu 1981: 312, nr. 2.
612/613	Murighiol	1	40	C. Opaiț 1991: 473, nr. 123.
613/614	Argamum	1	?	M. Mănucu-Adameșteanu, în Cronica cercetărilor arheologice 1995 (1996): 70.
613/614	Axiopolis	1	40	Poenaru-Bordea , Ocheșeanu, Nicolae 1989: 72, nr. 209.
613/614	Constanța	2	?	Sâmpetru 1971: 225.
613/614	Constanța	1	40	Sâmpetru 1971: 225.
613/614	Histria	2	40	Preda, Nubar 1973: 227, nr. 2041, 2042.
613/614	Sacidava	1	?	Scorpan 1980: 70.
613/614	Tulcea	1	40	Oberländer-Târnoveanu 1980 a: 163, nr. 1.
614/615	Axiopolis	1	40	Poenaru-Bordea , Ocheșeanu, Nicolae 1989: 72, nr. 208.
614/615	Slava Rusă	1	?	A. Opaiț 1991: 54.
614/615	Ulmetum	1	40	B. Mitrea, Dacia, NS, 10, 1966: 413, nr. 60.
615/616	Constanța	1	40	Poenaru-Bordea, Popeea 1976: 219, nr. 130.
616/617	Dobrogea	1	20	Custurea 1986: 277, nr. 5.

Figura 47: Circulația monetară în Dobrogea (573-617). Numărul de monede pe an

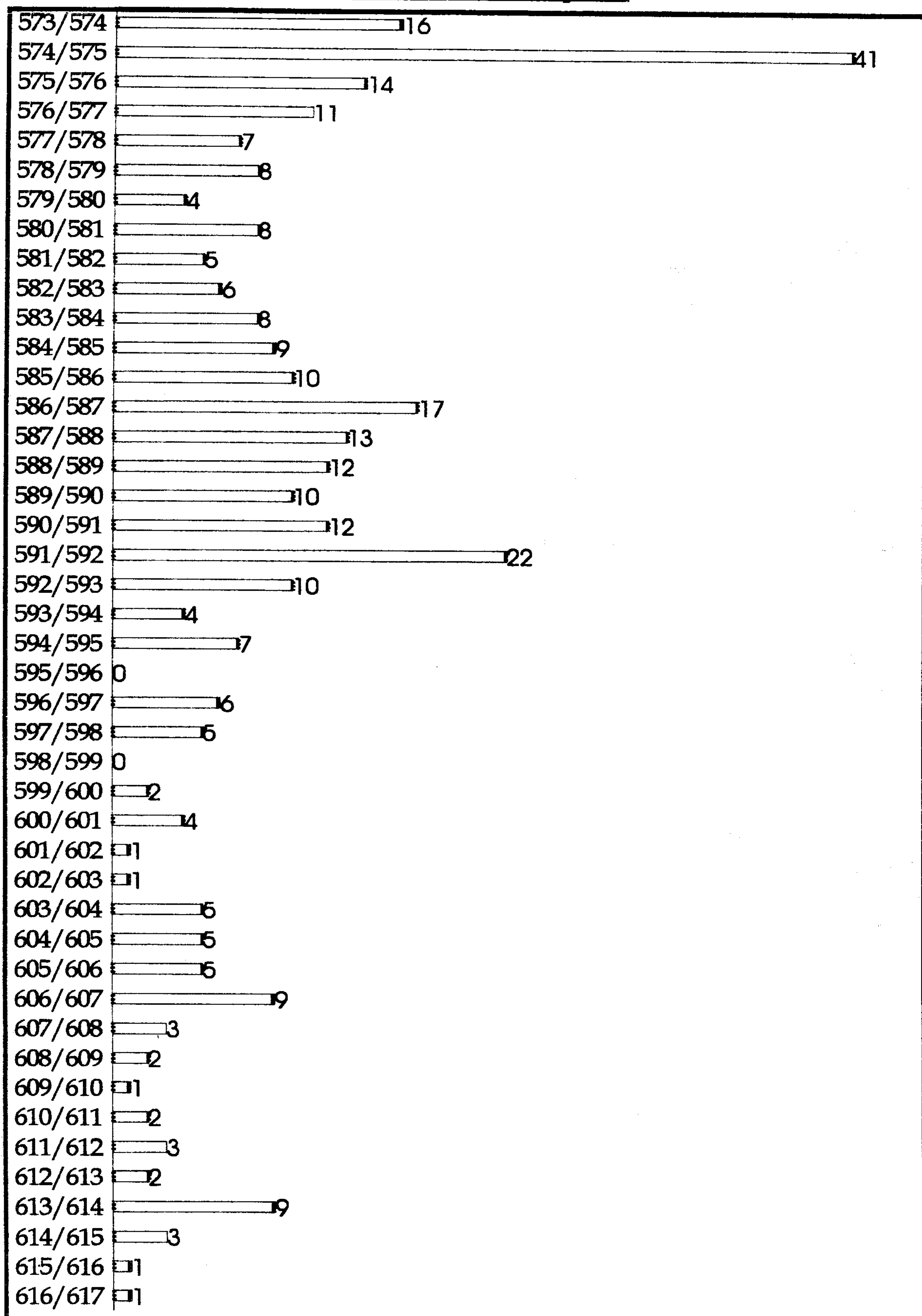
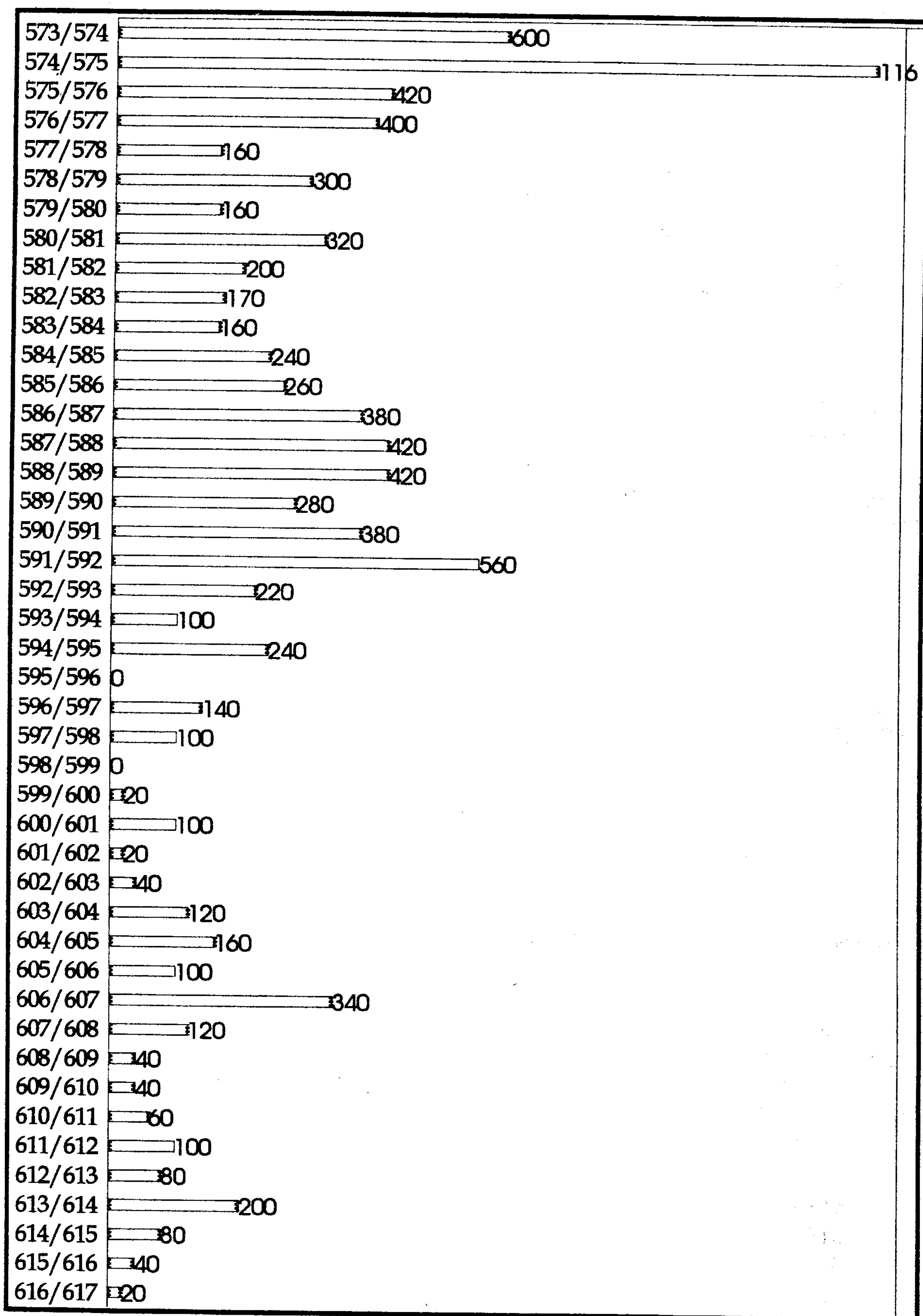

Figura 48: Circulaţia monetară în Dobrogea (573-617).
Numărul de *nummia* / an

Nr. crt.	Emitent	Anii	Nummia / an
1	Iustin II (ultimii ani)	573~578	548,00
2	Tiberiu II	578~582	245
3	Maurikios	582~602	210,50
4	Maurikios (primii 10 ani)	582~592	327
5	Maurikios (ultimii 10 ani)	592~602	94
6	Phokas	602~610	120,00
7	Heraklios (primii ani)	610~617	82,85

Figura 49: Coeficientul *nummia* / an de domnie (Dobrogea)

Pe de altă parte, unele concluzii mai pot fi trase din comparația între cele două zone pe care le-am studiat. Această comparație între Muntenia și Oltenia și, respectiv, Dobrogea, o facem pentru perioada 573-600, pentru care există date suficiente pentru ambele zone. Limita anului 595 este justificată prin aceea că la nordul Dunării, începând din 596, pătrunderea monedelor devine sporadică. De asemenea, în Dobrogea, în 596 are loc o bruscă scădere, care constituie începutul unei perioade de declin (care a durat până în 603). Se observă cum între anii 590/591 și 595/596, circulația din cele două zone capătă tendințe similare, convergente. Aceasta înseamnă că decăderea culturală și economică a mers în paralel în cele două zone - evident, în moduri diferite. Tranziția spre epoca secolelor VII-VIII a început mai repede în Oltenia și Muntenia, din cauza deteriorării relațiilor cu Imperiul, ceea ce a fost un rezultat al stării de criză militară din vremea lui Maurikios. Efectul final a fost **omogenizarea condițiilor de viață economică**; altfel spus, dispariția economiei monetare și reducerea drastică a pătrunderii monedei (care este altceva decât circulația monetară). În cazul Scythiei (ca și al Daciei Ripensis și Moesiei Secunda), acest efect este, de fapt, **un aspect al procesului de ruralizare**.

După căderea *limes*-ului și dispariția administrației provinciale, adică după ce teritoriul fostelor provincii a mai păstrat doar contacte sporadice cu ceea ce rămăsese din Imperiul Bizantin, pătrunderea monedelor la Dunărea de Jos a devenit un fenomen cu totul întâmplător, care a depins mai mult de existența unor subsidii constând în piese de metal prețios, acordate de Imperiu unor șefi barbari. Aceste monede de aur și de argint nu aveau valoare de schimb, ci de obiecte de prestigiu sau, uneori, de materie primă pentru prelucrarea de podoabe. Monedele de bronz au pătruns în număr extrem de mic. În Oltenia și Muntenia, singura monedă de bronz din perioada de după 614 este cea de la Novaci, din 646-659. În Dobrogea, piesele de bronz sunt mai numeroase, dar, oricum, cu mult mai puține decât în perioada anterioară căderii *limes*-ului. Declinul circulației monetare nu a fost provocat doar de diminuarea legăturilor comerciale ale spațiului Dunării de Jos, ci se explică în primul rând prin criza monetară prin care a trecut însuși Imperiul, în special după 668[7].

[7] **Dimian 1957**: 206-207; **C. Morrisson**, *Byzance au VIIe siècle: le témoignage de la numismatique*, în vol. *Byzance. Hommage à André N. Stratos*, I, Athènes, 1986: 156-161.

Figura 50: Comparaţie între cele două zone studiate (*nummia* / an)

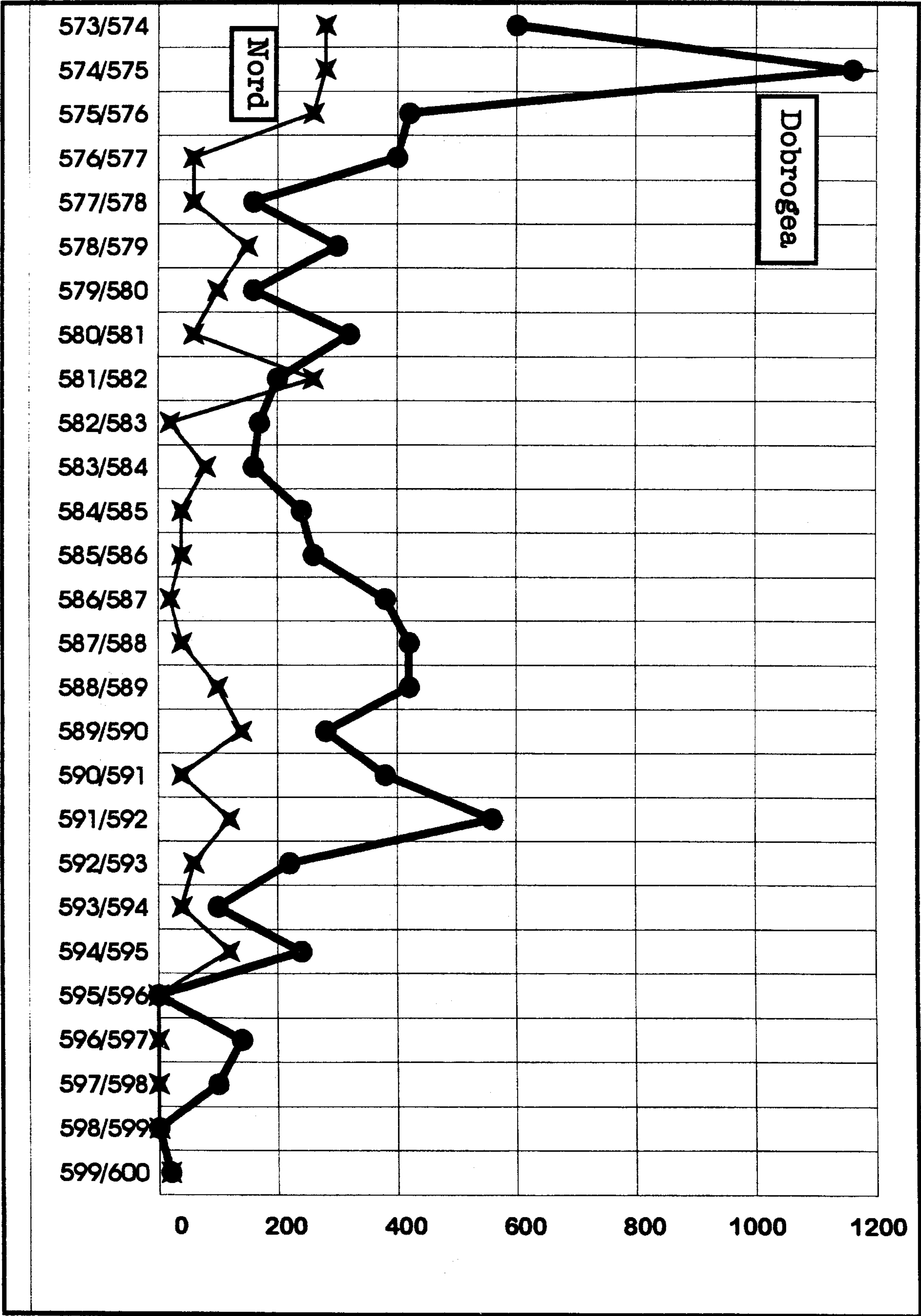

Figura 51: Monedele de bronz din perioada 617-800, descoperite în Dobrogea

Nr. crt.	Localitate	An	Nummia	Emitent	Bibliografie
1	Constanţa *	610-641	?	Heraklios	Dimian 1957: 197.
2	Constanţa *	613-641	?	Heraklios	Ibidem.
3	Constanţa *	613-641	?	Heraklios	Ibidem.
4	Constanţa	654-668	?	Constans II	Dimian 1957: 197.
5	Constanţa	660-668	20	Constans II	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 238, nr. 4.
6	Constanţa	670-680	?	Constantin IV	Dimian 1957: 197.
7	Constanţa	751-775	40	Constantin V	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 238, nr. 8.
8	Constanţa	776-780	?	Leon IV	Dimian 1957: 197.
9	Hârşova	629-630	20	Heraklios	Custurea 1986: 277, nr. 6.
10	Mangalia	618-628	12	Heraklios	Ocheşeanu 1981: 312, nr. 3.
11	Mangalia	629-630	40	Heraklios	Ocheşeanu 1981: 312, nr. 4.
12	Mangalia	668-685	?	Constantin IV	G. Poenaru-Bordea, Pontica, 4, 1971: 329.
13	Sinoe *	613-641	20	Heraklios	Dimian 1957: 200.
14	Topalu	686-687	40	Justinian II	Poenaru, Donoiu 1983: 238, nr. 6.
15	Loc. nec. *	610-641	?	Heraklios	B. Mitrea, Dacia, N.S., 10, 1966: 412, nr. 53.
16	Loc. nec.*	610-641	?	Heraklios	Ibidem.
17	Loc. nec.	625-626	40	Heraklios	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 237, nr.2.
18	Loc. nec.	641	40	Herakleonas	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 238, nr.3.
19	Loc. nec.	647-659	20	Constans II	Custurea 1986: 277, nr. 7.
20	Loc. nec.	663-666	40	Constans II	G.Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968: 406, nr. 7.
21	Loc. nec.	674-681	20	Constantin IV	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 238, nr.5.
22	Loc. nec.	698-705	?	Tiberiu III	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 249.
23	Loc. nec.	711-712	10	Philippikos	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 238, nr.7.
24	Loc. nec.	775-780	?	Leon IV	Poenaru-Bordea, Donoiu 1983: 249.

Figura 52: Monede de aur și de argint din secolele VII-VIII (Dobrogea, Oltenia, Muntenia)

Nr. crt.	Localitatea	Anul	Piese	Metal	Bibliografie
1	Alexandria, TR	629~630	1	AR	Butnariu 1986: 216, nr. 1.
2	Axiopolis	610~641	1	AV	Dimian 1957: 1955.
3	Buzău (județul)	613~616	1	AV	Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994: 331.
4	Drăgășani, VL	659~668	3	AR	Mitrea 1975: 118; Butnariu 1986: 230.
5	Galați	615~638	3	AR	Dimian 1957:196-197; Butnariu 1986: 230.
6	Galați	647~659	4	AR	Ibidem.
7	Galați	668~673	1	AR	Ibidem.
8	Galați	674~681	4	AR	Ibidem.
9	Istria- Sat, CT	674~681	1	AV	H. Nubar, SCIV, 17, 1966, 3: 605.
10	Niculițel, TL	674~681	1	AR	Oberländer, Constantinescu 1994: 331-332, nr. 33.
11	Piua Petrii, IL	668~685	5	AR	Preda 1972: 406; Butnariu 1986: 221, nr. 113.
12	Priseaca, OT	654~659	2	AR	Mitrea 1975: 113-125; Butnariu 1986: 230.
13	Priseaca, OT	665~668	6	AR	Ibidem.
14	Priseaca, OT	668	6	AR	Ibidem.
15	Priseaca, OT	668~673	96	AR	Ibidem.
16	Priseaca, OT	674~681	31	AR	Ibidem.
17	Silistra	668~685	2	AR	Angelova, Penčev 1989: 39.
18	Tichilești, BR	775~780	1	AR	Dimian 1957: 197.
19	Tulcea	641~646	1	AV	Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986: 193, nr. 28.
20	Valea Teilor, TL	641~646	1	AR	Oberländer-Târnoveanu 1980 a: 163, nr. 2.
21	Valea Teilor, TL	668~673	1	AR	Oberländer-Târnoveanu 1980 a: 164, nr. 3.
22	Vârtop, DJ	641~668	1	AR	B. Mitrea, "Dacia, N.S.", 21, 1977: 380, nr. 131; Butnariu 1986: 224, nr. 173, 174.
23	Vârtop, DJ	668~685	1	AR	Ibidem.
24	Oltenia (nord)	715~717	1	AV	G. Petre-Govora, "Drobeta", 2, 1976: 114.
25	Dobrogea	661~663	1	AV	Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986: 192-193, nr. 29.
26	Dobrogea	698~705	1	AR	Custurea 1986: 274.

Monedele din tabelul din figura 51 marcate cu * au o datare largă, și nu este deloc sigură încadrarea lor în perioada care ne preocupă; este chiar mai probabilă datarea lor în primii ani ai domniei lui Heraklios. Totuși, fiindcă nu cunoaștem anul exact al emiterii lor, am preferat să le includem în acest tabel, nu în cel al monedelor datate înainte de 617. Ceea ce frapează este numărul relativ mare de monede emise în a doua jumătate a secolului al VII-lea și în primele două decenii ale secolului al VIII-lea - adică într-o perioadă din care chiar în Imperiul Bizantin provin extrem de puțin exemplare (din cauza penuriei de numerar și, în general, a situației economice dificile). Evident, comparativ cu ceea ce s-a descoperit la Athena ori la Corinth, în zona Dunării de Jos monedele din această epocă sunt puține. Dar, dacă avem în vedere starea de decădere culturală care caracterizează perioada începută în timpul domniei lui Heraklios, precum și reducerea legăturilor comerciale cu Imperiul, credem că se poate trage concluzia că această zonă a beneficiat de o pătrundere relativ intensă a monedei bizantine. O posibilă explicație este cea a continuării dominației bizantine în cursul secolelor VII-VIII pe Dunăre și în unele puncte riverane. (Vezi capitolul IV. 2). Prezența și mai accentuată a monedelor de aur și de argint are însă alte semnificații. Fiind obiecte de prestigiu, monedele de metal prețios au fost posedate și utilizate exclusiv de conducătorii locali[8] (indiferent de etnia lor), ori de cei care lucrau pentru ei (orfevrierii)[9]; ele atestă nu o continuare a utilizării monedei ca mijloc de schimb, ci doar fenomenul de tezaurizare sau de transformare a monedei în materie primă pentru producerea podoabelor. Dealtfel, cea mai mare parte a acestor monede provine din tezaure (167 din 177). Deci, preponderența monedelor de metal prețios, care este o caracteristică a secolului al VII-lea, este în același timp un indiciu al dispariției unui tip de civilizație - cel bazat pe folosirea monedei ca mijloc de schimb.

În concluzie, datele deduse din analiza monedelor descoperite ne arată că au existat **două momente de discontinuitate**: anii 595-599 (în special în Muntenia și Oltenia) și anii 614-617. Aceste momente reprezintă repere pentru stabilirea cronologiei tranziției la civilizația decăzută, ruralizată și barbarizată a secolelor VII-VIII. Dincolo de cauzele imediate (atacurile avarilor și slavilor), modificările intervenite în circulația monetară surprind declinul vieții economice, al vieții de tip urban (în cazul Dobrogei) și al relațiilor comerciale cu Imperiul (în cazul Munteniei și Olteniei).

[8] Vezi și **Chiriac 1991**: 375.

[9] **B. Mitrea**, în CIEB XIV, vol. 3, 1976: 201.

SUBCAPITOLUL 3
Destrămarea Bisericii și supraviețuirea creștinismului popular

În secolele IV-VI, Biserica a fost mai mult decât o instituție spirituală. De la bun început, ierarhia și organizarea ei teritorială au copiat formele profane ale organizării de stat ale Imperiului (preluarea termenilor *diocesis* și ἐπαρχία este foarte semnificativă). Episcopii și-au asumat treptat rolul de conducători ai comunităților urbane, în paralel cu autoritățile laice sau, mai ales, atunci când acestea nu mai existau. Este celebru cazul Sfântului Severinus din Noricum - un exemplu mai bine cunoscut dintre multe altele. În regiunea de care ne ocupăm, o situație care evidențiază foarte bine ceea ce reprezenta autoritatea seculară a unui ierarh este cea amintită de Sozomenos: exilarea episcopului tomitan Brettanion de către împăratul Valens (în 368/369) era cât pe ce să provoace o revoltă a locuitorilor Scythiei, care îl priveau pe episcop ca pe un lider al lor, opus împăratului eretic[1]. N. Iorga a surprins foarte bine poziția preoților și în special a ierarhilor în orașul romano-bizantin, mai ales în provinciile periferice, unde autoritatea centrală abia se mai făcea simțită: "**O ordine episcopală vine deci în locul celei imperiale, și cum e vorba de o creațiune populară, ea e latină, nu greacă, și în regiunile odată așa înfloritor elenice. Episcopul reprezintă, dealtfel, nu numai o conducere religioasă, ci și o formă de organizare populară...**"[2].

Situația organizării bisericești la finele secolului al VI-lea era următoarea[3]:

1) - În Dacia Ripensis, mitropolia de la Ratiaria avea în subordine trei episcopate: Aquis, Castra Martis și Oescus.

2) - În Moesia Secunda, sediul mitropoliei era la Marcianopolis; mai existau: o arhiepiscopie la Odessos și episcopate la Novae, Durostorum, Appiaria, Nicopolis ad Istrum și Abrittus. În plus, se cuvine să amintim că la Sucidava (Izvoarele) s-a descoperit un tezaur de obiecte de cult din secolul al VI-lea, îngropat probabil cu prilejul atacului avar din 586, tezaur care a aparținut, pe cât se pare, unei biserici episcopale[4]. Sucidava făcea parte din provincia Moesia Secunda. Într-o listă de episcopate redactată în timpul lui Heraklios ("*Notitia* lui Epiphanios"), în eparhia Haemimont (cu mitropolia la Marcianopolis) este menționată o localitate Ζεκεδέπων. Această atestare se regăsește și în *Notitia* zisă a Iconoclaștilor (*Darrouzès III*)[5]. Ζεκεδέπων poate fi identificată cu Sucidava (Izvoarele)[6].

3) - În provincia Scythia, mitropolia se afla la Tomis. Structura organizatorică a Bisericii din Scythia a constituit subiectul unei ample controverse. În "*Notitia* Iconoclaștilor" citată mai

[1] **I. Barnea 1968**: 397; **A. Barnea 1991**: 259.

[2] **Iorga 1992**: 93.

[3] După **J. Zeiller**, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918: 152-170 și **Ditten 1978**: 379 (harta 5).

[4] **Rădulescu, Cliante 1986**: 127-158.

[5] **Darrouzès 1981**: 213 (*Notitia* I, [cap. 32]), 242 (*Notitia III*, [cap. 40]).

[6] **Beševliev 1962**: 62; **Schreiner 1986**: 31.

sus, sunt menţionate nu mai puţin de 14 episcopate în cuprinsul mitropoliei tomitane. Valoarea acestui izvor a fost contestată *de plano* de către cercetătorii mai vechi. Studiile mai recente îi admit însă credibilitatea, măcar parţială[7]. Deşi chestiunea este colaterală, nu putem evita o scurtă discuţie pe marginea ei. În primul rând, denumirile sediilor episcopale sunt corupte. Dacă Ἀναξιουπόλεως este, evident, *Axiopolis*, în schimb Βιπαίνου, Κούπρου, Νικομηδέου, Δέσου sunt mai greu de identificat. Ultimele două sunt, foarte probabil, deformări ale numelor *Noviodunum* şi *Aegyssus*. Pentru Κουπρον s-a propus identificarea cu *Carsium*[8], dar Βιπαίνον rămâne o enigmă. Din considerente fonetice şi paleografice, această denumire poate fi pusă în legătură atât cu *Beroe*, cât şi cu *Libida*[9].

Aşadar, potrivit acestei *Notitia*, în Scythia ar fi existat următoarele episcopate: Axiopolis, Capidava, Beroe (sau Libida), Carsium, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia, Halmyris, Tropaeum, Zaldapa, Dionysopolis, Callatis, Histria, Constantiana. (Pentru localizarea Constantianei, vezi capitolul II. 4).

Pentru o provincie atât de mică, numărul de episcopate este disproporţionat de mare. Lista a preluat, de fapt, informaţiile din Hierokles Synekdemos, care se refereau la cu totul altceva (etapele drumurilor din provincie). Nu este mai puţin adevărat că unele dintre oraşele din listă au fost în mod sigur episcopate. Pentru Callatis există o confirmare epigrafică (este cunoscut un episcop Stephanos). Cercetările arheologice au pus în evidenţă existenţa unor bazilici episcopale cu baptisterii la Callatis (bazilica "siriană"), Histria (bazilica mare), Tropaeum ("bazilica de marmură"), Axiopolis, Troesmis (?), Capul Dolojman-Argamum (?), Libida (?)[10].

Deci, este posibil ca mitropolia Scythiei să fi cuprins, în secolul al VI-lea, şi următoarele episcopii: Callatis, Histria, Axiopolis, Tropaeum (eventual şi Troesmis, Argamum şi Libida). Dintre acestea, Tropaeum a dispărut odată cu devastarea oraşului din 586.

Dacă studiem în ansamblu cele trei provincii, constatăm că în urma primei etape a invaziilor care au provocat destrămarea *limes*-ului (576-586), au dispărut următoarele sedii episcopale: Ratiaria, Aquae, Oescus, Sucidava, Tropaeum. Facem această afirmaţie, deoarece oraşele respective au fost fie nimicite, fie reduse la condiţia de aşezări rurale, în care nu mai puteau funcţiona episcopate. Pentru Oescus, există o mărturie indirectă, la care ne vom opri şi în capitolul IV. 1 (p. 139-140): mutarea episcopului de Oescus la Asemum (căci doar aşa putem explica prezenţa unui ierarh[11] în acest ultim oraş, care nu este atestat ca sediu episcopal). Dealtfel, este posibil ca şi episcopiile de Castra Martis şi Appiaria să fi dispărut tot în această etapă, dar datele disponibile nu ne permit tragerea vreunei concluzii. Au mai supravieţuit, în ultima perioadă de civilizaţie de tip urban, mitropoliile de Marcianopolis şi Tomis, arhiepiscopia de Odessos, episcopiile de Novae, Nicopolis ad Istrum, Durostorum, Abrittus, Callatis, Axiopolis şi Histria.

Este practic imposibil de precizat momentul în care şi-au încetat existenţa şi aceste sedii episcopale. Doar în linii mari, se poate aprecia că marile atacuri avaro-slave din 614- 626 au provocat şi dispariţia acestor episcopii. Bazilica mare cu transept de la Histria (probabil, episcopală) a fost dezafectată la sfârşitul secolului al VI-lea sau la începutul secolului al VII-lea; după aceea, locuirea a continuat în jurul ei[12]. Abandonarea acestei bazilici poate fi interpretată şi ca dispariţie a sediului episcopal. Pentru Durostorum, dispunem de o mărturie epigrafică: inscripţia funerară a episcopului Dulcissimus, care se refugiase la Odessos[13]. Cazurile cunoscute din alte

[7] Vezi **Popescu 1994**: 124-156; **A. Barnea 1991**: 290.

[8] **Popescu 1994**: 137. **A. Barnea 1991**: 185 propune Troesmis.

[9] **Popescu 1994**: 137; **A. Barnea 1991**: 204.

[10] Vezi **Rădulescu 1987**: 10-29; **A. Barnea 1991**: 181-204; **Popescu 1994**: 132-135.

[11] Vezi **Th.S.**: VII. 3. 6 (trad. Mihăescu: 138).

[12] **A. Barnea**, SCIVA, 40, 1989, 4: 302.

zone (Noricum, Pannonia, Dalmaţia) ne arată că ierarhii se refugiau doar atunci când oraşul de reşedinţă era grav ameninţat sau nimicit. Probabil că Dulcissimus s-a refugiat din cauza atacurilor începute în 614. Tot în aceste împrejurări au fost duse în Italia, la Ancona, moaştele Sfântului Dasius, care se aflaseră la Durostorum[14].

Lăcaşurile de cult din oraşe au fost, la rândul lor, distruse. Unele dintre ele şi-au schimbat destinaţia în ultima fază de folosire, devenind spaţii de locuit: bazilica II de la Argamum[15], bazilica episcopală de la Callatis[16], bazilica de la Nicopolis ad Istrum[17], bazilica mare cu criptă din sectorul de vest al Tomisului[18]. Considerăm că nu a fost acordată suficientă atenţie acestui ultim aspect. Pentru o populaţie care era creştină de mai multe veacuri şi care trăise până atunci în mediul urban, dezafectarea bisericilor şi - în fond - **profanarea lor** reprezenta o consecinţă a unei situaţii limită. Cauza acestui fapt rezidă în nevoia de spaţiu suplimentar; oraşele (sau, mai bine zis, fostele oraşe) erau tot mai aglomerate, căci în ele se refugiau şi locuitori veniţi din aşezările nefortificate din împrejurimi. În capitolul III. 2 ne vom ocupa de această modificare a caracteristicilor habitatului. În plus, fenomenul respectiv denotă şi o schimbare de mentalitate. Profanarea unor lăcaşuri sfinte (căci despre aceasta este vorba) este un indiciu al mutaţiei petrecute în caracterul religiozităţii populare. Destrămarea ierarhiei Bisericii şi a structurilor ei organizatorice a accentuat sincretismul creştino-păgân care, oricum, exista într-o anumită proporţie.

La nordul Dunării, acest proces de "rusticizare" a creştinismului începuse mai devreme, încă din secolul al IV-lea, fiind, practic, o caracteristică a creştinismului daco-roman încă de la originile sale. Fiindcă noua religie s-a răspândit într-o vreme în care oraşele Daciei abandonate erau în plin proces de ruralizare şi decădere, şi creştinismul daco-roman a fost de la bun început lipsit de structuri organizatorice mai înalte, de episcopate, de proprietăţi bisericeşti, de un sprijin oficial şi interesat din partea puterii seculare. Credincioşii romani de la nord de Dunăre se aflau, probabil, în secolele IV-VI, sub oblăduirea episcopatelor de pe malul Dunării, dar acest fapt nu a împiedicat cu nimic evoluţia către o religie pur populară, în care rămăşiţele păgâne erau cu mult mai numeroase decât în mediile creştine din Imperiu sau din statele barbare constituite în Occident, state care au adoptat creştinismul ca religie oficială. Creştinismul daco-roman a supravieţuit, dovada cea mai elocventă fiind bogatul vocabular creştin de origine latină din limba română, referitor însă numai la noţiunile de bază ale credinţei, nu şi la organizarea Bisericii ori la aspecte particulare ale cultului. A supravieţuit, dar într-o formă specifică, în care sincretismul creştino-păgân era atât de accentuat, încât unii clerici din evul mediu, derutaţi, au ajuns să afirme că românii sunt creştini doar cu numele. De pildă, în 1305-1306, patriarhul Athanasie I de Constantinopol vorbea probabil despre români astfel: "cei care locuiesc în preajma Istrului şi despre care nu ştiu dacă în afară de nume mai venerează ceva din cele ale lui Hristos"[19]. Un alt izvor aduce o mărturie interesantă despre modul în care era percepută din afară credinţa populară a românilor din evul mediu timpuriu. Evreul Benjamin de Tudela, care prin 1165-1171 a călătorit prin Grecia, a întâlnit în Pind, "la poalele munţilor Vlakiah", pe aromâni ("neamul numit Valach"), despre care el afirma că "ei nu ţin cu tărie la religia creştinilor" şi că "nu acceptă nici o religie". Afirmaţiile au fost interpretate în sensul refuzului de a accepta ierarhia bisericească impusă de Imperiul Bizantin - ceea ce este un aspect al autonomiei pe care şi-au menţinut-o vlahii[20]. Cât

[13] **I. Barnea 1968**: 460.
[14] **I. Barnea 1968**: 380.
[15] **Coja 1972**: 38.
[16] **Theodorescu 1963**: 278, 280-281.
[17] **Poulter 1988**: 86.
[18] **Cîrjan 1971**: 339-346.
[19] FHDR IV: 143.

despre predilecția pentru numele din Vechiul Testament, aceasta este întâlnită și la românii nord-dunăreni, în evul mediu[21].

Caracterul aparte al acestui creștinism popular și păgânizat explică multe dintre particularitățile evului mediu românesc. El nu este lipsit de analogii. În Corsica, adică într-o insulă de romanitate care a evoluat izolat și care a menținut multe trăsături arhaice, în Corsica, deci, a existat ceva asemănător. Din fericire, în cazul respectiv zelul misionar al Bisericii Catolice a lăsat mărturii mai multe și mai precise. În plin secol XVI, un raport al Ordinului Iezuiților consemna că: "Preoții, atunci când știu să citească, nu cunosc nici latina, nici gramatica și, ceea ce este mai grav, ignoră ceremonialul tainei bisericești. Îmbrăcați de foarte multe ori ca niște mireni, ei sunt țărani care muncesc la câmp sau în pădure și își cresc copiii în văzul întregii lumi. Creștinismul enoriașilor lor este ciudat, ei nu cunosc "Crezul" și "Tatăl Nostru"; unii nu știu să-și facă semnul crucii și superstițiile au întâietate. Insula este idolatră, barbară, pe jumătate în afara creștinătății și a civilizației...". O situație similară exista în aceeași vreme în munții din Granada[22].

Dispariția structurilor ierarhice și reducerea Bisericii la simplele comunități sătești, conduse de preoți care, uneori, poate nici nu erau hirotoniți, a avut însă darul de a exclude rezistența la creștinare, care, de regulă, a însoțit convertirea diverselor populații. În condițiile particulare create în spațiul locuit de daco-romani, convertirea s-a făcut treptat, dar benevol[23].

Creștinismul nu s-a răspândit doar pe teritoriul fostei provincii, ci și în zonele locuite de dacii liberi care s-au romanizat în cursul secolelor II-VI. Se cunosc, în Muntenia, mai multe vestigii creștine din secolele IV-V. Nu le vom prezenta aici, deoarece nu se încadrează în perioada de care ne ocupăm. S-au descoperit câteva obiecte cu caracter creștin și în așezările culturii Ciurel din secolele VI-VII. Cele mai importante sunt tiparele care serveau la turnarea de cruciulițe de metal. Asemenea obiecte au apărut la: București (Străulești-Lunca)[24], Budureasca (jud. Prahova)[25], Olteni (jud. Teleorman)[26]. Primele două s-au descoperit în așezări, iar cel de la Olteni este o descoperire izolată. Aceste tipare demonstrează că printre purtătorii culturii Ciurel erau numeroși creștini, care aveau nevoie de cruciulițe. Alte vestigii cu posibil caracter creștin, provenind din așezările acestei culturi, sunt vasele cu cruci incizate în pastă, înainte de ardere, descoperite la: București-Dămăroaia[27], București-Cățelu Nou[28], București-str. Soldat Ghivan[29], Dulceanca (jud.Teleorman)[30]. La Budureasca (jud. Prahova) s-a descoperit un vas lucrat cu mâna, databil în secolul al VI-lea, care are incizată litera X, care poate fi interpretată și ca simbol creștin (abrevierea numelui Hristos)[31]. Este drept că asemenea semne incizate pe ceramică pot

---

[20] **L. Z. Herscovici, F. E. Pentiuc**, *References to the Carpatho-Danubian Region in Hebrew Sources of the 10th- 12th Centuries*, extras din "Romanian Jewish Studies", 1, 1987, 2: 12-13.

[21] **N. Iorga**, *Istoria românilor*, III, București, 1993: 11, 60.

[22] **Braudel 1985**: 70, 71-72.

[23] În general, pentru specificul creștinismului românesc, vezi (între multe altele): **Iorga 1992**: 81-96; **Panaitescu 1969**: 96-105; **P. Ș. Năsturel**, *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares*, "Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, serie nouă, XI (XV), 1984: 217-266. Am discutat pe larg relația dintre creștinare și romanizare, precum și problema convertirii fără rezistență, într-un studiu care reprezintă o formă prescurtată a lucrării de licență (**Madgearu 1994**: 479-502). În pregătire la Editura Universității București se află versiunea adusă la zi a lucrării de licență ("Rolul creștinismului în întărirea romanității nord-dunărene. Secolele IV-VIII").

[24] **Constantiniu 1966**: 674.

[25] **Teodorescu 1972**: 88; **Popescu 1994**: 174, pl. I/ 3; **Bârzu 1980**: 83, fig. 14/ 1.

[26] **C. Preda**, SCIV, 18, 1967, 3: 513-520.

[27] **Rosetti 1933**: 210-211.

[28] **Constantiniu 1966**: 674.

[29] **Dolinescu-Ferche 1984**: 130, 132, fig.7/21.

[30] **Dolinescu-Ferche 1974**: 65, 75, fig. 52/2, 70/1.

avea şi alte semnificaţii decât cea creştină. De la Mizil provine un chaton de inel care are reprezentată scena Răstignirii; datarea în secolele VI-VII[32] este posibilă, dar nu sigură. Obiectele cu caracter creştin sunt puţine, dar ele sunt suficiente pentru a dovedi existenţa creştinilor în Muntenia, în secolul al VI-lea.

Problema este ceea ce s-a întâmplat ulterior, căci în secolele VII-VIII lipsesc cu desăvârşire piesele cu caracter creştin. Aşa-numitul "filacteriu" descoperit într-un mormânt din necropola de incineraţie de la Sărata Monteoru este un recipient pentru păstrarea parfumului. Apoi, chiar dacă ar fi fost filacteriu, acesta era un obiect magic purtat deopotrivă de creştini şi de păgâni[33]. Mai mult, pentru secolul al VII-lea nu cunoaştem morminte cu ritual creştin în Muntenia şi Oltenia. Acestea reapar abia în secolul al VIII-lea, în necropolele de la Izvoru, Frăteşti şi Sultana. Chiar şi în cazul acestora, lucrurile nu sunt tocmai clare. Totuşi, logica istorică ne îndeamnă să presupunem că nu a existat o abandonare a creştinismului de către populaţia romanică de la nordul Dunării, căci altfel nu s-ar fi putut păstra terminologia creştină de origine latină.

Revenind acum la soarta Bisericii din provinciile dunărene, ne rămâne să examinăm dacă se poate vorbi de o menţinere a unor forme superioare de organizare ecleziastică, în cursul secolelor VII-VIII. Listele de eparhii (*Notitiae Episcopatuum*) din secolele VIII-IX menţionează vechile sedii de la Tomis, Odessos, Novae, Appiaria, Durostorum, Marcianopolis, Abrittus, Nicopolis ad Istrum, Transmarisca, Sucidava, reproducând şi datele din mai vechea *Notitia* a lui Epiphanios (cele 14 episcopate din Scythia)[34]. Deoarece aceste informaţii nu sunt confirmate de actele conciliilor (în care nu sunt consemnate semnăturile unor episcopi din aceste oraşe), nu poate fi admisă veridicitatea listelor. Ele au reluat o realitate anterioară; aceste episcopate erau menţionate în liste ca eparhii "*in partibus*"[35]. În actele conciliilor de la sfârşitul secolului al VII-lea, singurii episcopi din apropierea regiunii de care ne ocupăm sunt cei din Messembria şi Stobi, care au fost prezenţi la conciliile din 680-681 şi 691-692. Episcopul de Messembria a participat şi la conciliul din 787[36]. Pe de altă parte, mărturiile arheologice exclud existenţa unui sediu episcopal la Marcianopolis, unde locuirea a încetat la începutul secolului al VII-lea.

La Tomis, eventuala continuitate de locuire nu este suficientă pentru a putea admite şi menţinerea sediului episcopal. Vom arăta în capitolul III.3 că nu există dovezi pentru supravieţuirea oraşului Tomis în secolele VII-X. S-a mai invocat, în sprijinul existenţei mitropoliei tomitane până în plină epocă a lui Heraklios, prezenţa aşa-numitului "disc al lui Paternus" în tezaurul de la Malaia Pereščepina (Ucraina). Nu putem deschide aici o discuţie specială asupra acestui tezaur, care a provocat mari controverse; amintim numai că el a aparţinut unui conducător nomad (J. Werner[37] a presupus că ar fi vorba de Kubrat) şi că el conţine diverse piese de origine bizantină, primite ca daruri sau jefuite. Tezaurul a fost îngropat ori la mijlocul secolului al VII-lea, ori mai târziu, în secolul al VIII-lea[38]. Discul, care a aparţinut la un moment dat mitropolitului tomitan Paternus (contemporan al împăratului Anastasius I) a putut ajunge oricând în posesia unui oarecare şef nomad[39]; nu se poate dovedi că el ar fi fost jefuit din catedrala de la Tomis de către bulgari, în 679-680, aşa cum afirmă Ion Barnea[40]. În nici un caz, nu se poate deduce eventuala

[31] **Popescu 1994**: 176, nota 56; **Florescu, Miclea 1980**: 213, nr. 823.

[32] **Popescu 1994**: 177; **Florescu, Miclea 1980**: 212, nr. 816.

[33] **Zaharia 1971**: 283; **Bârzu 1980**: 83; **Fiedler 1992**: 84.

[34] **Darrouzès 1981**: 217, 227 (*Notitia* II), 241-242, 244 (*Notitia* III), 250, 260 (*Notitia IV*), 265 (*Notitia* V), 268 (*Notitia VI*). Vezi şi FHDR II: 639.

[35] **Ditten 1978**: 116-117, 379 (harta 5).

[36] **Popescu 1994**: 398.

[37] **Werner 1984**.

[38] Pentru ultima datare, vezi **Kazanski 1987**: 71-88.

[39] **Velkov 1977**: 164 presupunea că a fost oferit ca răscumpărare pentru prizonieri, cândva în secolul al VI-lea -

supraviețuire a mitropoliei Tomisului în secolele VII-VIII, pe baza discului lui Paternus.

În acest context amintim și problema localizării unui sediu episcopal din Moesia, consemnat în lista *Darrouzès III* (publicată mai întâi de G. Konidares, în 1934): Παλαιστήνης[41]. Veselin Beševliev presupunea că este o coruptelă a numelui *Palatiolon*, care este atestat de Procopius și de Theophylact Simocatta (*Palastolon*, la acesta din urmă). Beševliev afirma că Palatiolon era o fortificație lângă Oescus[42], dar din textul lui Procopius rezultă că orașul denumit anterior *Oescus* purta în vremea sa numele de *Palatiolon* și că orașul denumit *Iscus* de către Procopius era situat undeva în interior, nu pe *limes*. Velizar Velkov constata, cu o anumită surprindere, că Theophylact Simocatta nu menționează orașul Oescus, dar amintește localitatea învecinată Palatiolon[43]. În ceea ce ne privește, presupunem că, dintr-un motiv pe care nu-l cunoaștem, orașul Oescus și-a schimbat numele în cel de *Palatiolum*, în cursul secolului al VI-lea. Notitia *Darrouzès III* (redactată în secolul al IX-lea) a înregistrat poate o situație de la sfârșitul secolului al VI-lea, anterioară anului 595, când, după cum am arătat, episcopul de Oescus era deja mutat la Asemum.

În actele unui conciliu (Lateran, 649) apare un episcop Luminosus din Bononia. H. Ditten avansa ipoteza că ar putea fi vorba de orașul din Dacia Ripensis[44]. Lăsăm la o parte faptul că Bononia nu a fost sediu episcopal în secolul al VI-lea. Ceea ce se opune ipotezei respective este faptul că la acest conciliu au participat aproape numai episcopi din Italia și Gallia. Este vorba, cel mai probabil, de episcopul din Bononia din Italia (Bologna)[45].

Singurele episcopate care au putut, eventual, supraviețui după primele două decenii ale secolului al VII-lea sunt cele din orașele care mai rezistau: Odessos și Durostorum. Nici măcar în cazul acestora nu putem fi însă siguri, deoarece ipotetica supraviețuire nu este confirmată de nici un izvor.

Există câteva date și despre viața monahală de la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea. În vremea lui Justinian ea era destul de dezvoltată, după cum se poate deduce din știrile despre acei "călugări sciți" implicați într-o controversă teologică[46]. Recent a ieșit la iveală o confirmare arheologică a prezenței monahismului în provincia Scythia: o mănăstire situată lângă cetatea Libida (Slava Rusă). Potrivit stratigrafiei stabilite de autorii cercetărilor, faza III se datează după distrugerea provocată de atacurile slave din anii '80 ai secolului al VI-lea, și până către 614, când complexul monastic a fost și el nimicit de marele val de invazii avaro-slave[47]. Un grup de schituri rupestre a fost descoperit în zona Caliacra. Ceramica aflată în aceste peșteri arată că ele au fost locuite în secolul al VI-lea; ulterior, ele au redevenit schituri, în secolul al X-lea, dar nu este dovedită continuarea funcționării lor și în secolele VII-IX[48]. Nici despre schiturile rupestre din partea românească a Dobrogei (Murfatlar, Dumbrăveni, Casian) nu se poate afirma că ar fi fost folosite, în mod sigur, și înaintea secolului al X-lea, astfel că ele, deocamdată, nu pot fi luate în discuție în legătură cu supraviețuirea monahismului după secolul al VI-lea.

Printre cele mai târzii monumente creștine din provincia Scythia se numără crucea de marmură descoperită la Lazu (lângă Constanța) și reprezentarea sculpturală a Maicii Domnului de la Chiosé Aidin. Crucea de la Lazu, datată la sfârșitul secolului al VI-lea și la începutul celui

---

ceea ce nu ar fi exclus.

[40] **I. Barnea 1968**: 499. Vezi și **A. Barnea 1991**: 290.

[41] **Darrouzès 1981**: 241, nr. 610. Vezi și **Ibidem**: 31, unde nu se propune nici o identificare a localității.

[42] **Beševliev 1962**: 62; **Idem, 1966**: 213.

[43] **Velkov 1977**: 86-87.

[44] **Ditten 1978**: 117, nota 6.

[45] **Mansi 1901**: vol. X, col. 867/868, 1167/1168.

[46] Vezi **I. Barnea 1968**: 460; **Popescu 1994**: 230-234.

[47] **Opaiț, Opaiț, Bănică 1990**: 22.

[48] **G. Atanasov**, "Arh", 33, 1991, 3: 33-43.

de-al VII-lea, este importantă și pentru atestarea folosirii scrierii și a continuării ridicării de monumente în această epocă de declin a civilizației romano-bizantine, chiar și în mediul rural[49]; de asemenea, ea arată și modificările suferite de limba latină vulgară în această epocă. Restituirea inscripției a fost îngreunată de starea proastă în care s-a păstrat crucea. Lectura propusă de Emilian Popescu și acceptată cu o mică modificare de către Ion Barnea[50] este: "✠*Os(sa) ec sunt GΓeo(r)/gi. Conservu(s) ser/vo tuo Georgio fi/lio Murini* ✠". O reinterpretare a inscripției efectuată de N. Duval și preluată de Alexandru Barnea arată însă că lectura corectă este: "✠*D(eus)* [sau *D(ominus)*] *et sancti Geo/ rgi. Conserva ser/vo tuo Georgio fi/ lio Marini* ✠". În traducere: "Dumnezeu și ale Sfântului Gheorghe, ferește pe sclavul tău Gheorghe, fiul lui Marinus"[51]. Deci, inscripția nu era funerară, cum credea Emilian Popescu, ci votivă. Este posibil ca ea să se fi aflat în preajma unei biserici. Adosat la zidul de incintă al fortificației de la Chiosé Aidin (din Cadrilater) se afla un monument funerar al unui personaj important. Arcada sarcofagului era construită din blocuri de calcar, dintre care unele erau gravate cu cruci de tip bizantin; o altă placă de calcar purta reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul pe genunchi, între doi arhangheli. Tipul iconografic și maniera rudimentară de realizare a reliefului l-au determinat pe Vasile Pârvan să propună datarea monumentului în secolul al VII-lea[52]. Nu există nici un motiv pentru a respinge această datare.

După abandonarea așezărilor urbane din provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia, nu mai sunt cunoscute nici obiecte sau monumente cu caracter creștin, cu excepția celor din singurele orașe care mai existau, Durostorum și Odessos. Se știe că o biserică de la Durostorum a funcționat până la invazia protobulgarilor din 680, când a fost incendiată[53].

Mormintele din secolul al VII-lea descoperite până în prezent în Bulgaria și Dobrogea sunt exclusiv de incinerație. Înhumația reapare în secolul al VIII-lea. (Același lucru se constată și la nordul Dunării). Doar o mică parte din mormintele necropolelor din secolele VIII-IX sunt de înhumație și orientate V-E (adică, de ritual creștinesc). De fapt, orientarea respectivă nici nu este un indiciu categoric al caracterului creștin. Este, în orice caz, surprinzătoare marea varietate de orientări (și de particularități de ritual) întâlnită în necropolele din secolele VII-IX. Apoi, în multe cazuri, incinerația predomină. (În secolul al VII-lea este aproape generală). Considerăm orientarea V-E între limitele VSV 4400 ‰ - VNV 5200 ‰. Numărul de morminte orientate V-E este mai greu de stabilit, fiindcă nu totdeauna este precizată orientarea în miimi a mormintelor; pe de altă parte, există abateri minore, de 50-100 de miimi, (orientarea 5250 ‰, de exemplu), care nu pot fi încadrate precis în orientarea V-E sau în cea NV-SE. Nu luăm în considerare și cimitirele din Bulgaria datate după mijlocul secolului al IX-lea, care sunt creștine (precum Devnja-3, Durankulak și altele). Ce se observă? Că doar o parte destul de mică din mormintele de înhumație sunt orientate V-E. De exemplu, la Sultana, cele 21 de morminte orientate V-E reprezintă doar 15,78% din totalul mormintelor de înhumație (și 11% din totalul mormintelor). În schimb, la Izvoru ele sunt ceva mai numeroase: 39,04 % din mormintele de înhumație și 31,23 % din total. La Obârșia, procentul este și mai mare (98,29 %, respectiv 89,34 %), dar trebuie avut în vedere faptul că acest cimitir este mai târziu (se datează în principal în secolul al IX-lea). Într-adevăr, se pare că orientarea V-E a devenit mai frecventă în secolul al IX-lea. Pe de altă parte, ea este specifică în mai mare măsură necropolelor de la nordul Dunării. În Bulgaria, procentul mormintelor orientate V-E este mult mai mic, de obicei[54].

[49] **Popescu 1965**: 251-261.
[50] **I. Barnea 1968**: 464, nota 37.
[51] **A. Barnea 1986**: 138.
[52] **Pârvan 1924**: 220-227.
[53] **Angelova, Penčev 1989**: 38-43.
[54] Vezi **Dimitrov 1977**: 88-96.

Problema cea mai spinoasă este a apartenenței religioase a celor care s-au incinerat în secolele VII-IX. S-a afirmat de către mai mulți arheologi români că aceste morminte de incinerație (sau, măcar, o parte dintre ele) au putut aparține unor creștini, și anume romanicilor creștini[55]. Până în prezent, faptul nu a putut fi dovedit, și de aceea, alți arheologi contestă posibilitatea ca aceste morminte de incinerație să fie atribuite unor creștini[56]. Adevărul este că, deși, la prima vedere, incinerația este contrară credinței creștine, teologii (catolici și ortodocși) sunt de părere că ea nu se opune vreunei dogme, deoarece înhumarea nu este considerată o condiție a Învierii, ci doar un simbol al ei[57]. De aceea, dacă ținem seama de cât de numeroase și de bizare au putut fi, în diferite locuri, rămășițele păgâne, am putea admite ipoteza că ritul incinerației a putut fi și el păstrat de unii creștini care nu erau supravegheați de o ierarhie bisericească[58]. Sunt cunoscute câteva cazuri de supraviețuire a incinerației un anumit timp după convertirea la creștinism, în Rusia, în Polonia, ba chiar și în Gallia merovingiană[59]. S-a afirmat că răspândirea incinerației în secolele VII-IX (printre romanici) a fost cauzată de influența exercitată de slavi[60]. Ar fi foarte curioasă o asemenea influență în domeniul obiceiurilor funerare, venită din partea unei populații care era purtătoare a unei culturi inferioare. Accentuăm însă că, până în prezent, nu s-a putut aduce nici un argument solid în sprijinul ipotezei originii romanice și creștine a mormintelor de incinerație din secolele VII-IX de la Dunărea de Jos. Ele rămân o enigmă.

Se cuvine să mai amintim că există și alte elemente de ritual funerar care pot contribui la elucidarea problemei continuității religioase între Antichitatea Târzie și perioada secolelor VII-IX. Un asemenea element care nu este propriu-zis creștin, dar care, fiind de origine romană, dovedește continuitatea ritualului funerar roman, este cel al depunerii de monede în morminte ("Obolul lui Caron"). Obiceiul este atestat foarte rar, dar acest fapt se poate explica prin penuria monedelor în epoca respectivă. Nu luăm în considerare monedele care au fost purtate ca medalioane (cu rol decorativ sau magic), și care au fost depuse în mormânt în calitate de piese vestimentare. Depunerea propriu-zisă de monede este atestată la: Izvoru (mormintele 108, 156, 283)[61], Obârșia (mormântul 81)[62], Novi Pazar (mormântul 26)[63], Bdinci (mormântul 55)[64], Kjulevča (mormântul 34)[65]. Fiindcă monedele erau rare, uneori se depuneau obiecte care puteau substitui "Obolul lui Caron". Un mormânt de copil de la Istria-Capul Viilor conținea o piesă de metal alb aurită, de forma și mărimea unei monede, care era depusă în mâna mortului[66]. Mormântul 19 de la Obârșia conținea o plăcuță de aur în gura mortului[67]. Totuși, trebuie să ținem seama de faptul că acest obicei a fost practicat și de către avari, în patria lor din Turkestan[68]; de aceea, nu este

---

[55] **Teodorescu 1971b**: 1043; **E. Zaharia**, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1974: 98-99; **Bârzu 1980**: 83; **Teodor 1981**: 15; **I. Barnea**, "Études balkaniques", 21, 1985, 1: 98; **Petre 1987**: 116, 171; **Dolinescu-Ferche 1992**: 150-152; **Zugravu 1994**: 185; **Spinei 1995**: 82-100.

[56] **Baraschi 1977**: 409-413; **Stanilov 1987**: 36-47; **Diaconu 1988 a**: 177.

[57] **F. Cabrol, H. Leclercq**, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, vol.VII/ 1: 506; **N. Cotos**, "Candela", 1925: 414-416; **V. Prelipceanu**, "Studii Teologice", 14, 1962, 7-8: 423-424.

[58] Vezi pe larg în **Madgearu 1994**: 490-492.

[59] Vezi **Spinei 1995**: 86-88.

[60] **Bârzu 1980**: 83.

[61] **Mitrea 1989**: 167, 178, 203; **Idem**, SCIVA, 39, 1988, 4: 381-389; **Fiedler 1992**: 170.

[62] **Toropu, Stoica 1972**: 171, 186; **Fiedler 1992**: 170.

[63] **Stančev, Ivanov 1958**: 99; **Fiedler 1992**: 170.

[64] **Văžarova 1976**: 159; **Fiedler 1992**: 170.

[65] **Văžarova 1976**: 107; **Fiedler 1992**: 170.

[66] **V. Zirra**, MCA, 6, 1959: 300.

[67] **Toropu, Stoica 1972**: 186; **Fiedler 1992**: 170.

[68] **I. Bóna**, AArch, 32, 1980: 89.

exclus ca și bulgarii să-l fi adus cu ei la Dunărea de Jos. Originea romană a ritualului depunerii de monede în mormintele din secolele VIII-IX este deci ipotetică, dar rămâne foarte probabilă.

O altă moștenire romano-bizantină în ritualul funerar din secolele VIII-IX este reprezentată de protejarea mormintelor cu cărămizi sau blocuri de piatră (materiale de construcție refolosite). Aceste "sarcofage" improvizate sunt atestate în cazul mormintelor din secolul al VIII-lea de la Mihail Kogălniceanu (jud. Constanța)[69], Adamclisi[70], Istria-Capul Viilor[71], Bdinci[72], și al altora, mai târzii, din secolele IX-X, precum cel de la Durankulak[73].

În capitolul III. 4 vom reveni asupra altor chestiuni legate de cimitirele din secolele VII-VIII de la Dunărea de Jos. Deocamdată, nu ne rămâne decât să constatăm că dovezile supraviețuirii creștinismului care pot fi deduse din cercetarea acestor necropole sunt extrem de sărace.

Situația prezentată mai sus nu poate fi interpretată în sensul unei eventuale dispariții a creștinilor din regiunea Dunării de Jos. Dispunem de o informație, referitoare la existența unui cler (de limbă greacă) în Bulgaria, în momentul instalării protobulgarilor. Petru, delegatul bulgar la conciliul de la Constantinopol din 867, fiind întrebat dacă bulgarii au aflat la venirea lor în țară cler grec sau latin, a răspuns: cler grec[74]. Probabil, este vorba aici de preoții din Odessos ori din Messembria. Dealtfel, după cum vom arăta în Excursul IV, în Bulgaria, pe vremea creștinării ei oficiale sub Boris - Mihail, existau creștini cu nume latine sau grecești, care proveneau din vechea populație a Moesiei și Thraciei. Despre unul dintre ei, Ursus, se știe că era călugăr[75]. O altă mărturie, târzie însă, vorbește de creștinii care trăiau pe teritoriul cucerit de bulgari și care au convertit o parte dintre noii veniți[76]. Creștinați de multă vreme, locuitorii romanici de la Dunărea de Jos nu aveau motive să renunțe la religia lor. Este de presupus, însă, că pe teritoriul fostelor provincii Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia s-a ajuns la o situație similară celei de la nord de Dunăre, adică la absența unei organizări superioare bisericești (cu excepția orașelor amintite mai sus).

În concluzie, declinul civilizației romano-bizantine a condus și la destrămarea Bisericii ca instituție. **Creștinismul conservat de populația romanică de la Dunărea de Jos în forme exclusiv populare este o ilustrare a relației continuitate / discontinuitate culturală**, în sensul că s-a păstrat credința populară, în ciuda dispariției structurilor specifice civilizației romano-bizantine de tip urban.

[69] **Irimia, Cliante 1986**: 179-184.
[70] **Panaitescu 1983**: 157-158.
[71] **Zirra 1963**: 355-412.
[72] **Văžarova 1979**: 5-30 ; Idem,"Izv. Varna", 17, 1981: 77-109.
[73] **K. Melamed**, în vol. *Dobrudža*: 83-92.
[74] **Browning 1988**: 33.
[75] **Brezeanu 1981**: 643-651.
[76] **Teofilact al Ohridei** (secolul al XI-lea), în FHDR III: 17.

SUBCAPITOLUL 4
Toponimia

Una dintre căile prin care se demonstrează continuitatea (sau discontinuitatea) de locuire este studierea toponimiei regiunii respective. (Prin toponimie înțelegem, aici, inclusiv hidronimia). Cercetările în acest domeniu au o îndelungată tradiție, în legătură atât cu teritoriul nord-dunărean, cât și cu cel de la sud de fluviu. Studiile unor lingviști precum B. P. Hasdeu, Alexandru Philippide, Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, Ernst Gamillscheg, Alexandru Rosetti, Iorgu Iordan, Veselin Beševliev, Cicerone Poghirc, I. I. Russu, Gheorghe Ivănescu, Gottfried Schramm, Vasile Frățilă au abordat două aspecte principale, care sunt relevante pentru ceea ce ne interesează:

1)- problema transmiterii toponimiei antice în limba română (sau și în limbile bulgară și sârbă, pentru teritoriul sud-dunărean);

2)- eventuala transmitere a toponimiei antice nord-dunărene, prin intermediul slavilor.

Concluziile la care au ajuns lingviștii sunt divergente. Aceleași toponime au fost considerate dovezi și pentru continuitatea daco-romană, dar și pentru teza contrară. Cazul poate cel mai elocvent este cel al numelui *Olt*. Proveniența sa din lat. *Aluta*, *Alutus* este incontestabilă. Deosebirile de păreri intervin însă în legătură cu evoluția care a condus la forma românească *Olt*. Unii cercetători, bazându-se pe aspectul fonetic al hidronimului, au afirmat că forma *Olt* ar proveni dintr-una intermediară slavă, *Aluto*, care, la rândul ei, ar fi fost preluată în limba maghiară (*Alt*, în documente, începând din 1211). Forma maghiară *Olt*, atestată începând din 1233, ar fi fost apoi primită de românii care ar fi venit în Transilvania în secolele XII-XIII[1]. Filiera slavă prin care ar fi evoluat lat. *Aluta* în rom. *Olt* a fost admisă de Al. Philippide[2], Al. Rosetti[3], V. Arvinte[4], G. Ivănescu[5], dar a fost contestată de C. Poghirc[6], Gr. Brâncuș[7] și V. Frățilă[8]. Emil Petrovici considera că forma românească se poate explica și fără una intermediară slavă, dar dintr-una antică neatestată *Olutu*[9]. De remarcat că nu doar în cazul *Oltului* a fost presupusă existența unei forme intermediare slave, ci și pentru: *Argeș, Criș, Mureș, Someș, Timiș,* și altele. S-a arătat însă că nu este necesară existența unei forme intermediare slave, pentru a explica evoluția de la *a* la *o*. Există analogii în toponimie și antroponimie care demonstrează că uneori această evoluție s-a petrecut în latina populară dunăreană, fără vreo influență slavă. Este avut în vedere în special toponimul dobrogean *Oltina*, care provine din cel antic *Altinum* (vezi mai jos)[10].

---

[1] Vezi **Schramm 1981**:193-195, cu bibliografia anterioară.
[2] **Philippide 1923**: 457.
[3] **Rosetti 1986**: 218-219.
[4] **Arvinte 1966**: 26.
[5] **Ivănescu 1980**: 72.
[6] **Poghirc 1969**: 358.
[7] **G. Brâncuș**, *Studiu introductiv* la **Hasdeu 1984**: XLVIII.
[8] **Frățilă 1987**: 167.
[9] **Petrovici 1943**: 266.
[10] **Drăganu 1933**: 539-540; **Poghirc 1969**: 358; **G. Brâncuș**, *op. cit.*: XLVIII; **Frățilă 1987**: 167.

Iată cât de ambigui pot fi interpretările toponimiei şi, prin urmare, concluziile de natură istorică deduse din aceste fapte de limbă. În continuare, vom trece în revistă toponimia care poate fi de origine antică. Este vorba de o serie de hidronime dintre Carpaţii Meridionali şi Balcani, precum şi de unele nume de localităţi. Atragem atenţia că nu ne ocupăm de toate toponimele care au o etimologie dacică sau latină (sigură sau probabilă), ci numai de acele denumiri care sunt atestate în izvoarele antice. De exemplu, *Vedea* este un hidronim de origine dacică, dar el nu este menţionat în nici un izvor şi, de aceea, nu va fi discutat aici. Pentru problema continuităţii de locuire, sunt relevante numai acele toponime care dovedesc menţinerea neîntreruptă a unei denumiri geografice, or pentru aceasta este necesar un termen de referinţă pentru trecut, adică un nume atestat în izvoare. Necunoscând numele antic al râului *Vedea* (de exemplu), nu avem acest termen de referinţă.

Cel mai important hidronim de origine antică este, evident, *Dunărea*, care moşteneşte o formă traco-dacică, nu latină[11]. De asemenea, s-au conservat numele unor afluenţi sudici ai fluviului: *Timacus* (*Timoc*), *Almus* (*Lom*), *Cebrus* (*Cibrica*), *Oescus* (*Iskăr*), *Utus* (*Vit*), *Asamus* (*Osăm*), *Iatrus* (*Iantra*)[12]. La nord de Dunăre, hidronimele antice care pot fi luate în discuţie sunt: *Mutrius*, *Alutus*, *Ordessos*, *Mousaios*, *Hierasus*, *Porata*. (Ne referim strict la teritoriul de care ne ocupăm în această lucrare). Pentru fiecare dintre aceste hidronime este necesară o discuţie aparte, deoarece derivarea formelor româneşti a fost contestată.

Numele antic al *Motrului* a fost reconstituit pornind de la cel al localităţii *Admutrium* (*Amutria*), menţionată de Ptolemeu şi în *Tabula Peutingeriana*. În acest caz, lingviştii au arătat că denumirea a evoluat fără nici un intermediar slav[13]. De hidronimul *Olt* ne-am ocupat mai sus. Numele *Argeşului* pune unele probleme. Mai întâi, derivarea rom. *Argeş* din *Ordessos* (forma atestată de Herodot şi Ptolemeu) a fost contestată, din cauza deosebirii fonetice prea mari[14]. Pe de altă parte, s-au exprimat îndoieli asupra identităţii *Ordessos* = *Argeş*. Pe baza numelui localităţii *Transmarisca* (situată *vis-à-vis* de gura Argeşului), s-a presupus că numele dacic şi apoi roman al Argeşului ar fi fost *Mariscus* (neatestat)[15]. S-a propus însă şi altă explicaţie pentru termenul *Marisca* (din cuvântul latin care înseamnă "stuf, păpuriş")[16]. Considerăm că, deocamdată, problema rămâne obscură. Atragem însă atenţia asupra unei informaţii neglijate. Dionysos Periegetul menţiona un râu Ἄλδεσκος, care cobora din munţii Riphei (Carpaţii ?); acest râu a fost identificat de unii cercetători cu Argeşul[17]. Numele respectiv are o formă mai apropiată de cea românească. Nici identificarea cu *Argedava* a *davei* de la Popeşti pe Argeş nu este, deocamdată, sigură[18], astfel că numele respectiv nu poate servi ca argument pentru etimologia dacică a denumirii româneşti. Transmiterea denumirii antice fără vreo formă intermediară slavă rămâne posibilă, dar nedovedită. Unii lingvişti consideră însă că numele românesc *Argeş* derivă din cel antic *Argessis* (neatestat)[19]. Hidronimul *Mousaios* (atestat în actul martiric al Sf. Sava Gotul) s-a

---

[11] **Poghirc 1969**: 357; **Ivănescu 1980**: 262-263; **Schramm 1981**: 229-230.

[12] **Philippide 1923**: 454-455; **Beševliev 1966**: 216; **Panaitescu 1969**: 85; **Schramm 1981**: 223-225, 258- 261, 264-266, 288, 316-317, 380-381, 403-404; **Velkov 1987 a**: 163.

[13] **Philippide 1923**: 456; **Drăganu 1933**: 276; **Poghirc 1969**: 357; **Ivănescu 1980**: 72.

[14] **Philippide 1923**: 458; **Drăganu 1933**: 530-532; **Rosetti 1986**: 751; **Schramm 1981**: 202-203.

[15] Ultimul lingvist care a susţinut această identificare este **Schramm 1981**: 202 (cu bibliografia anterioară). Vezi şi **I. Ferenczi**, "Marisia" (Târgu Mureş), 13-14, 1984: 33-50.

[16] **Philippide 1923**: 434, 458; **A. Vulpe**, SC, 24, 1986: 41.

[17] **Kiessling**, RE, II, 1 (1920): 907-908; **Decei 1978**: 36. Vezi şi **Poghirc 1969**: 357.

[18] Vezi **A. Suceveanu**, în vol. *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent şi centralizat al geto-dacilor*, Univ. Bucureşti, 1980: 59-66; **N. Gostar, V. Lica**, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984: 21-22.

[19] **Poghirc 1969**: 356; **Ivănescu 1980**: 190; **G. Brâncuş**, *op. cit.*: XLIX; **Frăţilă 1987**: 168-169.

transmis, apreciază unii lingviști, printr-un intermediar slav; alții (N. Drăganu, G. Ivănescu) au presupus că forma românească *Buzău* a moștenit-o pe cea dacică, dar fără una intermediară latină[20]. Siretul transmite forma Σέρετος, atestată în secolul al X-lea de Constantin Porfirogenetul. În izvoarele antice sunt atestate alte denumiri: *Hierasus*, *Tiarantos*, *Gerasus*. S-a presupus existența unui prototip dacic *Seretos*, transmis prin filieră slavă[21]. De asemenea, *Prutul* nu poate fi explicat direct din *Pyretos*, *Porata*, fiind luată în considerare o formă intermediară slavă[22].

Așadar, dintre hidronimele din Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei, singurele care au fost transmise fără filieră slavă sunt *Motru*, *Olt* și *Buzău* (eventual și *Argeș*).

În fosta Dacie romană nu a supraviețuit nici un nume de localitate dintre cele menționate de izvoarele antice, din simplul motiv că toate orașele și-au încetat treptat existența, în cursul secolelor IV-V (după ce se declanșase **în mod brusc** ruralizarea, din cauza retragerii aureliene). Situația este diferită pe teritoriul fostelor provincii Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia, unde viața urbană a durat mai mult. Unele nume de localități au fost cunoscute și preluate de slavii care au ocupat în special zonele de câmpie, iar altele au fost păstrate nemijlocit de populația romanică (deoarece se știe că denumirile respective s-au transmis fără intermediar slav).

Denumirile de orașe care s-au conservat în Evul Mediu sunt: *Durostorum* (*Dristra*, *Dărstăr*, *Dârstor*)[23], *Nicopolis ad Istrum* (*Nikjup*)[24], *Bononia* (*Budin*, *Bdin*, *Vidin*)[25], *Gerania* (*Ecrené*)[26], *Carsium* (*Hârșova*)[27]. Numele *Gerania* s-a transmis într-o formă grecească, datorită continuității navigației bizantine în Marea Neagră. Toponimul *Hârșova* are, se pare, un fonetism türcic (dar moștenește denumirea antică). Un izvor din secolul al X-lea (Leon Diaconul, VIII. 8 = FHDR III: 685) menționează o localitate *Dineia* între Pliska și Dristra. Ea a fost amplasată la Vojvoda de către V. Beševliev, care arăta că toponimul este de origine tracică[28]. Suntem de părere că *Dineia* poate fi identificată cu fortificația *Adina*, pomenită de Procopius (*De Aed.* IV. 7. 13), care era situată undeva în această zonă. Dacă presupunerea noastră este corectă, înseamnă că numele localității s-a păstrat până în secolul al X-lea.

Denumirile castrelor *Altinum* și *Beroe* au fost păstrate de două hidronime: lacul *Oltina* și brațul Dunării denumit *Băroi* - ambele situate în imediata apropiere a fortificațiilor respective. Evoluția fonetică *a* > *o* s-a petrecut conform cu regulile limbii române, fără intermediar slav[29]. De asemenea, numele orașelor *Ratiaria* și *Augusta* au fost moștenite sub forma (slavizată) a numelor râurilor învecinate: *Arčar* și *Ogosta*[30].

S-a mai afirmat că numele fortificației *Florentia* (atestată o singură dată la Procopius, *De Aed.* IV. 4) ar fi fost moștenit de cel al localității *Florentin* din zona Timocului[31]. Nu cunoaștem

[20] **Philippide 1923**: 459; **Drăganu 1933**: 248; **Poghirc 1969**: 357; **Ivănescu 1980**: 190; **Schramm 1981**: 219-220; **Rosetti 1986**: 751.

[21] **Philippide 1923**: 459; **Ivănescu 1980**: 741; **Schramm 1981**: 352-353; **Rosetti 1986**: 751.

[22] **Philippide 1923**: 459; **Drăganu 1933**: 574-575; **Ivănescu 1980**: 741-742; **Rosetti 1986**: 219. **G. Brâncuș**, *op. cit.*: XLVIII contestă necesitatea existenței unei forme intermediare slave.

[23] **Iorga 1992**: 270; **Vulpe 1938**: 383; **Beševliev 1966**: 215; **I. Barnea 1968**: 445; **Panaitescu 1969**: 85; **Vulpe 1972**: 219; **Schramm 1981**: 355-357; **Velkov 1987 a**: 163.

[24] **Beševliev 1966**: 214; **Schramm 1981**: 305-306.

[25] **Iorga 1992**: 270; **Beševliev 1966**: 215; **Panaitescu 1969**: 85 **Schramm 1981**: 401-402.

[26] **Vulpe 1972**: 219; **Ivănescu 1980**: 60.

[27] **Iorga 1992**: 270; **Vulpe 1938**: 383; **I. Barnea 1968**: 445; **Poghirc 1969**: 360; **Vulpe 1972**: 219; **Ivănescu 1980**: 60.

[28] **Beševliev 1962**: 72.

[29] **Vulpe 1938**: 383; **I. Barnea 1968**: 445; **I. Barnea 1971**: 11; **Vulpe 1972**: 218; **Ivănescu 1980**: 60-61; **G. Brâncuș**, *op. cit.*: XLVIII.

[30] **Iorga 1992**: 270; **Beševliev 1966**: 216; **Panaitescu 1969**: 85: **Schramm 1981**: 200, 310.

[31] **Beševliev 1966**: 215; **Janković 1981**: 46, 199.

însă amplasarea exactă a fortificației romano-bizantine, iar, pe de altă parte, numele modern a fost explicat și altfel[32]. De aceea, nu putem fi siguri, în acest caz, de conservarea toponimului antic.

S-a mai presupus[33] că toponimele *Armucastru*, *Miris* și *Aniksuboli*, atestate de Al-Idrisi (în secolul al XII-lea) ar moșteni denumirile antice *Argamum*, *Halmyris* (lacul) și *Axiopolis*, dar faptul rămâne nedovedit. (Doar despre Axiopolis se știe că și-a păstrat numele antic până în secolul al XI-lea)[34].

Turcologul F. Babinger identifica localitatea *Strabaghi* (*Isterabad*) menționată de izvoarele otomane din secolele XVI-XVII cu vechea *Histria* și, totodată, cu *Stravico*, denumire consemnată în portulanele italiene. *Strabaghi* era situată undeva între Siutghiol și Babadag. Denumirea turcă se explică prin cuvântul (de origine persană) *abad* = "oraș"; deci, ar fi vorba de orașul *Ister*[35]. Totuși, identificarea cu Histria este eronată. Pe ruinele Histriei nu s-a format un oraș medieval. (În schimb, Evlia Celebi descria la Isterabad un oraș înfloritor). De fapt, este vorba de orașul dispărut Ester, care era situat pe valea Casimcei, lângă Târgușor, jud. Constanța. Pe de altă parte, *Stravico* din portulane a fost amplasat la Jurilovca[36]. Oricum, denumirea *Stravico* derivă probabil din στραβήλος ("scoică")[37]. Deci, ipoteza păstrării în Evul Mediu a numelui *Histriei* nu este întemeiată.

Probleme mai deosebite ridică numele *Constanța*. În forma sa actuală, el este de origine bizantină, fiind intrat în limba română prin secolele X-XII[38]. Numele este atestat în perioada bizantină, în forma *Constantia* (la Constantin Porfirogenetul și Skylitzes-Kedrenos). S-a formulat ipoteza că acest toponim bizantin a moștenit o denumire antică. Localitatea *Constantianae* (atestată de Hierokles, de o *Notitia Episcopatuum* din secolul al VI-lea și într-o inscripție funerară de la Tomis) a fost amplasată în imediata vecinătate a Tomisului, presupunându-se că ea ar fi fost un cartier al marelui oraș, dezvoltat în secolul al IV-lea, care a primit numele lui Constantius II[39]. Totuși, *Constantia* nu trebuie confundată cu *Constantiana* (sau *Constantianae*). Acest din urmă nume nu se putea transforma în *Constanța*[40].

Constantianae, centru important (*polis*) în secolul al VI-lea, a fost amplasată de Emilian Popescu la Capul Dolojman. (Pluralul este explicat prin existența unei a doua cetăți, pe insula Bisericuța)[41]. Ipoteza respectivă nu poate fi însă dovedită, atâta timp cât nu poate fi respinsă amplasarea la Capul Dolojman a cetății Argamum. S-ar putea să aibă dreptate Alexandru Barnea, care propune localizarea orașului Constantianae la Enisala (acolo există o pereche de fortificații, dintre care una este comparabilă ca dimensiuni cu Ulmetum)[42]. În orice caz, este posibil ca - la fel ca în cazul localității Gerania (Ecrené) - continuitatea prezenței bizantine în Marea Neagră și pe litoralul dobrogean să fi favorizat supraviețuirea unui toponim antic, într-o formă grecizată. Neatestarea în antichitate a denumirii *Constantia* (nu *Constantiana*) ne împiedică să tragem o concluzie fermă.

---

[32] **Decei 1978**: 218. Vezi și **Schramm 1981**: 16, nota 34.
[33] **I. Barnea 1971**: 163-164.
[34] În titlul episcopului de Axiopolis, atestat la finele secolului al XI-lea (**Popescu 1994**: 421-438).
[35] **F. Babinger**, RHSEE, 18, 1941: 137-139; *Ibidem*, 19, 1942, 2: 449-450.
[36] **Koledarov 1970**: 261.
[37] **A. Pippidi**, RESEE, 24, 1986, 3: 293.
[38] **Ivănescu 1980**: 60.
[39] Vezi bibliografia la **N. Grămadă**, "Ephemeris Dacoromana", 4, 1930: 236-239; **Popescu 1994**: 266-269; de asemenea, **A. Barnea 1991**: 196.
[40] **N. Grămadă**, *op. cit.* : 236-239.
[41] **Popescu 1994**: 277-280.
[42] **A. Barnea 1991**: 192.

Așadar, doar o mică parte din toponimia antică a fost păstrată de populația romanică de la Dunărea de Jos. Dispariția celor mai multe orașe a făcut ca numele de localități să fie uitate în mai mare măsură decât hidronimele. Remarcăm, totodată, **concentrarea toponimelor moștenite în două zone sud-dunărene: în nord-vestul Bulgariei**[43] **și pe malul dobrogean al Dunării.** Este interesant că acestea sunt **regiunile în care populația românească era relativ numeroasă în Evul Mediu.**

[43] **Beševliev 1966**: 216 sublinia că și-au păstrat numele antice râurile dintre Timoc și Iantra.

CAPITOLUL III
HABITATUL ȘI MODUL DE VIAȚĂ

SUBCAPITOLUL 1
Ultimul nivel urban al orașelor și fortificațiilor din provinciile de la Dunărea de Jos

Punctul de la care s-a plecat în marea tranziție culturală a secolului al VII-lea a fost o civilizație de tip urban. (În lipsa altei terminologii, suntem nevoiți să folosim această sintagmă pleonastică). **Provinciile romano-bizantine de la Dunărea de Jos aparțineau lumii dezvoltate în jurul orașelor din spațiul mediteranean, chiar dacă ele se aflau la periferia acestei lumi.** (Situarea lor la periferie a făcut ca și barbarizarea lor să fie mai rapidă și mai intensă).

Civilizația de tip urban s-a menținut atâta timp cât au existat condițiile care au făcut-o posibilă: existența unei autorități statale solide, o situație demografică bună, legături comerciale intense terestre și maritime, absența unor atacuri devastatoare frecvente.

Situația a început să se deterioreze încă din vremea lui Justinian. Au existat câteva grave atacuri barbare (în 550 și 558/559), care au fost conjugate cu o aproape continuă stare de război purtat de Imperiu pe mai multe fronturi și cu o serie de epidemii, care au accentuat criza demografică provocată de conflicte[1]. Totuși, civilizația de tip urban s-a mai menținut un timp în provinciile de la Dunărea de Jos, și după mijlocul secolului al VI-lea. Efectele crizei începute în timpul lui Justinian au devenit vizibile abia atunci când atacurile avaro-slave au provocat distrugerea sistemului defensiv al Imperiului de la Dunărea de Jos.

În acest subcapitol ne propunem să prezentăm această ultimă perioadă de viață de tip urban, așa cum poate fi reconstituită pe baza cercetărilor întreprinse în orașele și fortificațiile din Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia Minor. Prin nivel urban înțelegem acele faze din cronologia unei așezări care pot fi caracterizate prin:

- funcționarea edificiilor publice (laice și bisericești);
- existența unei vieți economice și a unei circulații monetare intense;
- menținerea habitatului de tip urban (construcții orășenești, nu locuințe de tip rural, bordeie), precum și a tramei stradale.

Nu includem în această enumerare și menținerea funcției militare a așezărilor urbane, deoarece în mai multe cazuri poate fi surprinsă **continuitatea vieții de tip urban și după încetarea funcției militare**. Cazul pe care îl cunoaștem cel mai bine este cel al cetății Halmyris (Murighiol, jud. Tulcea). Nivelul 12, datat aproximativ în timpul lui Maurikios (parțial și sub Phokas) este un nivel urban (ultimul). El este însă ulterior momentului în care a fost dezafectată o parte a incintei, ca urmare a unui atac petrecut în intervalul 576-586. (Vezi capitolele III. 2 și IV. 1).

Considerăm, deci, că, în principiu, pot fi deosebite **trei faze în evoluția așezărilor urbane din secolul al VI-lea**:

---

[1] **Charanis 1959**: 39; **Ditten 1978**: 120.

1)- așezare urbană cu funcție militară;

2)- așezare urbană fără funcție militară;

3)- așezare ruralizată.

Problemele legate de a treia fază vor fi discutate în subcapitolul următor. Desigur că această distincție pe care o operăm între cele trei faze are, mai ales, un caracter metodologic. S-a întâmplat adeseori ca ruralizarea să coincidă (cronologic vorbind) cu încetarea funcției militare. În ordine logică, însă, este vorba de două fenomene distincte. Această tipologie a evoluției de la fortificație la așezare rurală a fost sesizată de Vasile Pârvan, în cazul concret al cetății Ulmetum. Cele trei perioade de locuire din secolul al VI-lea erau definite astfel de Pârvan:

1)- o perioadă "curat militărească";

2)- alta caracterizată de "bogăția elementelor de viață casnică";

3)- ultima, în care se observă "totala barbarie a construcțiilor"[2].

Cele trei perioade corespund celor trei faze pe care le-am enunțat mai sus.

Viața de tip urban romano-bizantină a fost, în primul rând, un rezultat al comerțului desfășurat pe distanțe mari. De aceea, ea a putut rezista mai multă vreme acolo unde se puteau menține mai ușor legăturile cu restul Imperiului: în orașele de pe litoral și de pe malul Dunării (dar nu prea depărtate de gurile fluviului). Din cauza invaziilor barbare, comunicațiile terestre erau nesigure, iar unele drumuri deveniseră chiar impracticabile - precum cel de la Novae la Philippopolis, despre care Theophylact Simocatta[3] spunea că de 90 de ani nu mai fusese utilizat (adică de la începutul secolului al VI-lea). În schimb, navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre a fost mai puțin stânjenită de atacurile barbarilor. Imperiul Bizantin a păstrat supremația sa maritimă și în secolele următoare. Doar această *thalassocrație* bizantină este în măsură să explice menținerea controlului imperiului asupra unor puncte de pe litoralul vestic al Mării Negre, în secolele VII-VIII (vezi capitolul IV. 2). Prin urmare, este de înțeles de ce viața urbană a rezistat mai mult în orașe precum Tomis, Callatis, Odessos, Histria, Durostorum.

Viața de tip urban nu a încetat brusc și în același timp în toate așezările. **A existat o perioadă de tranziție, în care elementele de viață urbană au coexistat cu cele specifice pentru așezările ruralizate.** Această perioadă de tranziție s-a întins de-a lungul câtorva decenii. Au existat încercări de menținere a vechiului tip de habitat urban, în perioada în care o așezare, în ansamblul ei, era în curs de ruralizare. Amintim, în acest sens, că la Argamum, în campania arheologică din 1995, s-a descoperit parțial un edificiu datat la începutul secolului al VII-lea, care ar putea fi o bazilică. Deși construit într-o tehnică rudimentară (ziduri legate cu pământ), acest edificiu atestă existența unor preocupări specifice pentru viața de tip urban, nu pentru o așezare ruralizată. De remarcat că aceasta se întâmpla în vremea când bazilica nr. 2 de la Argamum era transformată în spațiu de locuit[4].

Deși informațiile arheologice publicate nu sunt decât în câteva cazuri suficient de amănunțite, putem efectua o comparație între momentele de sfârșit ale fazei urbane a mai multor orașe din provinciile de la Dunărea de Jos. Aceste date sunt, evident, aproximative, ele fiind fixate doar pe baza momentelor când s-au petrecut distrugeri.

---

[2] **Pârvan 1914:** 402-403.

[3] **Th.S:** VIII. 4. 5. (FHDR II: 551; trad. Mihăescu: 161).

[4] **F. Topoleanu**, comunicare la Sesiunea "Orgame / Argamum. 30 de ani de la reluarea cercetărilor", Institutul de Arheologie București, 8 noiembrie 1995.

Figura 53: Sfârşitul fazei urbane a unor oraşe din provinciile de la Dunărea de Jos

NR CRT	ORAŞ	SFÂRŞITUL FAZEI URBANE	BIBLIOGRAFIE
1	Aquis (Prahovo)	586	Janković 1981: 213.
2	Argamum (Capul Dolojman)	614 (?)	Coja 1972: 37-40; informaţii F. Topoleanu
3	Callatis (Mangalia)	614 (?)	Theodorescu 1963: 271; Sâmpetru 1971: 230- 231.
4	Capidava	circa 578	Covacef 1988-1989: 191-196.
5	Carevec	614 (?)	Vaklinov 1973: 199; Pissarev 1990: 875-879; Idem, "Godišnik na Muzeite ot Severna Bălgarija", 17, 1991: 7-17.
6	Dinogetia (Garvăn)	559	A. Barnea 1984: 342; Popović 1982: 559.
7	Halmyris (Murighiol)	începutul sec. VII	Zahariade 1987: 104; Zahariade 1991: 316.
8	Histria	614 (?)	Petre 1963: 317-334; Petre 1981: 561; Suceveanu 1982: 90-92; Domăneanţu, Sion 1982: 388-391.
9	Iatrus (Krivina)	circa 602	J. Herrmann, în "Iatrus I": 13-14.
10	Marcianopolis (Devnja)	614 (?)	B. Gerov, SB, 10, 1975: 68-70.
11	Novae (Svištov)	circa 602	Parnicki-Pudelko 1990: 33-35.
12	Oescus (Gigen)	586	T. Ivanov, în Limes XIV: 921.
13	Ratiaria (Arčar)	586	Velkov 1966: 170.
14	Sacidava (Dunăreni)	602 (?)	Scorpan 1972: 358-363; Scorpan 1980: 65- 71.
15	Tomis (Constanţa)	614	Sâmpetru 1971: 230-231.
16	Troesmis (Igliţa)	578-584	Baumann 1980: 172-181; Oberländer-Târnoveanu 1980 b: 253.
17	Tropaeum (Adamclisi)	586	Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979: 39; Sâmpetru 1994: 18-53.
18	Ulmetum (Pantelimonul de Sus)	586	Pârvan 1914: 277-294, 400-403; Pârvan 1915: 267-268; Petre 1963: 334-335.

În legătură cu unele dintre orașele menționate se impun câteva lămuriri. Datarea sfârșitului ultimului nivel urban de la Histria (N.V, prima fază) în 614 se întemeiază pe data celei mai târzii monede, care ne permite să legăm sfârșitul acestui nivel de marele val de atacuri avaro-slave din 614-619. Nivelul respectiv a avut caracter urban, căci s-a constatat refacerea rețelei stradale după distrugerea suferită anterior, în 593[5]. De asemenea, în prima fază a nivelului V a continuat activitatea constructivă. Cartierul comercial ("sectorul economic") și-a păstrat pe deplin caracterul urban; acolo a fost reparată și o bazilică. În sectorul "Templu", locuințele din nivelul datat cu monede din 613-614 aveau încă ferestre de sticlă.

La Capidava, încetarea fazei urbane este reprezentată de o distrugere suferită în intervalul 578-584. Fortificația ridicată ulterior (pe un sfert din suprafața anterioară) nu mai era un oraș. La Halmyris, ultimul nivel urban este nivelul 12, care a urmat după distrugerea survenită în același interval 578-584. Nivelul 12 nu a avut un final violent. Ultimul nivel urban de la Ulmetum este datat pe baza unei monede din 583/584 găsită în stratul de incendiu care precede nivelul de locuire ruralizată. Mai complicată este situația de la Sacidava. Stratigrafia și cronologia propuse de C. Scorpan au fost contestate de P. Diaconu[6]. Este cert doar faptul că o monedă din 599/600 oferă un *terminus post quem* pentru distrugerea unui nivel, care după C. Scorpan este nivelul II. Nivelul I (ultimul urban, potrivit autorului cercetărilor) ar fi fost distrus în 614, iar după el ar mai fi urmat alte două niveluri, ruralizate. Totuși, nu s-au prezentat dovezi concludente în sprijinul caracterului urban al nivelului denumit I. De aceea, este mai prudent să datăm încetarea fazei urbane de la Sacidava în jurul anului 602. Nici o fortificație de mărime medie de pe *limes* nu și-a menținut caracterul urban până în 614 și nu vedem de ce Sacidava ar fi o excepție.

Din datele prezentate mai sus reiese că, în orașele din provinciile de la Dunărea de Jos, ultimul nivel urban s-a menținut, în unele cazuri, până în al doilea deceniu al secolului al VII-lea. Este vorba de orașele: Tomis, Callatis, Histria, Argamum, Marcianopolis, Carevec. (La acestea se mai adaugă, evident, și orașele care nu au dispărut în perioada ulterioară: Odessos și Durostorum). Observăm că **viața urbană s-a putut păstra mai mult timp în special pe litoral**. Carevec și-a datorat supraviețuirea mai lungă amplasării sale într-o zonă mai înaltă. Majoritatea orașelor și fortificațiilor s-au ruralizat însă în ultimele două decenii ale secolului al VI-lea. Acest fenomen de discontinuitate este contemporan cu cel care a fost constatat în cazul circulației monetare. Este firesc, deoarece modificările survenite în tendințele circulației monetare au fost legate de declinul economiei urbane, nu numai de conjunctura creată de invazii.

---

[5] În 593 a luat sfârșit nivelul IV B, în urma unui atac slav (vezi capitolul I, p. 21).

[6] **Diaconu 1980**: 123-130.

SUBCAPITOLUL 2
Ruralizarea

Ruralizarea este un proces care poate fi constatat în mai multe perioade și arii geografice. El reprezintă toate acele situații în care declinul economiei, autorității statale și al civilizației de tip urban a provocat o mutație (treptată sau bruscă) a civilizației în diverse teritorii ale Imperiului Roman. În secolele IV-VII, acest proces de ruralizare a cuprins treptat provincie după provincie, pe măsură ce acestea ieșeau din componența Imperiului. Ruralizarea s-a petrecut și în Dacia secolului al IV-lea[1], și în Britannia secolului al V-lea, precum și în provinciile de care ne ocupăm, începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea. Uneori, declinul urban a fost parțial (orașele au supraviețuit ca spații fortificate și ca sedii episcopale), dar, în cele mai multe cazuri, a existat un *hiatus* între orașele romane și cele medievale, care au fost reîntemeiate pe aceleași amplasamente. La Dunărea de Jos, a doua situație a fost aproape generală. Excepțiile vor fi discutate în subcapitolul următor.

Dincolo de aspectele specifice pentru fiecare zonă, ruralizarea poate fi definită prin următoarele trăsături:

- decădere economică și reducere drastică a circulației monetare;
- abandonarea edificiilor publice și / sau transformarea lor în spații de locuire, depozitare, uneori chiar înmormântare;
- dispariția sau neglijarea tramei stradale;
- apariția unor locuințe de tip rural (inclusiv bordeie);
- refugierea unor locuitori din zona rurală în aria fostului oraș;
- mutarea în *intramuros* a atelierelor meșteșugărești care anterior erau amplasate în afara cetății;
- adaptarea sistemului defensiv la noua situație (de exemplu, prin blocarea unor porți);
- degradarea generală a nivelului de civilizație și ștergerea deosebirilor dintre fostele orașe și sate.

Pe scurt, după o expresie introdusă de arheologia britanică, se trece de la viața orășenească la "viața în oraș"[2].

În Britannia sau în Dacia postromană s-a putut observa că ruralizarea a avut și o a doua etapă: abandonarea vetrei fostului oraș și deplasarea populației în zona limitrofă, unde s-au format roiuri de mici așezări rurale. Foarte probabil, la fel s-a desfășurat ruralizarea și în provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia, în secolul al VII-lea[3].

---

[1] Vezi, în special, **E. Chirilă, N. Gudea**, "Acta Musei Porolissensis", 6, 1982: 123-154.

[2] Vezi **D. A. Brooks**, "Oxford Journal of Archaeology", 5, 1986, 1: 79.

[3] Am discutat mai pe larg despre procesul de ruralizare în **Madgearu 1994**: 484-485.

În acest subcapitol ne preocupă numai trecerea la modul de viață ruralizat în interiorul fostelor orașe, rămânând ca despre deplasările de populație să vorbim, dintr-o anumită perspectivă, în capitolul III. 5.

Procesul de ruralizare poate fi reconstituit pe baza cercetărilor efectuate în orașe precum Histria, Tropaeum, Halmyris, Ulmetum și altele. Pentru comparație, putem cita și câteva exemple din zonele învecinate. Astfel, la Justiniana Prima (Caričin Grad), încă de pe la mijlocul secolului al VI-lea au fost dezafectate clădiri monumentale, pe amplasamentul lor apărând ateliere meșteșugărești și locuințe sărăcăcioase. Populația din cetate s-a îndesit, din cauza refugiaților din împrejurimi[4]. Toate acestea au început chiar în partea finală a domniei împăratului (Justinian) care a năzuit să facă din acest oraș cea mai mare metropolă a Peninsulei Balcanice! La finele secolului la VI-lea, termele din *extramuros* de la Caričin Grad au fost transformate într-un spațiu de locuit, înconjurat cu un zid de apărare[5]. La Sirmium, deja din prima jumătate a secolului al VI-lea, o biserică și un cimitir din secolul al V-lea au fost acoperite de un mic cartier de bordeie și locuințe modeste[6]. Dacă aceasta era situația în două dintre cele mai mari orașe ale Peninsulei Balcanice, nu este de mirare că multe orașe și fortificații de la Dunărea de Jos au căpătat un aspect pronunțat rural la finele secolului al VI-lea. Acest aspect rural este reprezentat, bunăoară, de apariția, în interiorul orașului, a unor locuințe de tip bordei (semiîngropate)[7]. În faza de ruralizare se intensifică folosirea zidurilor legate cu pământ, rudimentare. Asemenea construcții au existat și în faza urbană, dar nu erau atât de frecvente.

Una dintre trăsăturile procesului de ruralizare a fost refugierea în orașe a populației din zona rurală învecinată, care a adus cu ea modul de viață care îi era specific. Pentru a putea fi adăpostit în *intramuros* acest surplus de oameni, a fost necesară suplimentarea spațiilor destinate locuirii, astfel că multe edificii și spații publice au căpătat această destinație. În unele cazuri, s-a mărit suprafața fortificată prin ridicarea unor valuri în afara incintei - precum la Histria în faza V (după 593)[8]. La Capidava, pentru a beneficia de apărare, așezarea civilă s-a mutat în spațiul fortificației mari, care la sfârșitul secolului al VI-lea nu mai avea funcționalitate militară[9]. Îndesirea locuirii a determinat și renunțarea la spațiul liber din spatele incintei, care a fost folosit pentru ridicarea de case adosate la zidul de incintă (la Tropaeum, Histria și în alte locuri)[10]. Foarte interesant este că acest lucru nu s-a întâmplat doar în cazul localităților mari, ci și în cel al unor mici fortificații, care inițial aveau doar destinație militară. Situația a fost semnalată la Hajdučka Vodenica (locuințe de lemn cu cuptoare de tip pietrar)[11] și la Slatinska Reka[12]. Atragem atenția asupra faptului că adosarea locuințelor la zidul de incintă este **o trăsătură caracteristică pentru habitatul medieval**, întâlnită în diverse așezări fortificate din Evul Mediu. Într-o fortificație cu funcționalitate strict militară, așa ceva nu era posibil.

În orașele ruralizate, vechea tramă stradală a fost desființată parțial, prin blocarea unor căi de acces, care au fost folosite pentru extinderea spațiului de locuit. De exemplu, la Tropaeum, o stradelă a fost blocată cu două ziduri paralele, creându-se astfel o încăpere lungă de 4,70 m[13]. În unele cazuri, s-a locuit chiar și în spațiile care anterior erau destinate apărării. Astfel, la

[4] **Popović 1975**: 500-501; **Popović 1982**: 563-564.
[5] **I. Popović**, în *Caričin Grad*, II: 297.
[6] **Popović 1982**: 550-552.
[7] La Histria, de exemplu. Vezi **Suceveanu 1982**: 92.
[8] **Petre 1981**: 561; **Suceveanu 1982**: 92; **Popović 1982**: 561.
[9] **Covacef 1988-1989**: 195.
[10] **Sâmpetru 1994**: 102.
[11] **Popović 1975**: 480.
[12] **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 382.
[13] **A. Barnea 1979**: 81, 88. Vezi și **Bogdan-Cătăniciu, Mărgineanu-Cârstoiu 1979**: 106-107.

Halmyris, poarta de vest a fost dezafectată după distrugerea suferită la sfârşitul nivelului 11 (care este de pus în legătură cu atacurile slave din intervalul 578-586). În spaţiul circular din spatele ei (care servea drept capcană) au fost amenajate trei vetre de foc şi o locuinţă, datate la sfârşitul secolului al VI-lea şi la începutul celui următor. O altă locuinţă cu vatră de foc s-a descoperit într-o încăpere din spatele unui bastion interior al porţii, încăpere care în vremea în care poarta funcţiona, avea probabil tot o destinaţie militară[14]. Dealtfel, în imediata apropiere s-a constatat că în nivelul 12 (datat, *grosso-modo,* în epoca lui Maurikios şi Phokas) s-a locuit peste incinta care fusese demantelată (în acel sector), tot la finele nivelului 11[15]. O situaţie similară a fost observată la Tropaeum. Poarta de vest, care avea o importanţă majoră, nu a mai fost refăcută după distrugerea din 586, ci a fost transformată în locuinţă, prin construirea a două ziduri de blocare[16]. De asemenea, la Ulmetum, intrările porţii de nord-vest au fost blocate, amenajându-se astfel o locuinţă. În acest spaţiu s-au descoperit o vatră de foc, ceramică, fragmente de fier şi de sticlă, cărbuni, oase de cal[17]. La Novae, încăperea turnului de nord al porţii de vest a fost transformată în locuinţă, după distrugerea suferită în jurul anului 602, când poarta a fost dezafectată[18]. Blocarea acestor porţi arată că nu se mai putea vorbi de viaţă urbană şi de o activitate edilitară. Situaţia nu denotă doar pauperizarea, ci şi abandonarea unui anumit mod de viaţă, cel urban.

De asemenea, după cum am văzut în capitolul II. 3, unele biserici au fost abandonate şi transformate în spaţii pentru locuit (la Tomis[19], Callatis[20], Argamum[21], Nicopolis ad Istrum[22]).

Nu totdeauna ruralizarea a condus la o îndesire a populaţiei în fostele oraşe. În unele cazuri (Histria[23], Halmyris[24], Sacidava[25]), ultimul nivel este caracterizat de numărul foarte mic de locuinţe şi de rarefierea spaţiului locuit, care nu mai ocupa decât o mică parte din aria vechii aşezări. Habitatul căpăta astfel aspectul tipic pentru un sat. Această situaţie poate fi rezultatul declanşării celei de-a doua etape a ruralizării - deplasarea locuitorilor în împrejurimi şi constituirea unor noi aşezări ruale, pe alte vetre.

Evoluţia de la fortificaţiile cu rol militar la aşezările ruralizate s-a desfăşurat şi în cazul fortificaţiilor mici (*burgi, castella*), care erau foarte numeroase în secolul al VI-lea şi care aveau un rol important în apărarea provinciilor. Cercetările arheologice efectuate până în prezent (destul de puţine însă, în acest tip de fortificaţii) au arătat că, adeseori, ultima fază a existenţei acestor *castella* a avut un caracter civil şi ruralizat. În provincia Scythia, este cunoscut cazul fortificaţiei de la Ovidiu, de lângă Constanţa (un *castellum* de 69 × 53 m.), care a suferit o distrugere datată *post quem* cu o monedă din 540/ 541. (Este posibil ca distrugerea să fi fost provocată de atacul kutrigur din 559). După aceea, a urmat un nivel de locuire cu caracter civil, care a continuat până în secolul al VII-lea[26].

---

[14] Cercetări personale, 1994, 1995.
[15] **Zahariade 1987**: 104.
[16] **Papuc 1977**: 358.
[17] **Pârvan 1914**: 293.
[18] **Parnicki-Pudelko 1990**: 34-35.
[19] **Cîrjan 1971**: 339-346.
[20] **Theodorescu 1963**: 278, 280-281.
[21] **Coja 1972**: 38.
[22] **Poulter 1988**: 86.
[23] **I. Barnea 1968**: 474.
[24] **Zahariade 1987**: 104.
[25] **Scorpan 1980**: 129.
[26] **M. Bucovală, G. Papuc**, "Pontica", 14, 1981: 211-216; **Idem**, MCA, 15, 1983: 353-354; **Idem**, MCA, 17, 1993 (partea II): 273-276.

Situaţia de la Nova Černa este şi mai interesantă. Fortificaţia de acolo a fost distrusă cândva în secolul al VI-lea, la o dată care nu poate fi precizată. Îndată după distrugere, aşezarea civilă din *extramuros* s-a extins şi asupra ariei fostei fortificaţii[27].

Studierea unui grup mai mare de *castella* din zona Porţilor de Fier (Boljetin, Hajdučka Vodenica, Smorna etc.) a condus la concluzia că, în secolul al VI-lea, acestea nu erau simple cazărmi. În ciuda dimensiunilor mici (sub o jumătate de hectar), ele adăposteau şi construcţii civile, inclusiv bazilici. În aceste *castella* se locuia permanent, ele fiind, după cum observa Vladislav Popović, "veritabile sate fortificate"[28].

Cercetările arheologice demonstrează, aşadar, că în ultimele două decenii ale secolului al VI-lea a început dispariţia civilizaţiei de tip urban la Dunărea de Jos. Procesul s-a desăvârşit în primele două decenii ale secolului următor. Ruralizarea a fost una dintre cele mai importante forme de discontinuitate culturală. Ea s-a corelat cu declinul producţiei materiale şi cu cel al circulaţiei monetare şi a avut ca ultim efect **estomparea deosebirilor dintre teritoriul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia, şi cel nord- dunărean**.

---

[27] **Milčev, Angelova 1971:** 113.

[28] **Popović 1975:** 478-482.

SUBCAPITOLUL 3
Supraviețuirea izolată a unor orașe în secolele VII-VIII

După catastrofa din al doilea deceniu al secolului al VII-lea, foarte puține dintre orașele din provinciile dunărene au reușit să-și continue existența până în epoca revenirii Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos. De fapt, este vorba numai de Odessos, Durostorum și, eventual, de Bononia.

Deși datele arheologice sunt, deocamdată, sumare, se poate afirma cu certitudine că orașul Durostorum a supraviețuit în intervalul secolelor VII-VIII. Este adevărat că atacurile avaro-slave au provocat cel puțin o distrugere a sa (eventual în 586). Refugierea la Odessos a episcopului Dulcissimus de Durostorum (cândva la finele secolului al VI-lea ori la începutul celui de-al VII-lea)[1] indică o asemenea distrugere, sau, măcar, o stare de gravă insecuritate. Oricare ar fi adevărul, refacerea orașului Durostorum este sigură. Până în 680, este posibil chiar ca el să fi rămas sub controlul Imperiului Bizantin, a cărui flotă continua să supravegheze Dunărea de Jos. Doar așa se poate explica descoperirea unui sigiliu al împăratului Constantin IV, datat aproximativ în 679-680[2]. Invazia protobulgarilor a provocat distrugeri la Durostorum. S-a descoperit o bazilică incendiată, a cărei devastare poate fi datată cu ajutorul monedelor de la Constantin IV găsite *in situ*[3]. După 680, orașul a devenit unul dintre cele mai importante centre ale statului bulgar. În secolul al X-lea, el reapare în izvoarele scrise, cu numele *Dristra*[4].

În cazul orașului pontic Odessos, supraviețuirea sa este indiscutabilă. Incinta sa a rezistat în toată perioada medievală, iar orașul ca atare a rămas un însemnat port, păstrat de Imperiul Bizantin până la sfârșitul secolului al VIII-lea. Se știe, de exemplu, că împăratul Constantin V l-a folosit ca escală cu prilejul expedițiilor navale împotriva Bulgariei. Numele de *Varna*, de origine slavă, a aparținut inițial doar așezării slave formate în apropierea orașului bizantin[5].

Pentru Bononia, nu cunoaștem cercetări arheologice referitoare la secolele VII-VIII. Pe baza supraviețuirii numelui său antic (devenit *Bdinu* - vezi capitolul II. 4), s-a presupus că el a continuat să existe și în evul mediu, fără întrerupere[6]. Hans Ditten a emis ipoteza că la Conciliul de la Lateran (649) ar fi participat un episcop din Bononia (Vidin), pe nume Luminosus[7].

---

[1] **I. Barnea 1968**: 460.
[2] **I. Barnea 1981**: 625-628.
[3] **Angelova, Penčev 1989**: 38-43.
[4] Pentru supraviețuirea orașului Durostorum, vezi: **I. Barnea 1968**: 444; **Velkov 1977**: 100; **Petre 1981**: 559; **Howard-Johnston 1983**: 248; **Gjuzelev 1986**: 22.
[5] Vezi **V. Velkov**, în *Akten des XI Internationaler Byzantinistenkongress*, München, 1960: 655-659; **Vaklinov 1973**: 209-210; **Angelov 1980**: 68, 73.
[6] **Velkov 1977**: 88; **Angelov 1980**: 69; **Gjuzelev 1986**: 22.
[7] **Ditten 1978**: 117, nota 6.

Examinarea listei semnatarilor ne arată însă că mai toţi participanţii erau din Italia şi Gallia, astfel că Luminosus era, cel mai probabil, episcopul din oraşul italian Bononia (azi, Bologna)[8].

Despre Nicopolis ad Istrum s-a afirmat că a supravieţuit după mijlocul secolului al VII-lea, pe considerentul că numele său a fost moştenit de cel medieval *Nikjup*[9], dar ipoteza nu este confirmată de cercetările arheologice. În primul rând, precizăm că nu poate fi luat în discuţie vechiul oraş Nicopolis ad Istrum, care a fost distrus în secolul al V-lea, ci doar marea aşezare fortificată de la Carevec, situată la sud de fostul oraş roman (lângă Veliko Tărnovo). La Carevec a fost transferat şi sediul episcopiei de Nicopolis ad Istrum, în secolul al VI-lea. În cetatea de la Carevec a fost identificat un nivel de locuire din secolul al VII-lea, datat cu monede de la Heraklios (se afirmă că "din prima jumătate a secolului al VII-lea", ceea ce este de verificat). Acest nivel a luat sfârşit printr-un incendiu general, după care oraşul nu a mai fost refăcut[10]. Deci, Nicopolis ad Istrum (respectiv, Carevec) nu poate fi inclus printre oraşele care au supravieţuit în secolele VII-VIII.

În imediata apropiere a teritoriului de care ne ocupăm, au mai supravieţuit oraşele Messembria şi Serdica (poate şi Singidunum, care a primit noul nume, *Belgrad*, în secolul al IX-lea). Nu este exclusă menţinerea vieţii urbane (în forme, evident, decăzute) şi în alte oraşe de pe litoral, precum Tomis sau Callatis, dar cercetările arheologice nu au adus până acum nici o probă în această privinţă.

În legătură cu soarta Tomisului în această perioadă întunecată, există unele date oferite de izvoarele literare. Două pasaje din cronicile lui Nikephor şi Theophanes Confessor au fost invocate în sprijinul ipotezei supravieţuirii oraşului Tomis - ca aşezare ruralizată - de către Ion Barnea[11] şi Emilian Popescu[12]. În ambele texte este relatată fuga împăratului Justinian II din locul său de exil, de la Chersones (în 704). Ambii cronicari afirmă că, de la Phanagoria (Taman), Justinian II s-a îndreptat către Tomis (εἰς Τόμιν καλούμενου, *παραθαλάσσιον χωρίον κατῆλθε*)[13]. S-a considerat că acest "sat" (χωρίον) ar fi Tomisul dobrogean. În realitate, din descrierea itinerariului reiese că Justinian II se afla tot în Crimeea, deoarece, mai departe, Nikephoros afirmă că Justinian II a ajuns la Symbolon (Balaklava), iar apoi la Necropile. De acolo, el a plecat către gurile Dunării[14]. Nici măcar nu este vorba de o altă localitate denumită Tomis. După cum a arătat recent V. Tăpkova-Zaimova, în manuscrisul *Vaticanus* 154/ XII b al cronicii lui Theophanes nici nu apare numele de localitate, ci sintagma εἰς στόμιν, adică "în strâmtoare". Forma consemnată în ediţii este, deci, o coruptelă[15].

Există însă alte mărturii care demonstrează că numele Tomisului era încă viu în memoria colectivă, în secolele IX-X. Nu ne referim la menţionarea episcopiei de Tomis în listele de episcopate întocmite în secolele VII-IX[16], căci aceasta este un anacronism rezultat din copierea mecanică a unor liste mai vechi. Izvoarele sigure - actele conciliilor - nu atestă episcopia de Tomis în secolele VII-X. Avem în vedere, în schimb, un text aparţinând călugărului german Walafrid Strabo (secolul al IX-lea), care îi numea "tomitani" pe unii dintre locuitorii Dobrogei

[8] **Mansi 1901**: vol. X, col. 867/868, 1167/1168.
[9] **Beševliev 1966**: 214-215; **Schramm 1981**: 305-306.
[10] **Vaklinov 1973**: 199; **Poulter 1983**: 97; **Pissarev 1990**: 875-879.
[11] **I. Barnea 1971**: 9; **I. Barnea 1991**: 278-279.
[12] **Popescu 1994**: 282.
[13] **Theoph.**: I, 373 (a. 6196) (FHDR II: 621); **Nik.**: 41(FHDR II: 627).
[14] După cum arată şi **Mănucu-Adameşteanu 1991**: 300. Vezi şi nota 17 în FHDR II: 621.
[15] **P. Diaconu**, "Istros", 7, 1994: 353-354.
[16] **Darrouzès 1981**: 205, 217, 242, 250, 265; FHDR II: 639.
[17] FHDR II: 641. Vezi **Diaconu, Năsturel 1969**: 448-450.

("sciți"), care erau de origine gotică (ei mai păstrau limba gotă în liturghie)[17]. De asemenea, recent a fost semnalată existența a doi mitropoliți de Tomis în secolul al XI-lea[18]. Titulatura lor exprimă reluarea unei tradiții, dar nu poate fi interpretată ca "un indiciu al continuității așezării și al păstrării caracterului ei urban chiar în perioada de decădere din cursul sec. VII-X" - așa cum apreciază Ion Barnea. Ca și mărturia lui Walafrid Strabo, titlul purtat de cei doi mitropoliți atestă doar supraviețuirea amintirii numelui orașului în mediile intelectuale, nu și existența fără întrerupere a localității.

Cercetările arheologice efectuate la Constanța nu au reușit, până în prezent, să surprindă urmele unei locuiri ulterioare primelor două decenii ale secolului al VII-lea, cu excepția unei așezări din secolul al IX-lea[19]. Edificiul cu mozaic a fost distrus în jurul anului 614[20]; este posibil ca întregul oraş să fi fost practic distrus cu acea ocazie. Nu există vreo probă în sprijinul afirmației lui Gheorghe Mănucu-Adameșteanu[21], că Tomisul a fost distrus pe la 680. Singurele mărturii ulterioare anului 614 sunt monedele prezentate în subcapitolul II. 2, care nu presupun în mod obligatoriu o așezare de tip urban. Indirect, se poate admite supraviețuirea portului Tomis, care era necesar ca escală pentru flota bizantină care a fost în repetate rânduri prezentă pe Dunăre, în secolele VII-VIII. Noua așezare cu caracter protourban, Constantia, ar fi apărut pe la mijlocul secolului al X-lea[22].

După destrămarea *limes*-ului au continuat să existe doar orașele Durostorum, Odessos, și poate Bononia. Vechiul Tomis a supraviețuit cel mult ca o așezare rurală. Au rezistat doar orașe situate pe Dunăre sau pe litoral. Comunicațiile terestre erau atât de nesigure, încât contactele economice indispensabile pentru viața urbană nu se mai puteau menține decât pe calea apei. După constituirea statului bulgar, Durostorum și Bononia au devenit orașe bulgărești, iar Odessos a mai rămas încă un secol sub autoritate bizantină.

---

[18] **I. Barnea 1991**: 280-281.

[19] **Mănucu-Adameșteanu 1991**: 302.

[20] **Sâmpetru 1971**: 224-225, 230-231.

SUBCAPITOLUL 4
Așezările și cimitirele de la Dunărea de Jos din secolele VII-VIII

A. Cultura Ciurel

De pe la sfârșitul secolului al V-lea, pe teritoriul Munteniei s-a răspândit o cultură caracterizată de folosirea ceramicii lucrate la roata rapidă, de tradiție romană provincială. Această ceramică era lucrată în ateliere locale, de către meșteri specializați[1]. O parte din ceramică era lucrată cu mâna, aceasta fiind de tradiție dacică. Această cultură a fost denumită "Ipotești-Cândești-Ciurel", după numele a trei așezări care au slujit la identificarea ei. În ceea ce ne privește, urmându-l pe Petre Diaconu, preferăm să folosim denumirea de "cultura Ciurel" (vezi Introducerea, p. 2). Cultura Ciurel are analogii în Moldova (cultura Costișa-Botoșana) și Transilvania (cultura Bratei), dar teritoriul propriu-zis de răspândire al ei este Muntenia. Nu se cunoaște nici o descoperire tipică pentru această cultură, la vest de Olt. Așezările sunt concentrate în câteva grupuri: în zona Subcarpaților de Curbură, pe teritoriul și în preajma Bucureștilor, în Câmpia Burdea[2]. Cele mai importante așezări s-au descoperit la: București-Ciurel, București-str. Soldat Ghivan, Budureasca (jud. Prahova), Dulceanca (jud. Teleorman), Șirna (jud. Prahova), Băleni (jud. Dâmbovița), Radovanu (jud. Călărași). Așezările cuprindeau, de obicei, 20-30 de locuințe semiîngropate. De fapt, au fost distinse două aspecte regionale, care ar putea fi considerate chiar două culturi diferite: Ciurel și Cândești[3]. Aspectul Ciurel este întâlnit în centrul Munteniei. În așezările aspectului Ciurel, locuințele au cuptorul scobit în pământ, iar ceramica este aproape în exclusivitate făcută din pastă cu nisip. Aspectul Cândești (din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei) este caracterizat de locuințele cu cuptor de tip pietrar și de ceramica făcută din pastă cu cioburi pisate. Mai poate fi definit și un al treilea aspect, Ipotești, specific pentru vestul Munteniei[4].

Ritualul funerar al purtătorilor culturii Ciurel este foarte puțin cunoscut, deoarece cercetările arheologice - deși intense - nu au condus la descoperirea decât a foarte puține morminte care să poată fi atribuite acestei culturi. În aria așezării Dulceanca IV (din secolul al VI-lea) au apărut două morminte de incinerație de copii, aflate lângă o locuință[5]. Necropola de incinerație de la Sărata Monteoru este doar influențată de cultura Ciurel (vezi mai jos). Nu avem garanția că mormintele de înhumație de la Ceptura, jud. Prahova și Pruneni, jud. Buzău (se pare, orientate V-E)[6], datate în secolele VI-VII[7] au aparținut purtătorilor culturii Ciurel, deși este foarte probabil să fie așa. Mai

[1] **Dolinescu-Ferche 1984**: 137.

[2] Vezi harta din **Dolinescu-Ferche 1984**: 123, fig. 1.

[3] **Diaconu 1993**: 299.

[4] **Teodorescu 1964**: 498; **Comșa 1973 a**: 202-207; **Comșa 1975 a**: 172; **Comșa 1987**: 226.

[5] **Dolinescu-Ferche 1992**: 133-134.

[6] **Teodorescu 1971 a**: 112; **Teodorescu 1971 b**: 1043; **Comșa 1973 a**: 210; **Fiedler 1992**: 88.

[7] Fibula digitată din inventar de la Pruneni este, probabil, din secolul al VI-lea, fiind de tip B V, iar cercelul de

să fie așa. Mai există un mormânt descoperit în aria aspectului cultural Cândești, la Coroteni, jud. Vrancea[8]. Acesta se afla lângă vatra de foc (pietrar) a unei locuințe din secolul VI-VII. Scheletul (orientat V-E) se găsea deasupra unei gropi cilindrice (adâncă de doi metri). Sub bazinul scheletului s-a descoperit un vas lucrat cu mâna, iar în pământul de umplutură au apărut fragmente ceramice din secolele VI-VII. Situația stratigrafică îngăduie datarea mormântului în secolele VI-VII, deoarece nu s-a constatat nici o intervenție ulterioară. Nu știm însă ce căuta mormântul în locuință. Din desen și din informațiile autorului cercetărilor nu rezultă adâncimea scheletului față de nivelul de călcare al locuinței. În orice caz, se poate presupune că peste groapa existentă (datată larg în secolele VI-VII) a fost suprapus mormântul, iar ulterior, tot în secolele VI-VII, a fost făcută locuința.

Cultura Ciurel a fost, după cum spuneam, caracterizată de folosirea ceramicii lucrate la roata rapidă - o ceramică de sorginte romano-bizantină, care copiază (și simplifică) formele vaselor de uz curent din provinciile dunărene. Această ceramică era produsă în așezările culturii Ciurel și a fost descoperită în toate siturile culturii. S-a constatat diminuarea ei după mijlocul secolului al VI-lea. Calitatea ceramicii s-a degradat pe la sfârșitul secolului al VI-lea, concomitent cu creșterea ponderii categoriilor de calitate inferioară (ceramica lucrată cu mâna și cu roata înceată)[9]. Ceea ce ne interesează în acest subcapitol nu este tipologia ceramicii lucrate la roata rapidă[10], ci faptul că această ceramică atestă o viață economică și un standard de viață mai ridicate decât cele ale teritoriilor barbare mai îndepărtate de Dunăre (Moldova, de exemplu). Ceramica lucrată la roata rapidă era produsă în ateliere specializate, care satisfăceau nevoile unui mare număr de oameni - ceea ce presupune existența unui comerț cu ceramică[11].

Purtătorii culturii Ciurel cunoșteau reducerea minereului de fier (existând chiar așezări specializate, precum cea de la Șirna[12]), iar în mai multe așezări s-au depistat ateliere de prelucrare a podoabelor de metal prețios ori de bronz[13]. S-au descoperit și numeroase importuri romano-bizantine[14], inclusiv monede. În general, pe teritoriul Munteniei, circulația monetară a fost intensă în timpul dezvoltării acestei culturi, în special în primele două treimi ale secolului al VI-lea (vezi subcapitolul II. 2). Toate acestea presupun existența unor schimburi economice destul de active. De producția meșteșugărească a acestor așezări aveau nevoie, în primul rând, stăpânii (avarii și slavii). Fierul și armele care puteau fi prelucrate din acest fier erau cu atât mai necesare, cu cât Imperiul Romano-Bizantin interzicea exportul fierului brut și al armelor în teritoriul barbar. De asemenea, atelierele locale satisfăceau parțial cererea de piese vestimentare, obiecte de prestigiu și de cult (fibule, cercei, cruciulițe etc.).

După cum s-a mai afirmat[15], cultura Ciurel reprezintă o prelungire în *Barbaricum* a culturii romano-bizantine de la Dunărea de Jos, în forme mai rudimentare. În ciuda modestiei așezărilor, avem de a face cu o populație nu doar sedentară, ci și purtătoare a unui mod de viață mai apropiat de cel al lumii rurale din provinciile dunărene, decât de cel al slavilor care-și începeau instalarea în Europa de Sud-Est. De fapt, soarta acestei culturi a fost legată tocmai de urmările invaziilor slavilor, adică de pătrunderea acestora în aria culturii și în regiunile învecinate (vezi capitolul V). Într-o primă fază, declanșată imediat după mijlocul secolului al VI-lea, în așezările culturii Ciurel

la Ceptura se datează în secolul al VII-lea.

[8] **Bobi 1981**: 112.

[9] **Comșa 1968 a**: 358; **Zaharia 1971**: 279; **Dolinescu-Ferche 1984**: 130, 133, 135.

[10] Vezi **Teodorescu 1964**: 489-495.

[11] **Dolinescu-Ferche 1984**: 137.

[12] **Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclăman**, SCIVA, 32, 1981, 2: 227-229. Vezi și **Teodor 1996**:16-17.

[13] Vezi, în special, **Teodorescu 1972**: 73-97.

[14] **Dolinescu-Ferche 1984**: 137, 141-142.

[15] **Teodorescu 1964**: 498.

au pătruns locuitori slavi. Aceştia locuiau, de obicei, în cadrul aşezărilor autohtone, pe la periferia acestora. Prezenţa lor este atestată în special de ceramica lucrată cu mâna, de tip Korceak[16].

Infiltrarea acestor prime elemente slave nu a schimbat prea mult înfăţişarea aşezărilor de tip Ciurel. Nu ele sunt răspunzătoare de sfârşitul culturii, căci alogenii respectivi formau o minoritate - sau, în orice caz, o populaţie nu foarte numeroasă, care era instalată pe lângă aşezările autohtone. Existau, evident, şi comunităţi slave de sine stătătoare şi războinice, stabilite în unele regiuni ale Munteniei, de felul celor pomenite de Theophylact Simocatta ori de Menander Protector. Sunt *Sclaviniile*, de care ne vom ocupa, în mod special, în capitolul IV. 5. Nu avem însă nici un indiciu că aceste grupuri slave ar fi provocat distrugeri catastrofale în aşezările culturii Ciurel. Vedem, dimpotrivă, că aşezările culturii Ciurel, care au fost cercetate cu mai multă atenţie, au supravieţuit fără probleme pe parcursul secolului al VI-lea. Circulaţia monetară a continuat, la un nivel relativ neschimbat, până în ultimul deceniu al secolului al VI-lea.

Numeroasele importuri romano-bizantine şi mai ales marea cantitate de ceramică lucrată la roata rapidă deosebesc profund cultura Ciurel de cultura materială a slavilor din secolele VI-VII. În cadrul culturii Ciurel, vestigiile slave (ceramica de tip Korceak şi Penkovka) există, dar sunt puţine. De aceea, cultura Ciurel a fost atribuită populaţiei romanice, descendentă a dacilor liberi din Muntenia, a căror romanizare a început în secolele II-III[17]. Cu toate acestea, unii arheologi consideră slavă cultura Ciurel[18]. Poate că definiţia cea mai potrivită a dat-o Vladislav Popović: o civilizaţie intermediară, mixtă, care îmbină elemente romanice (inclusiv dacice romanizate) şi slave, evoluată într-o zonă-tampon între Imperiu şi spaţiul nordic populat de slavi[19].

Unii cercetători consideră că această cultură se încheie pela 602[20], alţii o prelungesc până la 680[21], dar s-a exprimat şi ipoteza că unele aşezări ar fi supravieţuit şi după 680[22]. În privinţa pretinsei catastrofe a anului 602, am arătat în primul capitol cât este de greşită această teorie. *Limes*-ul a fost abandonat în mai multe etape, pe care le vom arăta în capitolul IV. 1. Perioada cea mai dificilă a fost cea a anilor 614-619. De aceea, considerăm că şi în Muntenia este mai probabil **un moment de discontinuitate prin deceniile 2-3 ale secolului al VII-lea**.

Pe baza ceramicii şi a altor obiecte descoperite, Victor Teodorescu a alcătuit o periodizare a culturii în patru faze:

1- ultima treime a secolului al V-lea şi începutul secolului al VI-lea;
2- prima jumătate a secolului al VI-lea;
3- a doua jumătate a secolului al VI-lea şi primele decenii ale secolului al VII-lea;
4- secolul al VII-lea, dar nu până la sfârşitul său[23].

Datarea culturii încă din a doua jumătate a secolului al V-lea este asigurată de o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt din această perioadă, din aşezarea de la Târgşor[24]. Descoperirile mai recente de la Cireşanu (jud. Prahova) confirmă existenţa în Muntenia, în secolul al V-lea, a unui orizont arheologic de factură romanică, din care a luat naştere cultura Ciurel[25].

---

[16] **Teodorescu 1971 b**: 1043; **Comşa 1973 a**: 206-207; **Muscă 1980**: 427-428.
[17] **Nestor 1964**: 396-398; **Teodorescu 1971 a**: 104-130; **Bârzu 1980**: 79, 84; **Dolinescu-Ferche 1984**: 117-147.
[18] **Werner 1971**: 244; **Sorlin 1981**: 230; **Pohl 1988**: 121; **Fiedler 1992**: 78, 87-88.
[19] **Popović 1978**: 604, 606.
[20] **Diaconu 1979**: 167.
[21] **Comşa 1973 a**: 219; **Comşa 1975 a**: 174; **Comşa 1987**: 224; **Popović 1978**: 606.
[22] **Dimitrov 1985**: 120, 131. Vezi şi **Comşa 1968 a**: 356.
[23] **Teodorescu 1964**: 488, 496.
[24] **Teodorescu 1971 b**: 1043. Pentru fibulă, vezi **R. Harhoiu**, "Dacia, N.S.", 34, 1990: 179, Abb. 3/55, cu încadrarea cronologică.
[25] **V. Teodorescu, D. Lichiardopol, M. Peneş, V. Sandu**, MCA XVII, 1993, 2: 389-416.

Datarea culturii Ciurel poate fi făcută, într-o anumită măsură, pe baza obiectelor de metal descoperite în așezările ei. Fibule digitate s-au descoperit la: Băleni, București-Băneasa, București-Dămăroaia, București-str.Soldat Ghivan, București-Tei, Budureasca, Dulceanca. Exemplarele de la Dulceanca, București-Băneasa și str. Soldat Ghivan fac parte din tipul B III, cele de la Băleni și București-Dămăroaia din tipul B IV, iar celelalte două din tipul B V. Toate cele trei tipuri aparțin secolului al VI-lea, fără posibilitatea de a putea fi prelungită datarea lor și în secolul al VII-lea (vezi p.61-62). Așadar, nici una dintre fibulele digitate descoperite în contexte care aparțin cu certitudine culturii Ciurel nu se poate data în secolul al VII-lea. Putem conchide că, măcar deocamdată, nu se cunosc fibule digitate descoperite în mediul culturii Ciurel, care să poată fi datate în cursul celei de-a patra sale faze (dacă urmăm cronologia lui Victor Teodorescu). Această constatare poate fi înțeleasă ca un indiciu al modificării modei și / sau a standardului de viață al purtătorilor acestei culturi, dar, la fel de bine, poate fi considerată un reper de ordin cronologic. De asemenea, mai observăm că în așezările culturii Ciurel nu s-au descoperit nici catarame încadrate în tipurile Sucidava, Salona-Histria, Syracusa, Corinth, Pápa, Boly-Želovce. Acestea apar însă în mormintele de incinerație din secolul al VII-lea, de la Balta Verde și Sărata Monteoru (vezi p. 42-45), precum și în așezările contemporane din Moldova, de la Botoșana și Dodești[26] (ambele, datate în faza târzie, în care predomină ceramica slavă). Desigur, cataramele se descoperă, de obicei, nu în așezări, ci mai ales în morminte. Totuși, nu putem ignora absența acestor piese în mediul culturii Ciurel. La rândul lor, cerceii descoperiți în situri ale acestei culturi se datează exclusiv în secolul al VI-lea (tiparele de la Budureasca[27]). Tiparul de la Budureasca era folosit pentru producerea unor cercei cu pandantiv inelar ajurat, care sunt un prototip al cerceilor cu pandantiv stelat ajurat. În cadrul așezărilor de tip Ciurel nu au apărut variantele mai târzii ale cerceilor stelați, databile exclusiv în secolele VII-VIII (cei cu buton emisferic) - vezi p.46-47. Doar la extremitatea vestică a ariei acestei culturi (de fapt, în zona aspectului Ipotești) s-a descoperit un asemenea cercel la Priseaca, jud. Olt[28], dar nu într-o așezare, ci într-un tezaur de meșteșugar itinerant, ascuns pe la 680. În schimb, ca și în cazul fibulelor digitate, cerceii stelați mai târzii apar în Oltenia (la Răcari, Coșoveni și Maglavit).

Unele așezări au luat sfârșit mai repede decât altele; în speță, este vorba de dăinuirea mai lungă, în cursul secolului al VII-lea, a unor așezări situate în zonele mai ferite de invazii din regiunea Subcarpaților de Curbură. La câmpie, grupurile de așezări din zona Bucureștilor sau din Câmpia Burdea nu conțin materiale databile sigur după începutul secolului al VII-lea[29]. Faza IV a culturii pare să fie specifică doar unei arii foarte restrânse din nord-estul Munteniei. În rest, **după primele decenii ale secolului al VII-lea, așezările culturii dispar**. Oricum, cultura s-a degradat pe la sfârșitul secolului al VI-lea, când vremurile erau deja neprielnice. Așezările de la câmpie care existau în secolul al VI-lea au dispărut, ori au intrat într-o decădere accentuată. Acesta a fost efectul invaziilor slave din primii ani ai domniei lui Heraklios. Dealtfel, și în provinciile sud-dunărene, locuirea în fostele orașe poate fi documentată în chip sigur doar până în vremea lui Heraklios.

Discontinuitatea în mediul culturii Ciurel nu trebuie absolutizată. Mai întâi, nu este posibilă (deocamdată) o departajare între ceramica imediat anterioară și cea posterioară deceniilor 3- 4 ale secolului al VII-lea, astfel că nu știm în ce măsură așezările și-au continuat existența. Ne referim aici la așezările de câmpie, de felul celor din zona Bucureștilor, ori al celor de la Dulceanca sau

---

[26] **Teodor 1978**: 22, fig. 12/ 2-3. Catarama de la Botoșana este de tip Syracusa, iar cea de la Dodești este triunghiulară (tip Corinth), similară cu cea de la Beroe.

[27] **Florescu, Miclea 1980**: 212, nr. 821-822.

[28] **Butoi 1968**: 101-102.

[29] **Dolinescu-Ferche 1974**: 117; **Dolinescu-Ferche 1979 a**: 220.

Vedea. În al doilea rând, dispariţia aşezărilor poate fi explicată şi prin mutarea lor în locuri mai ferite. Un asemenea fenomen s-a petrecut, desigur, mai întâi în deceniile 9-10 ale secolului al VI-lea (în timpul războaielor bizantino-avaro-slave). Astfel, aşezarea de la Radovanu, situată în imediata apropiere a unei zone de baltă, a apărut pe la sfârşitul secolului al VI-lea şi a supravieţuit în secolul al VII-lea[30]. Materialul descoperit acolo este destul de diferit de cel obişnuit în aşezările de tip Ciurel. În asociere cu ceramica lucrată la roata rapidă şi cu ceramica lucrată cu mâna, apare şi o ceramică lucrată la roata înceată, care, prin decor, se înrudeşte cu vasul în care a fost depozitat tezaurul de la Priseaca. Ceramica lucrată la roata înceată apare la Budureasca în faza III (în ultimele decenii ale secolului al VI-lea) şi devine predominantă în faza IV (deci, după primele 2-3 decenii ale secolului al VII-lea)[31]. S-a afirmat că această ceramică lucrată la roata înceată ar fi fost adusă de către slavi, din regiunea Dunării mijlocii[32], dar, după cum am văzut în capitolul II. 1. A, ea a apărut şi în mediul romano-bizantin târziu de la Dunărea de Jos. Ea a înlocuit ceramica lucrată la roata rapidă, pe la începutul secolului al VII-lea, în majoritatea aşezărilor, acest fenomen fiind legat de degradarea modului de viaţă. Deci, acele aşezări ale culturii Ciurel care conţin şi ceramică lucrată la roată înceată pot fi datate şi în secolul al VII-lea. Întrebarea este: până când anume ? Adevărul este că nimic nu dovedeşte menţinerea lor până la 680. Nu cunoaştem vreo descoperire din aşezările acestei culturi, care să poată fi datată numai şi numai între circa 630 şi 680.

Sfârşitul aşezărilor de tip Ciurel poate fi foarte bine pus în legătură cu marile invazii slave din primii ani ai domniei lui Heraklios. Nu este dovedită supravieţuirea acestor aşezări până în momentul invaziei protobulgare la sudul Dunării. Venirea protobulgarilor lui Asparuh nu putea să provoace devastări pe o scară largă, fiindcă aceşti migratori erau mult mai puţini în comparaţie cu slavii care au năvălit anterior, în mai multe rânduri, şi pentru că ei au staţionat într-un spaţiu restrâns din extremitatea sudică a Moldovei. Este adevărat că o serie de tezaure (Piua Petrii, Galaţi, Priseaca, Drăgăşani şi Vârtop) au fost îngropate pe la 680, dar ele nu dovedesc şi încetarea unui întreg orizont cultural. Tezaurele de la Galaţi şi Piua Petrii au fost ascunse pe traseul urmat de protobulgari spre zona din nord-estul Bulgariei, iar îngroparea celor din Oltenia se poate explica şi altfel (vezi p.132). Continuarea pătrunderii monedei bizantine la Dunărea de Jos, după 680 până în al doilea deceniu al secolului al VIII-lea, arată că în 670-680 nu s-a petrecut o ruptură majoră. Este adevărat că migraţia protobulgarilor a antrenat un nou val de slavi, care au pătruns până în Muntenia, Dobrogea şi nordul Bulgariei[33] (vezi capitolul V, p. 170), dar nimic nu dovedeşte că aşezările culturii Ciurel au fost distruse de acest val de năvălitori.

Considerăm că **încetarea culturii Ciurel poate fi datată, cel mai probabil, în deceniile 2-4 ale secolului al VII-lea**. Chiar dacă unele aşezări ale culturii Ciurel continuă în acelaşi loc, şi după acest moment, cultura lor este cu totul alta. **Se trece la un tip de civilizaţie mult mai rudimentară**, care nu mai cunoaşte nici olăritul perfecţionat (la roata rapidă), nici diferitele podoabe şi piese de metal de origine bizantină, nici folosirea curentă a monedei. Situaţia corespunde cu cea de la sudul Dunării, unde declinul se manifestă prin accentuarea ruralizării şi, în cele din urmă, prin părăsirea totală a vechilor oraşe. Spaţiul Dunării de Jos, în ansamblul său, intră într-o eclipsă culturală, într-o barbarizare profundă, petrecută concomitent cu stabilirea unui însemnat număr de slavi.

---

[30] **Comşa 1975 b**: 335-341.

[31] **Teodorescu 1964**: 494-495.

[32] **Comşa 1968 b**: 449-457; **Comşa 1975 b**: 339.

[33] **Comşa 1973 a**:220-221; **Comşa 1975 a**: 175; **Comşa 1987**: 224. **Dimitrov 1985**: 119-120 pune în legătură expansiunea acestui grup de slavi cu intensificarea atacurilor khazarilor asupra aşezărilor slave din bazinul Niprului mijlociu - ceea ce este la fel de verosimil. De aceea, Dimitrov datează la începutul secolului al VIII-lea sfârşitul culturii Ciurel - ceea ce însă nu se poate admite.

Dispariția așezărilor culturii Ciurel a reprezentat unul dintre cele mai importante aspecte de discontinuitate din secolele VII-VIII. Sunt cunoscute doar foarte puține așezări databile între deceniul al doilea al secolului al VII-lea și începutul veacului următor. În afară de cea de la Radovanu (menționată mai sus), mai putem aminti doar așezarea Dulceanca IV (a doua fază de locuire), care se datează la finele secolului al VII-lea și la începutul secolului al VIII-lea. Prin materialul descoperit, această așezare este extrem de importantă pentru stabilirea unei legături între cultura Ciurel și prima fază a culturii Dridu. Ceramica (lucrată la roata rapidă și de bună calitate) din această așezare este diferită de cea din cultura Ciurel, dar vizibil evoluată din aceasta. Este de notat absența ceramicii lucrate cu mâna. De asemenea, s-a descoperit și ceramică din pastă cenușie fină, cu decor lustruit, care indică datarea așezării în perioada premergătoare formării culturii Dridu[34]. Materialele publicate din așezarea Dulceanca IV sugerează că unele dintre așezările culturii Ciurel au reușit să supraviețuiască după momentul extrem de dificil din deceniul al doilea al secolului al VII-lea, pe vetre situate în imediata apropiere a celor vechi. Continuarea producerii ceramicii lucrate la roata rapidă până la finele secolului al VII-lea este, deocamdată, un fenomen izolat în aria de răspândire a culturii Ciurel. Așezarea de la Bucov, care și-ar avea începuturile în secolul al VIII-lea, pune probleme deosebite, la care ne vom referi mai jos.

În încheiere, câteva cuvinte despre situația din Oltenia secolelor VI-VII. Aici nu s-au descoperit, până în prezent, așezări ale culturii Ciurel. În schimb, în Oltenia a existat, în secolul al VI-lea, o așezare fortificată (până în prezent, unică la nord de Dunăre): Răcari[35]. Așezarea daco-romană din secolul al III-lea și-a continuat existența, eventual cu o întrerupere în secolul al V-lea. Fostul castru cu incintă de piatră care a fost distrus la mijlocul secolului al III-lea a fost refăcut ulterior, prin construirea unui val de pământ (peste fosta incintă) și prin lărgirea șanțului de apărare. În interior, s-au descoperit mai multe locuințe semiîngropate. Este un caz clasic de ruralizare a unei foste așezări urbane. Ceea ce ne interesează aici este faptul că locuirea în interiorul fortificației a continuat până la începutul secolului al VII-lea - fapt dovedit de descoperirea cercelului stelat și a unei monede de la Phokas. Cât va mai fi dăinuit această locuire, nu putem ști. Se poate bănui că a durat până în secolele VIII-IX, fiindcă este semnalată ceramică cenușie fină cu decor lustruit[36].

B. Cimitire de incinerație din secolele VI-VII din Muntenia și Oltenia

În perioada finală a culturii Ciurel, precum și după dispariția ei, în Muntenia și Oltenia a existat și un orizont cultural caracterizat de folosirea incinerației. Necropolele respective nu pot fi atribuite culturii Ciurel, dar există indicii ale unor influențe culturale venite din partea purtătorilor culturii Ciurel, în cazul cimitirului de la Sărata Monteoru. Am văzut mai sus că despre obiceiurile funerare ale purtătorilor culturii Ciurel nu se știu decât foarte puține lucruri. În schimb, aceste necropole din secolul al VII-lea sunt ceva mai bine cunoscute.

---

[34] **Dolinescu-Ferche 1992**: 153-176.

[35] **Gr. Tocilescu**, mss. BAR nr. 5133, f. 175-176, 206; **D. Tudor**, "Apulum", 5, 1965: 238; **Tudor 1978**: 294.

[36] Informații orale primite de la Col. Dr. C. M. Vlădescu.

Cea mai importantă este marea necropolă de la Sărata Monteoru, jud. Buzău (1536 de morminte). Deşi până în prezent nu s-a publicat monografia cimitirului, există informaţii disponibile în rapoartele de săpătură, în câteva studii, precum şi în lucrarea lui Uwe Fiedler (care a beneficiat de date inedite, oferite de Eugenia Zaharia). Din aceste informaţii reiese că mormintele se împart în trei categorii: în groapă, în urnă şi în groapă şi în urnă. Urnele nu aveau capac. Este atestată practica depunerii de vase de ofrandă în gropile mormintelor. Inventarul propriu-zis este în general sărac. (Doar aproximativ 25 % dintre morminte au avut inventar). Existau totuşi şi morminte mai bogate, care cuprindeau fibule, catarame, mărgele de sticlă. Nu s-au descoperit arme, cu excepţia a trei vârfuri de săgeţi de tip avar (cu trei aripioare). Ceramica este în cea mai mare parte de origine slavă (lucrată cu mâna, de tip Korceak), dar există şi vase lucrate la roata rapidă, precum şi ceramică lucrată cu mâna diferită de cea slavă, care are analogii în aşezările culturii Ciurel (această ceramică este de origine dacică)[37].

Necropola a fost folosită de slavi. Influenţele autohtone, romanice, sunt evidente în inventarul ceramic, dar, în ansamblul ei, necropola are un caracter slav şi nu poate fi încadrată în cultura Ciurel, căci în aceasta din urmă raportul dintre elementele slave şi cele romanice este invers. Populaţiei autohtone îi pot fi eventual atribuite gropile lungi ovale, care nu sunt cunoscute în alte zone populate de slavi, dar care apar şi în alte necropole de incineraţie din România[38]. Cel mult, se poate considera că necropola de la Sărata Monteoru a aparţinut aspectului cultural Cândeşti, specific pentru aria ei geografică. În acest caz însă, aspectul cultural Cândeşti ar trebui să fie considerat slav - ceea ce nu ar fi exclus, având în vedere faptul că el este definit de o proporţie mai mare a ceramicii slave de tip Korceak şi de folosirea cuptoarelor de tip pietrar[39]. Este posibil ca necropola de la Sărata Monteoru să fi aparţinut grupului slav condus de Dauritas, atestat în estul Munteniei sau în sudul Moldovei în anii '70 ai secolului al VI-lea (vezi p. 19).

În linii mari, necropola de la Sărata Monteoru se încadrează în secolele VI-VII, dar fixarea începutului şi a sfârşitului ei este mai dificilă. U. Fiedler consideră că necropola a apărut la începutul secolului al VI-lea, ea dovedind astfel instalarea slavilor în Muntenia încă de atunci[40]. Acest punct de vedere intră în contradicţie cu izvoarele literare (vezi capitolul V). De fapt, nu există nici date arheologice sigure care să îngăduie o asemenea datare. Singurele piese cunoscute datate exclusiv înaintea mijlocului secolului al VI-lea sunt o fibulă cu semidisc şi o fibulă cu placă triunghiulară, similară cu fibulele digitate de tip B IX Hărlec[41]. Marea majoritate a vestigiilor (ceramică şi obiecte de metal) se datează în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi în prima treime a secolului al VII-lea. În privinţa datării sfârşitului necropolei, socotim improbabil punctul de vedere al prelungirii existenţei ei până la 680, când comunitatea care a folosit-o ar fi fost risipită din cauza tulburărilor prilejuite de migraţia protobulgarilor[42]. Nici un obiect nu se datează între circa 630 şi circa 680.

Suntem de părere că necropola de la Sărata Monteoru se datează aproximativ între anii '60 ai secolului al VI-lea şi al doilea deceniu al secolului al VII-lea. Fiind slavă, ea a luat naştere, credem, după ce slavii au pătruns în Muntenia în urma tulburărilor create de migraţia avarilor la Dunărea de Jos (vezi capitolul I, p.17-18 şi capitolul V, p.168). Sfârşitul ei s-a petrecut în aceleaşi condiţii ca şi cel al aşezărilor culturii Ciurel: a fost o consecinţă a valului de invazii slave din anii

[37] **I. Nestor**, SCIV, 4, 1953: 83-89; **I. Nestor, E. Zaharia**, SCIV, 6, 1955, 3-4: 510-511; **Idem**, MCA, 4, 1957: 187-194; 5, 1959: 511-518; 6, 1959: 509-514; 7, 1961: 513-517; **Nestor 1957**: 289-295; **E. Zaharia**, "Studii şi cercetări de istorie buzoiană", 1, 1973. 17-29; **Fiedler 1992**: 74-88.

[38] **Comşa 1973 a**: 210.

[39] **Teodorescu 1964**: 498; **Comşa 1973 a**: 205-206.

[40] **Fiedler 1992**: 81, 87-88.

[41] **Fiedler 1992**: 82, Abb. 11/ 5, 7 (din mormintele 140 şi 1502).

[42] **Nestor 1957**: 295; **Comşa 1973 a**: 219; **Comşa 1975 a**: 175.

614-619[43]. Așadar, ea nu a durat decât 55-60 de ani. Având repere destul de precise pentru cronologia necropolei, putem încerca o estimare a numărului de locuitori al comunității care a folosit-o. Aplicăm următoarea formulă de calcul[44]:

$$\frac{M \times 1000}{T \times Z}$$

în care: M = numărul de morminte, T = durata de funcționare a necropolei, Z = rata mortalității.

Rata mortalității pentru evul mediu timpuriu este estimată între 30-40 la mie[45]. Pentru o rată de 30 la mie, rezultă o populație de 853 de locuitori, iar pentru o rată de 40 la mie, de 640. Putem aprecia mărimea comunității de la Sărata Monteoru la circa 700 de persoane. Desigur, rezultatele sunt aproximative, mai ales că nu cunoaștem numărul mormintelor de copii. O asemenea concentrare de populație indică un centru de putere. Numărul foarte mic de arme și de morminte mai bogate nu vine în contradicție cu această ipoteză, căci obiceiurile funerare puteau interzice inventarul bogat și depunerea de arme.

Necropola de la Sărata Monteoru, prin datarea sa, confirmă existența unei discontinuități foarte importante în deceniul al doilea al secolului al VII-lea în Muntenia.

Relativ aproape de Sărata Monteoru, la Cândești, com. Dumbrăveni, jud. Vrancea (localitate diferită de cea eponimă a aspectului cultural Cândești, situată în jud. Buzău!) s-au descoperit trei morminte de incinerație în urnă, care au aparținut locuitorilor din așezarea din secolele VI-VII. Ca urne, au fost folosite vase slave de tip Penkovka[46]. Micul cimitir de la Cândești este înrudit și contemporan cu cel de la Sărata Monteoru.

Tot din secolul al VII-lea (prima jumătate) datează cele două morminte de incinerație de la Balta Verde, jud. Mehedinți. Mormintele erau făcute sub formă de tumuli în dunele de nisip de pe terasa Dunării. Necropola avea și alte morminte, care au fost distruse. S-a observat că arderea cadavrelor s-a făcut pe loc. Inventarul mormintelor cuprindea o cataramă de tip Syracusa, fragmente ceramice lucrate cu mâna, cu roata înceată și cu roata rapidă, precum și arme (un mâner de suliță, vârfuri de săgeți). Erau, așadar, morminte de războinici[47]. Altă necropolă din secolul al VII-lea a fost depistată în imediata apropiere, la Ostrovu Mare. Este tot tumulară (tumuli în dune de nisip) și s-au păstrat doar trei morminte. Ritualul practicat era cel al incinerației în urne cu capac, cu urnele depuse în casete de pietre și cărămizi. Inventarul este sărac. În afara urnelor lucrate cu mâna și la roata înceată, s-au mai descoperit alte fragmente ceramice similare, din vase sparte ritual, precum și un vârf de săgeată. A mai fost dezvelită și o vatră ovală, cu diametrul maxim de 3,30 m., care servea pentru pregătirea banchetului funerar (s-au descoperit oase de vită, de păsări și de pește). Elementele de ritual funerar apropie mormintele de la Ostrovu Mare de cele dacice și daco-romane[48].

Mormintele de la Balta Verde și Ostrovu Mare atrag atenția prin prezența armelor - ceea ce le distinge de necropola de la Sărata Monteoru, în care depunerea de arme este aproape inexistentă. Mormintele de la Balta Verde au fost atribuite unui grup slav pătruns dinspre vest, din Pannonia[49], dar este o simplă presupunere. Detaliile de ritual observate la Ostrovu Mare

---

[43] Aceasta este și părerea lui **Fiedler 1992**: 87-88.

[44] După **M. Stloukal**, "Homo", 13, 1962, 3: 151.

[45] **Ibidem**; **H. Steuer**, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials* ("Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, III Folge, Nr. 128), Göttingen, 1982: 461.

[46] **Bobi 1981**: 106, 138, fig. 25/7.

[47] **Berciu 1937**: 79-82; **D. Berciu, E. Comșa**, MCA, 2, 1956: 403-405, 488; **Toropu 1976**: 125-126, 128, 130-131, 148; **Fiedler 1992**: 88-89.

[48] **Boroneanț, Stângă 1978**: 89-105; **Fiedler 1992**: 89-91.

[49] **Comșa 1973 a**: 222.

(avem în vedere în primul rând casetele de pietre și capacele urnelor) fac la fel de verosimilă ipoteza originii autohtone, daco-romane, a acestor morminte. Aceste două cimitire se deosebesc, oricum, de cel de la Sărata Monteoru, atât prin ritual, cât și prin inventar. De asemenea, ele se pot data până către mijlocul secolului al VII-lea, fiind exclusă, pe de altă parte, o datare și în secolul al VI-lea. Prin urmare, necropolele de la Balta Verde și Ostrovu Mare reprezintă un aspect cultural deosebit de cel documentat de necropolele de la Sărata Monteoru și Cândești. Aceste cimitire din sud-vestul Olteniei sunt contemporane cu grupul de fibule digitate târzii din Oltenia și zona Porților de Fier (vezi Figura 38, p. 66). Pe malul opus al Dunării, la Korbovo (la circa 25 km. de Balta Verde), s-a descoperit un cimitir de incinerație din secolul al VII-lea (încă inedit), care conține și fibule digitate[50]. Dacă el prezintă analogii de ritual cu cele de la Balta Verde și Ostrovu Mare, atunci el ar putea demonstra legătura dintre acest grup de cimitire de incinerație și grupul de fibule digitate târzii din Oltenia și zona Porților de Fier. Aceste descoperiri arheologice din secolul al VII-lea din Oltenia par să indice existența unui orizont cultural diferit de cultura Ciurel, un orizont care cuprindea și așezările din secolul al VII-lea de pe malul sudic al Dunării dintre Porțile de Fier și valea Timocului, în care s-a descoperit ceramică lucrată la roată rapidă. Vom reveni în capitolul IV. 5 asupra acestor chestiuni.

C. Prima fază a culturii Dridu

Răspândirea culturii Dridu a reprezentat revenirea la un tip de civilizație mai avansat, de genul celui existent în timpul culturii Ciurel. Avem în vedere atât existența unei categorii de ceramică de calitate superioară (cea din pastă cenușie fină), cât și difuzarea, în mediul acestei culturi, a unor obiecte de import sau a unor piese de podoabă, precum și a monedelor bizantine. Acestea din urmă pătrund din nou în prima jumătate a secolului al IX-lea, după un *hiatus* de circa un secol. Ca standard de civilizație, cultura Dridu a fost, așadar, comparabilă cu cultura Ciurel. Dar, conținutul ei a fost cu totul altul. În primul rând, tehnica roții rapide în producția ceramică nu a mai fost reintrodusă. Apoi, dintre obiectele de podoabă și accesoriile vestimentare aparținând culturii Dridu, doar cerceii stelați descind din obiecte caracteristice pentru cultura Ciurel. Între cele două culturi a existat o perioadă de discontinuitate și degradare culturală, care a început în deceniile 2-4 ale secolului al VII-lea. Geneza culturii Dridu a fost legată, între altele, de revenirea populatiei autohtone la un mod de viață similar celui din perioada anterioară instalării masive a slavilor; un mod de viață similar, **dar în forme culturale diferite**.

Înainte de a discuta despre începuturile culturii Dridu, ținem să ne exprimăm poziția față de definirea acestei culturi. În literatura de specialitate circulă ideea încadrării în cultura Dridu a mai tuturor descoperirilor făcute pe teritoriul României (și nu numai), datate (larg) între secolele VIII și X, sau chiar XI[51]. Totuși, cultura Dridu este definită de asocierea a două categorii de

[50] **Fiedler 1992**: 91.

[51] **Zaharia 1967**: 135-165; **Zaharia 1971**: 284 ; **Bârzu 1980**: 86; **Teodor 1980**: 80; **Teodor 1981**: 47-48; **Olteanu 1983**.

ceramică: cea lucrată la roata înceată, din pastă mai grosieră, arsă oxidant şi decorată cu incizii (categoria A), şi cea din pastă cenuşie fină, arsă inoxidant şi decorată prin lustruire (categoria B). Dacă un sit nu cuprinde şi ceramică cenuşie, atunci nu se poate vorbi de cultura Dridu[52]. Categoria A este, de fapt, una dintre variantele ceramicii de tip "dunărean", răspândită în toată Europa centrală şi răsăriteană în secolele VIII-X, ceramică descinsă din cea romană târzie, care a fost preluată de slavi. Nu există deosebiri esenţiale între această ceramică de la Dunărea de Jos şi cea, bunăoară, din Polonia sau Germania[53]. De aceea, ceramica denumită convenţional "Dridu A" nu poate sluji la determinarea unor atribuiri etnice sau a unei arii culturale distincte. Doar asocierea dintre ceramica zisă "Dridu A" şi ceramica cenuşie lustruită este în măsură să definească o cultură specifică pentru Dunărea de Jos. De aceea, aria de răspândire a culturii Dridu se reduce la: Dobrogea, nordul Bulgariei, Muntenia, o parte din Moldova, o parte din Oltenia si câteva zone izolate din Transilvania (în apropiere de Alba Iulia şi în sud-estul Transilvaniei)[54]. Pe de altă parte, nu toate complexele arheologice de la Dunărea de Jos care conţin această ceramică cenuşie pot fi atribuite culturii Dridu (cimitirul de la Novi Pazar, de la finele secolului al VII-lea şi din prima jumătate a secolului al VIII-lea, exclusiv protobulgar[55], nu poate fi încadrat în cultura Dridu).

În această lucrare, nu ne ocupăm de cultura Dridu în ansamblul ei, ci de cele mai vechi descoperiri care-i aparţin. Opinia iniţială a datării culturii Dridu în secolele X-XI[56] a fost abandonată. De fapt, încă din anii '60, Ion Nestor a susţinut datarea culturii Dridu începând de la mijlocul secolului al IX-lea sau chiar din secolul al VIII-lea[57]. În prezent, este admisă formarea ei în cursul secolului al VIII-lea (nu îşi are aici locul o discuţie despre momentul final al culturii). Siturile din secolul al VIII-lea au fost încadrate într-o fază "Protodridu"[58], sau în grupul cultural Izvoru (după acest mare cimitir din jud. Giurgiu[59]).

Cea mai mare parte a descoperirilor din secolul al VIII-lea sunt necropole. Doar foarte puţine aşezări se pot încadra în această primă fază a culturii Dridu: Stărmen[60], Garvan[61], Odărci[62], Dulceanca[63], Şirna[64].

Necropolele aparţinând culturii Dridu care se pot data cu siguranţă (şi) în secolul al VIII-lea[65] sunt următoarele:

1)- Adamclisi. Mormânt unic. (**Panaitescu 1983**: 157-160; **Fiedler 1992**: 116, nr. 1);

2)- Balcic-3 (**Fiedler 1992**: 118, nr. 36);

3)- Bdinci (**Văžarova 1976**: 141-167; **Văžarova 1979**: 5-30; **Fiedler 1992**: 118, nr. 38);

4)- Blăskovo (**D. I. Dimitrov**, "Izv.Varna", 3, 1967: 127-147; **Fiedler 1992**: 118, nr. 39);

5)- Canlia (**Harhoiu 1972**: 565-576; **Fiedler 1992**: 116, nr. 4);

6)- Castelu (**A. Rădulescu, N. Harţuchi**, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanţa, 1967; **Fiedler 1992**: 116, nr. 6);

---

[52] **Diaconu 1985**: 108.
[53] Vezi **Z. Hilczerowna**, SlAnt, 17, 1970: 168-169.
[54] **Diaconu 1985**: 110-111. Vezi şi **Comşa 1968 a**: 371, 375.
[55] **Stančev, Ivanov 1958**. Pentru datare, vezi **Dončeva-Petkova 1990**: 77.
[56] **Zaharia 1967**: 135-138.
[57] **Nestor 1964**: 412-413; **Nestor 1969**: 25.
[58] **Teodorescu 1971 b**: 1044; **Nestor 1969**: 26; **Nestor 1973**: 33.
[59] **Dolinescu-Ferche, Ionescu 1970**: 429.
[60] **Hensel 1970**: 151-186; **Dymaczewski 1973 b**: 17-31.
[61] **Văžarova 1986**.
[62] **Dončeva-Petkova 1987**: 69-82.
[63] **Dolinescu-Ferche 1986 a**: 130; **Dolinescu-Ferche 1986 b**: 202-207.
[64] Cercetări Şt. Olteanu. Pentru unele materiale din secolul al VIII-lea, vezi capitolul IV. 3.
[65] Ne bazăm în special pe datările lui U. Fiedler, făcute pornind de la tipologia ceramicii.

7)- Chirnogi (**D. Şerbănescu**, SCIV, 24, 1973, 4: 667-670; **Fiedler 1992**: 116, nr. 7)
8)- Chiscani (**N. Harţuchi, F. Anastasiu, I. Broscăţean**, "Danubius", 1, 1967: 137-138; **Fiedler 1992**: 116, nr. 8);
9)- Frăteşti (**Dolinescu-Ferche, Ionescu 1970**: 419-430; **C. Isăcescu**, CA, 5, 1982: 201-214; **Fiedler 1992**: 116, nr. 12);
10)- Galiče (**Fiedler 1992**: 119, nr. 59);
11)- Garvan-1 (**Văžarova 1976**: 11-38; **Fiedler 1992**: 119, nr. 60);
12)- Gârliţa (**Cîrjan 1968**: 409-425; **Cîrjan 1969**: 111-132; **Fiedler 1992**: 116, nr. 13);
13)- Istria-Capul Viilor (**Zirra 1963**: 355-412; **Fiedler 1992**: 116, nr. 15);
14)- Izvoru (**Mitrea 1989**: 145-219; **Fiedler 1992**: 116, nr. 16);
15)- Juper (**Văžarova 1976**: 61-76; **Fiedler 1992**: 119, nr. 63);
16)- Karamanite (**Fiedler 1992**: 119, nr. 66);
17)- Kjulevča (**Văžarova 1976**: 86-140; **Văžarova 1979**: 5-30; **Fiedler 1992**: 119, nr. 68);
18)- Mihail Kogălniceanu, jud. Constanţa (**Irimia, Cliante 1986**: 179-188 - necunoscut de **Fiedler 1992**);
19)- Nalbant (**Simion 1971**: 221-247; **Fiedler 1992**: 118, nr. 17);
20)- Nožarevo (**Fiedler 1992**: 120, nr. 74);
21)- Obârşia (**Toropu, Stoica 1972**: 163-188; **Fiedler 1992**: 118, nr. 19);
22)- Preslav (**Văžarova 1976**: 248-265; **Fiedler 1992**: 120, nr. 78-80);
23)- Razdelna (**D. I. Dimitrov**, "Izv.Varna", 14, 1978: 120-152; **Fiedler 1992**: 120, nr. 82);
24)- Satu Nou 1 şi 2 (**B. Mitrea**, MCA, 5, 1959: 535-542; 6, 1959: 579-592; 7, 1961: 551-560; 8, 1962: 643-647; **Fiedler 1992**: 118, nr. 27-28);
25)- Sihleanu (**Fiedler 1992**: 118, nr. 30);
26)- Sini Vir (**Fiedler 1992**: 120, nr. 86);
27)- Sultana (**Mitrea 1988**: 91-139; **Fiedler 1992**: 118, nr. 32);
28)- Târgovište-1 (**Fiedler 1992**: 120, nr. 89);
29)- Tichileşti (**Fiedler 1992**: 118, nr. 33);
30)- Topola (**Fiedler 1992**: 120, nr. 92);
31)- Vărbovka 1-2 (**Fiedler 1992**: 120, nr. 93-94);
32)- Varna (**Fiedler 1992**: 120-121, nr. 95-97).

Precizăm că necropolele de la Nalbant, Garvan-1 şi Razdelna (eventual şi Gârliţa) se datează începând din secolul al VII-lea şi fac parte din cel mai vechi orizont funerar al slavilor instalaţi în nordul Bulgariei şi în Dobrogea. Ele au fost însă utilizate şi în timpul primei faze a culturii Dridu. Cele mai multe dintre cimitirele din lista de mai sus au continuat să fie folosite şi în secolul al IX-lea. Studiul foarte meticulos al lui Uwe Fiedler nu a putut separa în mai multe subperioade ansamblul necropolelor din secolele VII-IX. Doar în câteva cazuri se pot distinge fazele lor timpurii, din secolul al VIII-lea. Astfel, la Izvoru, mormintele de incineraţie sunt grupate în principal în sectorul de nord-vest al cimitirului. În 12 cazuri, mormintele de incineraţie au fost intersectate de morminte de înhumaţie; de aceea, se poate presupune că mormintele de incineraţie, în ansamblul lor, sunt mai vechi şi constituie o primă fază a cimitirului, care se poate data chiar de pe la sfârşitul secolului al VII-lea, pe baza ceramicii lucrate cu mâna care s-a descoperit în mormintele 27, 111, 117, 118, 121, 167, 301, 342, 352, 367, 371, 377, 399, 404. Un indiciu pentru datarea cimitirului începând din secolul al VII-lea este dat de o cataramă (din mormântul 419) cu laturile lungi curbate spre interior (strangulate)[66], care este specifică doar pentru secolul al VII-lea[67]. Intersectarea mormintelor de incineraţie a fost observată şi la Sultana. Autorul

[66] **Mitrea 1989**: 218.

[67] Vezi **V. Bierbrauer**, *Invillino - Ibligo in Friaul*, I, München, 1987: 167-168; **I. Heindel**, *Riemen- und*

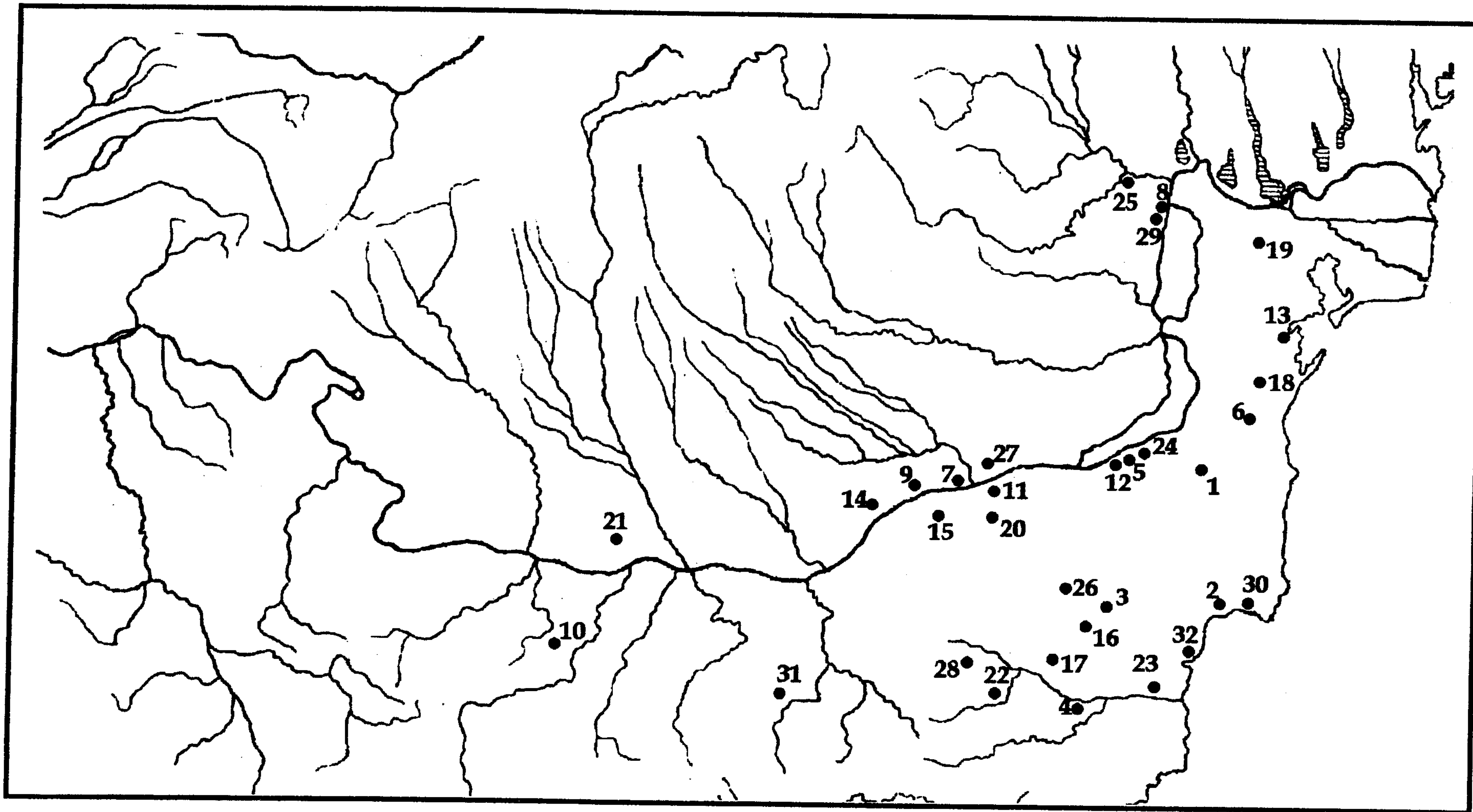

Figura 54: Necropole din prima fază a culturii Dridu

cercetărilor era de părere că "faptul că nu se ține seamă de mormintele de incinerație, care sunt tăiate și risipite când cad în pământul gropii, ne indică tot o populație nou venită și nu o schimbare intervenită în ritul aceleiași populații"[68]. Observația este foarte importantă; deocamdată, reținem faptul că, și la Sultana, mormintele de incinerație reprezintă, în general, o fază mai veche din evoluția necropolei.

Privind în ansamblu, în secolul al VIII-lea incinerația a fost predominantă, atât la nordul, cât și la sudul Dunării. Proporția mormintelor de înhumație a crescut în secolul următor, dar fără ca incinerația să dispară. Au existat unele deosebiri zonale în privința ritualurilor funerare. D. I. Dimitrov a clasificat necropolele din secolele VIII-IX de la Dunărea de Jos în trei grupuri, în funcție de ritualul funerar[69]. Grupul 1, din zona Šumen-Pliska (necropolele de la Novi Pazar, Kjulevča, Madara și altele) este caracterizat de predominarea orientării N-S și de existența înhumărilor de cai, precum și a depunerii de arme. Grupul este atribuit în exclusivitate protobulgarilor - fapt cu care nu putem decât să fim de acord. Grupul 2, care acoperă un teritoriu mai întins (Dobrogea și nord-estul Bulgariei), cuprinde necropolele Istria, Nalbant, Bdinci, Varna, Devnja 1 și 3, Karamanite și altele. Mormintele de înhumație au orientări diferite (dar predomină orientarea N-S) și există și morminte de incinerație. Ofrandele alimentare (porci, păsări, oi, bovine) sunt frecvente, ca și mormintele cu groapă cu nișă. Grupul 3 (necropolele din Muntenia) se distinge prin predominarea orientării V-E. D. I. Dimitrov afirmă însă că și aceste morminte orientate V-E din Muntenia sunt tot protobulgare, ceea ce nu se poate admite. Clasificarea lui D. I. Dimitrov nu a luat în considerare și necropolele de incinerație de la Gârlița, Satu Nou, Canlia, Castelu, Chiscani, Tichilești, Sihleanu. Există, în orice caz, o deosebire netă între grupul de cimitire din Muntenia și cele de la sudul Dunării, conferită de predominarea mormintelor de înhumație orientate V-E, în raport cu necropolele sud-dunărene (vezi și capitolul II. 3, p. 96). Deosebirile se referă și la unele aspecte ale ritului incinerației. În Muntenia, nu există urne cu casete de protecție din pietre sau cărămizi; de asemenea, sunt foarte rare urnele cu capac. Ambele ritualuri (de origine getică și daco-romană[70]) sunt specifice pentru necropolele din Dobrogea și nord-estul Bulgariei[71]. Urnele cu capac sau cu casetă de piatră nu sunt atestate nici în necropola de la Sărata Monteoru, dar există la Ostrovu Mare.

Ceea ce ne preocupă cu deosebire nu este studierea ritualurilor funerare ca atare, ci deducerea unor concluzii referitoare la comunitățile care au folosit cimitirele din prima fază a culturii Dridu. Fiindcă necropolele de la Izvoru și Sultana sunt mai bine publicate (există suficiente informații care pot fi prelucrate), este posibilă efectuarea unei analize care să evidențieze evoluția lor. Prima fază a necropolei de la Izvoru este definită de obiectele databile la sfârșitul secolului al VII-lea și în secolul al VIII-lea: catarama cu laturile strangulate menționată mai sus, cataramele de formă trapezoidală[72], ceramica lucrată cu mâna, piesele de centură de epocă avară târzie și brățările cu capetele îngroșate[73] din mormântul 49. Aceste obiecte au fost descoperite în mormintele: 7, 27, 49, 72, 87, 111, 117, 118, 121, 167, 211, 247, 284, 301, 303, 304, 306, 341, 342, 352, 353, 371, 377, 394, 398, 399, 404, 412, 414, 419, 428. Dintre ele, 23 de morminte (74,2 %)

Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet, Berlin, 1990: 18-29, Taf. 5/ 146. În zona Dunării de Jos, asemenea catarame s-au mai descoperit la Sărata Monteoru (**I. Nestor, E. Zaharia**, MCA, 4, 1957: 190, fig. 1/ 6; MCA, 6, 1959: 511, fig. 1/ 11; MCA, 7, 1961: 514, fig. 1/3), Gârlița (**Cîrjan 1969**: 126, fig. 8/ b, c) și Satu Nou-1 (**B. Mitrea**, MCA, 6, 1959: 587, fig. 10/ 1).

[68] **B. Mitrea**, MCA, 8, 1962: 672.

[69] **Dimitrov 1977**: 87-105.

[70] **Comșa 1968 a**: 376-377; **Diaconu 1974**: 291; **Diaconu 1988 a**: 177.

[71] Vezi prezentarea lor la **Fiedler 1992**: 276-277, cu harta din Abb. 108 a.

[72] Specifice pentru secolele VII-VIII.

[73] Vezi **Fiedler 1992**: 267.

sunt concentrate în sectorul de nord-vest al cimitirului, acolo unde se grupează şi mormintele de incineraţie. Sectorul de nord-vest cuprinde aproape toate mormintele de incineraţie (cu excepţia mormintelor 3 şi 58). Dealtfel, dintre cele 23 de morminte, 17 (73,91 %) sunt de incineraţie. Cele 17 morminte de incineraţie reprezintă 17% din totalul mormintelor de incineraţie. Se confirmă astfel observaţia că mormintele de incineraţie au aparţinut fazei vechi a cimitirului. În această fază veche, necropola de la Izvoru cuprindea sectorul de nord-vest; existau însă şi alte două grupuri de morminte de incineraţie, în sectorul de sud-vest şi în cel de sud-est; se pare că, ulterior, cele trei nuclee s-au contopit (înmormântările s-au făcut în direcţie convergentă). Pe baza tipologiei ceramicii alcătuite de U. Fiedler[74], constatăm că, dintre cele 30 de morminte, 7 conţin vase încadrate în tipurile: A III/1, A III/2, A III/3, A IV/2, A V/3, A IX/1, A IX/4, A IX/5. Dacă urmărim răspândirea în cimitir a tuturor vaselor din aceste tipuri (în număr de 23), observăm că ele se grupează în special tot în cele trei sectoare. Deci, avem garanţia că aceste şapte tipuri de ceramică (din categoria "Dridu A") au fost specifice în special pentru faza I. U. Fiedler a stabilit că tipurile A III/1, A V/1, A VII/1, A VIII/2, A IX/3, F VII ţin de faza timpurie a necropolei[75].

În concluzie, necropola de la Izvoru a avut mai întâi trei zone în care predomina incineraţia. Mormintele de înhumaţie din faza I erau orientate V-E, cu excepţia unuia singur (304; mormânt de copil, orientat N-S). Cele trei nuclee reprezentau probabil loturile de înmormântare ale unor grupuri de familii. Sectorul de nord-vest (cel în care se concentrează mormintele de incineraţie) a fost suprapus ulterior de un grup compact de morminte de înhumaţie orientate N-S. Este vorba de mormintele: 67, 69, 73, 81, 172, 185, 186, 189, 220, 228, 233, 236, 270, 279, 288, 295, 298, 302, 304, 305, 307, 315, 328, 331, 346, 347, 351, 402, 403, 418, 424, 425, 427, 433, 434, 437, 439. Orientarea N-S era, după cum aminteam mai sus, caracteristică pentru protobulgari. Este posibil ca aceste morminte să aparţină unui grup de protobulgari care s-au aşezat la Izvoru poate la începutul secolului al IX-lea. Reţinem însă faptul că aceste morminte orientate N-S au, în general, un inventar foarte sărac. În acelaşi timp, numeroasele intersectări ale mormintelor de incineraţie de către morminte de înhumaţie (inclusiv orientate V-E) ne îndeamnă să presupunem că, la fel ca la Sultana, vechea necropolă de incineraţie a fost ocupată, la un moment dat, de altă comunitate, care practica înhumaţia[76]. Această înlocuire a incineraţiei cu înhumaţia s-a petrecut tot în cursul fazei I, adică în secolul al VIII-lea. Situaţia constatată la Izvoru nu poate fi generalizată. În alte necropole, este absolut sigură supravieţuirea incineraţiei până în secolul al IX-lea (eventual, şi în secolul al X-lea). De asemenea, unele necropole au fost într-adevăr birituale, în sensul că incineraţia şi înhumaţia au fost practicate concomitent.

La Sultana, numărul de morminte databile în secolul al VIII-lea este mai mic (necropola fiind, în general, mai târzie, ea durând până în secolul al X-lea). Totuşi, cele câteva elemente de datare în secolul al VIII-lea sunt foarte semnificative: ceramica galbenă[77] (din mormintele 79, 80, 130), piesele de centură avare (din mormintele 61 şi 104) şi un vas lucrat cu mâna (urna mormântului 46). Toate aceste morminte sunt situate în sectorul de nord al cimitirului. După cum aminteam mai sus (p. 127), mormintele de incineraţie au fost adeseori distruse de cele de înhumaţie - ceea ce arată faptul că, în general, mormintele de incineraţie sunt mai vechi[78]. De asemenea, la Obârşia, majoritatea mormintelor de incineraţie (care sunt concentrate în zona centrală) au fost intersectate de morminte de înhumaţie orientate V-E[79].

[74] **Fiedler 1992**: 127-146.
[75] **Fiedler 1992**: 255.
[76] **Fiedler 1992**: 255 admite anterioritatea cimitirului de incineraţie.
[77] Vezi capitolul IV. 3 pentru datare şi semnificaţie.
[78] Fapt admis şi de **Fiedler 1992**: 262.
[79] **Toropu, Stoica 1972**: 163-188, cu planul (fig. 2).

Se poate conchide că în cele trei mari necropole nord-dunărene (Izvoru, Sultana, Obârşia) au existat mai întâi grupuri de morminte de incineraţie, care au fost suprapuse ulterior (dar tot în cursul secolului al VIII-lea) de morminte de înhumaţie (majoritatea, orientate V-E). Deci, au existat mai întâi cimitire de incineraţie, care au fost apoi înlocuite de cimitire de înhumaţie. În 1962, B. Mitrea aprecia că această situaţie se explică prin cucerirea vetrelor de sat (şi, implicit, a locurilor de înmormântare) de către o populaţie venită de la sudul Dunării (adică, de către bulgari)[80]. Socotim certă înlocuirea comunităţilor care practicau incineraţia de către cele care foloseau înhumaţia, dar nu putem fi de acord cu originea exclusiv sud-dunăreană (bulgară) a noilor veniţi, căci sunt numeroase mormintele orientate V-E. Bulgarii nu au practicat această orientare decât după creştinarea lor (la mijlocul secolului al IX-lea). Considerăm că aceste morminte de înhumaţie au aparţinut unei populaţii creştine, care, cel mai probabil, era de origine romanică. Un studiu antropologic făcut asupra primelor 125 de schelete descoperite la Izvoru a arătat că majoritatea au caracter mediteranoid de nuanţă pontică[81]. În privinţa mormintelor de incineraţie, presupunem că ele au aparţinut unor grupuri slave. Ritualul lor este asemănător cu cel folosit la Sărata Monteoru, dar se deosebeşte de cel specific pentru mormintele de incineraţie din Dobrogea şi nord-estul Bulgariei (unde predomină urnele cu capac şi cu casete de pietre şi cărămizi).

Aşadar, cele constatate în cele trei necropole ne permit să presupunem că au existat situaţii în care unele comunităţi slave au fost cucerite (sau alungate) de către comunităţi romanice, în cursul secolului al VIII-lea. Chestiunea iese din problematica acestui subcapitol. Deocamdată, ne mulţumim să atragem atenţia asupra altor aspecte. Mai întâi, asupra faptului că este sigură existenţa în secolul al VIII-lea, în Muntenia şi Oltenia, a unor cimitire care se încadrează (prin inventarul mormintelor) în prima fază a culturii Dridu. Aceasta înseamnă că procesul răspândirii noii culturi la nord de Dunăre a început înaintea expansiunii Bulgariei (care a avut loc după începutul secolului următor). În al doilea rând, faptul că mormintele de înhumaţie orientate V-E pot fi atribuite populaţiei romanice demonstrează că **în secolul al VIII-lea trăiau comunităţi romanice în zona din apropierea malului de nord al Dunării**. Necropolele de la Izvoru şi Sultana se află în imediata apropiere a zonei de baltă a Dunării care, după cum vom vedea mai jos, a fost un loc de refugiu în vremurile nesigure. Întrucât din studiul necropolelor reiese că această populaţie romanică a venit peste cea slavă care ocupase locurile respective în secolul al VII-lea, nu este exclus ca romanicii să fi venit chiar din zona de baltă.

Cultura Dridu nu a fost singura cultură răspândită la Dunărea de Jos în secolul al VIII-lea. Grupurile de slavi care au venit în jurul anului 680 din Ucraina, prin Moldova, au adus cultura Luka-Raikoveţkaia, care în Moldova este cunoscută sub numele de cultura Hlincea. Descoperiri aparţinând acestei culturi s-au făcut şi în Muntenia, nordul Bulgariei şi Dobrogea. Ceramica de tip Hlincea este lucrată cu mâna şi ornamentată cu alveole pe buză. (Vezi capitolul V, p. 170, pentru acest grup de slavi). Dintre aşezările din Muntenia şi sudul Moldovei care nu pot fi atribuite decât culturii Hlincea, o menţionăm pe cea de la Lespezi, com. Homocea, jud. Vrancea, datată în secolul al VIII-lea şi la începutul celui următor[82]. Cercetările arheologice de până acum arată însă că, în secolul al VIII-lea, cultura Dridu începuse să se extindă asupra unei mari părţi a spaţiului Dunării de Jos şi că era cea mai răspândită. Rămân însă pete albe, în zonele de deal, precum şi în cea mai mare parte a Olteniei. Maria Comşa a emis, încă din 1968, ipoteza că în zonele unde nu sunt atestate situri ale culturii Dridu a fost răspândită o altă cultură, denumită convenţional "protoromână", culturii Dridu (sau"balcano-dunărene") fiindu-i contestat caracterul

[80] **B. Mitrea**, MCA, 8, 1962: 672.

[81] **O. Necrasov, D. Botezatu, C. Teodorescu**, "Studii şi cercetări de antropologie", 4, 1967, 1: 3-23.

[82] **I. Mitrea**, "Studii şi comunicări. Muzeul Judeţean Vrancea", 1, 1978: 51-52.

etnic românesc[83]. Afirmaţiile Mariei Comşa se bazau pe cercetările care începuseră în cele două aşezări de la Bucov, jud. Prahova, situate la limita zonei de dealuri. Cele două aşezări au fost datate în secolele VIII-X. Din monografia publicată ulterior reiese că la Bucov se folosea în secolul al VIII-lea o ceramică de foarte bună calitate, lucrată la roata rapidă, care ar descinde din cea romană provincială, prin filiera culturii Ciurel[84]. În Muntenia nu s-a mai descoperit însă o asemenea ceramică, în alte situri din secolul al VIII-lea. În acea perioadă, ceramica lucrată la roata rapidă mai era cunoscută doar în Banat şi Transilvania. De aceea, este foarte surprinzătoare prezenţa ei la Bucov. Petre Diaconu a contestat datarea aşezărilor de la Bucov, arătând că unele materiale (ceramică, piese de metal) au fost încadrate cronologic greşit. În realitate, la Bucov a existat şi un nivel de locuire din secolele XII-XIII, suprapus peste o aşezare din secolele IX-X. Potrivit lui P. Diaconu, ceramica lucrată la roata rapidă provine din nivelul din secolele XII-XIII, în care au fost antrenate fragmente ceramice din aşezarea anterioară, din cauza nivelărilor efectuate în secolele XII-XIII[85]. Este o posibilitate demnă de luat în considerare. În orice caz, descoperirile de la Bucov nu pot defini o cultură specifică pentru secolul al VIII-lea, alta decât cultura Dridu.

În concluzie, **prima fază a culturii Dridu a luat naştere în cursul secolului al VIII-lea, într-o perioadă de relativă linişte, care a îngăduit trecerea la un nivel de civilizaţie mai avansat, precum şi un spor demografic**. Dacă judecăm pe baza studiului de caz efectuat asupra necropolelor de la Izvoru, Sultana şi Obârşia, atunci putem trage concluzia că **în secolul al VIII-lea populaţia romanică a început să recâştige terenul pierdut în faţa slavilor, reocupând vetrele de sat de la câmpie**. Evident că, în ansamblul spaţiului pe care îl studiem, faptele s-au putut petrece şi altfel decât aşa. Cele trei necropole nu ne oferă date care ar putea fi extrapolate asupra întregii arii a Dunării de Jos.

---

[83] **Comşa 1968 a**: 368-370.
[84] **Comşa 1978 a.**
[85] **P. Diaconu**, SCIVA, 30, 1979, 3: 469-475.

SUBCAPITOLUL 5
Deplasările de populaţie şi problema nomadismului romanicilor

Invaziile barbare succedate într-un ritm din ce în ce mai rapid în cursul secolului al VI-lea au avut grave efecte demografice. O parte dintre locuitorii din teritoriul de care ne ocupăm au fost ucişi, alţii au fost luaţi prizonieri. În fine, alţii s-au văzut nevoiţi să se retragă în locuri mai ferite. O cauză particulară a refugierii locuitorilor din provinciile dunărene în teritoriul barbar a constituit-o situaţia economică precară, rezultat al presiunii fiscale dar şi al repetatelor conflicte care au pustiit regiunea. Schimbările demografice pot fi urmărite pe două planuri: cel al schimbărilor compoziţiei etnice şi cel al schimbărilor de habitat. De primul aspect ne vom ocupa mai jos, în capitolul al V-lea. Acum, ne va sta în atenţie problema deplasărilor de populaţie - consecinţă ultimă a dispariţiei aşezărilor urbane şi rurale care fiinţau în secolul al VI-lea. Avem în vedere mai multe chestiuni:

- deplasările forţate de populaţie, cauzate de luarea în captivitate a locuitorilor din Imperiu de către avari şi slavi;
- refugierea comunităţilor urbane sau rurale din zonele deschise în cele împădurite sau muntoase;
- eventuala trecere de la modul de viaţă sedentar la cel nomad.

Izvoarele care aduc informaţii despre aceste deplasări de populaţie nu sunt foarte numeroase, dar ele pot fi completate prin comparaţiile care pot fi făcute cu alte zone ale Imperiului Romano-Bizantin şi prin ceea ce se poate deduce din cercetarea unor fapte de istorie a limbii. Izvoarele din secolele VI-VII menţionează numeroase cazuri de deportări de prizonieri din provinciile sud-est europene în teritoriile stăpânite de avari şi slavi. Unele mărturii sunt, probabil, exagerate în privinţa numărului prizonierilor şi victimelor. Nu sunt verosimile afirmaţiile pătimaşe ale lui Procopiu, din *Istoria secretă*, cum că, bunăoară, dioceza Thracia "părea peste tot un adevărat pustiu scitic", fiind depopulată din cauza invaziilor slavilor şi kutrigurilor, care luau în captivitate şi ucideau vreo două sute de mii de oameni la fiecare năvălire[1]. Depopularea provinciilor sud-est europene era, totuşi, un fapt real, puternic resimţit. Un document oficial, *Novella 163* a lui Tiberiu II (din 575), menţiona "distrugerile continue şi numeroase de oameni" care au diminuat drastic veniturile statului[2]. Este de presupus că, adeseori, prizonierii reuşeau să scape şi să se întoarcă la casele lor; slavii chiar îi eliberau după un timp oarecare[3]. Unii prizonieri erau răscumpăraţi. Totuşi, deportările de prizonieri au contribuit la modificarea pe termen lung a situaţiei demografice.

---

[1] **Procopiu**, *Istoria secretă*, 18, 21 (FHDR II: 457).

[2] FHDR II: 385.

[3] **Maurikios**, *Strategikon*, XI. 4. 4. (FHDR II: 557).

Cele mai interesante relatări despre deportări și, în general, despre depopularea zonelor de câmpie sunt aduse de *Miracula Sancti Demetrii*. Din cauza valului de atacuri ale avarilor și slavilor din 614-619, se scrie în Miracolul II. 2, "toate orașele și ținuturile învecinate [de lângă Thessalonic] erau în mâinile lor, depopulate; doar Thessalonicul, izolat în mijlocul lor, rezista, și primea toți refugiații proveniți din părțile dunărene, din Pannonia, Dacia, Dardania și altele, care se instalau în el"[4]. Este menționat și un caz de deportare, de către avari, a unei mari mase de locuitori din Thracia și din alte regiuni, în Pannonia[5]. Se pare că, de fapt, au fost mai multe deportări, petrecute între 614-619[6].

Depopularea unor regiuni din Peninsula Balcanică în secolul al VII-lea îi era cunoscută, mai târziu, și lui Constantin VII Porfirogenetul, care nota că serbii au fost așezați în niște ținuturi care "ajunseseră goale de locuitori din pricina avarilor". El adăuga că "romanii (Ῥωμᾶνους) care locuiesc acum în Dalmația și orașul Dyrrachion fuseseră alungați de către avari de acolo"[7].

Protobulgarii au efectuat și ei deportări de populație, imediat după ce au cucerit fosta Moesia Secunda, mutând în alte locuri pe unii dintre slavii pe care i-au găsit acolo[8]. Unii (*Severii*) au fost mutați către est, iar alții, după cum spune Nikephor, au fost puși "să păzească locurile vecine cu avarii". Deci, aceștia au fost strămutați spre vest și nord-vest. O asemenea deplasare de populație a antrenat, probabil, dizlocarea celor peste care au venit strămutații: o adevărată reacție în lanț. Cum locurile vecine cu avarii erau în nord-vestul actualei Bulgarii, nu este exclus ca aceste dizlocări să fi afectat și teritoriul Olteniei, unde în jurul anului 680 este semnalată o perioadă de tulburări, care a provocat ascunderea tezaurelor de la Priseaca, Vârtop, Drăgășani. Nu credem că aceste tulburări au fost determinate de trecerea protobulgarilor la sudul Dunării, cum s-a afirmat[9], căci Oltenia este prea departe de zona pe unde a trecut tribul lui Asparuh. Nu putem împărtăși ipoteza că bulgarii, în 680, ar fi încercat o pătrundere spre Pannonia, prin Oltenia[10].

Nu au existat numai deportări. Din cauza primejdiilor, autohtonii au preferat să se refugieze în locuri mai ferite, în zone de munte, în păduri, sau în locuri mai îndepărtate de drumurile urmate de invadatori. Retragerea în munți este un fenomen atestat în mod cert în unele zone. În Grecia, în secolul al VII-lea, în fața invaziilor slave, țăranii și păstorii s-au refugiat în munți (sau în insule)[11]. De asemenea, s-a constatat că în Crimeea, în timpul epocii migrațiilor, o parte a populației s-a retras în zonele muntoase[12]. Același fenomen s-a petrecut și la Dunărea de Jos. În concordanță cu istoriografia românească mai veche[13] și cu însăși tradiția istorică medievală[14], o seamă de cercetători (atât istorici și arheologi, cât și lingviști)[15] presupun o retragere a populației autohtone în locuri mai ferite, în păduri, în zonele mai înalte. În această privință, este necesar să subliniem și rolul însemnat pe care l-a avut lunca Dunării, care oferea atât adăpost, cât și multiple posibilități de hrană pentru oameni și animale[16].

---

[4] **Lemerle 1979**: 180-181.
[5] **Lemerle 1979**: 222 (II. 5).
[6] **Lemerle 1981**: 139-141. Pentru evenimente, vezi și **Brezeanu 1986**: 127-132.
[7] **C.Porf.**,: cap. 32 (FHDR II: 665).
[8] **Theoph.**: I, 359 (a.6171) (FHDR II: 621); **Nik.**: 35 (FHDR II: 627); **Teofilact al Ohridei**, în FHDR III: 17.
[9] **Comșa 1973 a**: 219; **Mitrea 1975**: 124; **Comșa 1975 a**: 174; **Teodor 1981**: 22, 38-39; **Comșa 1987**: 223; **Comșa 1989**: 83.
[10] **Chiriac 1991**: 375-376.
[11] **Charanis 1959**: 39; **Zásterova 1976**: 61; **Ditten 1978**: 109-111; **Koledarov 1980**: 79-80; **Pohl 1988**: 110.
[12] **A.I. Romančuk**, în BBA 51 (1983): 36.
[13] Vezi îndeosebi **Hasdeu 1984** și **Onciul 1968**.
[14] Așa cum reiese din legendele "descălecatului". Problema este prea vastă pentru a fi tratată aici.
[15] **Petrovici 1942**: 865-868; **Petrovici 1943**: 265-266; **Petrovici 1959**: 6-17; **Conea 1967**: 3-14; **Daicoviciu 1968**: 89-91; **Comșa 1968 a**: 365, nota 68; **Giurescu 1976**: 13-16.
[16] **Conea 1968**: 95-101.

Multe dintre vetrele de sat din câmpie au fost abandonate cuceritorilor slavi, care, **spre deosebire de nomazii turanici, practicau agricultura**. Pentru prima oară în decursul epocii migrațiilor, instalarea unui mare număr de alogeni a provocat **schimbarea modului de viață al autohtonilor, care au ajuns în imposibilitatea de a mai practica o economie bazată pe predominarea agriculturii**. Alungați de pe pământurile fertile ocupate de slavi și nevoiți a trăi în principal din creșterea animalelor, acești romanici de la câmpie au pierdut, în mod inevitabil, o serie de tehnici și elemente de civilizație. Atelierele de olărie, fierărie, orfevrărie etc. nu aveau cum să supraviețuiască decât acolo unde s-au putut conserva vechile condiții de habitat - adică în zonele înalte sau împădurite.

În Munții Balcani, de-a lungul văilor, există numeroase fortificații de refugiu, dintre care foarte puține au fost cercetate arheologic. Din ceea ce se cunoaște, reiese că ele au fost ridicate și folosite în secolele IV-VI. Suprafețele lor sunt de 2- 6 ha. În interiorul unora dintre ele se aflau și biserici[17]. Probabil că unele au fost folosite și în secolul al VII-lea și în continuare, fiindcă erau situate în locuri greu accesibile. O eventuală dăinuire a lor până în evul mediu este plauzibilă, căci Nicetas Choniates menționa, în legătură cu debutul răscoalei Asăneștilor, numeroasele fortărețe (φρουρίοις), care erau ridicate pe stânci abrupte din Munții Haemus, și pe care vlahii s-au bizuit în revolta lor[18]. Asemenea fortificații sunt cunoscute și în zona muntoasă din fostele provincii Dacia Mediterranea și Moesia Prima. Mai bine cercetate sunt cele din bazinul Timocului: Vidrovgrad, Sip, Brza Palanka, Sokolica, Mokranjske Stene, Miroć și altele. Aceste refugii fortificate, construite în secolul al VI- lea, aveau și rol militar, dar serveau și la adăpostirea populației civile. Ele erau ridicate pe marginea drumurilor, pe mici înălțimi și aveau ziduri de piatră legate cu mortar; suprafața lor este de 400 până la 2500 m^2. În interior s-au descoperit și locuințe de suprafață cu ziduri de piatră, și bordeie, dispuse, de obicei, de-a lungul incintei[19].

Probabil la aceste fortificații se referea preotul anonim din Diocleea, care a compus o cronică în secolul al XII-lea. Vorbind despre invaziile barbare, el arăta cum "creștinii, văzându-se în mare năvală și persecuție, începură a ridica castele pe vârfurile munților și în locuri tari, precum puteau, ca astfel să scape din mâinile barbarilor, până ce se va îndura Dumnezeu de ei și-i va libera. În acele zile, mulți creștini din părțile maritime și transmontane (...) fugeau zi după zi din toate părțile și se împreunară cu acei ce petreceau în munți și în locuri mai tari"[20].

Unii dintre locuitorii provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia au rămas pe loc, dar alții s-au deplasat în alte regiuni. Emigrarea romanicilor dintre Dunăre și Balcani la nord de fluviu, în special în secolele VI-VII, a fost admisă de numeroși istorici. Nu ne referim aici la partizanii teoriei formării poporului român exclusiv la sudul Dunării. Unii dintre adepții continuității (între care îl amintim în primul rând pe D. Onciul) au admis și existența unei admigrări de la sud la nord, care a fost cauzată de refugierea în fața invaziilor barbare. (Vezi și Introducerea)[21].

Populația romanică de la Dunărea de Jos s-a deplasat, desigur, și la sud de Munții Balcani. În acea regiune a existat o continuitate mai pronunțată a populației locale, dovadă fiind numărul mai mare de toponime antice care s-au păstrat. Au rezistat, de asemenea, mai multe orașe, între care: Serdica, Philippopolis, Anchialos, Beroe, Adrianopole[22]. Această migrație a populației

[17] Vezi **Poulter 1983**: 97-100.
[18] **Nicetas Choniates**, I. 4. (FHDR III: 255).
[19] **Janković 1981**: 116, 211-213, 225.
[20] **Presbyteri Diocleatis** *Regnum Slavorum*, în **I.G. Schwandtner**, *Scriptores Rerum Hungaricarum (...)*, III, Vindobonae, 1748: 479 (cap. VII); **Onciul 1968**: I, 243. Vezi și **Kovačević 1973 a**: 151, care citează o asemenea fortificație la Martinić, în Muntenegru.
[21] **Onciul 1968**: I, 240-244, 267-268, 573-574. Mai vezi: **Iorga 1992**: 232; **Brătianu 1988 b**: 78-80; **Ștefan 1968**: 353; **Comșa 1968 a**: 360, nota 22; **Ditten 1978**: 112.
[22] **Beševliev 1966**: 216-217; **Vaklinov 1973**: 201-202.

romanice a atins și Macedonia. Una dintre teoriile care explică originea aromânilor ia în considerare deplasarea strămoșilor acestora din zona dintre Dunăre și Balcani, spre sud[23]. Asemănările dintre dialectele dacoromân și aromân arată că, într-adevăr, a existat o perioadă în care cele două ramuri au fost în contact. Cercetările lingvistice au ajuns la concluzia că această unitate teritorială a durat până prin secolul al X-lea[24]. **Teoria pânzelor de populație elaborată de P. P. Panaitescu explică cel mai bine această unitate a Romanității Orientale, din nordul Carpaților până în Pind**[25].

O informație referitoare la originea nordică a aromânilor se află în *Descriptio Europae Orientalis*, scriere redactată de un călugăr francez în 1308. Autorul a avut la îndemână una dintre versiunile *Gestei Hungarorum* și se poate observa că el era destul de bine familiarizat cu realitățile din Ungaria. În schimb, despre lumea balcanică el avea o imagine nu prea clară. Se afirmă astfel că Bulgaria se învecinează cu Ruthenia (Galiția) și că, tot în Bulgaria, trăiesc tigri și inorogi (!). De aceea, se cuvine să privim cu circumspecție informațiile sale despre vlahii balcanici, care ar fi originari din Pannonia: "Este de notat aici că între Macedonia, Achaia și Thessalonic se găsește un oarecare popor foarte mare și răspândit, care se numește *Blazi* [variantă de manuscris: *Blasi*], care și altădată au fost păstori ai romanilor și, din cauza terenului roditor și plin de verdeață trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau pășunile romanilor. Dar, în urmă, fiind izgoniți de aici de unguri, au fugit în acele părți"[26]. Probabil, aflând ceva despre existența unor vlahi în Grecia, autorul i-a pus în legătură cu *blacii* pe care îi cunoștea din izvoarele maghiare, inventând astfel o tradiție despre originea pannoniană a vlahilor din Imperiul Bizantin.

Unii cercetători[27] au admis veridicitatea informației din "Descrierea Europei Orientale", referitoare la patria vlahilor balcanici, mai cu seamă fiindcă ea era cumva confirmată de un izvor bizantin.Teoria originii pannoniene a vlahilor balcanici a fost emisă de B.P. Hasdeu[28], care se baza pe un pasaj din Kekaumenos (lucrarea călugărului francez încă nu fusese descoperită). În *Strategikon* (sfârșitul secolului al XI-lea), Kekaumenos, tratând despre originea vlahilor din Thessalia, afirma că aceștia "locuiau mai întâi lângă râul Dunărea și Saos, râu pe care acum îl numim Sava, unde locuiesc mai de curând sârbii, în locuri întărite și greu accesibile"[29]. Interpretarea lui B. P. Hasdeu pornea de la premisa că autorul bizantin nu a fost foarte precis în localizarea patriei vlahilor, ori că a avut în vedere numai sudul Pannoniei. S-a demonstrat însă că digresiunea despre originea vlahilor din opera lui Kekaumenos este rezultatul unor confuzii și al unor lecturi din Dio Cassius (din care se parafrazează unele pasaje referitoare la daci). Kekaumenos i-a identificat pe vlahi cu dacii, dar a confundat Dacia Traiană cu provincia creată de Aurelian la sudul Dunării, care era mai bine cunoscută bizantinilor (dar, și pe aceasta a plasat-o mai la vest decât în realitate)[30]. Deci, pasajul din Kekaumenos nu dovedește deplasarea aromânilor de la nord la sud. Nici legenda despre "vlahorinhini" nu poate fi invocată în acest sens (vezi Excursul VI).

Aportul nordic la geneza aromânilor nu trebuie supralicitat, fiindcă, după cum arată cercetările recente, în Macedonia, Thessalia și Pind a persistat și o populație romanică locală. În această arie de predominare a limbii grecești au existat și zone locuite de populație latinofonă, în antichitatea târzie. În privința toponimiei moderne folosite de aromâni, s-a observat că există

---

[23] **Onciul 1968**: I, 572-573; II, 161, 201-202 ; **G. Murnu**, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, București, 1984: 75-76; **Brezeanu 1976**: 212; **Ivănescu 1980: 311; Rosetti 1986**: 323-324.

[24] **Ivănescu 1980**: 314-315; **Rosetti 1986**: 322-323.

[25] **Panaitescu 1969**: 120-121, 210.

[26] **G. Popa-Lisseanu**, *Izvoarele Istoriei Românilor*, II, București, 1934: 42.

[27] **Ibidem**: 8-9; **Drăganu 1933**: 22; **Decei 1978**: 81; **Lozovan 1969**: 242; **Dragomir 1944**: 81; **Brezeanu 1991**: 259.

[28] **B. P. Hasdeu**, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, București, 1976: 24-25.

[29] FHDR III: 41.

[30] **Djuvara 1991**: 23-66.

câteva cazuri de denumiri antice moştenite fără a fi fost trecute prin filieră greacă: *Sărună* (Salonic), *Lăsun* (Elasson), *Băiasa* (Boosis). De asemenea, dialectul aromân are cuvinte de origine latină care nu aveau cum să se păstreze la nord: *hicu* (*ficus*), *peluru* (*paliurus* = "paliur", un arbust); ele dovedesc autohtonia (cel puţin parţială) a aromânilor[31].

Romanitatea din Pind şi Thessalia nu poate fi confundată cu cea dalmată, care s-a format mai la nord. Deosebirea dintre aceşti romanici şi dalmatini a fost percepută şi de preotul anonim din Diocleea, care consemna tradiţia că bulgarii, după ce au ocupat Macedonia, au cucerit şi *totam provinciam Latinorum,* care nu poate fi amplasată decât în zona de care vorbim, la vest de Macedonia. (Desigur, tradiţia este deformată şi confuză). Locuitorii acestei provincii, care îşi spuneau *Romani* (*illo tempore Romani vocabantur*) erau, potrivit cronicarului, strămoşii "morovlahilor" din Dalmaţia şi Istria[32].

Se pare că este cunoscută şi cultura materială a acestor romanici din Thessalia şi Epir. Pe teritoriul Albaniei a fost identificată cultura Komani-Kruje (secolele VII-VIII), care a aparţinut unei populaţii creştine, care se afla sub influenţă culturală bizantină. Arheologii albanezi o consideră cultura populaţiei proto-albaneze, dar faptul este contestat de V. Popović, care o atribuie unei populaţii romanice[33]. Este posibil ca această cultură Komani-Kruje să fi aparţinut unora dintre strămoşii aromânilor, şi anume acelora dintre ei care au păstrat modul de viaţă urban. Încă din secolul al XI-lea, izvoarele atestă prezenţa masivă a elementului aromân în oraşe (în Larissa, de exemplu). G. Schramm a sesizat, dealtfel, că, spre deosebire de celelalte ramuri ale poporului român, aromânii au perpetuat modul de viaţă urban (îmbinat cu cel pastoral)[34].

Având în vedere cele arătate despre originea aromânilor, ni se pare mai probabilă rămânerea unei mari părţi a romanicilor refugiaţi de la Dunărea de Jos în zona muntoasă din imediata apropiere - adică în Munţii Balcani, acolo unde îi găsim în număr mare în secolele XII-XIII. (Acolo s-a aflat centrul statului Asăneştilor).

Refugierea în zonele de munte şi abandonarea zonelor de câmpie de către o parte a comunităţilor romanice a determinat schimbări în modul lor de viaţă. În aceste condiţii de mediu, agricultura nu se mai putea practica decât în rare cazuri, în depresiunile intramontane, sau pe unele pante terasate. Economia pastorală a devenit preponderentă. Nu vom intra aici în amănunte legate de lunga dispută în jurul caracterului pastoral al vieţii românilor în evul mediu, dar considerăm necesare unele precizări. Păstrarea multor termeni agricoli de origine latină demonstrează continuitatea practicării agriculturii. Termenii agricoli latini s-au conservat chiar şi în dialectul macedoromân (*agru*, *săpare*, *siminare*, *arare* etc.), deci nici măcar aromânii nu au renunţat complet la agricultură[35]. Este la fel de adevărat că numeroasele cuvinte de origine slavă arată că străromânii au (re)învăţat unele tehnici agricole de la slavii care ocupaseră zonele de câmpie[36]. Până târziu în secolele XV-XVI, ocupaţia de căpetenie a românilor nord-dunăreni a fost creşterea vitelor mari şi mici; agricultura era slab dezvoltată şi avea o pondere redusă în economie[37]. Există numeroase probe în acest sens şi chiar câteva relatări ale unor observatori din afară, dintre care merită citată *in extenso* următoarea, fiindcă poate fi considerată emblematică pentru un întreg mileniu de (an)istorie românească:

---

[31] **Capidan 1936**: 53-59; **Scărlătoiu 1979**: 17-37; **Poghirc 1989**: 9-44; **Djuvara 1991**: 60-66. **Reichenkron 1963**: 75 amplasa patria aromânilor în Dardania.

[32] **Presbyteri Diocleatis**, *op. cit.*: 478 (cap. V); **Djuvara 1991**: 63.

[33] **V. Popović**, *L'Albanie pendant la Basse Antiquité*, în vol. *Les Illyriens et les Albanais*, Beograd, 1988: 270-277.

[34] **Schramm 1986**: 104-108.

[35] **Capidan 1927**: 204-212.

[36] **Hasdeu 1973**: II, 56-73; **Petrovici 1942**: 870; **Ditten 1978**: 111.

[37] **Hasdeu 1973**: II, 65-69; **I. Donat**, "Dacoromania", Freiburg, 1, 1973: 78-103; **Buhociu 1979**: 185-265.

"Acești păstori trăiesc de veacuri în fundul văilor ca niște republici mici separate, ai căror membri nu au nici o legătură cu ceilalți locuitori ai Ardealului. Capul familiei este în același timp preot și jude, care dimineața și seara stă la rugăciune cu casnicii săi, ținând și judecată între ei. (...) Văile și le părăsesc acești păstori la sfârșitul verii, când își mână oile în locuri băltoase de pe marginea Dunării în Țara Românească, unde ele găsesc și iarna iarbă verde printre stufișuri (...). Femeile și copiii lor sunt îmbrăcați la fel cu bărbații și trăiesc așa de retrași în mijlocul oilor prin munți, încât nu se ocupă de loc de tovarășii lor și cu ce se întâmplă în lume". (*Memoriile* lui N. Bethlen, 1665)[38].

Un asemenea mod de viață nu se putea naște decât în vremurile grele ale migrațiilor, ca urmare a refugierii în zonele de munte[39].

Păstoritul oilor la românii nord-dunăreni a fost clasificat în mai multe tipuri de către Romulus Vuia: 1)-păstoritul agricol local; 2)- păstoritul agricol cu stâna la munte; 3)- păstoritul din zona fânețelor; 4)- transhumanța de la munte la câmpie[40]. Transhumanța nu înseamnă nomadism. Totuși, unii dintre românii sud-dunăreni (fărșeroții din Albania și Thessalia) au practicat și nomadismul, chiar până în secolul nostru. Fenomenul a fost bine studiat, în special de Theodor Capidan[41]. *Fălcările* (comunitățile) se deplasau, cu toată populația și avutul lor, pe distanțe mari, vara instalându-și *tendele* (corturile) la munte, iar vara coborând cu turmele la vale. Acest păstorit nomad nu are nimic de a face cu nomadismul de stepă - cel care este îndeobște cunoscut. Este un **nomadism montan**, care înseamnă deplasarea comunităților întregi în interiorul unui areal nu foarte extins, în care se află atât zone de munte, cât și depresiuni sau câmpii. Fernand Braudel a făcut o distincție între "transhumanța normală" și "transhumanța inversă" - care este specifică acelor comunități care au locuințele stabile la munte. Ea este atestată și în Spania și în sudul Italiei[42]. Nomadismul montan este o formă extremă a acestei transhumanțe, care s-a conservat mai mult timp în Peninsula Balcanică.

Viața de tip nomad a unora dintre românii sud-dunăreni este atestată și de unele izvoare medievale. Kekaumenos vorbea despre vlahii care iarna locuiau la munte, cu familiile lor, și care coborau vara la câmpie[43]. Ana Comnena scria explicit că vlahii "duc o viață nomadă" (τὸν νομάδα βίον εἵλοντο)[44]. Nomadismul nu a fost însă caracteristic decât pentru unii dintre aromâni, chiar dacă în evul mediu fenomenul a avut probabil o răspândire mai largă decât în vremea în care a fost studiat (în secolele XIX-XX).

Nomadismul montan balcanic a fost un fenomen de durată lungă, o permanență a istoriei. Mărturii disparate din antichitatea clasică îl atestă în Macedonia și Thracia. Este cunoscut, bunăoară, un pasaj din Arrian, *Anabasis*, VII. 9. 2, referitor la macedonenii care, înaintea domniei lui Filip II, trăiau în munți, ocupându-se doar cu păstoritul. Mai putem avea în vedere și informațiile despre bessii care locuiau în munți (bessi care, semnificativ lucru, erau considerați strămoși ai aromânilor de către Kekaumenos)[45].

Nu există nici o dovadă că românii nord-dunăreni ar fi cunoscut și ei acest nomadism montan. Păstoritul transhumant pornit de la munte nu a implicat niciodată deplasarea întregilor comunități.

---

[38] Apud **Buhociu 1979**: 238.

[39] În general, despre caracteristicile modului de viață al românilor în depresiunile intramontane, vezi **Dogaru 1995**: 20.

[40] Apud **Buhociu 1979**: 213-214.

[41] **Capidan 1927**: 183-352. Vezi și **Buhociu 1979**: 217-220.

[42] **Braudel 1985**: 165-167.

[43] FHDR III: 31-33.

[44] FHDR III: 109.

[45] **M. Gyóni**, ByzSl, 12, 1950: 40-41; **W. C. Brice**, "Thracia", vol. II, Sofia, 1974: 99-101.

Fiindcă viața în habitatul montan nu oferea decât resurse agricole modeste, a existat mereu o tendință de expansiune spre vale a populației de la munte[45]. Astfel se explică repopularea câmpiilor în perioadele de liniște, care au favorizat creșterea demografică.

Nu numai zona montană a fost un loc de refugiu. Lunca Dunării a oferit totdeauna excelente condiții de viață (surse variate de hrană pentru oameni și animale, locuri adăpostite). Până târziu în epoca modernă, bălțile Dunării au fost dens populate, iar vetrele de sat se aflau chiar "pe baltă"; abia în secolul al XIX-lea, satele au urcat pe terasele mai înalte de lângă "baltă"[46]. Cercetările arheologice arată o locuire intensă în lunca Dunării și în zona imediat învecinată. De exemplu, în cadrul microzonei Mostiștea s-au identificat zeci de așezări datate între epoca fierului și evul mediu, care indică o continuitate a habitatului și, în același timp, o pendulare a comunităților umane în cuprinsul microzonei[47]. Că românii au trăit o vreme și într-un asemenea ecosistem, o arată și etimologia cuvântului *pădure*: din lat. *paludem* = "mlaștină"[48]. Ea este explicabilă, dacă ne gândim la bogata vegetație din zona de luncă. În zona de luncă dintre Giurgiu și Cernavoda a fost amplasat unul dintre teritoriile-nucleu de formare a poporului român, determinat pe calea lingvisticii istorice[49].

În general, toate pădurile din zona de câmpie au fost locuri de refugiu, care au îngăduit supraviețuirea populației autohtone în timpul perioadelor de criză[50]. Cum pădurile din Muntenia și Oltenia ocupau în antichitate și evul mediu o suprafață mult mai mare decât în prezent, este evident că zona de câmpie nu a putut fi depopulată. O situație deosebită a avut-o regiunea dintre Dunăre și Balcani, unde pădurile erau mai rare. Lipsind locurile de refugiu de la câmpie, populația de acolo a fost silită să caute scăpare la nord de Dunăre sau în Munții Balcani.

Din cele expuse în acest subcapitol se pot desprinde următoarele concluzii:

1)- zonele de câmpie, care se aflau în calea invaziilor, au suferit o depopulare accentuată, începând de la mijlocul secolului al VI-lea, și cu deosebire în primele două-trei decenii ale secolului al VII-lea;

2)- mase mari de populație au fost dizlocate în alte regiuni;

3)- o parte dintre locuitorii de la câmpie (inclusiv din orașe) s-au retras în zonele de munte și pe coastele mărilor Adriatică și Egee, precum și în insule;

4)- zonele montane, pădurile, precum și bălțile Dunării au fost medii geografice în care populația autohtonă a putut supraviețui mai ușor;

5)- puținele orașe din sud-estul Europei care au supraviețuit (Constantinopol, Thessalonic, Dyrrachion, Serdica, Messembria, Odessos) au devenit locuri de refugiu - desigur, pentru cei mai înstăriți, care nu puteau renunța la modul de viață urban;

6)- unii dintre locuitorii romanici din Europa de sud-est au trecut la modul de viață nomad.

---

[45] Vezi **Braudel 1985**: 78-80.

[46] **Conea 1968**: 95-101; **Lozovan 1969**: 221-223; **H. H. Stahl**, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972: 63-133; **Buhociu 1979**: 197.

[47] **D. Șerbănescu, G. Trohani**, în vol. *Ilfov. File de istorie*, București, 1978: 17-42; **G. Trohani**, "Cultură și civilizație la Dunărea de Jos", Călărași, 2, 1986: 15-36. Vezi și **N. Constantinescu**, *Coconi. un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, București, 1972: 21-23, 155-160.

[48] **Pușcariu 1976**: 262; **Iorga 1992**: 112.

[49] **Gamillscheg 1940**; **Reichenkron 1963**: 75-77; **Lozovan 1969**: 220-221; **Arvinte 1966**: 28.

[50] **Petrovici 1942**: 865; **Conea 1967**: 9-14; **Donat 1967**: 1151-1155; **Giurescu 1976**: 13-16; **Stoicescu 1980**: 124-125; **Comșa 1987**: 226.

CAPITOLUL IV
DE LA *ROMANIA* LA *ROMANIILE* POPULARE. DEZAGREGAREA UNEI SOCIETĂȚI

SUBCAPITOLUL 1
Destrămarea *limes*-ului dunărean și a administrației provinciale

De-a lungul secolului al VI-lea, provinciile balcanice ale Imperiului Romano-Bizantin au suferit multe atacuri barbare. Numeroase fortificații și orașe au fost cucerite și devastate, iar armata romano-bizantină a fost înfrântă în mai multe rânduri. Unele raiduri au reușit să atingă zone din adâncimea teritoriului, chiar din imediata apropiere a capitalei (precum atacul kutrigurilor din 559). Totuși, până la debutul șirului de conflicte avaro-bizantine, distrugerile nu au pus în pericol sistemul defensiv al Imperiului și nu au condus la pierderea unor puncte de mare importanță strategică și economică. Fortificațiile distruse erau refăcute, iar, pe de altă parte, invadatorii se retrăgeau rapid dincolo de *limes*, astfel că frontiera, în ansamblu, se menținea, în ciuda diferitelor incidente.

Această relativă stabilitate a luat sfârșit atunci când avarii au izbutit să cucerească orașul Sirmium (în 582). Pierderea suferită atunci de Imperiu este socotită ca un moment de răscruce în istoria Peninsulei Balcanice[1]. Ocuparea acestui oraș făcea posibilă înaintarea inamicului pe drumurile care porneau de acolo și duceau către Constantinopol, Thessalonic și către orașele de pe litoralul provinciilor Scythia și Moesia Secunda. Concomitent, slavii devastau provinciile sud-est europene, într-o succesiune de raiduri care au durat între 576 și 586, și care au avut consecințe de o gravitate nemaiîntâlnită până atunci.

În această vreme a început un proces relativ îndelungat, care poate fi denumit: **destrămarea *limes*-ului dunărean**. Se vorbește adeseori de "căderea" sau de pierderea *limes*-ului la o dată precisă (602), neglijându-se însă faptul că o frontieră atât de lungă (de la Sirmium la gurile Dunării) nu putea să dispară dintr-o dată. Cât despre rolul jucat de revolta lui Phokas în pierderea pozițiilor Imperiului la Dunăre, în capitolul I am avut prilejul să arătăm cât este de greșită este această teorie. Destrămarea *limes*-ului reprezintă, de fapt, **pierderea treptată, dar într-un ritm destul de rapid**, a fortificațiilor de frontieră și a drumurilor care le legau. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în conflictele anterioare, această pierdere a fost definitivă, în sensul că Imperiul a pierdut controlul asupra teritoriului, ori că, în cel mai bun caz, fortificațiile distruse nu au mai fost refăcute și refolosite în scop militar.

[1] **Velkov 1977**: 54; **Pohl 1988**: 73.

În epoca lui Justinian și în perioada următoare, *limes*-ul dunărean cuprindea, pe lângă șirul de fortificații de pe malul sudic al Dunării, și câteva capete de pod pe malul opus: Dierna (Orșova), Drobeta, Izvoarele, Sucidava (Celei), Daphne (probabil în apropiere de Oltenița). De asemenea, în unele sectoare exista așa-numitul *"limes* interior" - un sistem de fortificații în adâncimea teritoriului, precum era în Dobrogea linia Tropaeum - Ulmetum - Libida[2], ori precum cea din zona Timocului (Naissus-Timacum Minus-Remesiana-Turres)[3]. Infrastructura *limes*-ului consta din fortificații de mai mari dimensiuni (cetăți cu caracter mixt, militar și civil), *castella*, turnuri de observație și drumuri. (În acest ultim caz, este vorba, în primul rând, de drumul care urma cursul Dunării).

Desigur că nu este posibilă, cel puțin deocamdată, o reconstituire exactă a etapelor căderii *limes*-ului, adică o datare precisă a abandonării fiecărei fortificații mai însemnate. Maria Comșa a propus o destrămare în trei etape a *limes*-ului:

1) - La sfârșitul secolului al VI-lea, *limes*-ul a fost rupt între Dinogetia - Troesmis, Durostorum-Novae, Utus - Lederata;

2).- La începutul secolului al VII-lea, au căzut cetățile Noviodunum și Thalamonium (Nufăru-sic!);

3).- În timpul lui Heraklios, au mai rămas sectoare apărate între: Sexaginta Prisca - Novae, Durostorum - Axiopolis, Carsium - Beroe și în zona Aegyssus. Cetățile Durostorum, Axiopolis, Carsium, Beroe, Aegyssus ar fi rămas în funcțiune până la sfârșitul domniei lui Heraklios[4].

Periodizarea propusă de Maria Comșa poate fi nuanțată, luând în considerare toate datele care se cunosc în legătură cu fortificațiile de pe *limes*-ul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia. În tabelul de mai jos, am întocmit o situație sinoptică, în care sunt sintetizate informațiile referitoare la distrugerile suferite de fortificații, începând din anul 576 (când au debutat marile invazii slave și avare). Pentru ceea ce ne interesează în acest context, contează distrugerile care au condus la încetarea funcției militare și, deci, la ieșirea fortificației din componența *limes*-ului. De aceea, simpla locuire civilă în cetate nu este relevantă pentru problema menținerii *limes*-ului. Am inclus numai fortificațiile despre care dispunem de date suficiente.

Prima etapă a destrămării *limes*-ului poate fi datată între 576 și 586. Atacurile slavilor din 576-578, 581-584, 585, 586, precum și cele ale avarilor din 584 și 586 au provocat distrugerea a multe fortificații, situate de-a lungul întregului *limes*: Slatinska Reka[5], Ratiaria[6], Oescus[7], Axiopolis[8], Capidava[9], Troesmis[10], Halmyris[11]. Dintre acestea, Ratiaria, Oescus și Halmyris au pierdut funcția defensivă, primele două cetăți fiind practic abandonate. În acest context, notăm că în anul 595, Theophylact Simocatta atesta existența unui episcop cu sediul în orașul Asemum[12]. Acest oraș nu a avut episcopie în secolul al VI-lea și, de aceea, considerăm că ierarhul se refugiase

---

[2] **Scorpan 1980**: 2-3.

[3] **Ćorović-Ljubinković 1972**: 46; **Popović 1975**: 474.

[4] **Comșa 1987**: 222-223.

[5] **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 382-383.

[6] **Velkov 1966**: 170.

[7] **T. Ivanov**, în *Limes XIV*: 921.

[8] Distrugerea este atestată de îngroparea unui tezaur de 6 monede de aur (ultimele, de la Tiberiu II). Vezi **Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986**: 177-180, 184.

[9] **Covacef 1988-1989**: 191, 195 (strat de arsură datat post 572/573, cu două monede).

[10] Distrugerea este datată *post quem* cu o monedă din 571-573 (**Baumann 1980**: 172).

[11] La Halmyris s-au descoperit două tezaure încheiate în 574/575 și 576/577 (**C. Opaiț 1991**: 477-481). Ele marchează una dintre cele două distrugeri ale cetății din secolul al VI-lea, dar nu este sigur că este vorba de incendierea nivelului 10, așa cum afirmă Cristina Opaiț. Mai probabil, ele datează distrugerea nivelului 11, ca urmare a invaziilor slave din 576-586. Vezi și **Madgearu 1996**: 45.

[12] **Th.S.**: VII. 3. 6 (trad. Mihăescu: 138).

acolo din alt oraş, din cauza atacurilor barbare. Cele mai apropiate sedii episcopale erau cele de la Novae şi Oescus. Întrucât se ştie că oraşul Novae încă nu fusese distrus, este foarte probabil ca episcopul să se fi refugiat de la Oescus. Deci, această informaţie arată că Oescus fusese distrus înainte de 595, sau că, în orice caz, se afla într-o stare de decădere.

Figura 55: Cronologia distrugerii fortificaţiilor de pe *limes*

Fortificaţii	Distrugeri urmate de refaceri	Încetarea funcţiei militare a cetăţii	Locuire civilă după încetarea funcţiei militare
Hajdučka Vodenica	?	593-596	DA (bordeie, cuptoare de-a lungul incintei)
Karatas (Diana)	593-596	593-596	NU
Insula Banului	?	593-596 (?)	NU
Donje Butorke	576-584 (?)	593-596	?
Slatinska Reka	576/578	593-596	NU
Mihailovac - Mora Vagej	_	fără distrugere finală	_
Prahovo (Aquis)	586	593-596	DA
Arčar (Ratiaria)	?	586	DA (ceramică slavă din secolul VII)
Gigen (Oescus)	?	586	NU
Svištov (Novae)	?	602	DA
Krivina (Iatrus)	_	602 (D.2) (?)	DA
Izvoarele (Sucidava)	?	586 (?)	?
Dunăreni (Sacidava)	602 (N. II)	614 (N. I)	DA (N.I 2 , N. I 1 -post 614)
Cernavoda (Axiopolis)	582/584, ?	614 (?)	?
Capidava	576/584	614 (?) (castellum)	?
Piatra Frecăţei (Beroe)	576/584 , ?	576/584 (?)	DA
Turcoaia (Troesmis)	578-584	593	?
Garvăn (Dinogetia)	_	(559)	DA (până la circa 593)
Murighiol (Halmyris)	578-584 (N.11)	578-584 (N.11)	DA (N.12, N.13 - post 613)

Astfel, în prima etapă (576-586), sectorul de *limes* de la vest de Oescus a fost pierdut de Imperiu (dar va fi parțial recuperat, ulterior, după 588). Distrugerile au fost grave și în celelalte sectoare ale frontierei, dar acestea - mai îndepărtate de centrul de putere avar - au fost totuși mai puțin afectate. Din punct de vedere organizatoric și instituțional, atacurile din această primă etapă nu au avut efecte dezastruoase, căci este atestată existența, în continuare, a unei conduceri militare a provinciilor dunărene. Avem în vedere pe acel ἡγεμών al provinciei Scythia, citat de Theophylact Simocatta, în 586 (probabil era *dux Scythiae*)[13]. După 586 au urmat câțiva ani liniștiți (până în 593), în care s-a desfășurat activitatea de reconstrucție a fortificațiilor afectate. Refaceri ale incintei, porților, turnurilor etc. sunt atestate, în această perioadă, la Slatinska Reka (pe curtina de NE s-a adăugat un turn exterior)[14], la Prahovo (refacerea incintei, construirea unui turn exterior, reconstruirea unui edificiu interior)[15] și la Capidava (construirea *castellum*-ului mic se petrece probabil în acestă vreme; în 588 reapar și monedele la Capidava)[16]. În schimb, o parte din incinta de la Halmyris a fost demantelată cu ocazia distrugerii nivelului 1 1[17]; de asemenea, poarta de vest a fost dezafectată, interiorul ei devenind spațiu de locuit - fapt constatat în campania arheologică din 1995. (Fiind marginală, această cetate a fost neglijată și a ieșit, practic, din sistemul defensiv al provinciei Scythia, rămânând o simplă așezare civilă în curs de ruralizare).

În a doua etapă a destrămării *limes*-ului a continuat pierderea unor sectoare ale frontierei. Etapa a debutat cu ofensiva avară din 593 (care a fost concomitentă cu un atac al slavilor) și s-a terminat în 598, când a fost încheiat tratatul bizantino-avar prin care Dunărea era recunoscută ca frontieră a Imperiului. Cea mai gravă consecință a atacurilor din 593-598 a fost pierderea definitivă a fortificațiilor din sectorul de vest al *limes*-ului în 593 sau în 596 (a celor care fuseseră refăcute între 588 și 593). Deși Imperiul a reușit să păstreze orașele Singidunum și Viminacium, fortificațiile mai mici din zona Porților de Fier au fost distruse definitiv (chiar dacă, în unele cazuri, locuirea civilă a mai continuat). Ne referim la următoarele: Hajdučka Vodenica[18], Karatas[19], Slatinska Reka[20], Prahovo[21]. Tot în această etapă a fost abandonat și capul de pod de la Celei - Sucidava (unde incendiul final este datat cu o monedă din 596/597, descoperită pe nivelul de călcare al bisericii incendiate)[22]. În aceste împrejurări au fost ascunse și două tezaure din Dacia Ripensis, încheiate ambele în 595/596 (la Rakita și Reselec)[23]. În partea răsăriteană a *limes*-ului, este de remarcat că la Troesmis[24] și la Dinogetia[25], circulația monetară se oprește în 592. Deci, este foarte probabil ca și sectorul Troesmis - Dinogetia să fi căzut cu ocazia raidului slav din 593.

---

[13] **Th.S.**: I. 8. 6 (FHDR II: 535; trad. Mihăescu: 29).

[14] **Jovanović, Korać 1984**: 195-196; **Jovanović, Korać, Janković 1986**: 383.

[15] **Janković 1981**: 213-214.

[16] Ridicarea micului *castellum* la începutul secolului al VII-lea nu este încă dovedită. El este, în orice caz, ulterior distrugerii datate cu monede care merg până la 572/573. Recent s-a descoperit că șanțul său de apărare taie o construcție din a doua jumătate a secolului al VI-lea. (**I. C. Opriș**, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993*, Satu-Mare, 1994: 12-13). Vezi și **Covacef 1988-1989**: 191-195. Pentru întreruperea și apoi reluarea circulației monetare: **Chiriac 1993**: 199.

[17] **Zahariade 1987**: 104; **Zahariade 1991**: 180.

[18] **A. Jovanović**, "Starinar, N.S.", 33-34, 1982-1983: 331.

[19] **J. Rankov**, CPF, 4, 1987: 24.

[20] **Jovanović, Korać 1984**: 195-196.

[21] La Prahovo s-au descoperit obiecte databile în secolul al VII-lea, care nu au însă un context arheologic cunoscut. Vezi, de exemplu, catarama de tip Keszthely- Pécs publicată în **Janković 1981**: 251, Pl. XVII/13.

[22] Ultima monedă din cetate. Vezi **Tudor 1978**: 466; **Butnariu 1986**: 227, nr. 60; **Toropu, Tătulea 1987**: 177.

[23] **Jurukova 1992**: 306-308.

[24] Ultima monedă: 591/592. (**Oberländer-Târnoveanu 1980 b**: 274, nr. 177).

[25] Ultima monedă, tot din 591/592 (**Mitrea 1974**: 69, nr. 64).

În concluzie, se poate spune că, **în etapa a doua, Imperiul a pierdut practic controlul asupra *limes*-ului din amonte de Ratiaria, reuşind să păstreze parţial frontiera provinciilor Moesia Secunda şi Scythia.**

S-a afirmat[26] chiar că Aquis (Prahovo) şi alte fortificaţii din Dacia Ripensis au devenit dependente faţă de khaganatul avar, încă din 583. Autoritatea bizantină a revenit acolo după 588, căci reconstrucţia nu ar fi fost posibilă sub dominaţie avară. Stăpânirea avară s-a reinstaurat la Aquis în 593 sau în 596.

În cursul anilor 599-602, armata romano-bizantină a reuşit să ia iniţiativa, declanşând o serie de ofensive, care au condus chiar la victorii repurtate la nord de Dunăre, în teritoriul stăpânit de avari (în partea de vest a Banatului). Această temporară redresare a situaţiei nu a fost însă urmată de o refacere a sectorului de *limes* care fusese pierdut. (În orice caz, cercetările arheologice efectuate în fortificaţiile dintre Singidunum şi Ratiaria nu au surprins nici o fază de reconstrucţie databilă după 596). Revolta din 602 nu a avut o importanţă atât de mare, pe cât se consideră de obicei. Totuşi, efectele ei nu pot fi minimalizate. Este foarte probabil că în jurul anului 602 au fost distruse fortificaţii precum cele de la Iatrus[27], Novae[28] şi Sacidava[29] (primele două au rămas apoi simple aşezări civile). Dacă avem în vedere faptul că revolta s-a declanşat în zona Asemum-Securisca, atunci este de înţeles de ce a fost afectat (şi pierdut) sectorul de *limes* Novae - Iatrus.

De aceea, anul 602 poate fi considerat **începutul celei de-a treia etape a destrămării *limes*-ului**. Pe fondul dezordinilor din zona frontierei dunărene s-au desfăşurat unele atacuri ale avarilor şi slavilor, care au agravat situaţia. Tratatul bizantino-avar din 604 a fost încheiat după consumarea acestor atacuri. Acordul la care s-a ajuns menţinea un *statu-quo* în zona Dunării, căci altfel Phokas nu şi-ar fi permis să mute trupele din Europa în Asia. Fiindcă în următorii ani ai domniei lui Phokas nu mai este atestat nici un orizont de distrugere în provinciile dunărene, considerăm că a treia etapă s-a încheiat repede, în 604. Dealtfel, din punct de vedere teritorial, nu au fost pierderi foarte grave. Pe cât se pare, a căzut doar sectorul de *limes* din zona Novae - Iatrus. Deci, Imperiul continua să păstreze controlul asupra unei mari părţi a *limes*-ului Scythiei şi asupra sectorului *limes*-ului Moesiei Secunda de la est de Iatrus.

După cum aminteam în capitolul I, la sfârşitul domniei lui Phokas, în 609, în condiţiile în care în Imperiu aveau loc tulburări, s-a petrecut o nouă invazie avară în Peninsula Balcanică. Pe *limes*-ul dunărean (cel care mai rezista) nu sunt semnalate distrugeri databile în acest moment. Avarii au pătruns prin regiunea care fusese deja pierdută (Moesia Prima, Dacia Ripensis, vestul Moesiei Secunda).

Abia atacurile avarilor şi slavilor declanşate în 614 au marcat **debutul etapei a patra a destrămării *limes*-ului dunărean**. Limitându-ne la prezentarea sectoarelor de *limes* care supravieţuiseră până atunci, constatăm că în perioada 614-626, distrugerile au fost extrem de grave, atât pe *limes*, cât şi în interiorul teritoriului. Din păcate, în cele mai multe cazuri, mărturiile sunt indirecte. Existenţa unui orizont general de distrugere este dovedită numai de întreruperea circulaţiei monetare în anumite situri şi de drastica sa reducere în ansamblul teritoriului. Dintre cetăţile de pe *limes*-ul scitic, doar la Sacidava este documentată arheologic o distrugere în anii 614-619. Potrivit lui C. Scorpan, distrugerea nivelului N. I este datată *post quem* cu o monedă din 612/ 613[30]. Interpretarea generală a stratigrafiei de la Sacidava a fost contestată de Petre

---

[26] **Janković 1981**: 230.

[27] **J. Herrmann**, în *Iatrus I* (1979): 14; **G. von Bülow**, în *Iatrus V* (1995): 66.

[28] Novae era încă o cetate importantă în 599 (**Th.S.**: VIII.4 . 3). Distrugerea a survenit după aceea şi poate fi datată în jurul anului 602, fără a exista însă o dovadă absolut precisă.

[29] **Scorpan 1972**: 360; **Scorpan 1980**: 66, 74.

[30] **Scorpan 1972**: 362-363; **Scorpan 1980**:70, 74.

Diaconu[31], dar rămâne cert faptul că moneda mai sus citată oferă un reper cronologic demn de luat în considerare pentru datarea unei distrugeri a Sacidavei, indiferent dacă după aceea fortificația și-a mai continuat ori nu existența. În cazul fortificațiilor de la Axiopolis, Capidava, Aegyssus, distrugerile suferite în jurul anului 614 pot fi presupuse pe baza încetării circulației monetare. Ultimele monede descoperite în aceste situri datează din: 607/608 (Capidava)[32], 613/614 (Aegyssus)[33], 614/615 (Axiopolis)[34]. În privința *limes*-ului Moesiei Secunda, datele disponibile nu permit evidențierea unor cazuri concrete de distrugere a unor fortificații în anii 614-619. Oricum, după 604 mai rezista numai sectorul de la est de Iatrus. Aliniamentele interioare ale *limes*-ului au căzut și ele cu prilejul valului de atacuri avaro-slave din 614-619. În Scythia, fortificațiile din zona centrală Ulmetum și Libida și-au încetat existența - fapt dedus din împrejurarea că ultimele monede datează din 614/615[35]. Tot prin 614 a căzut și capitala provinciei, Tomis. Devastarea metropolei este probată de situația surprinsă la edificiul cu mozaic, unde distrugerea este datată tot cu monede din 613[36]. Probabil atunci au dispărut ultimele rămășițe ale administrației provinciale. Cât despre ceea ce s-a întâmplat în interiorul provinciei Moesia Secunda, informațiile arheologice disponibile nu îngăduie o datare exactă a distrugerii unor centre precum Nicopolis ad Istrum sau Marcianopolis - cu rol însemnat în apărarea pe aliniamentul interior. Dacă urmărim situația din Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea - mai bine cunoscută - putem presupune, fără a ne teme că am greși, că atacurile din 614-619 au afectat în profunzimea teritoriului și provincia Moesia Secunda (la Naissus și Justiniana Prima, locuirea încetează violent pe la 614[37]). Apoi, în *Miracula Sancti Demetrii* (II. 2) se afirmă (exagerat, desigur) că provinciile dunărene au fost devastate și depopulate (în 614). Este evident că nu a mai putut rămâne aproape nimic nici din frontiera dunăreană, nici din *limes*-ul interior.

Cu aceasta, *limes*-ul dunărean își încetează existența. Este posibil ca unele dintre cetăți să mai fi supraviețuit, dar ca așezări civile. Durostorum și-a păstrat, probabil, chiar și incinta, dar fiind izolat de restul Imperiului, nu a mai putut conta ca un element al sistemului defensiv. Pe Dunăre, în aval, nu mai existau, se pare, alte porturi care să poată fi folosite ca etape de oprire și aprovizionare de către flota bizantină. La Noviodunum, ultima monedă este din primii ani ai lui Heraklios[38]; moneda de la Hârșova din 629-630[39] este o descoperire deocamdată izolată (în plus, ea provine dintr-o colecție particulară, nu din săpături). Durata funcționării *castellum*-ului de la Capidava nu este cunoscută (cel puțin, materialele publicate până în prezent nu permit tragerea nici unei concluzii). Eventuala recuperare a unei părți a *limes*-ului dunărean sub Constans II, Constantin IV sau în secolul al VIII-lea va fi discutată în subcapitolul următor.

În concluzie, **destrămarea *limes*-ului a fost un proces mai îndelungat, care a avut patru etape: 576-586, 593-598, 602-604, 614-619** (ultima, prelungită eventual până în 626). În fiecare din aceste etape au fost pierdute unul sau mai multe sectoare ale frontierei. În general, abandonarea *limes*-ului s-a făcut de la vest către est, așa cum era și normal. Punctele marginale, precum Halmyris, au fost părăsite repede. *Limes*-ul interior a rezistat ceva mai mult și mai bine. Destrămarea sistemului defensiv nu a însemnat însă în toate cazurile și dispariția așezărilor și, implicit, a comunităților de *limitanei*. (Vezi capitolele III. 2 și IV. 5).

---

[31] **Diaconu 1980**: 123-130.
[32] **A. Vertan, G. Custurea**, "Pontica", 21-22, 1988-1989: 380, nr. 1306.
[33] **A. Opaiț 1977**: 309.
[34] **Poenaru-Bordea, Ocheșeanu, Nicolae 1989**: 72, nr. 208.
[35] Ulmetum: **B. Mitrea**, "Dacia, N.S.", 10, 1966: 413, nr. 60; Libida: **A. Opaiț 1991 a**: 54.
[36] **Sâmpetru 1971**: 224-225.
[37] **Popović 1975**: 493-501.
[38] Inedită (informație Adrian Popescu). Cele mai recente dintre monedele publicate sunt de la Phokas.
[39] **Custurea 1986**: 277, nr. 6.

SUBCAPITOLUL 2
Problema dominației bizantine la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII

Retragerea trupelor și abandonarea fortificațiilor de pe *limes*-ul dunărean, precum și atacurile avarilor și slavilor au avut ca efect ieșirea provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia Minor de sub autoritatea Imperiului Bizantin, la începutul domniei lui Heraklios. Cu aceasta nu a încetat însă orice prezență bizantină la Dunărea de Jos. În primul rând, de-a lungul secolelor VII-IX, Imperiul a fost de mai multe ori în situația de a-și apăra interesele prin campanii ofensive desfășurate pe Dunăre și pe malurile acesteia. De asemenea, trebuie luată în considerare și eventualitatea ca Imperiul să-și fi menținut stăpânirea asupra unor puncte de pe litoralul dobrogean și de pe malul Dunării. Ne vom opri mai jos asupra acestor chestiuni.

În al doilea rând, teritoriul fostelor provincii dunărene a rămas într-o dependență formală față de Imperiu, până la recunoașterea de către acesta a khaganatului bulgar. Dunărea rămânea frontiera teoretică a Imperiului[1]. După unii cercetători, slavilor așezați în acest teritoriu li s-ar fi acordat, *volens nolens*, calitatea de *foederati*. Ipoteza pornește de la un pasaj destul de obscur din cronica lui Theophanes, a cărui traducere din FHDR este confuză. El se referă la instalarea protobulgarilor în regiunea din nord-estul Bulgariei actuale, care era populată de mai multe grupuri de slavi, între care așa-numitele "cele șapte seminții". Despre acești slavi, Theophanes spune că: εἰς δὲ τὰ πρὸς μησημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας. Traducerea din FHDR (efectuată de H. Mihăescu) sună astfel: "iar în ținuturile dinspre miazăzi și apus în țara avarilor aveau înțelegere cu restul celor șapte seminții"[2]. Fragmentul citat aici este continuarea unei fraze mai lungi, căci nu are nici un predicat. El se leagă de verbul κατῴκισαν, care apare mai sus, în legătură cu neamul Severilor. Așadar, ca și despre Severi, Theophanes spunea despre cei rămași (ὑπολοίπους) din "cele șapte seminții" că au fost așezați (strămutați) "înspre sud și înspre vest, până la țara avarilor". Traducerea sintagmei ὑπὸ πάκτον ὄντας a provocat o amplă controversă, asupra căreia nu putem insista aici; termenul πάκτον poate însemna și "tribut", și "alianță". După unii istorici, expresia ar face aluzie la faptul că acei slavi erau aliați, adică *foederati* ai Imperiului Bizantin[3]. Sintagma poate fi înțeleasă însă și altfel. S-a arătat că, de regulă, Theophanes folosește cuvântul πάκτον cu sensul de "tribut". De aceea, expresia a fost interpretată de V. Beševliev ca referindu-se la supunerea acestor slavi de către protobulgari[4]. În concluzie, pasajul din cronica lui Theophanes nu poate fi considerat o mărturie indiscutabilă a existenței unui *foedus* încheiat de Imperiu cu slavii din fosta provincie Moesia Secunda.

---

[1] **Chrysos 1987**: 38.

[2] **Theoph.**: I, 359 (a. 6171) (FHDR II: 621).

[3] **Chrysos 1972-1973**: 12-13; **Avenarius 1975**: 299-300; **Ditten 1983**: 93-94; **Chrysos 1987**: 38. Vezi și **Comșa 1986**: 276.

[4] **V. Beševliev**, BF, 2, 1967: 50-58. Vezi și **Dujčev 1965**: 68-72, **Koledarov 1980**: 85.

Totuși, nu ar fi exclus ca Imperiul să fi acordat calitatea de *foederati* unora dintre slavii așezați la sudul Dunării, în regiunea asupra căreia Imperiul nu-și mai putea exercita autoritatea în mod direct. Cel mai probabil, aceasta s-a petrecut după 626, când slavii puteau fi folosiți împotriva avarilor. Se știe că, potrivit unei tradiții transmise de Constantin Porfirogenetul (*De Adm. Imp.*, cap. 32), Heraklios i-ar fi colonizat pe serbi în regiunile care fuseseră depopulate de avari. Dar, un studiu recent a arătat că pretinsa tentativă a lui Heraklios de combatere a avarilor prin intermediul serbilor este nedovedită[5]. (Vezi capitolul I, p. 25). În schimb, ne putem gândi la acordarea unor subsidii slavilor din apropierea gurilor Dunării, care erau, oricum, mai ușor de contactat de trimișii Bizanțului, fiind și situați mai departe de avari. Aceste subsidii pot explica, măcar în parte, descoperirea unor monede de aur și de argint, emise de Heraklios (în a doua parte a domniei) și mai ales de Constans II și Constantin IV[6]. Unele dintre aceste monede au ajuns pe alte căi, adică au fost aduse de meșterii orfevrieri ca materie primă (este cazul celor de la Priseaca). Nu le avem în vedere pe acestea. Altele, însă, pot indica asemenea subsidii bizantine. (Nu obligatoriu, căci ele pot proveni din jafuri). Este vorba de următoarele monede:

-Istria-Sat, 1 AV, 674-681 (**H. Nubar**, SCIV, 17, 1966, 3: 605);
-Niculițel, 1 AR, 674-681 (**Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994**: 331-332, nr. 33);
-Tulcea, 1 AV, 641-646 (**Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986**: 193, nr. 28);
-tezaurul (?) de la Valea Teilor, jud. Tulcea, compus din 2 AR (641-646, 668-673) (**Oberländer-Târnoveanu 1980 a**: 163-164, nr. 2-3);
-Dobrogea (localitate necunoscută), 1 AV, 661-663 (**Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986**: 193, nr. 29);
-tezaurul de la Galați (12 AR, 615-638, 647-659, 668-673, 674-681) (**Butnariu 1986**: 230);
-tezaurul de la Piua Petrii (5 AR, 668-685) (**Ibidem**: 221, nr. 113);
-tezaurul de la Drăgășani, jud. Vâlcea (3 AR, 659-668) (**Ibidem**: 230);
-Alexandria, 1 AR, 629-630 (**Ibidem**: 216, nr. 1);
-Scurta, com. Orbeni, jud. Bacău, 1 AR, 668-669 (**Ibidem**: 222, nr. 137).

De asemenea, tezaurele de la Cuciurul Mare (lângă Cernăuți) și Krylos (Galiția), cu piese de argintărie de lux din secolul al VII-lea, pot fi mărturia unor asemenea subsidii[7]. În orice caz, Imperiul Bizantin s-a folosit în secolul al VII-lea de unele populații clientelare, care, probabil, au ridicat sistemul de fortificații de la Niculițel (vezi Excursul III).

Există unele indicii ale revenirii, în anumite perioade, a dominației bizantine la Dunărea de Jos, pe fluviu și chiar și în unele puncte sau zone restrânse din Dobrogea, în cursul secolelor VII-X, înaintea recuceririi lui Ioan Tzimiskes. Nu avem în vedere monedele bizantine, în fond destul de multe, datate între 614 și 971. (Monedele din perioada 614-780 au fost prezentate în capitolul II. 2). Pătrunderea lor se explică prin continuitatea legăturilor comerciale cu Imperiul Bizantin, sau prin subsidii acordate barbarilor - ceea ce nu presupune în mod obligatoriu și menținerea unor puncte din regiunea Dunării de Jos sub dominație bizantină[8]. Există însă alte mărturii, care nu se pot explica decât prin prezența unor reprezentanți ai statului bizantin (militari sau civili). Ne referim la unele dintre sigiliile datate în secolele VII-IX. Nu la toate, căci unele au aparținut unor persoane particulare (de exemplu, negustori) și, de aceea, ele nu dovedesc decât continuitatea relațiilor comerciale cu Bizanțul.

[5] **Lilie 1985**: 24-41.
[6] Cum consideră și **Poenaru-Bordea, Donoiu 1983**: 242-243.
[7] **R. Noll**, în vol. *In Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974: 267-273; **V. V. Kropotkin**, "Acta Archaeologica Carpathica", 12, 1971, 1-2: 65-71.
[8] Numismații le consideră, totuși, indicii ale supraviețuirii sau revenirii dominației bizantine. Vezi: **Oberländer-Târnoveanu 1980 a**: 164; **Poenaru-Bordea, Donoiu 1983**: 243; **Custurea 1986**: 274.

Cele mai importante sunt sigiliile imperiale. Un sigiliu al lui Heraklios, care s-a aflat în colecția lui M. C. Suțu, provine, după toate probabilitățile, de la Constanța. El poate fi datat la scurt timp după 613, pe baza reprezentării iconografice[9]. Alt sigiliu, al lui Constantin IV, de la Durostorum, este datat aproximativ în 679-680, eventual până în 685[10]. Este evident că aceste sigilii ale împăraților au însoțit scrisori adresate unor înalți funcționari, ceea ce presupune existența unor structuri administrative bizantine la Durostorum și la Tomis. (Despre Durostorum știm, dealtfel, că rămăsese o așezare urbană și în vremea lui Constantin IV - vezi capitolul III. 3).

Existența la Durostorum a unui înalt funcționar bizantin (militar sau civil) indică menținerea legăturilor pe Dunăre cu Imperiul, deci prezența flotei bizantine pe acest fluviu și după abandonarea *limes*-ului. Faptul este confirmat de atestarea utilizării flotei pe Dunăre în mai multe campanii, despre care va fi vorba mai jos.

Revenind acum la sigilii, amintim că în zona orașului Durostorum s-au mai descoperit alte două exemplare, care au aparținut unor ofițeri bizantini. Unul (datat în secolul al VII-lea) poartă numele unui στρατηλάτης, Theoctist[11], iar celălalt a aparținut unui Phokas, σπαθάριως (καὶ) στρατ(η)γός[12]. Acest al doilea sigiliu, datat în secolele VIII-IX, este foarte important. Deși Phokas era, cel mai probabil, expeditorul, nu destinatarul scrisorii, faptul că la Durostorum cineva primea mesaje din partea unui comandant de themă (aceasta înseamnă στρατηγός), arată că acolo se afla, probabil, sediul unui eșalon inferior, al unei τοῦρμα. Ion Barnea presupunea că acest sigiliu atestă existența unei *theme* dunărene în secolele VIII-IX. Din zona orașului Durostorum provin și alte sigilii ale unor demnitari bizantini din secolele VIII-IX: Petru - consul și patriciu (secolul al VII-lea)[13], Anatolios - spatharios și turmarh (secolele VIII-IX), Nikita - spatharocandidat imperial și turmarh (secolele VIII- IX)[14], Chrestos - fost eparh (secolul al VII-lea)[15].

Toate aceste sigilii fac plauzibilă ipoteza existenței la Durostorum a unui sediu de τοῦρμα și, oricum, a menținerii stăpânirii bizantine asupra acestui oraș, în anumite momente din secolele VII-VIII, pe când Bulgaria nu era încă un stat consolidat. Un specialist bulgar, Ivan Jordanov, contestă faptul că aceste sigilii ar putea indica o prezență bizantină. Sigiliile imperiale sau ale altor demnitari bizantini au putut fi adresate unor personaje de rang înalt din Bulgaria - dovadă exemplarele descoperite la Preslav (aparținând împăraților Vasile I, Roman I și Constantin VII)[16]. În principiu, poate fi așa, dar această explicație nu poate funcționa și în cazul - bunăoară - al sigiliului lui Constantin IV de la Durostorum.

Dintre celelalte sigilii din secolele VII-VIII descoperite în Dobrogea, îl mai menționăm pe cel al lui Petrus, exconsul și logothet (cu inscripție latină)[17]. Nu aducem în discuție și exemplarele care se pot data și în secolul al VI-lea, precum cel al lui Leontios, notar imperial, descoperit la Constanța[18].

S-a presupus că o *themă* dunăreană a fost creată în epoca lui Constantin IV. Ion Barnea[19] afirma că în *De thematibus*, Constantin Porphirogenetul consemna faptul că împăratul Constantin IV a înființat *thema* Thracia, care ar fi fost împărțită în trei: Bulgaria, Istros și Haemus. Este cert

[9] **I. Barnea 1969**: 28, nr. 14.
[10] **I. Barnea 1981**: 625-628.
[11] **Mititelu, Barnea 1966**: 43-44, nr. 1.
[12] **I. Barnea 1966**: 279-280, nr. 2.
[13] **I. Barnea 1968**: 556, fig. 68/5.
[14] **I. Barnea 1971**: 15.
[15] **I. Barnea 1966**: 281, nr. 4.
[16] **Jordanov 1987**: 197-199.
[17] **I. Barnea 1990**: 316, nr. 2.
[18] **I. Barnea 1985**: 241-242, nr. 6.
[19] **I. Barnea 1971**: 10.

faptul că *thema* Thracia a fost creată de Constantin IV, căci primul strateg al Thraciei este atestat în 687[20]. În schimb, izvorul nu ne permite să tragem concluzia că, în timpul lui Constantin IV, *thema* Thracia cuprindea cele trei părţi, Bulgaria Istros şi Haemus. Textul sună astfel (în traducerea lui H. Mihăescu): "...în timpul lui Constantin cel Mare conducea Thracia Taurus (...). Dar după ce (...) barbarii au cucerit oraşele stăpânirea Thraciei a fost ruptă în bucăţi mai mici. Bulgaria, Istrul şi muntele celebru numit Haemus, care se întinde până în Pont, erau părţi din Thracia, dar acum sunt stăpânite de străini. Provincia actuală a Thraciei fusese pusă sub oblăduirea împăratului din Constantinopol şi a slujit pentru serviciile lui: în ea nu se afla nici un conducător de oşti. Dar de când neamul urât de Dumnezeu al bulgarilor a trecut fluviul Istru, de atunci şi împăratul, din pricina năvălirilor sciţilor şi bulgarilor, s-a văzut silit s-o aducă în situaţia de provincie şi să numească în ea un conducător de oşti. Trecerea barbarilor peste fluviul Istru s-a întâmplat spre sfârşitul domniei lui Constantin Pogonat, când a ajuns cunoscut şi numele lor..."[21]. Deci, nu se poate admite includerea zonei Dunării în *thema* Thracia, care a fost creată de Constantin IV, pe baza textului din *De Thematibus*. În timpul lui Constantin IV, *thema* Thracia era o fâşie de-a lungul litoralului vestic al Pontului Euxin, care se întindea spre nord până la Messembria[22].

Totuşi, evenimentele petrecute în jurul anului 680 la gurile Dunării fac plauzibilă ipoteza existenţei unei anumite dominaţii bizantine şi în regiunea respectivă. Reamintim cele expuse în primul capitol. Deoarece Imperiul Bizantin se simţea ameninţat de protobulgarii care se instalaseră în zona gurilor Dunării, în aşa-numitul *Onglos* (pentru amplasarea acestui teritoriu, vezi Excursul III), împăratul Constantin IV a declanşat un război pe mare şi pe uscat. Forţele terestre au înaintat prin Thracia şi Moesia, ajungând în nordul Dobrogei, iar flota a adus alte trupe, care au ocupat poziţii în apropierea zonei unde se aflau protobulgarii. Campania era motivată de faptul că protobulgarii atacau ţinuturile din vecinătatea Dunării (τὰ πλησιάζοντα τῷ Δανουβίῳ), care, pe atunci, se aflau în "stăpânirea creştinilor" (ὑπὸ Χριστιανῶν τότε κρατουμένην)[23]. Nu putem fi decât de acord cu P. Diaconu[24] şi I. Barnea[25], care consideră că această expresie se referă la dominaţia bizantină.

O altă mărturie care a fost invocată ca dovadă a existenţei unei dominaţii militare bizantine la Dunărea de Jos în secolele VIII-IX este cea adusă de dedicaţia "Lexiconului" patriarhului Photios, făcută către un anume Toma, care era "protospathar şi arhonte al Lykostomionului"[26]. Lucrurile ar fi clare, dacă am fi siguri că este vorba de localitatea de la gurile Dunării (Vâlcov), atestată în izvoare mai târzii, din secolele XIII-XIV. Existau însă şi alte localităţi cu acest nume în Imperiul Bizantin, şi de aceea informaţia rămâne nesigură[27]. Ea a fost totuşi utilizată de către H. Ahrweiler (şi apoi de către P. Ş. Năsturel, Ion Barnea şi Radu Florescu). Acest izvor ar atesta existenţa unui comandament militar bizantin la Dunărea de Jos în secolul al IX-lea, eventual şi în secolul al VIII-lea (care ar fi avut şi o jurisdicţie terestră)[28]. Dacă am face abstracţie de sigiliile menţionate mai sus, această ipoteză ar fi greu de susţinut, doar pe baza mărturiei îndoielnice a lui Photios. Sigiliile care au aparţinut unor ofiţeri bizantini din secolele VII-IX o fac însă plauzibilă.

---

[20] **J. Ferluga**, *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VII th to the XII th Centuries*, Amsterdam, 1976: 8; **Lilie 1977**: 7-47.
[21] Textul în FHDR II: 671.
[22] **Lilie 1977**: 37-39 (şi hartă).
[23] **Theoph.**: I, 358 (a. 6171) (FHDR II: 619).
[24] **Diaconu 1966**: 488; **Diaconu 1971**: 199; **Diaconu 1981**: 217; **Diaconu 1993**: 295.
[25] **I. Barnea 1971**: 11.
[26] FHDR II: 637. **Teodor 1987**: 9 afirmă în mod greşit că acest Toma este cunoscut printr-un sigiliu.
[27] Vezi **Tăpkova-Zaimova 1970**: 82-85.
[28] **I. Barnea 1971**:12; **Florescu, Ciobanu 1972**: 381-382.

Nu ar fi de mirare un asemenea control bizantin exercitat asupra Dunării. Bulgaria nu dispunea de flotă. Când a fost nevoie, Imperiul Bizantin s-a folosit însă și de flotă pentru a ataca Bulgaria pe la nord. Așa s-a întâmplat în timpul războaielor purtate de Constantin V, în 756, 763 și 767, când flota bizantină, care a urcat pe Dunăre (probabil până pe la Durostorum) a purtat efective considerabile, care au fost debarcate pe teritoriul Bulgariei[29]. Nu credem că are dreptate R. Browning[30], care consideră că flota dunăreană (din secolul al IX-lea) nu era îndreptată contra Bulgariei, ci contra rușilor, care veneau cu monoxilele pe Nipru. (Flota ar fi fost înființată, deci, după raidul rusesc din 860).

Jurisdicția terestră a *themei* dunărene la care se referea Radu Florescu s-ar fi exercitat asupra jumătății Dobrogei de la nord de valea Carasu[31]. Considerăm că este normală existența unor puncte controlate de Imperiu pe litoral și pe malul Dunării, căci flota avea nevoie de locuri de escală și de aprovizionare. Ipoteza stăpânirii bizantine asupra nordului Dobrogei în secolele VII-VIII se întemeiază pe datarea pe care a propus-o Petre Diaconu pentru valul mic de pământ dintre Cochirleni și Constanța.

Acest val, cel mai mic dintre cele trei, măsoară 61 km. și nu are pe traseu nici o fortificație (spre deosebire de valul mare de pământ și de cel cu coamă de piatră). Șanțul este orientat către sud - ceea ce arată că el a fost ridicat pentru apărarea regiunii de la nord de el. Este sigur că valul mic de pământ este cel mai vechi dintre cele trei, căci este tăiat de celelalte[32]. Deoarece valul de piatră și cel mare de pământ au fost construite, probabil, în secolele IX-X (nu ne oprim acum asupra problemei datării și atribuirii lor)[33], este clar că valul mic de pământ a fost ridicat înaintea secolului al IX-lea. Au fost avansate mai multe ipoteze asupra datării lui, foarte variate, fiind luate în considerare datări în epoca dacică, în secolul al V-lea și în secolul al VII-lea. Este demnă de reținut ipoteza lui Petre Diaconu[34], potrivit căreia valul mic de pământ a fost ridicat în secolul al VII-lea, fie împotriva slavilor, fie împotriva bulgarilor. În varianta datării anterioare anului 680, P. Diaconu propunea ridicarea valului de către o populație aliată a Imperiului; valul mic de pământ ar fi fost integrat astfel într-un unic sistem defensiv, împreună cu valurile din sudul Moldovei și cu sistemul de fortificații de la Niculițel (vezi Excursul III). Fiindcă Axiopolis și Tomis erau situate la nord de val, se presupune că aceste cetăți erau încă folosite (ceea ce însă nu este confirmat, deocamdată, de descoperirile arheologice)[35]. În ceea ce privește valurile Șerbești-Tulucești și Vadul lui Isac-Tatarbunar din sudul Moldovei, originea lor romană este incontestabilă. Ele au putut fi, eventual, refolosite și în secolul al VII-lea.

În 1986, Radu Florescu a publicat un studiu care dezvolta ideile exprimate în 1972. Observând că fortificațiile bizantine din secolele X-XI din aval de Axiopolis (inclusiv) le refolosesc pe cele romane (spre deosebire de cele din amonte de această cetate), Radu Florescu presupunea că ele reprezintă o primă fază de refacere a *limes*-ului, anterioară epocii lui Ioan Tzimiskes. Această fază s-ar data la sfârșitul secolului al VIII-lea și la începutul secolului al IX-lea, ea fiind concomitentă cu ridicarea valului mic de pământ[36]. Ipoteza este ispititoare, dar rămâne încă o

[29] Vezi capitolul I, p. 29.
[30] **Browning 1975**: 137.
[31] **Florescu, Ciobanu 1972**: 385-386; **Florescu 1986**: 172-176.
[32] Pentru descrierea valului, vezi **I. Barnea 1971**: 97-98.
[33] Recent, **G. Papuc** ("Pontica", 25, 1992: 323-329) a publicat rezultatele unor sondaje în cele trei valuri. Au fost aduse unele clarificări asupra cronologiei relative (valul de piatră ar fi mai vechi decât cel mare de pământ), fără a putea fi obținute indicii clare asupra cronologiei absolute.
[34] **Diaconu 1966**: 489; **Diaconu 1972 a** : 318; **Diaconu 1972 b** : 377-378. Vezi și **Florescu, Ciobanu 1972**: 385-386 (datarea în timpul lui Constantin V).
[35] **Diaconu 1966**: 489; **Diaconu 1972 b**: 377-378; **Diaconu 1994**: 130.
[36] **Florescu 1986**: 172-177.

simplă ipoteză de lucru. Este posibil ca publicarea *in extenso* a cercetărilor de la Capidava (unde Radu Florescu semnala morminte din secolul al VIII-lea, cu arme în inventar) să aducă unele clarificări.

Personal, considerăm că doar sigiliile oferă dovezi concludente în sprijinul ipotezei existenței unei dominații bizantine pe Dunăre în secolele VII-IX. Mențiunea din "Lexiconul" lui Photios este dubioasă, iar datarea valului mic de pământ și a refacerii fortificațiilor din aval de Axiopolis în secolele VIII-IX nu este nici ea sigură. Până la întemeierea khaganatului bulgar pe teritoriul Moesiei Secunda, Imperiul a putut păstra unele puncte din Dobrogea, poate chiar zone mai întinse, la care făcea aluzie Theophanes, când vorbea de "ținutul" care era sub stăpânirea creștinilor. Aceste posesiuni bizantine au fost recuperate, credem, după 626, când puterea avarilor a decăzut. (În subcapitolul următor arătăm că avarii și-au extins, pe cât se pare, dominația și asupra Dobrogei, în perioada 614-626). În orice caz, sub Constantin IV, Imperiul își exercita autoritatea asupra unei fâșii de litoral care ajungea spre nord până la Messembria - port care a fost păstrat de bizantini până la sfârșitul secolului al VIII-lea. În mod sigur, orașul Durostorum a aparținut Imperiului până la 680, eventual și o vreme după aceea. După 680, au existat unele momente când, profitând de slăbiciunea Bulgariei (un stat care s-a consolidat abia la începutul secolulului al IX-lea, sub Krum), Imperiul Bizantin și-a restabilit autoritatea asupra unor puncte de pe litoralul Mării Negre și de pe malul Dunării.

SUBCAPITOLUL 3
Dominația avară la Dunărea de Jos

Destrămarea treptată a autorității și a structurilor instituționale romano-bizantine s-a desfășurat în paralel cu extinderea stăpânirii avare asupra teritoriului fostelor provincii. Slavii nu au exercitat o dominație propriu-zisă, căci ei nu au creat vreun "stat" barbar, precum avarii sau protobulgarii. *Sclaviniile* (teritoriile populate de slavi, implantate în mijlocul lumii romanice) au fost simple uniuni de "obști". "Anarhia" slavilor, de care vorbesc Procopius și *Strategikon*-ul lui Maurikios, reprezintă neputința slavilor din secolele VI-VII de a înfăptui prin ei înșiși o alcătuire "statală" comparabilă cu cele germanice sau türcice.

L. Hauptmann observa că, în general, invaziile slavilor s-au desfășurat sub conducerea altora (kutriguri, avari) și că "acest popor nu avea stofa unui popor cuceritor. Doar fatalismul cu care accepta orice jug îl făcea de temut, căci mulțimea sa nenumărată constituia un rezervor inepuizabil din care nomazii stepelor luau „materialul uman“ al oștilor lor"[1].

Slavii care s-au așezat în Muntenia în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al VI-lea au ajuns sub hegemonie avară. Nu imediat, căci știm, bunăoară, că unul dintre conducătorii lor, Dauritas, a refuzat să se supună khaganului avar. Incursiunea avarilor din 578 i-a adus însă sub ascultare pe acești slavi din estul Munteniei și sudul Moldovei. În 586, sclavinii din Muntenia conduși de Ardagast se aflau în subordinea avarilor, căci, după cum aflăm de la Theophylact Simocatta (I. 7.1), invazia sclavinilor lui Ardagast din acel an a fost declanșată la îndemnul avarilor. De asemenea, în relatarea asediului Thessalonicului din 586 se afirmă că sclavinii ascultau de khaganul avar (ὑπεῖκον γάρ αὐτῷ τηνικαῦτα τὸ ἔθνος ἅπαν)[2]. De aceea, este de presupus că Oltenia și Muntenia au intrat sub dominație avară la finele anilor '70 ai secolului al VI-lea. Dominația avară în aceste părți se exercita de la distanță, căci nu a existat o ocupare efectivă a teritoriului de către triburile confederației avare. Centrul de putere avar era situat departe, între Dunăre și Tisa (cel din Transilvania s-a constituit mai târziu, în cursul secolului al VII-lea).

Dominația avară reprezenta perceperea unui tribut din partea comunităților locale (romanice sau slave). Supunerea obștilor sătești în fața stăpânilor nomazi este o permanență a epocii migrațiilor pe teritoriul României. Prin compararea și juxtapunerea unor informații disparate, provenind din mai multe epoci, poate fi reconstituit în linii mari un model al relațiilor "tributale" stabilite între stăpânii nomazi și supușii sedentari. Legăturile dintre stăpâni și supuși erau intermediate de conducătorii locali, care reprezentau obștile în fața cuceritorilor. Acești conducători locali colectau tributul și puteau păstra anumite atribuții militare, în cazul în care localnicii se bucurau de dreptul de a purta arme și de a lupta în subordinea stăpânilor. Este cunoscută în acest sens colaborarea militară dintre români și tătari.[3]

---

[1] **Hauptmann 1927-1928**: 147.

[2] **Lemerle 1979**: 130 (I. 13).

[3] În general, pentru problematica relațiilor "tributale" stabilite între autohtoni și migratori, vezi **Stahl 1980**: 135-139, 167-178.

Dominația avară în Oltenia și Muntenia s-a putut menține cât timp ea nu a fost primejduită de alt factor de putere. Acest fapt nu putea interveni mai înainte de 680, când la Dunărea de Jos a apărut khaganatul bulgar. Este adevărat că în anii '30 ai secolului al VII-lea, khaganatul avar a trecut printr-o serie de dificultăți, atât în zona sa centrală, cât și la periferia răsăriteană a sferei sale de influență. Prin 635-638, bulgarii lui Kubrat care trăiau în zona Niprului s-au revoltat cu succes împotriva hegemoniei avare. Astfel, dominația avară asupra zonei nord-pontice a luat sfârșit[4]. Totuși, fiindcă evenimentele s-au petrecut departe de Dunărea de Jos, este puțin probabil ca ele să fi condus și la dispariția dominației avare în Oltenia și Muntenia. Nici Imperiul Bizantin nu a întreprins nimic pentru a recupera teritoriile pierdute de la Dunărea de Jos. Ne putem gândi doar la eventuala revoltă a unor comunități romanice și slave din Muntenia și Oltenia, dar asemenea evenimente nu sunt atestate. De aceea, ipoteza pe care o considerăm cea mai probabilă este cea a prelungirii dominației avare în Muntenia și Oltenia până cel puțin în jurul anului 680.

Ce s-a întâmplat ulterior? Khaganatul bulgar nu a avut de la început forța necesară pentru a elimina puterea rivală de la Dunărea de Jos. Punctele de vedere exprimate în acest sens sunt divergente. Ion Nestor aprecia, pe baza unor vestigii la care ne vom referi mai jos, că dominația avară s-a exercitat în Muntenia și Oltenia și în secolul al VIII-lea[5]. Maria Comșa, într-un mod mai nuanțat, se gândea la o rivalitate avaro-bulgară în Muntenia secolului al VIII-lea[6]. În schimb, Kurt Horedt[7] și Suzana Dolinescu-Ferche[8] contestau existența unei hegemonii avare în Muntenia după 680. La rândul său, S. Szádeczky-Kardoss presupunea că după venirea protobulgarilor, sfera de dominație avară s-a retras până în zona Jiului ori a gurii Timocului[9].

Materialul arheologic care poate fi adus în discuție în legătură cu problema hegemoniei avare în Oltenia și Muntenia este destul de redus. În primul rând, este vorba de unele obiecte din secolul al VII-lea, despre care se știe că sunt răspândite cu precădere în mediul avar: cataramele de tip Pápa, Nagyharsány și Boly-Želovce descoperite la Sărata Monteoru și Butimanu (vezi capitolul II. 1. B, p. 43-44). Aceste catarame au prototipuri bizantine, dar au fost produse (ca tipuri noi) în Pannonia. Meșterii care le-au creat au fost probabil bizantini, dar, prin trăsăturile lor stilistice, cataramele sunt barbarizate (ne referim la stilul animalier: capete de păsări, de șerpi). Într-un articol apărut în 1993, arătam că sinteza artistică bizantino-barbară care poate fi constatată în cazul cataramelor de tip Pápa indică geneza lor în mediul cultural avar, adică în Pannonia; mai precis, ele au fost produse în atelierele romanice care mai supraviețuiau în secolul al VII-lea în câteva centre din Pannonia (Pécs, Keszthely)[10]. Concomitent cu noi, cercetătoarea germană Ursula Ibler a publicat un studiu referitor la cataramele de tip Pécs, Boly-Želovce și Nagyharsány, în care ajungea la concluzia că acestea au fost produse în aceleași condiții presupuse de noi pentru tipul Pápa[11].

Ne menținem la concluzia exprimată în 1993, și anume că descoperirea unor asemenea catarame în afara zonei lor de concentrare (Pannonia) indică legături cu spațiul aflat sub dominație avară. Toate aceste catarame sunt piese de echipament militar (se purtau la centura folosită de călăreți, dar și de către pedestrași). Ele nu erau obiecte fastuoase, dar nici nu puteau fi la îndemâna oricui. Prezența lor în Muntenia (dar, după cum vom vedea, și în Dobrogea) nu o explicăm însă

---

[4] Pentru menținerea hegemoniei avare la nordul Mării Negre între 567-635, vezi **Szádeczky-Kardoss 1975**: 267-274.

[5] **Nestor 1969**: 25; **Nestor 1973**: 32, 50.

[6] **Comșa 1975 a**: 200.

[7] **Horedt 1968**: 105.

[8] **Dolinescu-Ferche, Ionescu 1970**: 429.

[9] **Szádeczky-Kardoss 1975**: 273.

[10] **Madgearu 1993**: 176-177.

[11] **Ibler 1992**: 135-148.

prin existența unor luptători de etnie avară, căci ele nu provin din morminte de cavaleri. Este sigur doar faptul că ele au aparținut unor războinici. Fiindcă piesele de la Sărata Monteoru s-au descoperit în morminte de incinerație, se poate afirma că acești războinici nu erau de etnie avară, ci slavă (eventual, romanici). Ei erau însă, probabil, **în solda avarilor**. Cataramele de care ne ocupăm făceau parte din "uniforma" oastei avare. Khaganatul avar era, de fapt, o confederație din care făceau parte și alte etnii: slavi, bulgari, gepizi, romanici. În zonele periferice din afara centrului de putere avare din Pannonia, dominația avară reprezenta, de fapt, subordonarea comunităților locale față de stăpânii nomazi. Aceste comunități locale aveau și atribuții militare. Războinicii respectivi sunt, credem, cei care la Sărata Monteoru s-au înmormântat cu piesele lor de echipament militar.

Desigur că se mai poate presupune că obiectele de care ne ocupăm au ajuns în Muntenia pe cale comercială, fără ca ele să aibă vreo semnificație militară. Totuși, este la fel de probabil ca ele să reprezinte mărturii ale subordonării comunităților locale față de khaganatul avar, fiindcă ele se datează într-o vreme în care Muntenia putea fi ușor dominată de avari. Același lucru se poate spune despre alte obiecte, care fac parte tot din echipamentul militar avar: limbile de centură din secolul al VII-lea. Acestea s-au descoperit la: București-Tei, București-str. Soldat Ghivan, Poiana (jud. Galați), Budureasca (jud. Prahova) și într-un loc necunoscut din Muntenia. După cum aprecia și D. G. Teodor, nu ar fi exclus ca ele "să fi aparținut chiar unor călăreți avari din secolele VII-VIII d.H., care au acționat întâmplător în aceste zone, lăsând urme ale trecerii lor, așa cum o probează dealtfel și mormântul descoperit mai demult la Târgșor, Prahova"[12].

Ajungem astfel la o problemă mai complicată: datarea și atribuirea etnică a mormântului de călăreț de la Târgșor. Acest mormânt de înhumație, orientat ENE-VSV, conținea, în afara inventarului, și un schelet fragmentar de cal. Inventarul era compus din: un cuțit-pumnal, o măciulie de cnut (de os), un amnar și o așchie de cremene, o cataramă de fier ovală, o cataramă de bronz, două scărițe de șa, o zăbală și încă o cataramă de fier care făcea parte din harnașament[13]. Dintre toate acestea, piesele care pot sluji la datarea mormântului sunt scărițele și catarama de bronz. Scărițele sunt diferite tipologic. Una dintre ele are urechea de prindere dreptunghiulară, iar cealaltă, rotunjită. Prima se încadrează în tipul Čilinska IV. 6, iar cealaltă în tipul Čilinska III. 4. Tipul Čilinska IV este datat destul de larg, în secolele VII-VIII, dar apare în special în mormintele din grupul avar târziu (secolul al VIII-lea). Tipul III este specific celei de-a doua jumătăți a secolului al VII-lea, fiind de regulă asociat cu piese de centură realizate în tehnica presării[14].

Catarama de bronz are o placă mobilă în formă de U, de tablă, ornamentată în tehnica presării cu un motiv în formă de 8. Autorii descoperirii citează drept analogii pentru decorul cataramei unele piese din secolul al VII-lea descoperite în Ungaria și Slovacia. Totuși, catarame identice cu cea de la Târgșor nu cunoaștem. Fiindcă este realizată în tehnica presării (nu este turnată, cum afirmă Radu Florescu[15]), catarama se datează în secolul al VII-lea. Decorul poate fi o formă degradată a celui întâlnit pe cataramele de tip Boly-Želovce, fapt care ne determină să presupunem o datare mai târzie, către finele secolului al VII-lea. Un decor relativ asemănător apare pe catarama de la Butimanu. Trebuie să observăm însă că plăcile cataramelor de tip Boly-Želovce sunt fixe, în timp ce placa exemplarului de la Târgșor este mobilă[16].

---

[12] **Teodorescu 1972**: 74, fig. 3/2, 4/2,3, 88; **Teodor 1993 b**: 285-286.

[13] **Diaconu 1962**: 165-170.

[14] **Z. Čilinska**, *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nove Zamky*, Bratislava, 1966: 190-192, Abb. 22.

[15] **Florescu, Miclea 1980**: 213, nr. 832.

[16] **Fiedler 1992**: 327-328 o încadrează în grupul pieselor de centură avare decorate cu motivul lujerilor (*Rankenzier*), dar deosebirile stilistice sunt însemnate.

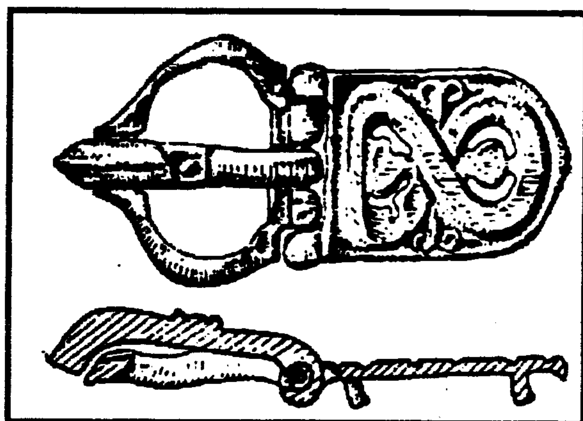

Figura 56: Catarama din mormântul de la Târgșor

Având în vedere încadrarea cronologică a cataramei și a scărițelor de șa, considerăm că mormântul se datează cel mai probabil către sfârșitul secolului al VII-lea. Gheorghe și Petre Diaconu erau de părere că războinicul înmormântat la Târgșor era, probabil, avar[17]. Totuși, inventarul său nu este tipic pentru mormintele de călăreți avari, care, de regulă, cuprindeau cai întregi și - aproape obligatoriu - vârfuri de săgeți. Pe de altă parte, este aproape sigur că mormântul de la Târgșor nu a aparținut unui protobulgar, căci în mormintele acestora nu apar scărițe de șa.

Unele clarificări au fost aduse de Maria Comșa, care a constatat că măciulia de cnut este specifică pentru mormintele de războinici din mediul culturii Saltovo-Majack. Prin urmare, Maria Comșa a pus în legătură mormântul de la Târgșor cu acele noi valuri de nomazi ajunse la Dunărea de Jos și de Mijloc între 670/680 și 710/720[18]. În alt studiu, însă, Maria Comșa a admis apartenența avară a mormântului de la Târgșor, menținând datarea sa la sfârșitul secolului al VII-lea și începutul secolului al VIII-lea[19]. Uwe Fiedler împărtășește, de asemenea, datarea mormântului la cumpăna secolelor VII/VIII și consideră că el poate fi atribuit unui avar ucis într-o confruntare cu bulgarii[20].

În concluzie, apartenența avară a mormântului de la Târgșor nu este sigură. Oricum, prin datarea sa, el se încadrează în altă perioadă (cea ulterioară venirii bulgarilor). Totuși, celelalte obiecte aduse în discuție sunt suficiente pentru a presupune că **Muntenia a rămas sub dominație avară și în secolul al VII-lea**.

La sud de Dunăre, dominația avară a început să se manifeste atunci când victoriile repurtate împotriva Imperiului au condus la ocuparea unor teritorii din partea de vest a regiunii de care ne ocupăm (în Dacia Ripensis). În urma campaniilor din 584 și 586, avarii au cucerit sectorul de *limes* dintre Porțile de Fier și Oescus (inclusiv, probabil, regiunea din interior, adică, practic, Dacia Ripensis). De fapt, teritoriul cucerit era mai mare, dar ne referim doar la cel care stă în atenția lucrării noastre (cel de la est de valea râului Porečka).

Extinderea dominației avare în Dacia Ripensis nu a condus la devastarea sistematică a acestei provincii. După ce a trecut șocul inițial, s-a instaurat un fel de *pax Avarica*, de care aveau nevoie și supușii, dar și stăpânii. Ioan din Efes (VI. 45) menționa faptul că, după ce au cucerit două orașe (probabil Singidunum și Viminacium), avarii au permis locuitorilor să trăiască în continuare în orașe, percepând în schimb un tribut[21]. Era firesc să se întâmple așa. Avarii aveau nevoie de hrană și de produse meșteșugărești, pe care numai orașele și teritoriile lor agricole le puteau asigura. Acest *modus vivendi* al simbiozei dintre stăpânii nomazi și supușii sedentari este, după cum arătam și mai sus, o caracteristică a dominațiilor popoarelor türcice. Din punctul de vedere al localnicilor, se poate spune chiar că dominația avară prezenta unele avantaje, fiindcă - spune același Ioan din Efes - avarii percepeau ca tribut numai jumătate din ceea ce locuitorii datorau fiscului imperial.

[17] **Horedt 1968**: 105 arată că nu este sigur caracterul avar, dar **Bálint 1989**: 126 îl consideră indiscutabil avar.
[18] **Comșa 1982**: 29, 39. Vezi și **Comșa 1989 a**: 83.
[19] **Comșa 1987**: 229.
[20] **Fiedler 1992**: 328.
[21] Vezi **Pohl 1988**: 78-79, 192.

D. Janković a ajuns la concluzia că, după atacul din 586, zona din jurul cetăţii Aquis (Prahovo) a intrat sub dominaţie avară pentru un timp relativ îndelungat[22]. Totuşi, refacerea unor elemente ale sistemului de fortificaţii într-un moment ulterior atacului din 586 nu putea fi efectuată sub dominaţia avarilor, căci aceştia nu ar fi îngăduit aşa ceva. De aceea, este mai probabil ca dominaţia avară să fi fost înlăturată la scurt timp după 586 (probabil prin 588). Ea a revenit însă, în mod definitiv, în 596, când Imperiul a pierdut aproape toate fortificaţiile din Moesia Prima şi Dacia Ripensis.

Dominaţia avară în Dacia Ripensis a condus la difuzarea în regiune a unor obiecte provenite din mediul cultural avar. La Vidin s-a descoperit o limbă de centură[23]. De la Aquis (Prahovo) provin câteva catarame de obârşie pannoniană. Una dintre ele[24] este o variantă a tipului Boly-Želovce, amintit mai sus. Alte trei exemplare se încadrează în tipul Gátér, înrudit cu tipul Pápa (de care ne-am ocupat, de asemenea, mai înainte)[25]. Aceste catarame se datează în prima treime a secolului al VII-lea şi aparţin locuirii finale din cetatea Aquis. Din păcate, nu sunt cunoscute condiţiile de descoperire. În provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia nu au mai apărut catarame de origine pannoniană decât în Dobrogea (vezi mai jos). Apariţia lor la Aquis este legată nemijlocit de dominaţia avară. Accentuăm faptul că ele sunt piese de echipament militar. Cataramele de tip Gátér, ca şi cele de tip Pápa, erau folosite la geanta care era ataşată de centura călăreţului; celelalte închideau centura.

Noua ofensivă avară din 593 şi conflictul din 596 au condus la restabilirea dominaţiei avare în Dacia Ripensis, teritoriu care nu mai putea fi controlat de Imperiu. În 596, *limes*-ul Daciei Ripensis a fost pierdut. Contraofensiva din 599-600 a readus însă provincia sub autoritatea imperială. Deci, revenirea dominaţiei avare în Dacia Ripensis şi extinderea ulterioară către est s-au petrecut mai târziu, în orice caz după 602. Cel mai probabil, ea a revenit după 614. Invaziile avaro-slave din anii 614-626 au determinat, probabil, intrarea fostelor provincii Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia sub dominaţie avară efectivă. Spunem aceasta, deoarece unele descoperiri din Dobrogea se încadrează în aceeaşi categorie de obiecte specifice pentru mediul avar.

În apropierea cetăţii Argamum (Capul Dolojman), s-a descoperit un mormânt de înhumaţie orientat E -V, care, prin ritualul şi inventarul său, este barbar. (Caracterul barbar este evidenţiat de prezenţa armelor: cuţit şi vârf de săgeată cu trei aripioare). Inventarul mormântului cuprinde şi o cataramă de tip Pápa[26]. Din păcate, nu s-a păstrat decât o parte din mormânt (cea de la bazinul scheletului în jos), astfel că nu avem toate datele necesare pentru a stabili ritualul funerar. În orice caz, era un mormânt de războinic. Mormântul nu conţinea nici oase de cal, nici piese de harnaşament. De aceea, el nu poate fi considerat avar. În schimb, el poate fi atribuit unui luptător pedestru, de altă etnie decât cea avară (kutrigur, gepid). Alte catarame de tip Pápa s-au descoperit la Histria, într-un complex de încăperi din ultima fază de locuire, împreună cu o monedă din 613/ 614, precum şi la Caliacra (în condiţii necunoscute)[27]. Tot de la Histria (dintr-un mormânt, se pare), provine o cataramă de tip Nagyharsány[28].

Prezenţa la Histria şi lângă Argamum a acestor obiecte specifice pentru mediul cultural avar ridică o problemă interesantă. Situaţia este similară cu cea de la Aquis. Întrucât aceste catarame se datează în prima treime a secolului al VII-lea, se poate considera că ele au pătruns în Dobrogea probabil imediat după 614. Histria şi-a continuat existenţa, dar, foarte probabil, într-o

[22] **Janković 1981**: 201.
[23] **Werner 1950**: 170.
[24] **Janković 1981**: 176, Pl. XVII/ 13.
[25] **Ibidem**: 178, Pl.XIX/ 14-16.
[26] **Coja 1977**: 167. Pl. IX; **Teodor 1991**: 128, fig. 5/ 11.
[27] **Pippidi, Bordenache, Eftimie 1961**: 233, fig. 5/2; **Haralambieva 1993 b**: Tab. I/ 5 .
[28] **Petre 1965**: 74, fig. 5/1; **Ibler 1992**: 142, Abb. 6/7, 146; **Teodor 1991**: 131, fig. 6/5.

stare de dependență față de avari. Este posibil ca în oraș să fi locuit și războinici avari (sau din confederația avară), care aveau misiunea de a-i supraveghea pe cetățeni și de a strânge tributul. În orice caz, se știe că în ultima fază a Histriei au existat și locuitori slavi, căci s-a descoperit ceramică slavă în același complex de încăperi de unde provine catarama de tip Pápa[29]. Tot acolo a mai apărut un vas care prezintă unele asemănări cu ceramica gepidă[30]. Dominația avară nu se exercita neapărat prin avari; războinicii din confederația avară erau de diferite origini.

Analogiile cunoscute în alte regiuni pot aduce unele clarificări în înțelegerea felului în care s-a exercitat dominația avară în provinciile dunărene. Astfel, la Corinth s-au descoperit mai multe morminte de războinici, care, după inventar, aparțin ori unor avari, ori unor barbari de alte origini, dar care sunt oricum de pus în legătură cu dominația avară. Și în Grecia, în anii 614-619 s-a extins dominația avară efectivă - fapt dovedit, în acest caz, și de izvoarele literare (*Miracula Sancti Demetrii*, *Chronicon Monembasiae*, Isidor din Sevilla). Mormintele la care ne referim au fost atribuite inițial avarilor (sau altor barbari din confederația avară), dar, mai recent, s-a propus atribuirea lor unor soldați bizantini[31]. Deși cataramele din inventarul lor sunt de sorginte bizantină, totuși este vorba de tipuri de catarame create și dezvoltate în atelierele din Pannonia (tipul Pécs). Apoi, prezența armelor și chiar a unor vase neromane face puțin probabilă ipoteza atribuirii lor unor localnici. După cum bine arăta W. Pohl, aceste morminte descoperite la Corinth, care conțin catarame de origine bizantină dar făcute pe gustul barbarilor, au aparținut unor "rude sărace" ale războinicilor din Pannonia[32]. Dintre aceste morminte, atrage atenția unul publicat ceva mai târziu[33]. Este vorba de un mormânt de înhumație orientat V-E, făcut într-un sarcofag improvizat din lespezi luate dintr-un pavaj. Ritualul este deci creștin și bizantin. Inventarul său este însă prin excelență barbar. În afara unei spade care are analogii în necropolele gepide de epocă avară și a unei catarame de tip Pécs[34], mormântul mai cuprindea și un vas lucrat cu mâna, foarte grosolan, care aparține tipului Tisa (datat în secolul al VII-lea). Ceramica de tip Tisa nu este neapărat specifică slavilor.

Mormântul de la Corinth ne arată că în mediul bizantin din prima treime a secolului al VII-lea au existat luptători barbari care au adoptat obiceiuri funerare bizantine, păstrând însă elemente de civilizație specifică lor. Această conviețuire a barbarilor cuceritori cu supușii bizantini explică, după părerea noastră, și prezența la Histria a cataramelor de origine pannoniană. Aceste catarame, ca și mormântul de lângă Argamum, ne determină să presupunem că Histria și Argamum s-au aflat după 614 sub dominație avară. Această dominație avară se exercita prin războinici de diferite etnii (avari, kutriguri, slavi etc.) care aveau, desigur, misiunea de a percepe tributul datorat de cetățeni.

La Madara s-a descoperit, într-un tumul, un mormânt de călăreț cu inventar foarte bogat, care este atribuit de P. Diaconu unui șef avar, care ar fi pierit în timpul războaielor avaro-bizantine. În orice caz, obiectele din inventar permit și o datare ceva mai târzie, în cursul primei treimi a secolului al VII-lea[35]. Pe teritoriul Moesiei Secunda s-a mai descoperit o cataramă de tip Boly-Želovce, în necropola de incinerație din secolele VII-VIII de la Razdelna (jud. Varna), în mormântul 13. Uwe Fiedler arată că ea se datează în a doua jumătate a secolului al VII-lea[36]. Altă piesă,

[29] **Pippidi, Bordenache, Eftimie 1961**: 232-233, fig. 4/2.

[30] *Ibidem*: 232, fig. 4/1.

[31] **Popović 1975**: 454, cu bibliografia anterioară.

[32] **Pohl 1988**: 112.

[33] **G. Davidson Weinberg**, "Hesperia", 43, 1974, 4: 512-521.

[34] Vezi analogii la **Ibler 1992**: 135-138, în special Abb. 1/ 5, 6.

[35] **Diaconu 1993**: 295-296. În nici un caz nu poate fi admisă interpretarea lui **Fiedler 1992**: 319-322 (origine protobulgară). Inventarul este tipic pentru mormintele avare timpurii.

[36] **Fiedler 1992**: 197-198, Taf. 59/ 11; **Varsik 1992**: 83, nr. 24.

inedită, provine de undeva de pe teritoriul jud. Šumen[37]. Și aceste catarame au putut ajunge în nord-estul Bulgariei în condițiile menținerii dominației avare.

Desigur că toate cele arătate mai sus nu pot fi luate altfel decât ca o reconstituire ipotetică. Rămâne foarte probabil faptul că invaziile începute în 614 au condus la extinderea stăpânirii avare asupra provinciilor dunărene ieșite de sub autoritatea Imperiului.

Nu este exclus ca, după eșecul asediului din 626, avarii să mai fi păstrat controlul asupra unor puncte sau zone din Peninsula Balcanică. Al. Avenarius consideră că avarii au continuat să stăpânească drumurile de interes strategic din Peninsula Balcanică[38]. Abia după instalarea protobulgarilor au dispărut ultimele rămășițe ale stăpânirii avare în partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice. După 680, teritoriul controlat de avari la sudul Dunării se întindea până în zona Timocului, care va fi cucerită de Bulgaria abia după destrămarea khaganatului avar[39].

După apariția și dezvoltarea Bulgariei ca factor de putere regional, dominația avară în Oltenia și Muntenia devine incertă. Mai sus am expus punctele de vedere formulate în această privință, sprijinite pe interpretarea unor descoperiri arheologice, pe care le vom prezenta în continuare.

Din mormântul 304 de la Izvoru provine o aplică în formă de U, cu decor de volute[40], care are analogii în cimitirele de epocă avară târzie, dar și într-o perioadă anterioară, în tezaurul de la Vrap (îngropat în jurul anului 680)[41]. Altă aplică de centură s-a descoperit în același cimitir, în mormântul 7; aceasta are decor palmetiform. Analogiile sale din necropolele avare se datează în special în secolul al VIII-lea[42]. În mormântul 394 s-a mai descoperit o limbă de centură, care nu a fost însă ilustrată în studiul publicat în 1989 (ignorată de U. Fiedler)[43]. Remarcăm faptul că aplica din mormântul 304 s-a găsit într-un mormânt de copil mic, în zona pieptului. Deci, ea a avut rolul de obiect de podoabă. Aplica palmetiformă și limba de centură provin însă din morminte de bărbați. În necropola de la Sultana[44] s-au descoperit două limbi de centură turnate, de origine avară, în mormintele 61 și 104.

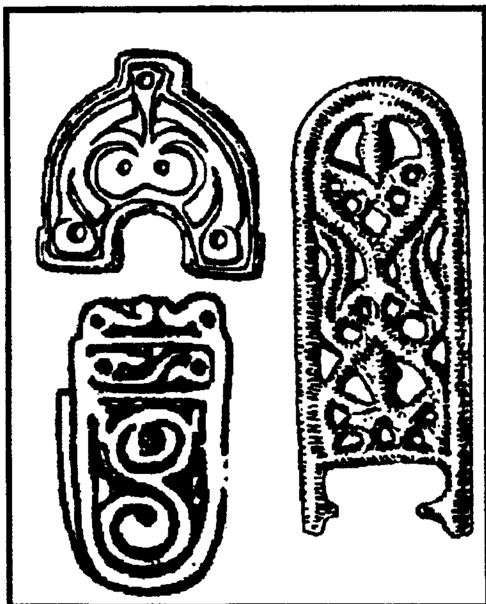

Figura 57: Piese de origine avară din necropolele de la Izvoru și Sultana

După cum precizam mai sus, aceste obiecte de proveniență avară au fost invocate de Ion Nestor și Maria Comșa în sprijinul ipotezei menținerii dominației avare în Muntenia în cursul secolului al VIII-lea. Ele nu sunt singurele. În necropola de la Sultana s-au mai descoperit (în mormintele 79, 80, 130) trei vase din categoria așa-numitei "ceramici galbene", care este spe-

[37] **Varsik 1992**: 94, nr. 113.
[38] **Avenarius 1974**: 176; **Avenarius 1985**: 1024.
[39] **Dujčev 1965**: 56; **Avenarius 1975**: 304; **Pohl 1988**: 277.
[40] **Mitrea 1989**: 207, Abb. 48/ 304-1.
[41] **Werner 1986**: 34-35, Taf. 26/ 26-28.
[42] **Mitrea 1989**: 148, Abb. 4/ 7-3.
[43] **Ibidem**: 218.
[44] **Mitrea 1988**: 115, 117, Pl. 7/ 61-3, 13/ 104-4.

cifică pentru epoca avară târzie[45]. La Şirna (jud. Prahova), într-o locuinţă din aşezarea din secolele VIII-IX, a apărut în campania 1986 o aplică de argint lucrată în tehnica presării, pătrată şi ornamentată cu mici alveole dispuse aproximativ în colţuri şi în centru[46]. Ea are analogii în necropolele avare[47]. În aceeaşi locuinţă s-a descoperit însă şi ceramică galbenă cu decor de benzi lustruite. Deci, în Muntenia ceramica galbenă a apărut în două puncte. Faptul este remarcabil, dacă ne gândim că în complexele avare din Transilvania ea nu a apărut deloc până în prezent.

Aplicele, limbile de centură şi ceramica galbenă ar putea documenta eventuala supravieţuire a dominaţiei avare în Muntenia în secolul al VIII-lea, dacă ele nu ar fi prezente şi la sudul Dunării, adică într-un teritoriu unde, evident, nu putea exista o dominaţie avară în secolul al VIII-lea[48]. Astfel, o aplică similară cu cea din mormântul 7 de la Izvoru s-a descoperit în mormântul 52 din necropola de la Babovo (jud. Ruse; situată destul de aproape de Izvoru)[49]. Limbi de centură turnate s-au descoperit, de asemenea, şi în cimitirul nr. 3 de la Devnja (mormântul 56)[50], precum şi în cimitirul Istria-Capul Viilor (*passim*)[51]. Vase imitate (mai grosolan) după prototipuri aparţinând "ceramicii galbene" au apărut în aşezarea medievală timpurie de la Iatrus, precum şi la Rasova[52]. În necropola de la Karamanite (jud. Varna) s-a descoperit recent o cataramă de bronz turnată, decorată cu motivul grifonilor, care este tipic pentru piesele avare târzii[53]. Mai adăugăm perechea de cercei de la Gârliţa (mormântul 21)[54], care are analogii numai în zona dominată de avari (vezi în cap. II. 1. B, p. 47).

Toate aceste piese descoperite în teritoriul care era stăpânit de Bulgaria arată că prezenţa unor obiecte aparţinând mediului cultural avar nu s-a datorat în mod obligatoriu dominaţiei avare în secolul al VIII-lea. Aşa cum arată Uwe Fiedler, este posibil ca aceste obiecte să fi fost jefuite în cursul luptelor bulgaro-avare[55], sau să fi pătruns pur şi simplu pe cale comercială.

În concluzie, **dominaţia avară în Oltenia şi Muntenia a durat cel mai probabil până la venirea protobulgarilor**.

---

[45] **Mitrea 1973**: 343-349; **Mitrea 1988**: 116, 119, Pl. 9/79-1, 9/80-3, 15 /130-2; **Fiedler 1992**: 155-156.

[46] Informaţie orală primită de la domnul Ştefan Olteanu.

[47] Vezi, de exemplu, **I. Kovrig**, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapest, 1963: 10, 15, 17, Taf. I/27, VII/1-4, IX/1-3; pentru datare: 131-132.

[48] **Diaconu 1993**: 296 presupune originea avară a tuturor mormintelor de înhumaţie necreştine din Bulgaria din secolele VII-IX, în care există arme, amnare şi schelete de cai.

[49] **Văžarova 1976**: 59, Pl. 34/ 8; **Fiedler 1992**: 204, Abb. 46/ 1.

[50] **Fiedler 1992**: 205, Taf. 101/ 22.

[51] **Zirra 1963**: 393, Pl. 29/ 10; **Fiedler 1992**: 205, Taf. 35/ 6.

[52] **Scorpan 1968**: 373, fig. 25, 26; **Diaconu 1973-1975**: 202, nota 20.

[53] **Rašev 1990**: 46-50.

[54] **Cîrjan 1969**: 127, fig. 18, 19.

[55] **Fiedler 1992**: 205.

SUBCAPITOLUL 4
Dominația bulgară (de la Asparuh la Krum)

După ce în toamna anului 680 au reușit să înfrângă armata bizantină care îi atacase în *Onglos*, protobulgarii s-au instalat în nord-estul actualei Bulgarii. Amplasarea acestui teritoriu care a fost luat inițial în stăpânire de către triburile conduse de Asparuh este precizată de Theophanes și de Nikephor[1] și este confirmată de concentrarea în acea zonă a celor mai vechi situri protobulgare (Novi Pazar, Pliska, Madara, Devnja).

Protobulgarii nu erau o populație numeroasă. Grupul lui Asparuh număra circa 20.000-25.000 de oameni[2]. Ei erau o castă conducătoare de războinici, care a sfârșit prin a fi asimilată de populația locală supusă, căreia i-a lăsat însă moștenire numele etnic. Khaganatul bulgar nu s-ar fi putut consolida și extinde fără sprijinul și aportul demografic al acestor supuși slavi și romanici, căci protobulgarii, singuri, nu aveau potențialul demografic necesar pentru a crea un stat întins. Extinderea dominației bulgare pornind din nucleul din nord-est s-a făcut treptat, până la atingerea unor hotare naturale.

O parte dintre slavii care trăiau în zona care a fost ocupată efectiv de către protobulgari au fost strămutați către nord, sud și vest[3]. Teritoriile în care au fost dizlocați se aflau, desigur, sub dominație bulgară. Problema este: ce fel de dominație ?

În această perioadă de început a khaganatului bulgar, este exclusă existența unei organizări statale propriu-zise. Foarte probabil, Bulgaria din vremea lui Asparuh (și apoi, în cursul secolului al VIII-lea) era organizată asemănător cu khaganatul avar. Dominația asupra comunităților supuse însemna, practic, doar perceperea unui tribut. Era o dominație exercitată de departe, care nu dispunea de o structură administrativă extinsă asupra întregului teritoriu controlat, cu dregători, cu trupe staționate în teritoriu, cu fortificații. Studiile recente subliniază, dealtfel, faptul că statul bulgar - chiar și în secolul al IX- lea - era compus dintr-o parte centrală și mai multe teritorii de margine (un fel de mărci france)[4]. Aceste teritorii de margine au fost cucerite treptat și au rămas, de fapt, niște zone marginale, doar parțial integrate în Bulgaria. Abia după creștinare (sub Boris-Mihail, în 864), Bulgaria s-a organizat ca stat propriu-zis, după modelul Imperiului Bizantin.

În acest subcapitol ne preocupă tocmai acele regiuni mărginașe ale Bulgariei din secolele VIII-IX, care sunt: Dobrogea, bazinul Timocului și zona de la nordul Dunării. În privința Dobrogei, se consideră că ea a făcut parte de la început din khaganatul bulgar, rămânând în stăpânirea lui Asparuh, chiar din 680[5]. Nu există însă nici o probă în acest sens. Există un text slavon bulgar din secolul al XI-lea, așa-numita "Viziune a proorocului Isaia", în care se afirmă că Asparuh ar

[1] **Theoph.**: I, 359 (a. 6171) (FHDR II: 621); **Nik.**: 34 (FHDR II: 627).
[2] **Decei 1978**: 44, nota 1.
[3] **Theoph.**: *loc. cit.*; **Nik.**: *loc. cit.*
[4] **Ovčarov 1987**: 179. Vezi și **Brezeanu 1984**: 126-127.
[5] **Angelov 1980**: 84.

fi ridicat un "mare zid" între Dunăre şi Marea Neagră - adică unul dintre valurile din Dobrogea. Izvorul este însă un amestec de legende şi confuzii, care îl fac puţin credibil[6]. El nu poate fi invocat ca o dovadă a stăpânirii asupra Dobrogei în vremea lui Asparuh[7]. Atunci când Justinian II, revenit din exilul din Chersones (în 704), a ajuns la gurile Dunării, a trimis un mesager la khaganul bulgar Tervel, pentru a cere ajutor. Din această relatare nu rezultă însă că gurile Dunării se aflau sub dominaţie bulgară[8]. Pe de altă parte, fiindcă în 767 flota bizantină a avansat pe Dunăre până pe la Durostorum (vezi capitolul I, p. 29), se poate presupune că pe atunci Dobrogea nu era controlată de Bulgaria. Nu ştim, deocamdată, nimic sigur despre data la care Dobrogea a intrat sub autoritatea Bulgariei. Este posibil ca faptul să se fi petrecut abia în timpul lui Kardam sau al lui Krum, atunci când a avut loc marea expansiune a Bulgariei în toate direcţiile[9].

La nordul Dunării, în Muntenia, Bulgaria stăpânea în mod sigur o regiune, la începutul secolului al IX-lea. Acolo au fost deportaţi, în 813, cei 12.000 (sau 40.000, după unele surse) de prizonieri luaţi de bulgari din Adrianopole. Regiunea, denumită de izvoarele bizantine "Bulgaria de dincolo de Dunăre" (εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ)[10] a fost amplasată de unii cercetători în Bugeac (deci, în vechiul *Onglos*)[11], dar este mai probabilă situarea ei în sudul Munteniei. Iată de ce. În zona de la vest şi nord-vest de Olteniţa, pe raza comunelor Chirnogi, Căscioarele, Greaca, Radovanu, Curcani, Mironeşti, s-au descoperit tuburi de canalizare şi ceramică bizantină de tip urban din secolul al IX-lea, care nu pot fi atribuite decât acestor comunităţi aduse din mediul urban bizantin. În zona respectivă ajungea la Dunăre unul dintre tradiţionalele "drumuri ale sării", care pornea de la ocnele din Prahova şi Buzău. Acesta era motivul pentru care Bulgaria a ţinut să stăpânească teritoriul respectiv[12]. Pornind de la alte argumente, de analiză a izvoarelor, şi alţi istorici au amplasat acea "Bulgarie de dincolo de Dunăre" undeva în Muntenia, în interiorul ţării[13].

Controlul asupra drumului sării care ajungea în părţile Olteniţei avea o importanţă vitală pentru Bulgaria - care era lipsită de saline. De aceea, este posibil ca ea să fi exercitat acest control încă dintr-o perioadă mai timpurie. Cum în secolul al VIII-lea este improbabil ca avarii să mai fi dominat Muntenia, se poate presupune că acest teritoriu cu importanţă economică a fost ocupat de Bulgaria cândva în secolul al VIII-lea. Fortificaţia descoperită la Slon, jud. Prahova pare să indice exact acest lucru. Ea apăra trecătorea Tabla Buţii, şi era situată în zona bogată în sare din nordul judeţului Prahova (în apropiere de ocna de la Slănic). Cercetările arheologice efectuate de Maria Comşa au stabilit existenţa a trei faze de construcţie: una de lemn şi de pământ (datată de la sfârşitul secolului al VIII-lea până la mijlocul secolului al IX-lea), una de cărămidă şi una de piatră (a doua jumătate a secolului al IX-lea şi primele decenii ale secolului al X-lea)[14]. Au fost publicate puţine date despre această fortificaţie, dar se cunoaşte un fapt foarte important. Deja în 1863, Cesar Bolliac descoperea la Slon câteva zeci de cărămizi (provenite, deci, din

[6] Pentru acest izvor, vezi acum **V. Beševliev**, în vol. *Das mittelalterliche Bulgarien und das Schwarzmeergebiet*, Varna, 1982: 39-45.

[7] **I. Barnea 1971**: 29.

[8] **Theoph.**: I, 374 (a. 6196) (FHDR II: 621); **Nik.**: 41 (FHDR II: 629).

[9] **I. Barnea 1971**: 24; **Diaconu 1971**: 202.

[10] **Scriptor incertus de Leone Armenio**, în **Leo Grammaticus**, *Chronographia*, Bonn, 1842: 345. De asemenea: **Leo Grammaticus**, *op. cit.*: 208, 231-232 (FHDR II: 651), **Symeon Magister** (ed. Bonn 1838: 615), **Georgios Monachos** (ed. Bonn, 1838: 817).

[11] **Bănescu 1927**: 14-15; **Decei 1978**: 50; **I. Barnea 1971**: 13; **Brezeanu 1984**: 128-129.

[12] **M. Sâmpetru, D. Şerbănescu**, SCIVA, 26, 1975, 2: 241-269; **Teodor 1987**: 9-12; **M. Comşa**, MN, 6, 1982: 143-146.

[13] **Onciul 1968**: I, 205, 402, 578; vol. II, 11; **Brătianu 1988 b**: 79, 113; **P. P. Panaitescu**, "Studii şi cercetări de istorie medie", 1, 1950, 1: 227-228; **Panaitescu 1969**: 191-192.

[14] **Comşa 1960 a**: 401-403; **Idem**, MN, 5, 1981: 133-135.

fortificația a doua, care se datează în a doua jumătate a secolului al IX-lea), pe care sunt incizate diverse semne de tip runic. Aceste semne sunt identice cu cele folosite de protobulgari și de alte populații türcice - fapt sesizat mai întâi de B. P. Hasdeu[15]. Ele constituie un indiciu asupra împrejurărilor în care a fost construită fortificația de la Slon[16]. Până la începutul secolului al IX-lea, Transilvania s-a aflat sub dominație avară; de aceea, era necesară apărarea trecătorii Tabla Buții, care în antichitate și evul mediu a fost una dintre cele mai importante căi de comunicație între Transilvania și Muntenia.

Având în vedere faptul că fortificația de la Slon a fost ridicată - potrivit Mariei Comșa - la sfârșitul secolului al VIII-lea, este posibil ca pe atunci să fi cucerit Bulgaria teritoriul din Muntenia. Este mai probabil așa, și pentru că, anterior, Bulgaria era prea slabă pentru a fi capabilă de o asemenea expansiune. Cel puțin până în 767, Dunărea a fost controlată de flota bizantină; este greu de conceput că în asemenea condiții, Bulgaria putea lua în stăpânire o zonă nord-dunăreană.

Se pare, așadar, că dominația bulgară s-a exercitat la nord de Dunăre începând din vremea lui Kardam (777-803). Amintim în acest context că, în vara anului 792, Bulgaria a înfrânt catastrofal Imperiul Bizantin, la Markellai. Victoria lui Krum asupra avarilor din 804 a fost un moment hotărâtor în expansiunea Bulgariei către nord și nord-vest. Perioada care a urmat iese însă din cadrul tematicii acestei lucrări[17].

A treia dintre zonele de margine ale Bulgariei la care ne referim, bazinul Timocului, a fost cucerită cu prilejul expansiunii Bulgariei către nord-vest, desfășurată începând din 804. În acest caz, dispunem de unele izvoare scrise. Se știe că, până în 818, locuitorii din bazinul Timocului (denumiți *Timociani* în "Analele France") au fost supuși ai Bulgariei. În anul respectiv, ei au dorit să iasă de sub dominația bulgară și au cerut să fie primiți în Pannonia, care era atunci o marcă a statului franc. După toate probabilitățile, Bulgaria ocupase acea zonă cu prilejul atacului contra avarilor din 804[18]. Părerea[19] că teritoriul *Timocianilor* fusese cucerit în timpul lui Tervel (701-718), sau chiar în timpul lui Asparuh, este o supoziție gratuită.

În concluzie, până în al treilea sfert al secolului al VIII-lea, dominația bulgară s-a exercitat într-un teritoriu destul de restrâns, care nu cuprindea nici bazinul Timocului, nici vreo zonă din Muntenia și poate nici Dobrogea. Deoarece Muntenia nu s-a putut afla sub dominație avară decât până pe la 680, suntem în măsură să tragem concluzia că **timp de circa un secol, Muntenia s-a aflat în afara dominațiilor khaganatelor barbare**. Comunitățile locale nu mai erau supuse tributului și s-au putut dezvolta liber. Este tocmai perioada în care s-a petrecut constituirea culturii Dridu.

---

[15] **Hasdeu 1984**: 541-544 (care se gândea însă la o origine pecenegă, cumană sau tătară).

[16] Mai semnalăm în acest context, după **C. C. Giurescu**, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964: 48, 55, că pe malul lacului Greaca se află un punct numit tot *Slon*, care amintește existența unui depozit de sare situat la capătul drumului care venea din zona Prahova-Buzău. Toponimul (derivat din cuvântul slav *sol*, "sare") este moștenit din epoca veche a conviețuirii romano-slave.

[17] Vezi un studiu cuprinzător, la nivelul cunoștințelor anilor '50, la **Comșa 1960 a**: 395-422; de asemenea, **Brezeanu 1984**: 121-135 și **Diaconu 1985**: 107-113.

[18] **V. Gjuzelev**, BB, 2, 1966: 25, 33-34; **H. Bulin**, în vol. *L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux*, Varșovia, 1968: 170, 173; **Pohl 1988**: 320-321, 327, 468.

[19] **Angelov 1980**: 90; **Gjuzelev 1984**: 42.

SUBCAPITOLUL 5
Romaniile populare și Sclaviniile

Una dintre deosebirile esențiale dintre evul mediu timpuriu românesc și cel al altor popoare europene este dată de absența românilor în izvoarele scrise, înaintea celei de-a doua jumătăți a secolului al X-lea. Din câte știm, primul izvor care-i amintește pe români undeva la nordul Dunării este "Cartea creației și a istoriei" de Al-Maqdisi (anul 966), în care poporul *Waladj* este menționat printre vecinii turcilor (pecenegilor)[1]. La sudul Dunării, cea mai veche atestare a numelui "vlahilor", care nici ea nu s-a păstrat decât preluată într-un izvor mai târziu (Kekaumenos), este din 979, în actul acordat de Vasile II Macedoneanul ducelui Niculiță din Thessalia[2]. Recent a mai fost semnalat un izvor datat tot în 979, provenit din actele mitropoliei grecești de Rhegion (sudul Italiei): o listă (*brebion*), în care este menționat numele *Blachos*. Izvorul și articolul care se ocupă de el ne-au rămas însă inaccesibile[3].

Absența în izvoare a numelui românilor a fost considerată o consecință a lipsei organizării lor statale. Întârzierea constituirii formațiunilor prestatale (pe care le denumim "voievodate" - cu un termen care nu este totdeauna adecvat) a fost la rândul ei, explicată ca un efect pe termen lung al stării de permanentă nesiguranță din timpul epocii migrațiilor și al dominațiilor barbare. Această situare "în calea tuturor răutăților" este un clișeu al istoriografiei românești (născut odată cu ea). Ne putem însă întreba dacă aceasta este singura explicație a întârzierii organizării statale. Până la urmă, problema trebuie pusă mai întâi în alți termeni: de ce au dispărut toate instituțiile statale și bisericești, la începutul secolului al VII-lea ? Credem că răspunsul se află în **dispariția civilizației de tip urban și în ruralizarea generalizată - care nu s-a petrecut și în provinciile occidentale ale Imperiului Roman**. La popoarele romanice apusene, regatele barbare s-au constituit pe structura laică și bisericească dată de rețeaua de orașe care au rezistat după secolele IV-V. Aici, nici măcar nu au existat regate barbare de felul celor din lumea romanică occidentală. Doar ostrogoții și gepizii din Transilvania au dat naștere unor efemere regate, pe care le cunoaștem mai mult din urmele lor arheologice decât din mărturiile scrise - dovadă că ele nu au însemnat prea mult în raporturile de forțe din regiune.

Există însă și unele asemănări între situațiile cunoscute în Occidentul romanic și cele din *Romania* orientală. În perioada de declin a statului roman, în unele zone din Occident - în Italia, în Sardinia, ca și în Noricum - s-au constituit forme de organizare noi: așa-numitele *Romanii* autonome, puse în evidență de Nicolae Iorga, în mai multe dintre operele sale[4]. În aceste *Romanii*,

---

[1] **A. Decei, V. Ciocâltan**, în vol. *Romăno-arabica*, ed. de M. Anghelescu, București, 1974: 49-54.

[2] FHDR III: 43-45.

[3] **T. Olajos**, "Történelmi Szemle", 30, 1987-1988: 512-515. Îl cunoaștem după rezumatul din bibliografia din ByzSl, 53, 1992, 1: 193.

[4] **Iorga 1939**: 205-221; **N. Iorga**, *"Romania" dunăreană și barbarii în secolul al VI-lea*, în **Idem**, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984: 29-37.

viața romană s-a menținut doar prin mijloacele locale, fără vreun aport al statului, al Imperiului Romano-Bizantin. Puterea laică aparținea episcopilor din orașele care au rezistat. Atragem însă atenția că aceste *Romanii* autonome sunt specifice numai pentru regiunile unde au supraviețuit orașele antice, nu și pentru Dunărea de Jos, unde nu au existat nucleele urbane în jurul cărora s-ar fi putut constitui. **La Dunărea de Jos, aceste *Romanii* populare au avut o bază exclusiv rurală.** Chiar așa, născute fiind din dezvoltarea unor forme de organizare rurală, ele au moștenit totuși instituții de origine urbană. Cuvântul "țară", în sensul său "politic", de organizare a unui teritoriu, provine din *terra*, adică din cuvântul care desemna teritoriul rural al unui oraș roman[5], al unei *civitas* (devenit "cetate" în limba română).

Evoluția către autonomia și autoapărarea orașelor începuse, în secolul al VI-lea, și în provinciile de la Dunărea de Jos. Este foarte semnificativ un pasaj din Theophylact Simocatta, referitor la campania generalului Petrus din anul 595. În orașul Asemum exista o gardă cetățenească a cărei misiune era apărarea autonomă a cetății. Ea fusese constituită în virtutea unei legi a împăratului Justin II, desigur în scopul suplinirii efectivelor reduse ale trupelor de *limitanei*. Garda a refuzat să se integreze în armata lui Petrus și s-a ajuns la un conflict, în urma căruia Petrus a fost nevoit să plece din oraș. Din acest episod mai reținem și rolul de conducător *de facto* al cetății pe care și-l asuma episcopul[6].

Peter Schreiner[7], întemeiat pe acest text, a ajuns la concluzia - cu care suntem de acord - că în secolul al VI-lea se năștea la Dunărea de Jos o autonomie urbană similară cu cea din orașele occidentale din evul mediu timpuriu. Orașele fortificate care erau capabile să se apere singure au constituit o piedică în calea invaziilor slavilor. Atâta timp cât ele au rezistat, instalarea masivă a slavilor în provinciile de la Dunărea de Jos nu a fost posibilă[8]. Această evoluție a fost însă stopată prin distrugerea vieții urbane, iar *Romaniile* autonome au îmbrăcat, ulterior, doar forme rurale.

Cu atât mai mult după ce Imperiul nu a mai fost capabil să apere teritoriul provinciilor dunărene, comunitățile locale au fost nevoite să se apere singure. O descoperire care confirmă existența unor forme de apărare locală pe teritoriul fostelor provincii este cea de la Nova Černa. Peste așezarea civilă din secolul al VI-lea a fost ridicată, cândva în secolul al VII-lea, o fortificație cu val de pământ, care nu poate fi atribuită autorității imperiale și nici slavilor[9]. Amintim, de asemenea, fortificația de la Răcari, din fosta provincie Dacia Inferior, care a supraviețuit până la începutul secolului al VII-lea (vezi capitolul III. 4. A, p.120). Fortificațiile de refugiu din zonele montane pe care le-am amintit în capitolul III. 5 (p. 133) au fost, și ele, puncte de sprijin pentru autoapărarea comunităților refugiate din orașe.

După distrugerea orașelor, singura formă de organizare a rămas cea rurală. Dominația avară și dominația bulgară care s-au exercitat la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII s-au suprapus peste forme de organizare rurală de mică întindere teritorială, care au dăinuit de-a lungul întregii epoci a migrațiilor și apoi în evul mediu. Obștile țărănești au fost forma de organizare cea mai simplă, dar și cea mai durabilă, care s-a putut adapta diverselor stăpâniri suprapuse, de la cele ale nomazilor până la cea a statelor medievale românești[10]. În perioada în care etnia românească s-a cristalizat ca o entitate deosebită de celelalte populații din jur (secolele VII-IX), obștea satului a fost singura formă de organizare socială și militară. Situația era aceeași și în cazul slavilor care

[5] Vezi **Sâmpetru 1994**: 121.
[6] **Th.S.**: VII. 3. (trad. Mihăescu: 137-138).
[7] **Schreiner 1986**: 28-29. **Velkov 1977**: 69, 103 nota 392 (și **1987**: 151, 158-159) nu admite decât o întărire a garnizoanelor prin forțe locale.
[8] **Nestor 1963**: 49.
[9] **Milčev, Angelova 1971**: 114.
[10] Vezi în special **Panaitescu 1969**: 156-167.

trăiau în teritoriul carpato-balcanic. Relațiile dintre obști și stăpâni erau cele de tip "tributal" - studiate îndeosebi de H. H. Stahl[11]. Stăpânitorii turanici aveau nevoie de populația sedentară care le asigura hrana. Dominația lor însemna, de fapt, perceperea unui tribut din partea comunităților sătești supuse.

Imaginea atât de răspândită despre epoca migrațiilor, a unor permanente atacuri și devastări, este falsă. După ce șocul invaziei trecea, se ajungea la o anumită stabilitate, care era dorită chiar de stăpâni. Astfel, obștile locale au putut supraviețui, iar conducătorii lor au devenit din ce în ce mai puternici.

Organizarea militară a românilor în evul mediu timpuriu s-a născut în cadrul confruntării și conviețuirii cu acești stăpâni nomazi. Dominația acestora din urmă se exercita prin intermediul conducătorilor obștilor (denumiți "cneji", cu un cuvânt de origine slavă), care aveau datoria să strângă tributul. În cazul avarilor, se știe sigur că în oastea lor luptau și gepizi și slavi[12]. Menținerea unor forme de organizare militară autohtonă de-a lungul epocii migrațiilor este dovedită de moștenirea unor termeni specifici de origine latină, unele dintre ele cu sensuri schimbate: *oaste* (*hostis*), *arc* (*arcus*), *săgeată* (*sagitta*), *paloș* (*palus*), *scut* (*scutum*), *spatha* (*spadă*) și altele.

Existența unor luptători romanici în Muntenia și Oltenia în perioada secolelor VI-VIII este foarte slab documentată pe cale arheologică. Mormintele cu arme de la Balta Verde și Ostrovu Mare nu au o atribuire etnică sigură, dar pot fi și ale unor autohtoni care practicau incinerația. Mormintele din cimitirele din secolele VIII-IX din Muntenia și Oltenia nu au, de obicei, arme în inventar. Există însă o excepție, pe care o considerăm semnificativă: mormântul 285 de la Izvoru, care conținea un topor de luptă (găsit în mâna dreaptă a scheletului) și un vârf de lance. Mormântul, orientat V-E, mai avea în inventar și un ulcior cu toartă cu gât înalt, din pastă fină cenușie, cu decor lustruit (tip Fiedler F VII)[13]. Prezența toporului (databil în secolul al IX-lea) arată că este vorba de un mormânt de războinic. Orientarea mormântului, precum și lipsa oaselor de cal ne permit formularea ipotezei că mormântul a aparținut unui șef local, care a adoptat un ritual funerar parțial influențat de cel protobulgar (depunerea de arme). Vasul specific pentru necropolele de la sudul Dunării[14] ar putea confirma această influență.

Obștile sătești romanice au coexistat cu formele de organizare socială și militară ale slavilor. *Sclaviniile* care sunt menționate în izvoarele bizantine erau structuri teritoriale, mici "țări" - am spune în terminologia medievală românească. Ele s-au format în întreaga arie în care s-au așezat slavii. Ele aveau în frunte conducători care sunt denumiți în izvoare cu termenii ἄρχων sau *rex*[15]. Aceste *Sclavinii* aveau teritorii restrânse. Izvoarele afirmă că acești conducători slavi erau foarte mulți și că se luptau între ei[16].

Pe baza dispunerii în teritoriu a descoperirilor arheologice, a fost posibilă amplasarea unora dintre *Sclaviniile* atestate de izvoare în Muntenia, în ultima treime a secolului al VI-lea. Maria Comșa[17] a ajuns la concluzia că așezările mai mari din secolele VI-VII, care aveau ateliere de fierărie, de orfevrărie, de olărit, au fost "reședințele" unor conducători. Este vorba, în principal, de așezările descoperite în mai multe puncte de pe teritoriul orașului București, unde se presupune că ar fi fost centrul stăpânirii lui Ardagast. Maria Comșa mai arată că în zona marii

[11] **Stahl 1980.**
[12] **Theoph.**: I, 315 (a. 6117) (FHDR II: 617).
[13] **Mitrea 1989**: 203, Abb. 46/ 285.
[14] Tipul F VII la **Fiedler 1992**: 143. Vezi și **Dončeva-Petkova 1990**: 85, Abb. 2 b.
[15] **Angelov 1980**: 62-64.
[16] **Maurikios**, *Strategikon*, XI. 4. 30 (FHDR II: 561).
[17] **Comșa 1978 b**: 109-117.

necropole de la Sărata Monteoru s-a aflat un alt asemenea centru, care este indicat şi de descoperirea unor tipare pentru podoabe la: Poieniţa (jud. Vrancea)[18], Coroteni (jud. Vrancea)[19], Răcoasa (jud. Vrancea)[20] şi Aldeni (jud. Buzău)[21]. În total, potrivit Mariei Comşa, în Muntenia ar fi existat circa 8-9 "cnezate de vale". Aceste cnezate de vale au fost nucleele din care s-au constituit ulterior cnezatele şi voievodatele mai mari.

Suntem de părere că şi în Oltenia putem identifica asemenea structuri teritoriale databile în secolul al VII-lea, pe baza descoperirii unor obiecte de valoare: fibule digitate, cercei, catarame bizantine, monede. În condiţiile pauperizării extreme a vieţii din acea vreme, aceste obiecte indică, probabil, unele centre de putere. În harta din figura 58 amplasăm pe teren descoperirile respective. Se vede cum ele se grupează în trei zone:

1)- în apropiere de Porţile de Fier (pe ambele maluri ale Dunării);

2)- în centrul Olteniei ;

3)- în apropiere de Slatina (unde tezaurul de meşter ambulant de la Priseaca semnalează existenţa unei clientele bogate, care avea nevoie de produsele sale).

Sunt aceste structuri teritoriale creaţii ale romanicilor ori ale slavilor ? Un răspuns este greu de dat în momentul de faţă. Dacă ne referim, de exemplu, la mormintele de la Balta Verde, reamintim că ele au un ritual diferit de cel practicat de obicei de slavi. Nu este exclusă apartenenţa lor autohtonă. Fortificaţia de la Răcari, care ar fi putut juca rolul de centru al unei *Romanii* populare, a fost locuită, indiscutabil, de romanici. În schimb, tezaurul de la Coşoveni, din mormântul unei femei, aparţine unui orizont cultural barbar, care nu este în mod obligatoriu slav. Fastul deosebit al inventarului funerar apropie această descoperire (singulară în Oltenia şi Muntenia) de mormintele princiare avare timpurii. Deoarece în prima jumătate a secolului al VII-lea Oltenia şi Muntenia s-au aflat sub dominaţie avară, această atribuire a tezaurului de la Coşoveni nu poate fi exclusă.

În concluzie, cercetările arheologice aduc câteva date - destul de sumare, însă - referitoare la existenţa unor forme de organizare teritorială, care le completează pe cele care pot fi deduse din izvoarele scrise.

***Romaniile* populare au reprezentat unul dintre cele mai semnificative cazuri în care continuitatea şi discontinuitatea culturală s-au împletit**. A existat o continuitate, căci *Romaniile* populare ("ţările") au transmis organizarea în obşti săteşti - care este mult mai veche. Discontinuitatea priveşte în primul rând dispariţia statului (şi, în general, a oricăror suprastructuri instituţionale, cum sunt cele bisericeşti).

---

[18] **Teodorescu 1972**: 91, fig. 7/ 1.

[19] **Bobi 1981**: 112, fig. 25/ 6.

[20] **Ibidem**: 140, fig. 27/ 5.

[21] **Teodorescu 1972**: 86, 91, fig. 7/ 3.

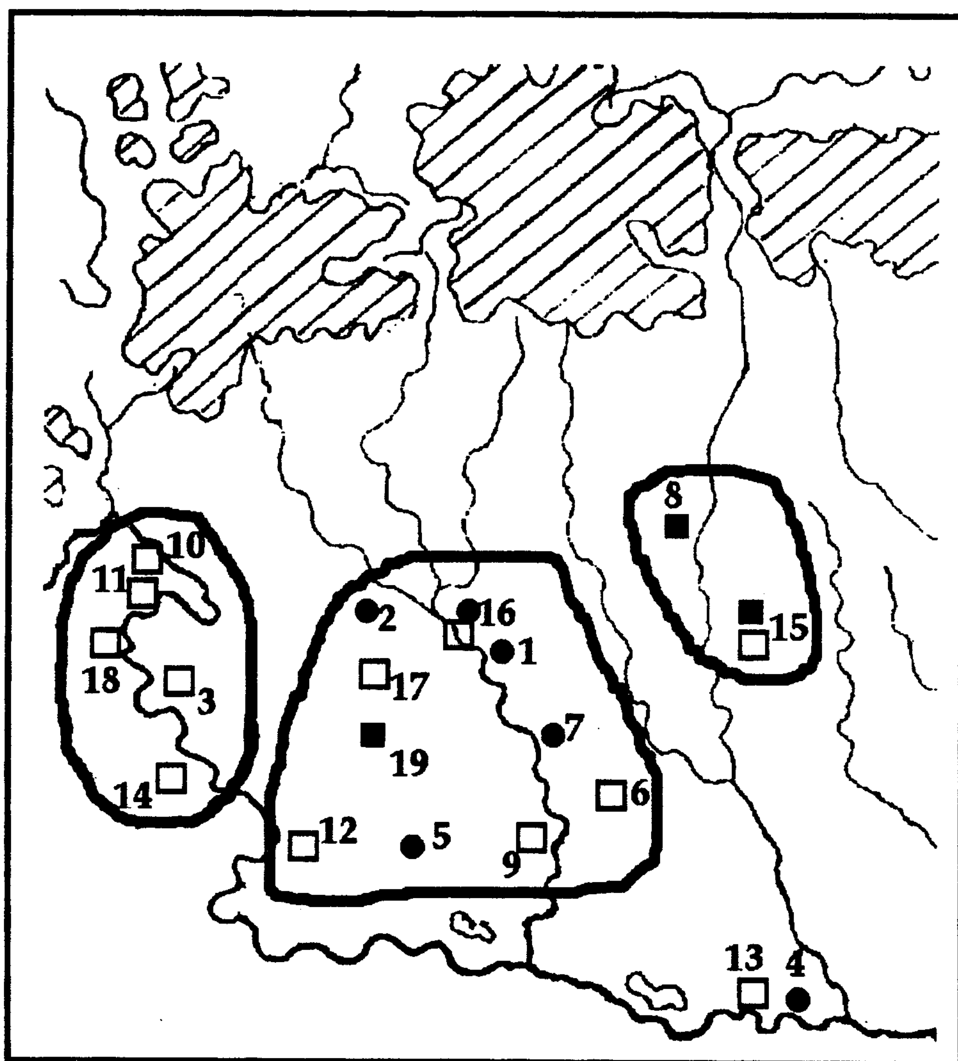

Figura 58: Posibile centre de putere în Oltenia în secolul al VII-lea

Legendă

● = monede de bronz
■ = tezaur monetar
□ = fibule digitate târzii, cercei, catarame

1 = Almăj
2 = Argetoaia
3 = Balta Verde
4 = Celei
5 = Cioroiul Nou
6 = Coşoveni
7 = Craiova
8 = Drăgăşani
9 = Drănic
10 = Kladovo
11 = Korbovo
12 = Maglavit
13 = Orlea
14 = Prahovo
15 = Priseaca
16 = Răcari
17 = Vela
18 = Velesnica
19 = Vârtop

CAPITOLUL V
SINTEZA ETNICĂ

Romanizarea provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia s-a desfăşurat într-o perioadă suficient de lungă pentru a reuşi. În secolul al VI-lea, populaţia acestor provincii era de multă vreme latinofonă. Doar în oraşele de pe litoralul pontic existau locuitori de limbă greacă. Inscripţiile descoperite atestă folosirea pe o scară destul de largă a limbii greceşti în aceste oraşe. Linia Jireček-Philippide-Mihăescu, care separa teritoriul romanizat de cel de influenţă culturală greacă, urmărea (aproximativ) limita de sud a teritoriului de care ne ocupăm[1]. Populaţia autohtonă de origine nord-tracică (geţi, misieni, tribali, bessi etc.) adoptase limba latină şi civilizaţia romană în primele două-trei secole de dominaţie a Imperiului Roman. Numai în zonele mai izolate, montane, au mai putut supravieţui autohtoni neromanizaţi. Unii dintre bessi şi-au păstrat, se pare, limba până în secolul al VI-lea. Ca ἔθνος aparte, tracii şi bessii sunt menţionaţi în izvoare până în secolul al VI-lea[2]. O informaţie izolată atestă etnonimul Βέσσοι chiar la începutul secolului al VIII-lea (Mauros, *patriciu* al bessilor, în timpul lui Justinian II, în 710)[3], dar poate fi vorba doar de o denumire cu sens strict geografic.

Există unele încercări de contestare a intensităţii şi extinderii procesului de romanizare în provinciile de la Dunărea de Jos şi în special în Scythia. Astfel, V. Velkov consideră că marele număr de barbari instalaţi la sudul Dunării în secolele IV-VI a modificat substanţial compoziţia etnică a Moesiei Secunde şi a Scythiei, în aşa măsură încât romanitatea era pe cale de dispariţie[4]. Semnificaţia extraştiinţifică a acestei teorii este legată de dorinţa de a face din Dobrogea un teritoriu neroman, în care slavii şi protobulgarii ar fi găsit o populaţie mai mult barbară.

Este adevărat că, de-a lungul secolelor III-VI, în provinciile dunărene s-au aşezat carpi, goţi, huni, alani, kutriguri, slavi. Aceşti barbari s-au instalat atât în grupuri compacte, în anumite zone, cât şi individual, în aşezările romano-bizantine. Mulţi goţi au venit în 376, fiind goniţi de huni din Moldova şi Muntenia, dar după scurt timp, o parte a lor a părăsit Peninsula Balcanică. Amintim, de asemenea, grupul lui Hernac, care s-a aşezat în anii 455-457 în extremitatea nordică a provinciei Scythia[5]. O mărturie a prezenţei acestui grup germano-hunic din nordul Dobrogei

---

[1] Prezentarea pe larg a cercetărilor care au condus la stabilirea acestei linii, la **Ivănescu 1980**: 50-60.

[2] Vezi pentru aceste chestiuni **I. I. Russu**, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Byzantium*, Bucureşti, 1976 (în special 161-162 pentru supravieţuirea limbii bessilor).

[3] **Theoph.**: I, 379. Vezi **G. Cankova-Petkova**, "Linguistique Balkanique", 6, 1963: 94; **Angelov 1980**: 71; **H. Ditten**, în BBA, 51, 1983: 99.

[4] **Velkov 1987 b**: 13-21. Teoria nu este împărtăşită doar de autorii bulgari (vezi, de exemplu, **Gomolka 1976**: 38-40).

[5] **Jord.**: 266 (FHDR II:431). **Beševliev 1974**: 35-37 presupune că expresia se referă la zona de la nord de Dobrogea (Bugeacul), dar din context rezultă că toate grupurile desprinse din confederaţia hunică s-au instalat pe teritoriul Imperiului.

este mormântul 4/ 1977 din necropola de la Argamum (Capul Dolojman)[6]. Arheologic, aceste informaţii sunt confirmate şi prin descoperirea unor obiecte de provenienţă germanică în fortificaţiile din provinciile dunărene, datate în a doua jumătate a secolului al V-lea şi în secolul al VI-lea[7].

Unii dintre aceşti barbari au rămas neasimilaţi până foarte târziu. Un izvor din secolul al IX-lea aminteşte prezenţa, în Dobrogea, a unor goţi care continuau să vorbească limba lor (folosită şi ca limbă liturgică)[8].

În secolul al VI-lea, barbarii aşezaţi în provinciile dunărene erau destul de numeroşi (şi de origini diferite). Armata romano-bizantină cuprindea germanici, kutriguri, slavi. În revolta lui Vitalianus din 513-518 au fost implicaţi bulgari (kutriguri), iar în zona de vest a teritoriului de care ne ocupăm exista o concentrare de populaţie germanică, atestată atât arheologic (la Sadovec), cât şi toponimic. Ne referim la numele de localităţi terminare în *-burgo*, întâlnite numai în Dacia Ripensis, în zona oraşului Aquis: *Sculcoburgo*, *Mareburgo*, *Halicaniburgo* etc. D. Janković consideră că aceste toponime au fost date de populaţia locală germanică, ori că garnizoanele lor erau compuse din heruli[9]. Populaţia germanică instalată în provinciile Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia a avut un rol important în producerea fibulelor digitate.

Teritoriul nord-dunărean (Muntenia şi Oltenia) era locuit, înaintea venirii slavilor, de o populaţie romanică. Oltenia făcuse parte din Imperiul Roman şi fusese intens romanizată. Continuitatea populaţiei daco-romane din Oltenia până în secolul al VI-lea este probată de o serie de mărturii arheologice, între care cele mai importante sunt cele care arată persistenţa locuirii în aşezările de la Romula, Răcari, Cioroiul Nou. Dintre acestea, aşezarea de la Răcari şi-a păstrat chiar şi valul de pământ, până la începutul secolului al VII-lea (vezi capitolul III. 4. A, p. 120). Este adevărat că izvoarele scrise nu conţin referiri la populaţia romanică din Oltenia şi Muntenia din secolul al VI-lea - cu excepţia celei din *Strategikon*-ul lui Maurikios (discutată de noi în Excursul V). Indirect însă, ele vorbesc despre prezenţa populaţiei de origine romanică în Muntenia - şi anume în legătură cu prizonierii luaţi din Imperiu şi deportaţi de slavi în Muntenia, ca şi în alte zone unde îşi aveau slavii bazele de atac (vezi capitolul III. 5, p. 131-132). Aceşti prizonieri au sporit numărul romanicilor din Muntenia, în cursul secolului al VI-lea.

Caracterul romanic al civilizaţiei materiale din Muntenia secolului al VI-lea (cultura Ciurel), evidenţiat în primul rând de folosirea pe scară largă a ceramicii de bună tradiţie romană provincială, reflectă, desigur şi originea etnică a purtătorilor acestei culturi.

Nu există nici o dovadă a supravieţuirii în Muntenia, până în secolul al VI-lea, a unor daci liberi neromanizaţi, vorbitori ai limbii lor strămoşeşti. Totuşi, această eventualitate nu ar putea fi exclusă din capul locului, fiindcă, după cum am văzut, chiar pe teritoriul Imperiului au rămas comunităţi neromanizate până în secolul al VI-lea (bessii).

Secolul al VI-lea a reprezentat începutul unei perioade de mari mutaţii etnice. Modificarea compoziţiei etnice a regiunii Dunării de Jos a fost condiţionată de împuţinarea populaţiei autohtone romanizate, în cursul secolului al VI-lea. Fenomenul nu trebuie exagerat, dar nici subestimat. În cursul secolului al VI-lea au existat doi factori care au concurat la aceasta. Mai întâi, invaziile

---

[6] **M. Mănucu-Adameşteanu**, SCIVA, 31, 1980, 2: 311-320.

[7] În general, pentru prezenţa germanică în provinciile balcanice în secolele IV-VI şi pentru urmele lor arheologice, vezi **Kovačević 1960** şi **H. Nubar**, "Dacia N.S.", 15, 1971: 346-347. Vezi, de asemenea, importantul studiu recent al lui **V. Bierbrauer**, *Historische Überlieferung und archäologisches Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theodorich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie*, în vol. *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Krakow, 1992: 263-277.

[8] **Walafrid Strabo**, în FHDR II: 641. Vezi **Diaconu, Năsturel 1969**: 448-450.

[9] **Janković 1981**: 206-207.

care s-au succedat într-un ritm tot mai rapid, devenind foarte grave în ultimul sfert al secolului. Nu vom reveni acum asupra lor, mai ales că am discutat un aspect al consecințelor demografice ale invaziilor, atunci când ne-am ocupat de deplasările de populație (în capitolul III. 5.). Depopularea a fost provocată însă și de epidemiile de ciumă care sunt atestate pe toată durata secolului al VI-lea, în 541-543 (cea mai mare), 555, 558, 560-561, 585, 608. Se apreciază chiar că aceste epidemii repetate au cauzat moartea a circa 40 % din populația Peninsulei Balcanice - ceea ce poate fi exagerat, dar nu neverosimil (dacă ne raportăm la bilanțul Marii Ciume din 1346-1348, mai bine cunoscută)[10].

Cea mai importantă schimbare în situația etnică a regiunii Dunării de Jos în perioada de care ne ocupăm a fost reprezentată de instalarea unui mare număr de slavi, atât la nordul, cât și la sudul fluviului. În secolul al V-lea, triburile slave trăiau în bazinul superior și mijlociu al Niprului și în cel al Pripetului[11]. De acolo, ei s-au deplasat către sud și vest, în cursul secolului următor, în mai multe etape.

Există o deosebire de opinii asupra datării primei etape a instalării slavilor în regiunea Dunării de Jos (în speță, în Muntenia). Maria Comșa, invocând atacurile slave înregistrate în deceniile 2-3 ale secolului al VI-lea și interpretând ascunderea tezaurului de la Cudalbi (jud. Galați), încheiat în 527, ca un indiciu al stării de nesiguranță provocate de aceste atacuri, a presupus că sclavinii s-au instalat în estul Munteniei în jurul anului 527[12]. În schimb, Ion Nestor era de părere că slavii s-au așezat la Dunărea de Jos abia după ce migrația avarilor a provocat dizlocarea unei mari mase de slavi din zona Niprului[13].

Este greu de stabilit care dintre cele două puncte de vedere este mai aproape de adevăr. Totuși, dacă ținem seama de mărturia lui Iordanes, care situează limita de vest a teritoriului populat de sclavini la lacul Mursianus (pe care noi îl amplasăm între Galați și Isaccea - vezi Excursul I), atunci rezultă că pe la anul 550, sclavinii încă nu ajunseseră în Muntenia.

Primele mărturii scrise sigure ale existenței unor așezări slave în Muntenia se referă la anii '70 ai secolului al VI-lea, când a fost înregistrat un conducător slav Dauritas. Având în vedere că trecerea oastei avare care l-a atacat s-a făcut printr-unul din vadurile dobrogene, teritoriul stăpânit de Dauritas poate fi amplasat în estul Munteniei sau în sudul Moldovei. Mărturia respectivă presupune existența unor slavi deja instalați, ceea ce ar conduce la datarea așezării lor prin anii '60 ai secolului al VI-lea. Nu ar fi exclus ca marea necropolă de la Sărata Monteoru să fi aparținut grupului slav condus de Dauritas.

Izvoarele contemporane (Iordanes, Procopiu) îi împart pe slavii din secolul al VI-lea în două grupuri: sclavinii și anții. Anții nu erau însă o populație pur slavă, ci un amestec etnic, în care mai intrau și alani, huni, kutriguri. (Numele lor este, dealtfel, de origine iraniană)[14]. Ceramica slavă din secolul al VI-lea a fost la rândul ei departajată în două tipuri: Korceak și Penkovka, primul fiind atribuit sclavinilor, iar celălalt, anților[15].

Ceramică slavă s-a descoperit în mai multe așezări ale culturii Ciurel, în niveluri databile după mijlocul secolului al VI-lea: Băleni-Români, București (Militari, str. Soldat Ghivan, Ciurel, Cățelu Nou, Străulești), Budureasca, Dulceanca, Radovanu, Șirna[16]. De fapt, unii arheologi au

---

[10] **P. Charanis**, *Observations on the Demography of the Byzantine Empire*, extras din *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 1966: 10; **Ditten 1978**: 120.

[11] **Herrmann 1979**: 50; **Sorlin 1981**: 223-229; **Comșa 1987**: 219-220; **Pohl 1988**: 95.

[12] **Comșa 1975 a**: 171; **Comșa 1987**: 219.

[13] **Nestor 1961**: 429-448; **Nestor 1964**: 401-402.

[14] **Teodor 1993 a**: 205-212.

[15] **Herrmann 1979**: 53-55; **Sorlin 1981**: 228-229; **Teodor 1993 a**: 208.

[16] **Teodor 1994**: 229-230.

mers până la a considera această cultură drept o variantă a culturii materiale purtate de slavi[17], ceea ce este însă imposibil, având în vedere perioada în care se constituie această cultură (sfârșitul secolului al V-lea) și prezența multor materiale de origine romano-bizantină (vezi capitolul III. 4. A).

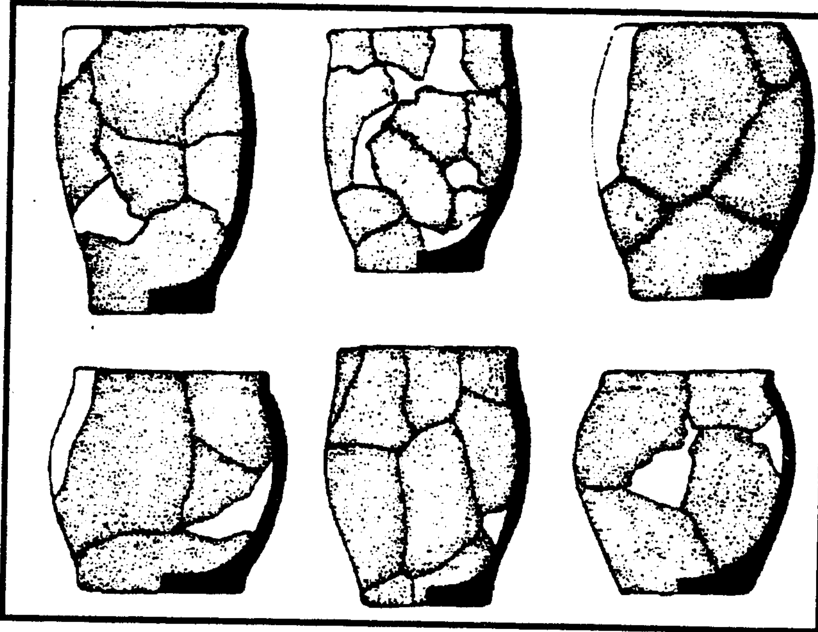

Figura 59: Ceramică slavă de tip Korceak

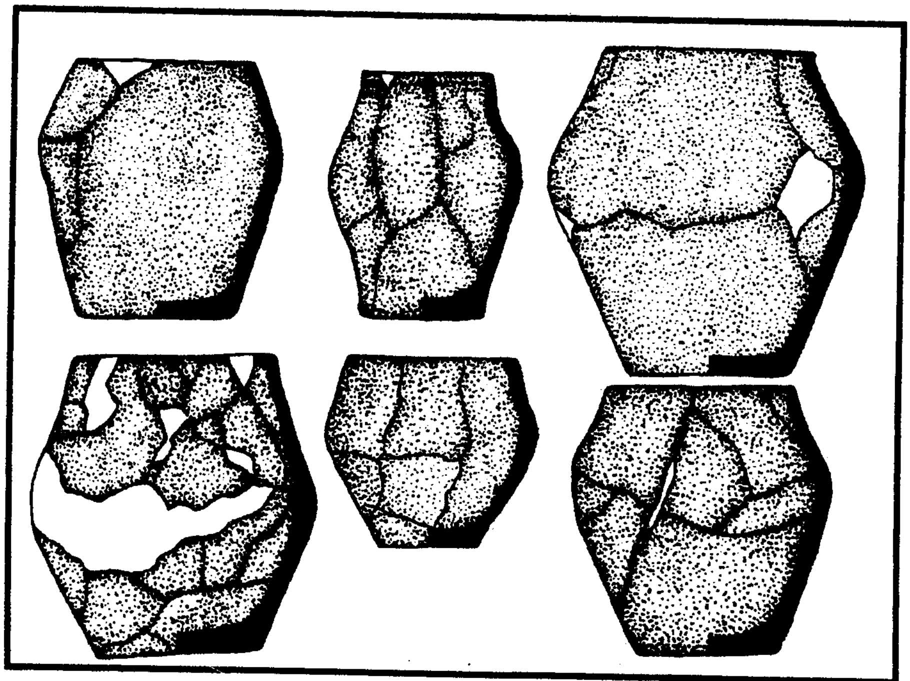

Figura 60: Ceramică slavă de tip Penkovka

Până în prezent, nu s-au descoperit în Muntenia așezări exclusiv slave. Ceramica slavă a apărut numai în cuprinsul așezărilor culturii Ciurel, ceea ce înseamnă că acești slavi s-au integrat în comunitățile locale. Este de presupus că ei **au cucerit unele dintre aceste comunități**, care au ajuns să plătească tribut căpeteniilor slave. În această situație, ne putem întreba dacă nu cumva printre războinicii care atacau Imperiul sub conducerea unor șefi slavi nu se aflau și locuitori de origine romanică, adică daci romanizați din Muntenia și Moldova. Fenomenul colaborării militare dintre romanici (apoi români) și migratori, evidențiat de Nicolae Iorga (pornind de la cazul tătarilor), merită a fi luat în considerare și pentru epoca instalării slavilor. (Evident,

[17] **Werner 1971**: 244; **Sorlin 1981**: 230; **Pohl 1988**: 121; **Fiedler 1992**: 78, 87-88.

această "luptă" nu era decât o formă de jaf pe scară mai mare, în care erau interesați nu numai slavii, ci și romanicii barbarizați care trăiau la nordul Dunării). La o asemenea situație se poate referi pasajul din *Strategikon*-ul lui Pseudo-Maurikios[18] despre acei "romani" care "sunt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani" (Vezi Excursul V). În alte comunități, slavii locuiau alături de romanici, la periferia așezărilor[19]. În prima etapă a procesului de instalare a slavilor în Muntenia, aceștia probabil nici nu erau foarte numeroși.

A doua etapă a instalării slavilor a intervenit cu ocazia marelui val de atacuri slave din anii 614-619. Probabil că unii dintre acești slavi au rămas în Muntenia. În fine, a treia etapă a deplasării slavilor către Dunărea de Jos a fost o consecință a migrației protobulgarilor din anii '70 ai secolului al VII-lea. Atunci au pătruns în Muntenia, Dobrogea și zona dintre Dunăre și Balcani slavi purtători ai culturii Hlincea (sau Luka-Raikovețkaia)[20]. La Dunărea de Jos, vasele cu decor alveolat pe buză specifice pentru această cultură s-au descoperit în special în nord-estul Munteniei și sudul Moldovei, de exemplu la: Lespezi (jud. Vrancea)[21], Ireasca și Cosițeni (jud. Galați)[22], iar la sudul Dunării la Nalbant[23], Garvan[24], Nova Černa (nivelul mai târziu)[25] și în alte puncte.

Să trecem acum la a doua parte a discuției despre instalarea slavilor: așezarea lor pe teritoriul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia. Vechea teorie a istoriografiei panslaviste a instalării timpurii a slavilor în Peninsula Balcanică și-a mai găsit adepți până foarte recent. Unele toponime menționate de Procopius, în *De Aedificiis* (Βράτζιστα, Δουβρουλιανά, Τρίβο etc.), localizate în special în Dardania, au fost considerate slave de către mai mulți cercetători (mai ales bulgari), care, pe baza lor, consideră că instalarea unor comunități slave la sudul Dunării ar fi început încă din a doua jumătate a secolului al V-lea, urmând văile Timocului și Moravei[26]. În realitate, etimologia slavă a respectivelor toponime nu este deloc sigură. Un alt savant bulgar, V. Beševliev, a arătat falsitatea acestei ipoteze și a constatat că nici nu puteau exista fortificații cu denumiri slave, căci fortificațiile nu se puteau afla în zonele de mlaștini și păduri în care trăiau slavii[27]. Nu este exclus însă ca slavii să fi participat încă din secolul al V-lea la unele dintre raidurile barbare care au devastat dioceza Thraciei. Eventual, primul atac al slavilor poate fi socotit cel din 517, dacă "geții" de care vorbește Marcellinus Comes erau slavi[28]. În orice caz, raidurile sclavinilor sunt atestate în mod sigur începând din anul 527. Aceste atacuri, întreprinse adeseori concomitent cu cele ale kutrigurilor, au devenit frecvente în anii '30-'50 ai secolului al VI-lea. Cele mai grave atacuri s-au petrecut în 550-551, când slavii au reușit să înfrângă armata imperială la Adrianopole, așadar în apropierea capitalei[29]. S-a presupus[30] că invazia din 550-551 a avut drept consecință instalarea unui grup de slavi în Dacia Mediterranea, în apropiere de Naissus, dar această ipoteză este contrazisă de cercetările lui Vl. Popović[31].

[18] FHDR II: 561 (trad. H. Mihăescu).

[19] **Teodorescu 1971 b**: 1043; **Comșa 1973 a**: 206-207; **Muscă 1980**: 427-428.

[20] **Comșa 1970**: 328; **Comșa 1986**: 275; **Koleva 1993**: 18.

[21] **I. Mitrea**, "Studii și comunicări. Muzeul Județean Vrancea", 1, 1981: 51-52.

[22] **M. Brudiu**, MCA, 9, 1970: 518, 520, fig. 9/1-9.

[23] **Simion 1971**: 235.

[24] **Vážarova 1986**.

[25] **Milčev, Angelova 1971**: 115.

[26] **I. Popović**, "Zeitschrift für Slavistik", 4, 1959, 5: 705, 709, 716; **Tăpkova-Zaimova 1962**: 77; **Michailov 1971**: 327-329; **Angelov 1980**: 40; **Velkov 1987 a**: 156-157; **Pohl 1988**: 377, nota 15.

[27] **V. Beševliev**, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De Aedificiis"*, Amsterdam, 1970: 1-2, 17-18.

[28] FHDR II: 367. Vezi **Comșa 1973 a**: 197; **Comșa 1987**: 219; **Velkov 1987 a**: 157.

[29] Pentru invaziile din prima jumătate a secolului al VI-lea, vezi: **Comșa 1973 a**: 198-199; **Velkov 1977**: 49, 157-161; **Popović 1978**: 607-608; **Comșa 1987**: 219-220, 222.

[30] **Kovačević 1973 a**: 148; **Ditten 1978**: 87.

[31] **Popović 1975** (în special: 449), **Popović 1978**. **Velkov 1977**: 160 afirmă că slavii doar au iernat, în zona Naissus, în 550-551.

În sprijinul ipotezei instalării slavilor la sudul Dunării încă de la mijlocul secolului al VI-lea au mai fost invocate două pasaje din *De Aedificiis*. Despre cetatea Ulmetum, Procopius scria că "din cauză că barbarii sclavini își făcuseră acolo un loc de pândă, unde stătuseră un timp foarte îndelungat, ea fusese lăsată cu totul în părăsire și nu mai rămăsese nimic din ea, decât numele. Pe aceasta [Justinian] a rezidit-o din temelie și a scăpat astfel părțile acelea de năvălirile sclavinilor"[32]. Ceva mai sus, în legătură cu fortificația (neidentificată pe teren) Adina, se arată că "barbarii sclavini stăteau mereu ascunși acolo și pândeau pe călători, făcând cu neputință trecerea prin acele locuri"[33]. Mai mulți cercetători au văzut în aceste informații dovada instalării unor comunități slave în Dobrogea, eventual în urma invaziilor din 550-551[34]. Examinând mai atent textul, vedem însă că el nu poate fi interpretat în acest sens. Traducerea propoziției ἐπὶ χρόνον μῆκος ἐκείνῃ τὰς ἐνέδρας πεποιηκότων poate fi nuanțată căci ἐνέδρα înseamnă "ambuscadă", "capcană". De aceea, optăm pentru traducerea: "de multă vreme făceau ambuscade pe acolo". Într-un mod asemănător a tradus pasajul G. Cankova-Petkova: "organisaient continuellement des embuscades à cet endroit"[35]. Așadar, împărtășim interpretarea lui Ion Nestor, care remarca faptul că acest pasaj nu se referă decât la raidurile întreprinse de slavi și că el nu atestă **așezarea** lor[36]. De aceea, nici nu este de mirare că săpăturile nu au surprins la Ulmetum urmele slave așteptate de Maria Comșa[37]. Fiind vorba de ambuscade, este posibil ca aceste bande de slavi să se fi folosit de pădurile existente în acele părți ale Dobrogei (chiar numele fortificației ne lămurește asupra aspectului zonei în antichitate). Cel de-al doilea pasaj din *De Aedificiis* este cât se poate de clar: slavii găsiseră lângă Adina un loc propice pentru ambuscade. Deci, cele două texte nu dovedesc instalarea slavilor la sudul Dunării, în cursul primei jumătăți a secolului al VI-lea.

În mai multe fortificații de pe *limes* s-a descoperit ceramică slavă: la Halmyris[38], Dinogetia[39], Beroe[40] și Nova Černa[41] au apărut vase de tip Penkovka[42], iar alte vase (de tip Korceak) s-au descoperit la Aegyssus[43], Capidava[44], Augusta[45], Ratiaria[46], Kladovo[47]. Nu am inclus în această enumerare micul vas întreg (de tip Korceak) de la Noviodunum[48], deoarece contextul lui nu este cunoscut; el poate aparține și perioadei ulterioare abandonării *limes*-ului. Aceste vase slave, descoperite într-un context romano-bizantin militar, în niveluri databile începând cu mijlocul secolului al VI-lea, au aparținut unor *foederati* de origine slavă, înrolați în armata imperială,

---

[32] **Proc.**, *De Aed.* IV. 7, 17-18 (FHDR II: 471; trad. H. Mihăescu).
[33] *Ibidem*: IV. 7, 13 (FHDR II: 471).
[34] **Ștefan 1965**: 101; **Comșa 1973 a**: 217; **Velkov 1977**: 157; **Ditten 1978**: 88; **Popović 1978**: 599.
[35] **Cankova-Petkova 1970**: 220.
[36] **Nestor 1963**: 45.
[37] **Comșa 1970**: 327.
[38] **A. Opaiț 1991 b**: 172; **Teodor 1993 a**: 210. Alte fragmente ceramice au apărut în campania 1993, într-o fântână scoasă din uz în nivelul 12 (la sfârșitul secolului al VI-lea și la începutul celui următor), precum și în 1995, într-o încăpere locuită în nivelul 13 (în secolul al VII-lea).
[39] **G. Ștefan**, MCA, 5, 1959: 572, fig. 7; **I. Barnea**, "Dacia, N.S.", 10, 1966: 253, fig. 12/6, 13/6; **Comșa 1970**: 323-325.
[40] **Vâlceanu, Barnea 1975**: 213, fig. 4/1-3.
[41] **Milčev, Angelova 1971**: 114, pl. VII, XII; **Angelova 1980**: 5-6, fig. 4.
[42] Vezi **Teodor 1993 a**: 210.
[43] **A. Opaiț 1977**: 309; **I. Vasiliu**, "Peuce", 8, 1980: 447, pl. VIII/1-5.
[44] **Scorpan 1968**: 364-366; **Comșa 1970**: 326; **I. C. Opriș**, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993*, Satu Mare, 1994: 13.
[45] **Koleva 1993**: 17.
[46] **Pohl 1988**: 378, nota 48; **D. Giorgetti**, în *Anc. Bulg.*: 34.
[47] **Janković 1981**: 219.
[48] **I. și A. Barnea**, "Peuce", 9, 1984: 102, pl. XIV.

care în acea vreme avea o compoziție etnică eterogenă[49]. Prezența sclavinilor și a anților în armata romano-bizantină este atestată de izvoare încă din timpul campaniei din Italia din 536-537.[50] Este interesant de observat că fragmentele ceramice slave descoperite în orașele din interiorul provinciilor nu se datează decât după începutul secolului al VII-lea. Acestea din urmă (de la Tomis[51], Tropaeum[52], Histria[53]) pot fi atribuite unor locuitori slavi ai acestor așezări, dar datarea lor târzie (contextul lor arheologic este cunoscut) împiedică utilizarea lor ca argument al unei instalări a comunităților slave în decursul secolului al VI-lea[54].

Invaziile slave au continuat și s-au intensificat și după 550-551. La raidul kutrigurilor lui Zabergan, din anul 559, au participat și slavi[55], antrenați probabil de kutriguri, din zona Niprului. După venirea avarilor în Europa, izvoarele nu mai menționează, o vreme, atacuri ale slavilor. În anii '60 și '70 ai secolului al VI-lea are loc, în schimb, instalarea unor grupuri de slavi în Muntenia. Ulterior, acești slavi au participat la raidurile întreprinse în dioceza Thraciei.

Etapa cea mai importantă a invaziilor slave a început în 576. Johannes Biclarensis consemna că *Sclavini in Thracia multas urbes Romanorum pervadunt, quas depopulatas vacuas reliquere*[56]. În 578, se petrece o nouă invazie slavă. Menander Protector vorbea de 100.000 de sclavini, care au pustiit Thracia. Expediția avară împotriva sclavinilor din Muntenia, instigată de Tiberiu II, nu a putut opri atacurile. Acestea au fost reluate în 581 și, potrivit lui Ioan din Efes (VI. 25), de această dată, provinciile sud-est europene au fost prădate timp de trei ani fără întrerupere[57].

Atacurile slavilor din perioada 576-586 au fost socotite ca hotărâtoare[58] pentru procesul slavizării Peninsulei Balcanice. Izvoarele literare lasă să se întrevadă dimensiunile neobișnuite și copleșitoare ale acestor invazii (vezi în capitolele I și IV. 1). Totuși, studierea atentă a izvoarelor literare și compararea lor cu rezultatele cercetărilor arheologice a condus la concluzia[59] că, în deceniul al nouălea al secolului al VI-lea, nu se poate vorbi încă de apariția unor *Sclavinii*, așadar de implantarea unor comunități slave pe teritoriul Imperiului, nici măcar în imediata apropiere a *limes*-ului, unde presiunea barbară ar fi putut înlesni ieșirea de sub autoritatea Imperiului a unor microregiuni. Dimpotrivă, deceniile 9 și 10 ale secolului al VI-lea au fost, așa cum am văzut, o perioadă de rezistență și de supraviețuire a civilizației urbane - fapt care nu ar fi fost cu putință în condițiile formării unor enclave slave în Imperiu. În afara orientalului Ioan din Efes (care este, oricum, confuz), nici un autor contemporan nu lasă să se înțeleagă că distrugerile provocate de slavi ar fi fost însoțite și de instalarea lor în provinciile din dioceza Thraciei. De fapt, cronica din secolul al XIII-lea a lui Barhebraeus, care - prin filiera cronicii lui

[49] Este opinia împărtășită de **Ștefan 1965**: 102; **Comșa 1970**: 327; **Diaconu 1979**: 166; **Angelova 1980**:12 ; **Bonev 1983**: 111; **Pohl 1988**: 122.

[50] **Velkov 1977**: 159.

[51] **Cîrjan 1971**: 339-432 (care presupune originea getică a acestei ceramici decorate cu brâu alveolat). Pentru aceste vase, vezi și **Dolinescu-Ferche 1979 a**: 226 (care le consideră slave).

[52] **Bogdan-Cătăniciu, Barnea 1979**: 192, fig. 175/2.

[53] **Pippidi, Bordenache, Eftimie 1961**: 232-233.

[54] Nu cunoaștem datarea ultimului nivel de la Montana (Mihajlovgrad), în care a apărut ceramică slavă: **N. B. Rankov**, în *Anc. Bulg*: 61.

[55] **Theoph.**: I, 233 (a. 6051) (FHDR II: 601). Vezi **Stein 1949**: 535-540; **Pohl 1988**: 21.

[56] **Joh. Bicl.**: 214 (a. 576, 4). Vezi **Setton 1950**: 532, nota 61; **Lemerle 1954**: 289; **Kollautz-Miyakawa 1970**: I, 240; **Velkov 1977**: 53.

[57] **Men.**: frg. 47, 48 (FHDR II: 517); **Joh. Bicl.**: 216 (a. 581. 2); **Stein 1919**: 105; **Avenarius 1974**: 88, 91; **Popović 1975**: 53; **Velkov 1977**: 53; **Popović 1978**: 616; **Pohl 1988**: 82-83.

[58] **Charanis 1959**: 36-37; **Beševliev 1966**: 212; **Cankova-Petkova 1968**: 145-147; **Ostrogorsky 1969**: 111; **Kovačević 1973 a**: 148; **Charanis 1976**: 6-7; **Angelov 1980**: 55-56.

[59] **Popović 1975**: 445-504.

Mihail Sirianul - preia textul pierdut al lui Ioan din Efes, afirmă că sclavinii s-au întors la ei acasă, atunci când au aflat că anţii au atacat ţara lor (respectiv, Muntenia)[60]. Theophylact Simocatta îi arată pe slavi locuind exclusiv la nordul Dunării. Dacă ar fi existat *Sclavinii* şi pe teritoriul Imperiului, armata romano-bizantină le-ar fi atacat, în timpul războaielor din deceniile 9 şi 10 ale secolului al VI-lea. Din relatarea campaniei din toamna anului 595, când au fost înfrânţi slavii care prădaseră localităţile Zaldapa, Aquis şi Scopis din sudul Scythiei Minor[61], reiese că aceştia se aflau în zonă numai pentru jaf.

Cel puţin în cazul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia, instalarea populaţiei slave nu poate fi datată mai devreme de începutul secolului al VII-lea. Eventual, poate fi admisă o pătrundere a slavilor prin sectorul de *limes* din zona Porţile de Fier - Ratiaria, în 596 - când a fost pierdut acest sector.

Unii cercetători sunt de părere că doar după căderea *limes*-ului (fixată în 602) a putut interveni instalarea masivă a slavilor[62]. Este şi opinia noastră. Dar, fiindcă destrămarea *limes*-ului s-a petrecut în principal în anii 614-619, considerăm[63] că abia atunci a început aşezarea slavilor pe teritoriul provinciilor de la Dunărea de Jos. În capitolele I şi IV. 1 am relevat gravitatea atacurilor avaro-slave din perioada 614-626, care nu au fost precedate de alte invazii în timpul lui Phokas. Cercetările arheologice şi numismatice arată că multe oraşe şi fortificaţii şi-au încetat existenţa în 614-619. (vezi capitolul IV. 1). De aceea, este foarte posibil ca şi primele comunităţi slave să se fi aşezat la sud de Dunăre tot în urma invaziilor din 614-626. Nici una dintre cele mai vechi aşezări slave nu conţine materiale databile cu o mai mare precizie (monede, catarame etc.), astfel că - atragem atenţia - încadrarea lor cronologică rămâne oricum dependentă de ceea ce se poate deduce din contextul istoric general.

Cele mai vechi aşezări slave de pe teritoriul provinciilor Dacia Ripensis, Moesia Secunda şi Scythia s-au descoperit în sectorul *limes*-ului din apropierea oraşului Durostorum, la Popina şi Garvan. S-a afirmat că ele se pot data chiar începând de la finele secolului al VI-lea[64], dar nu există nici o probă concludentă în acest sens. Sigur este doar faptul că aceste aşezări aparţin secolului al VII-lea şi prezintă cea mai arhaică formă de civilizaţie materială slavă din teritoriul balcano-dunărean: ceramică lucrată cu mâna, rudimentară, fără decor, prost arsă, de tip Korceak şi Penkovka, la Garvan). Alte aşezări slave din acelaşi orizont cultural s-au descoperit în zona Porţilor de Fier, la Mihajlovac[65], Ljubičevac[66], Korbovo[67]. Tot în acest orizont cultural se încadrează şi cimitirul de incineraţie de la Kozlodui[68]. În interiorul teritoriului, cele mai vechi aşezări slave sunt cele de la Stărmen[69] şi Vinica (pe râul Kamcija)[70], care sunt caracterizate de aceeaşi ceramică rudimentară, fără decor.

Situarea în teren a aşezărilor slave din prima fază (începutul secolului al VII-lea) arată care au fost căile de pătrundere la sud de Dunăre. Unul dintre cele mai importante locuri de trecere a fost vadul de la Durostorum[71]. De asemenea, slavii au pătruns şi prin sectorul Porţile de

---

60 **Nestor 1963**: 52-53; **Popović 1975**: 451.
61 **Th.S.**: VII.2.2 (FHDR II: 543; trad. Mihăescu: 136). Pentru amplasarea localităţilor, vezi **Beševliev 1962**: 61.
62 **Nestor 1963**: 63-64; **Comşa 1973 a**: 218; **Angelov 1980**: 54-57; **Bârzu 1980**: 77; **Koleva 1993**: 18.
63 Ca şi **Kovačević 1973 a**: 148 şi **Popović 1975**: 490-504.
64 **Cankova-Petkova 1970**: 220-221; **Văžarova 1970**: 97; **Văžarova 1971**: 266-267.
65 **Janković 1986**: 443-446.
66 **P. Popović, D. Mrkobrad**, CPF, 3, 1986: 310-313.
67 **Fiedler 1992**: 91.
68 **Fiedler 1992**: 91.
69 **Hensel 1970**: 157-158.
70 **J. Čangova**, în vol. *Studia in honorem Veselini Beševliev*, Sofia, 1978: 363-367.
71 **Teodor 1972**: 40; **Comşa 1973 a**: 222-223.

Fier - Ratiaria, unde *limes*-ul a fost rupt mai devreme. Argumentul invocat[72], al concentrării fibulelor digitate în această zonă, nu este însă suficient de pertinent, căci aceste obiecte nu pot fi atribuite în exclusivitate slavilor. Există totuşi unele situri slave timpurii, care arată că Dunărea a fost trecută şi pe la Porţile de Fier (vezi mai sus, p. 173). În ceea ce priveşte pătrunderea prin vadul de la Noviodunum[73], sau prin alte vaduri dobrogene (Troesmis, Capidava), cercetările arheologice nu au oferit nici o dovadă până în prezent.

Într-un al doilea orizont cultural şi cronologic se înscriu unele aşezări şi cimitire databile în a doua jumătate a secolului al VII-lea: Razdelna, Nalbant, Satu Nou. În această etapă au pătruns la sudul Dunării şi slavii purtători ai culturii Hlincea. Cu acest ultim val, slavizarea teritoriului dintre Dunăre şi Balcani s-a desăvârşit. Nu putem face estimări numerice, dar ceea ce a rezultat - slavizarea acestei regiuni - ne arată că raportul demografic dintre slavi şi autohtonii romanici care mai rămăseseră pe loc a devenit favorabil slavilor.

O teorie de inspiraţie sovietică împărtăşită cu un anumit entuziasm de unii istorici bulgari[74] afirmă că "masele", aşadar locuitorii de rând din provinciile dunărene, i-au întâmpinat cu bucurie pe slavi care i-ar fi eliberat de sub jugul statului romano-bizantin. Caracterul prezenteist al teoriei este evident[75]. Perspectiva "materialist-istorică" a condus astfel la construirea unei viziuni care este contrazisă de toate datele de care dispunem. Unul dintre adepţii recenţi ai acestei teorii, Petăr Koledarov, afirmă[76] că această "acomodare" a populaţiei locale cu stăpânii slavi poate fi susţinută pe baza acelui pasaj din Ioan din Efes (VI. 45), care se referă la tributul mai redus pe care locuitorii provinciilor supuse îl datorau barbarilor cuceritori (tribut care reprezenta jumătate din cel care ar fi fost datorat fiscului imperial). Se scapă din vedere un fapt esenţial. Acest tribut era perceput nu de slavi, ci de avari, adică de nişte nomazi, care aveau tot interesul ca supuşii lor agricultori (şi meşteşugari) să rămână în viaţă şi pe loc. Altceva s-a întâmplat în cazul invaziilor slavilor. Aceştia nu erau doar foarte numeroşi, ci şi **doritori de a ocupa pământuri prielnice pentru agricultură**. De aceea, **nu putea exista o "acomodare" între ţăranii romanici şi slavi**. Abia după o perioadă îndelungată s-au putut stabili acele contacte care au condus la asimilarea slavilor de către romanici / români sau invers. Multă vreme, comunităţile slave şi cele romanice au trăit separate, chiar dacă în fiecare dintre ele puteau exista şi locuitori alogeni, ca "minoritari".

Cercetările de istorie a limbii arată că lexicul slav a pătruns în limba română abia începând din secolul al IX-lea. Anterior, în secolele VI-VII, a fost preluat doar etnonimul *şchiau / şchei* - care, de fapt, este forma evoluată din termenul folosit în secolul al VI-lea (*Sclavinus / Sclavini*)[77]. Semnificaţia istorică a acestui fapt este că **asimilarea slavilor a început doar prin secolul al IX-lea**. Deci, nu se poate vorbi de o sinteză etnică romanico-slavă (de fapt, româno-slavă), decât începând din secolul al IX-lea, adică într-o perioadă care iese din cadrul preocupărilor noastre.

În cursul secolului al VI-lea, iar apoi în secolele VII-VIII, au existat doar influenţe reciproce în cultura materială şi spirituală, care pot fi asemuite etapei premergătoare a romanizării dacilor.

Asimilarea slavilor a fost posibilă datorită numărului mai mare al populaţiei romanice, care, în parte, a revenit din zonele de refugiu în perioada mai liniştită din secolul al VIII-lea.

---

[72] **Ćorović-Ljubinković 1972**: 146-147.

[73] **Cankova-Petkova 1968**: 145.

[74] Vezi de exemplu **Milčev 1973**: 161, dar şi **Hensel 1970**: 159. Critica acestei teorii a fost făcută de **Tăpkova-Zaimova 1962**: 67-78.

[75] Aluzia la Armata Roşie "eliberatoare" este clară !

[76] **Koledarov 1980**: 81.

[77] **Pătruţ 1969**: 23-29; **Mihăilă 1982**: 57-66.

O altă schimbare în situaţia etnică a zonei Dunării de Jos a intervenit ca urmare a migraţiei protobulgarilor. Deşi nu erau numeroşi, aceşti nou veniţi au contribuit la diferenţierea grupului slav de la est de Timoc de cel de la vest. Rapid asimilaţi de populaţia slavo-romanică dintre Dunăre şi Munţii Balcani, protobulgarii au transmis unele elemente turanice în tipul antropologic bulgar.

În secolul al VIII-lea au ajuns la Dunărea de Jos şi grupuri de alani[78], a căror contribuţie la sinteza etnică nu a fost prea însemnată.

Cea mai importantă schimbare etnică rămâne cea provocată de instalarea slavilor. Rezultatul a fost o **sinteză etnică, în care s-au contopit elementul romanic şi cel slav**. Elementul slav a ieşit învingător în cea mai mare parte a zonei dintre Dunăre şi Balcani, dar integrând şi o parte a populaţiei locale.

[78] Văžarova 1971: 286; Comşa 1979:155; Dimitrov 1985: 131.

EXCURSUL I

Informațiile lui Iordanes despre teritoriul ocupat de sclavini

Într-un fragment din *Getica*, dedicat descrierii Sciției, Iordanes enumeră neamurile care o populează, de la vest la est, adică începând cu gepizii, care ocupă teritoriul Daciei și al căror ținut este înconjurat la nord și la vest de râul Tisa. După gepizi, urmează slavii (veneții), împărțiți de Iordanes în două grupuri: sclavinii și anții. Aceștia din urmă sunt amplasați foarte precis: între Nistru și Nipru[1]. Situarea sclavinilor utilizează însă niște repere mai puțin clare. Identificarea lor a provocat o amplă controversă, care nu este lipsită de importanță, căci de aceasta depinde cunoașterea teritoriului ocupat de slavi la mijlocul secolului al VI-lea, atunci când scria Iordanes.

Așadar, istoricul got scria că: *Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commoratur* ("Sclavinii locuiesc de la cetatea Novietunum și lacul care este numit Mursianus și până la Nistru, iar în nord până la Vistula")[2].

Lacul Mursianus mai este menționat și într-un pasaj anterior, care introduce descrierea Sciției: *Scythia si quidem Germaniae terre confines eo tenus, ubi Ister oritur amnis vel stagnus dilatatur Morsianus, tendens usque ad fluvium Tyram, Danastrum et Vagosolam*... ("Sciția, care se mărginește cu teritoriul Germaniei, acolo unde izvorăște fluviul Istru, sau acolo unde se întinde balta Morsianus, ține până la fluviile Tyras, Danastris și Vagosola")[3].

Trecem peste eroarea care face ca Nistrul să apară cu ambele sale denumiri (*Tyras* și *Danastris*)[4] și ajungem la miezul problemei: identificarea lacului *Mursianus*, care apare în manuscrise și în formele: *Morsianus, Musianum, Morsiamon, Musiano, Musianus*[5]. O primă observație care trebuie făcută este aceea că lacul se afla undeva în apropierea cetății Novietunum, căci limita vestică a ținutului ocupat de sclavini este dată de cele două repere, **luate împreună**. Au existat mai multe orașe cu acest nume, și tocmai de aceea textul este controversat.

Fiindcă reperul *Novietunum* este echivoc, unii dintre cercetătorii care au fost preocupați de această problemă au căutat să identifice lacul *Morsianus* cu una dintre denumirile geografice cunoscute din alte izvoare, și care să nu lase loc de echivoc. Astfel, încă în 1778, geograful F. Taube considera că lacul în chestiune reprezintă de fapt mlaștinile de la vărsarea Dravei în Dunăre, din apropierea orașului roman *Mursa* (astăzi, Osijek). Această ipoteză a fost împărtășită de mulți autori ulteriori și s-a menținut până în prezent[6]. S-a afirmat că vechiul nume al acestor

---

[1] **Jord.**: V. 33-34 (FHDR, II: 411-413).

[2] *Ibidem*: V. 35 (FHDR, II: 413).

[3] *Ibidem*: V. 30.

[4] Probabil, autorul a vrut să scrie *Danaprum* (Nipru).

[5] **Jord.**: note, p. 61, 63.

[6] Vezi trimiterile la **Hauptmann 1927-1928**: 139, **M. Fluss**, RE, XVII, 1935: 637, **H. Lowmianski**, în vol. *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznan, 1959: 211-224, la care mai adăugăm, dintre studiile mai recente, **Comșa 1960 b**: 729, **Avenarius 1974**: 19-20; **Pohl 1988**: 97.

mlaştini, *Ulca, Hiulca*, a fost uitat şi înlocuit, în secolul al VI-lea, cu un nou nume, derivat din cel al oraşului vecin[7]. Totuşi, vechea denumire a supravieţuit până în prezent, în forma *Vuka*[8], astfel că se ridică un prim semn de întrebare asupra veridicităţii identificării lacului Mursianus.

Apoi, cel mai apropiat oraş denumit *Novietunum* se afla la Drnovo (Slovenia), pe râul Sava (în fosta provincie Savia). Acest oraş a fost identificat cu cel menţionat de Iordanes, de către o serie de cercetători[9], care nu au acordat vreo importanţă distanţei mari (de peste 250 km.) dintre acest oraş şi bălţile de lângă Mursa. Tot la distanţe mari faţă de Drnovo se află şi lacurile Balaton şi Neusiedl, propuse şi ele de alţi autori[10].

În ciuda faptului că lacurile şi mlaştinile amintite mai sus nu sunt situate în apropierea vreunui oraş denumit *Noviodunum*, aceste ipoteze au avut succes, probabil fiindcă textul lui Iordanes pare să se preteze la asemenea interpretări. Menţionarea bălţii Morsianus ca reper pentru hotarul dintre Sciţia şi Germania s-ar potrivi cu identificările respective, chiar dacă - *stricto sensu* - nici Sciţia, nici Germania nu încep în punctele aduse în discuţie.

Textul lui Iordanes este însă destul de confuz. L. Hauptmann a arătat că trebuie să ţinem seama de faptul că Iordanes a preluat descrierea Sciţiei de la Cassiodor şi că în scrierile contemporane apare ideea schimbării numelui fluviului din *Danubius* în *Istru*, în dreptul oraşului Noviodunum. L. Hauptmann trimitea la un pasaj (nereprodus în FHDR II: 343) din opera anonimă *Hypotyposis geographias*, de la începutul secolului al VI-lea : ...ὁ Ἴστρος, ὃν μέχρι Νουιοδούνου πόλεως Δάνουβιν καλοῦσιν ("Istrul, care până la oraşul Noviodunum se cheamă Danubiu")[11].

Oricum am interpreta pasajul din *Getica* V. 30, rămâne absurdă extinderea Sciţiei până la izvorul Dunării, a cărui poziţie reală era desigur cunoscută de Iordanes. De aceea, presupunem că pasajul respectiv a rezultat dintr-o compilare defectuoasă a informaţiilor preluate dintr-un izvor de felul descrierii geografice amintite mai sus. Mai adăugăm, folosindu-ne tot de studiul bizantinologului L. Hauptmann, că, în textul din *Getica*,V. 30, *oritur* poate fi emendat în *orditur*; deci, pasajul ar suna: "acolo unde începe cursul Istrului". Cu alte cuvinte, Iordanes a avut în minte nu izvorul Dunării, ci punctul unde fluviul îşi schimbă denumirea[12], punct care, potrivit unor contemporani ai săi, era Noviodunum din Scythia Minor. Dar, după alţi autori antici[13], fluviul îşi schimba numele în alte locuri, de pildă la Sirmium sau la Porţile de Fier, adică în zona unde, potrivit lui Iordanes, ar începe Sciţia, căci prima regiune a Sciţiei este, la el, ţara gepizilor. Iordanes a confundat deci două dintre punctele în care, potrivit tradiţiei geografice antice, Danubiul îşi schimba numele în Istru. Într-unul dintre aceste două puncte se afla lacul Mursianus. Astfel poate fi explicată contradicţia[14] situării lacului Mursianus, atât la extremitatea vestică a Sciţiei (în *Getica*,V. 30), cât şi în interiorul ei (în *Getica*,V. 35).

Aceasta fiind situaţia, socotim că identificarea lacului Mursianus depinde de cea a localităţii Novietunum. Este exclusă luarea ca reper, de către Iordanes, a oraşului cu acest nume din provincia Savia, deoarece el nu are nimic de a face cu hotarul dintre Sciţia şi Germania şi nici nu este situat lângă vreunul dintre lacurile care au fost aduse în discuţie. Atunci, nu rămâne decât posibilitatea ca acest oraş să fie Noviodunum din Scythia Minor, actuala Isaccea.

---

[7] **M. Fluss**, RE, 16 (1935): 678-679.

[8] Vezi, de exmplu, **Niederle 1923**: I, 56.

[9] Vezi nota 6, precum şi: **Th. Mommsen**, în **Jord.**:162; **Iorga 1992**: 240; **Brătianu 1988 a**: I, 252; **I. Barnea 1968**: 419.

[10] **Niederle 1923**: I, 47. Vezi şi **Comşa 1960 b**: 729; **O. Pritsak**, apud **Ditten 1989**: 208, nota 49.

[11] **Hauptmann 1927-1928**: 140.

[12] Cum interpretează şi **H. Lowmianski**, *op. cit.*: 213 şi **Avenarius 1974**: 20.

[13] Vezi trimiterile la **R. Brandis**, RE, IV: 2107.

[14] Relevată de **Hauptmann 1927-1928**: 139.

Acest punct de vedere a fost susţinut de numeroşi istorici şi geografi, între care: F. Taube (1778), P. J. Schafarik (1828), K. Zeuss (1837), J. Kulakovsky (1905), L. Niederle (1923), L. Hauptmann (1928), D. G. Teodor (1978), W. Pohl (1988), H. Ditten (1989)[15].

În acest caz, lacul Mursianus este de căutat undeva în apropierea gurilor Dunării. Una dintre ipoteze[16] avea în vedere lacul Razelm (Halmyris). Asemănarea fonetică (*-myris/ murs-*) este într-adevăr frapantă, dar este de neconceput ca Iordanes să fi luat drept limită a teritoriului locuit de sclavini un punct care se afla în interiorul Imperiului (Noviodunum era totuşi pe *limes*).

Nu mai rămân decât două posibilităţi: ori lacurile din sudul Basarabiei, aflate chiar *vis-à-vis* de Noviodunum (inclusiv lacul Brateş, precum şi cele dintre Dinogetia şi Noviodunum), ori confluenţa mlăştinoasă Buzău - Siret - Dunăre. Această din urmă localizare, propusă de L. Hauptmann[17], este, din punct de vedere geografic, mai puţin probabilă. Credem, deci, că lacul Mursianus al lui Iordanes poate fi identificat cu unul dintre lacurile din sudul Basarabiei (cel mai probabil, cu lacul Cahul, situat *vis-à-vis* de Noviodunum)[18]. Astfel, textul lui Iordanes se clarifică. Cronicarul got a fixat limita de vest a teritoriului sclavinilor în zona dintre confluenţa Siret-Dunăre şi Noviodunum. În ceea ce priveşte numele *Mursianus*, s-ar putea ca el să fie de origine celtică, deoarece *Mursa* din Pannonia are probabil această origine[19]. În acest caz, lacul *Mursianus* ar aparţine grupului de toponime celtice din imediata apropiere: *Arrubium*, *Noviodunum*, *Aliobrix*.

Lămurirea textului lui Iordanes în sensul pe care îl propunem elimină contradicţia care ar fi existat, în privinţa teritoriului locuit de sclavini, căci cercetările arheologice nu atestă extinderea acestora în Pannonia, într-o epocă anterioară mijlocului secolului al VI-lea. Acolo, ei au pătruns după instalarea avarilor[20]. Dacă lacul Mursianus s-ar fi aflat undeva în Pannonia, s-ar fi ivit această contradicţie, care, surprinzător, a fost neglijată de cei care au susţinut identificarea respectivă.

În concluzie, Iordanes (la mijlocul secolului al VI-lea) nu atestă o extindere a sclavinilor la vest de Prut, în sectorul sudic al Moldovei - fapt care concordă cu rezultatele cercetărilor arheologice.

---

[15] Vezi: **Hauptmann 1927-1928**: 139; **Teodor 1978: 35**; **Pohl 1988: 97**; **Ditten 1989**: 208.

[16] **P. J. Schafarik, J. Kulakovsky, J. Bromberg**. Vezi trimiterile la **Hauptmann 1927-1928**: 139 şi **Brătianu 1988 a**: I, 252-253.

[17] **Hauptmann 1927-1928**: 141. Vezi şi **Teodor 1978**: 35. **Hauptmann** pornea de la numele antic al Buzăului, *Mousaios*.

[18] Punct de vedere susţinut şi de **Kulakovski, Šahmatov, Sisić** (vezi **Comşa 1960 b**: 729).

[19] **Drăganu 1933**: 167.

[20] **K. Godlowski**, în vol. *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jh.* (DAW, 145), 1980: 231-232.

EXCURSUL II
Cronologia războaielor avaro-bizantine din anii '90 ai secolului al VI-lea

Relatarea atât de minuțioasă a lui Theophylact Simocatta este mai puțin clară în privința cronologiei absolute a evenimentelor petrecute între întoarcerea lui Maurikios de pe frontul persan (Th.S. V. 16) și revolta lui Phokas (Th.S. VIII. 7). Datarea acestor evenimente și punerea lor de acord cu informațiile furnizate de alte izvoare a provocat o amplă controversă. Nu vom prezenta aici un istoric al problemei, ci vom aminti pe scurt cele trei puncte de vedere principale. Cel "clasic", argumentat de J. B. Bury, datează începutul războaielor din anii '90 în **primăvara anului 592** (este vorba de expediția inițiată de Maurikios, relatată de Th.S. VI.1-3). O teorie înrudită este cea a lui Al. Avenarius, care datează evenimentul respectiv în **primăvara anului 591**. Ambele puncte de vedere pornesc de la menționarea unei eclipse de soare în vremea expediției cu pricina. Al. Avenarius arată că nu poate fi vorba de eclipsa din 19 martie 592, ci de cea din 4 octombrie 590. (Cea din 592 nu s-a putut observa de la Constantinopol). Datarea propusă de Al. Avenarius concordă și cu spusele cronicarului bizantin, cum că eclipsa a avut loc în "al nouălea an de domnie al împăratului Mauriciu" (Th.S. V. 16. 5)[1]. Dar, dacă urmăm cu consecvență această argumentație, atunci ar trebui să datăm expediția lui Maurikios în toamna anului 590, așa cum face P. Schreiner[2].

În 1950, G. Labuda a publicat un studiu care a propus un punct de vedere radical diferit. Ca reper absolut sigur în datarea evenimentelor, a fost luată revolta lui Phokas din 602. Pornind de la acest reper, a fost urmărită desfășurarea evenimentelor de la sfârșit spre început. A rezultat astfel datarea începutului războaielor din deceniul al zecelea în anul 595[3]. Din punct de vedere metodologic, demersul lui G. Labuda este ireproșabil, căci datarea revoltei lui Phokas în noiembrie 602 este singurul fapt absolut cert. Eclipsa de soare a putut fi inserată în relatare din cauza semnificației sale simbolice, premonitorii (ca și alte evenimente menționate de cronicar, precum nașterea unor monștri etc.), ea putând să nu fie strict contemporană cu expediția lui Maurikios.

În ceea ce ne privește, vom proceda ca și G. Labuda, parcurgând evenimentele de la cel mai recent către cel mai vechi.

Deoarece, după cum spuneam, revolta lui Phokas a avut loc în noiembrie 602, campania lui Guduis la nordul Dunării (Th.S.VIII.5. 8 - 6. 3) nu se poate data decât în vara și toamna anului 602. Această datare este confirmată de îngroparea tezaurelor de la Movileni, jud. Galați și Horgești, jud. Bacău, încheiate cu monede din 600/601 și, respectiv, 601/ 602[4].

---

[1] **Avenarius 1974**: 219. Vezi și **Whitby 1988**: 156-157.

[2] **Schreiner 1986**: 32. La fel, **Whitby 1988**: 156.

[3] **Labuda 1950**: 167-173.

[4] Vezi **Popović 1978**: 626.

În cursul toamnei anterioare acestei campanii (vezi Th.S. VIII. 5. 5), au avut loc tratativele dintre generalul Petrus şi Apsih. (Căpetenia avară încerca ocuparea Cataractelor). Deci, este vorba de toamna anului 601[5]. În Th.S. VIII. 4. 9 se precizează că "în al nouăsprezecelea an de domnie al suveranului Maurikios nu s-a întâmplat nimic între romani şi barbari". Deci, evenimentele relatate mai înainte de aceasta s-au petrecut înainte de 14 august 600, când a început al 19-lea an de domnie. De aceea, retragerea lui Comentiolus de la Novae la Constantinopol (Th.S. VIII. 4. 3-8) a avut loc în iarna 599/600. În consecinţă, ofensiva lui Priscus la nord de Dunăre, în zona Tisei (Th.S. VIII. 2-4), nu se poate data decât în **vara anului 599**[6]. Anterior, se încheiase o pace, prin care Dunărea era recunoscută de ambele părţi ca hotar între Imperiu şi stăpânirea avară (Th.S. VII. 15. 12-14). Cum pacea a intervenit după o campanie purtată în timpul verii, şi cum campania relatată în Th.S. VIII. 2-4 a fost declanşată "la începutul verii" (vezi Th.S. VIII. 1. 11), reiese că tratatul de pace s-a încheiat în **vara anului 598**. În consecinţă, ofensiva avară care a atins în cele din urmă Drizipera, după ce provocase mai multe înfrângeri lui Comentiolus (Th.S. VII. 13-14), se datează în **iarna 597/598 şi în primăvara anului 598**[7]. Dacă această ofensivă a început pe la sfârşitul anului 597, atunci intervalul de circa 18 luni de pace (Th.S. VII. 12. 9) poate fi fixat între primăvara anului 596 şi toamna anului 597, iar ofensiva întreprinsă de Priscus la Singidunum (Th.S. VII. 7; VII. 10-12) a avut loc în primăvara anului 596. (Priscus a pornit "la începutul primăverii" - Th.S. VII. 7. 1)[8].

Mergând mai departe, suntem astfel obligaţi să datăm în toamna anului 595 ofensiva nord-dunăreană a lui Petrus (Th.S. VII. 2-5). Prin urmare, ofensiva anterioară a lui Priscus (Th.S. VI. 6-10), care a început primăvara şi a ţinut până peste iarnă, s-a petrecut în anul 594. Îngroparea tezaurului de la Şocariciu (Unirea), jud. Călăraşi, pusă în legătură cu incursiunea lui Priscus[9], poate să fi fost cauzată la fel de bine de campania următoare a lui Petrus, desfăşurată tot în acea zonă.

În fine, deoarece ofensiva lui Priscus a avut loc în anul imediat următor marii invazii avare relatate în Th.S. VI. 4-5, rezultă că aceasta din urmă se datează **în 593**.

Datarea în 593 a ofensivei avare prin care a debutat noua etapă a războaielor bizantino-avare concordă cu concluzia dedusă de Vl. Popović din reducerea aproape totală a activităţii monetăriei din Constantinopol între august 593 şi august 594[10]. (Avarii au ajuns în acea ofensivă până în apropierea capitalei). Soluţia propusă de noi este coerentă şi **se potriveşte cu informaţiile căpătate prin studierea izvoarelor numismatice**.

---

[5] La fel datează **Whitby 1988**: 164 şi **Pohl 1988**: 159-160.

[6] **G. Labuda** datează în 600, iar **Avenarius 1974**:108, 221- în 601, fără nici o justificare. În schimb, **Whitby 1988**: 164 şi **Pohl 1988**: 156-158 datează în 599.

[7] Din nou, interpretarea noastră coincide cu cea a lui **Whitby 1988**: 162-163 şi **Pohl 1988**: 152-154 şi intră în contradicţie cu versiunile lui **Labuda** şi **Avenarius**, care datează pacea în 601.

[8] De această dată, nu putem fi de acord cu **Whitby 1988**: 161-162 şi **Pohl 1988**: 146-147, care fixează sfârşitul celor 18 luni de pace în vara anului 597 şi, în consecinţă, datează ofensiva lui Priscus în 595. În schimb, soluţia propusă de noi concordă cu interpretarea lui **Popović 1975**: 476-485, care este întemeiată pe argumente numismatice (vezi şi **Popović 1978**: 623-624). Amintim, totodată, că **Lemerle 1981**: 60 plasa cele 18 luni de pace în intervalul 598-599.

[9] Vezi **Popović 1978**: 623.

[10] **Ibidem.**

EXCURSUL III
Despre localizarea *Onglos*-ului și despre sistemul de fortificații de la Niculițel

Am relatat în capitolul I împrejurările în care triburile protobulgare conduse de Asparuh au reușit să provoace o neașteptată înfrângere armatei bizantine în anul 680, profitând atât de deruta acesteia, cât și de unele avantaje oferite de terenul unde s-a purtat lupta. Protobulgarii au reușit să se apere de atacul armatei bizantine fiindcă au avut la dispoziție niște "întărituri" (ὀχύρωμα)[1], situate în *Onglos*, care era un "loc sigur și inexpugnabil din orice latură, căci avea în față mlaștini, iar din celelalte două laturi era înconjurat de râuri" (ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους· τελματώδης γὰρ ἔμπροσθεν, καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος)[2]. Mai aflăm că aceste mlaștini despărțeau numitul *Onglos* de Dunăre. De asemenea, Theophanes și Nikephor afirmă că, atunci când protobulgarii au pornit în urmărirea armatei bizantine care se retrăgea, ei au trecut Dunărea[3].

Așadar, din relatare reiese că *Onglos*-ul se afla la nord de Dunăre. Din traducerea lui H. Mihăescu din FHDR II: 619 s-ar putea deduce că *Onglos*-ul era situat între Dunăre, Nistru și Nipru. Textul este însă destul de confuz, iar Petre Diaconu a oferit o traducere mai clară: "Asparuh, după ce a trecut Niprul și Nistrul și a ocupat *Onglos*-ul și râurile de la miazănoapte de Dunăre, s-a așezat între aceasta (Dunăre) și acelea (râurile)...". (... Ἀσπαροὺχ λεγόμενος, τὸν Δάναπριν καὶ Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὄγλον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς μεταξὺ τούτου κἀκείνων ᾤκησεν...)[4]. Traducerea lui P. Diaconu se justifică prin faptul că ποταμοὺς este la plural, deci nu se acordă cu Δανουβίου, ci cu βορειοτέρους ("cele de la nord").

Deci, *Onglos*-ul era un teritoriu situat la nord de Dunăre, fiind separat de aceasta printr-o zonă mlăștinoasă; el era înconjurat de râuri. "Stâncile prăpăstioase" din spatele *Onglos*-ului par să fie o invenție a lui Nikephor, căci Theophanes (care dă mai multe detalii și este, în general, mai bine informat) nu pomenește așa ceva[5].

Pe de altă parte, etimologia numelui *Onglos* ar putea să aducă unele lămuriri în privința localizării acestui teritoriu. Potrivit mai multor cercetători, între care: P. J. Schafarik, J. Marquart, D. Krandžalov, I. Dujčev, N. Iorga, N. Bănescu[6], denumirea derivă din cuvântul slav *oglu*, care înseamnă "colț", și care are aceeași semnificație ca și cuvântul türcic *Bugeac*. Totuși, etimologia nu poate fi considerată sigură, căci alți autori au propus derivarea din cuvântul türcic *agul*, *aul*, "loc fortificat"[7]. Precum ultimii cercetători ai problemei[8], preferăm să nu ne pronunțăm în chestiunea etimologiei.

---

[1] **Theoph.**: I, 358 (a. 6171) (FHDR II: 619).
[2] **Ibidem.**
[3] **Ibidem**: 359 (FHDR II: 621); **Nik.**: 35 (FHDR II: 627).
[4] **Theoph.**: I, 357-358; **Diaconu 1971**: 191. Vezi și **Božilov 1975**: 30-31.
[5] Vezi **Hălcescu 1989**: 341.
[6] Vezi trimiterile la **Moravcsik 1958**: II, 213, precum și **Iorga 1992**: 314, **Bănescu 1958**: 435.
[7] Vezi **Moravcsik 1958**: II, 213.
[8] **Rašev 1982**: 69; **Hălcescu 1989**: 339.

Localizarea *Onglos*-ului depinde în principal de critica izvoarelor și de corelarea lor cu situația din teren. Pe baza informațiilor extrase din cronicile lui Theophanes și Nikephor, s-a propus amplasarea *Onglos*-ului în Bugeac, așadar în "colțul" dintre Prut, Nistru, (Nipru, eventual) și Dunăre. Unii dintre adepții acestei teorii[9] au presupus că limita de nord a *Onglos*-ului era valul de pământ de origine romană din sudul Basarabiei (cel dintre Vadul lui Isac și Tatarbunar). Teoria este verosimilă, fiindcă acest teritoriu este despărțit de cursul Dunării printr-o serie de lacuri - care pot fi identificate cu acele mlaștini la care se referă izvoarele. Dar, considerăm că un spațiu atât de mare nu se potrivește cu ceea ce se poate deduce din aceleași izvoare, și anume că *Onglos*-ul era un teritoriu restrâns, în care "un neam micșorat" (Theophanes) putea fi în stare să se apere în mod eficient. Aceeași obiecție o aducem ipotezei lui P. Diaconu, potrivit căreia *Onglos*-ul era amplasat în Muntenia[10]. Alt punct de vedere[11] amplasează *Onglos*-ul în "colțul" format de confluențele Siretului și Prutului cu Dunărea. Teritoriul era delimitat, în acest caz, de alt val de pământ roman, cel dintre Șerbești și Tulucești. Din punct de vedere geografic, această zonă corespunde, și ea, cu descrierea dată de izvoare și, în plus, are avantajul că este un teritoriu cu suprafață mică. Vom reveni asupra acestei ipoteze.

Deși izvoarele nu permit amplasarea *Onglos*-ului la sud de Dunăre, unii istorici, îndeosebi bulgari, au afirmat contrariul. Identificarea *Onglos*-ului cu "ringul" de la Niculițel a fost susținută de V. N. Zlatarski și K. Škorpil, dar și de către autori ulteriori, până foarte recent. O variantă a acestei teorii consideră că fortificațiile de la Niculițel erau doar nucleul unui sistem defensiv mai mare, întins între valurile din sudul Basarabiei și valul mic de pământ dintre Cernavoda și Constanța[12]. N. Iorga, care identifica *Onglos*-ul cu Bugeacul, admitea totodată că protobulgarii au poposit în "ringul" de la Niculițel, în drumul lor din *Onglos* spre nord-estul Bulgariei[13].

Un argument al amplasării *Onglos*-ului în nordul Dobrogei se bazează pe informația din "Geografia" armeană atribuită lui Moise Chorenați, potrivit căreia Asparuh s-a instalat în insula Peuce, de unde i-a alungat pe avari[14]. Fiind târziu (ulterior secolului al IX-lea), textul trebuie privit cu circumspecție. Insula *Peuce* poate fi înțeleasă într-un sens mai larg, ca un reper mai cunoscut pentru regiunea gurilor Dunării[15]. Dacă am lua *ad-litteram* informația din "Geografia" armeană, ar trebui să amplasăm *Onglos*-ul chiar în Deltă. De aceea, s-a ajuns la formularea ipotezei că, în antichitate și în evul mediu timpuriu, zona de nord-est a Dobrogei era despărțită de continent printr-un braț al Dunării care ar fi pornit de la Isaccea, formând astfel o insulă, care ar fi cuprins, astfel, și fortificațiile de la Niculițel[16]. Studiile geologice și hidrologice infirmă însă această ipoteză[17].

Sistemul de fortificații de la Niculițel este compus din:
- un val exterior, cu o circumferință de 27 km., care închide o suprafață de 48,3 km^2;
- patru "castre" de pământ, situate în interior, care protejează căile de acces ;
- două valuri mediane, care leagă incinta exterioară de fortificațiile interioare[18].

[9] **Fehér 1931**: 9-12; **A. Ferenczi**, "Siebenbürgische Vierteljahrsshcrift", 59, 1936, 4:268-270; **Iorga 1992**: 314; **Iorga 1939**:3-4; **Decei 1978**: 41-42; **Bănescu 1958**: 433-440; **I. Barnea 1968**: 441; **Gjuzelev 1984**: 35-36; **Hălcescu 1989**: 339-351.

[10] **Diaconu 1971**: 197-199; **Diaconu 1993**: 297-298.

[11] **Schafarik 1844**: II, 163; **Setton 1950**: 505; **Božilov 1975**: 27-36; **Dimitrov 1985**: 119.

[12] **Škorpil 1918**: 109-152; **Fehér 1931**: 14-17; **A. Ferenczi**, *op. cit.*: 270-276; **Florescu, Ciobanu 1972**: 384, nota 17; **Petre 1981**: 565; **Rašev 1982**: 68-79; **Dimitrov 1985**: 119; **Fiedler 1986**: 461; **Fiedler 1992**: 22-24.

[13] **Iorga 1992**: 314-315. **Vulpe 1938**: 385 ia în considerare această posibilitate.

[14] Vezi textul în **Decei 1978**: 27.

[15] **Ibidem**: 42; **Diaconu 1971**: 196; **Madgearu 1993**: 180.

[16] **V. N. Zlatarski**, apud **Škorpil 1918**: 113.

[17] Vezi **Fiedler 1992**: 22.

[18] **Škorpil 1918**: 113-134; **Fehér 1931**: 14-16; **I. Barnea 1971**: 117-118.

Sondajele efectuate de K. Škorpil în 1917 nu au scos la lumină materiale arheologice, pe baza cărora să poată fi datate fortificațiile de la Niculițel. În schimb, în urma cercetărilor lui Ion Barnea din 1953-1954, s-au descoperit, în pământul de la baza valului din partea de nord a castrului din colțul de SV, câteva fragmente ceramice. Acestea proveneau din vase lucrate cu mâna, ornamentate cu alveole pe buză. Fragmentele ceramice au apărut alături de urme de cenușă și de oase de animale, ceea ce arată că vasele au aparținut celor care au muncit la ridicarea valului. În raportul de săpătură, I. Barnea data această ceramică în secolul al IV-lea și o atribuia geților autohtoni din Dobrogea. În consecință, I. Barnea data și valul în secolul al IV-lea[19]. Încadrarea cronologică și atribuirea etnică a acestor fragmente ceramice a fost schimbată de Maria Comșa, care le considera slave timpurii, datând astfel valul în secolul al VI-lea[20]. În 1975, aceeași autoare a schimbat iar datarea descoperirilor, observând analogiile cu ceramica de tip Hlincea, specifică pentru secolele VII-VIII; prin urmare, valul ar fi posterior anului 679/680[21].

Toată această controversă pleacă de la o documentație arheologică foarte săracă. Nu cunoaștem nimic precis despre forma vaselor. Decorul alveolat pe buză poate fi atât getic, cât și slav. De aceea, până la efectuarea unor noi săpături în valurile de la Niculițel, nu se poate afirma nimic sigur. Sondajul lui V. H. Baumann nu a surprins decât existența unor materiale romane din secolele III-IV, la baza valului de la nordul comunei Niculițel[22].

Aceasta fiind situația, ipoteza care atribuie protobulgarilor lui Asparuh ridicarea fortificațiilor de la Niculițel nu este singura posibilă. Pe de altă parte, sistemul constructiv nu este roman. Acest tip de fortificații concentrice este specific populațiilor türcice. Dealtfel, mulți dintre cei care au scris despre fortificațiile de la Niculițel le-au denumit "ring", prin analogie cu locurile întărite ale avarilor.

De aceea, este posibil ca "ringul" de la Niculițel să fi fost construit de o populație türcică, alta decât protobulgarii, într-o epocă ulterioară secolului al IV-lea, de când provin cele mai târzii obiecte a căror datare este sigură și care au fost suprapuse de valuri. Această populație putea fi chiar una care căpătase statutul de aliată a Imperiului. Petre Diaconu a emis, în acest sens, ipoteza că valurile de la Niculițel au fost ridicate în secolul al VII-lea, de către o populație clientelară (poate de către avari), care avea misiunea de a apăra regiunea de atacurile slavilor și ale protobulgarilor[23]. Din punct de vedere istoric, o alianță a avarilor cu Imperiul Bizantin este însă exclusă. Oricum, după 626-630, avarii și-au pierdut hegemonia asupra zonei nord-pontice. Ar putea fi însă vorba de o altă populație aliată a Imperiului, așa cum vom încerca să arătăm mai jos. Tot în contradicție cu realitatea istorică este ipoteza lui Aurelian Petre, potrivit căreia valurile au fost ridicate de protobulgarii lui Asparuh, dar într-un moment când aceștia erau aliați ai Imperiului. (Ulterior, ei ar fi trădat)[24]. Această ingenioasă supoziție nu își găsește nici o confirmare în ceea ce transmit izvoarele. Imposibilă este și ipoteza lui Ion Barnea, care data fortificațiile de la Niculițel în secolele XI-XII și le atribuia unor pecenegi sau cumani aflați în slujba Imperiului[25]. Ipoteza a fost respinsă de P. Diaconu, care a arătat că valul este anterior bisericii din secolul al XII-lea[26].

---

[19] **G. Ștefan, I. Barnea**, SCIV, 6, 1955, 3-4: 737-743.

[20] **Comșa 1970**: 327-328, 330, nota 24.

[21] **Comșa 1975 a**: 175.

[22] **V. H. Baumann**, "Peuce", 4, 1973-1975: 115.

[23] **Diaconu 1972 a**: 318. Ipoteza originii avare a fost luată în considerare și de către **Vulpe 1938**: 385.

[24] **Petre 1981**: 563-564.

[25] **I. Barnea 1971**: 119.

[26] **Diaconu 1972 a** : 314-316.

Pot fi formulate însă şi alte ipoteze. De exemplu, ne putem gândi la ridicarea "ringului" de către hunii conduşi de Hernac, care s-au instalat, în 455-457, în *extrema minoris Scythiae*[27]. V. Beševliev amplasa acest teritoriu în Bugeac, care era o zonă controlată de Imperiu[28]. Totuşi, nu este exclus ca Iordanes să se fi referit la nordul Dobrogei, care, la Procopius, era denumit tot "extremităţile Scythiei" (ὑστάτῳ)[29]. În acest context, mai amintim că încă pe la 435, un federat al Imperiului, de origine probabil hunică, Valips, s-a răsculat şi a ocupat oraşul Noviodunum[30]. În acel atât de tulbure secol al V-lea, nu este deloc exclus ca asemenea conducători barbari să fi construit pe teritoriul provinciei fortificaţii proprii.

O altă ipoteză pe care o avansăm se sprijină pe un pasaj din cronica lui Mihail Sirianul (secolul al XII-lea), reluat şi de Barhebraeus (secolul al XIII-lea). După ce menţionează atacul sclavinilor din al patrulea an al lui Maurikios (585/586), Mihail Sirianul arată că: "În această vreme au pornit cei patru fraţi din "Sciţia interioară", împreună cu 30.000 de sciţi pe care-i conduceau (...); ei au ajuns la Tanais, fluviul care se varsă în lacul Maiotis ce se varsă în Pont. Pentru a ajunge la graniţele romanilor, unul dintre fraţi, pe nume Bulgarios, se despărţi de fraţii săi şi, cu 10.000 de oameni, trecu fluviul Tanais spre Dunăre, fluviul care şi el se varsă în Pont. El i-a cerut lui Maurikios să-i dea un teritoriu unde să locuiască, iar el [Bulgarios], în schimb, va pregăti o oaste pentru romani. Iar împăratul le-a dat lor Moesiile de sus şi de jos, precum şi Dacia, locuri pe care poporul avarilor le devastase de pe vremea lui Anastasios. Ei (poporul lui Bulgarios) s-au aşezat acolo şi **au construit un val de apărare pentru romani**"[31]. Cronicarul din secolul al XII-lea a săvârşit o serie de confuzii. Avarii nu atacaseră provinciile dunărene pe vremea lui Anastasios; căpetenia Bulgarios, erou eponim imaginar, apare şi la Genesios[32]. Relatarea, în ansamblu, a fost interpretată ca o referire confuză la o migraţie reală, cea a unor rude ale avarilor (tarniahii şi koţagirii)[33], care "s-au despărţit de turci, au venit în Europa şi s-au unit cu avarii din jurul hanului (...). Prisosul de putere adăugat avarilor a fost socotit la zece mii de oameni" [ca la Mihail Sirianul !][34]. Mihail Sirianul a contaminat această informaţie cu unele date referitoare la migraţia protobulgarilor lui Asparuh. La Barhebraeus, contaminarea cu informaţiile despre Asparuh este mai accentuată. El afirmă că Bulgarios "şi-a instalat lagărul între cele două fluvii, Tanais şi Dunărea". Aici este vizibilă preluarea unor date din cronica lui Theophanes.

În orice caz, este exclusă o instalare a unui grup türcic în provincia Scythia, în momentul indicat de Mihail Sirianul. Contemporanul Theophylact Simocatta ar fi amintit acest eveniment. În schimb, o datare în timpul lui Heraklios este mai verosimilă. Se ştie că Heraklios a încheiat pe la 638 o alianţă cu Kubrat, conducătorul bulgarilor onogunduri, care intrase anterior în conflict cu avarii[35]. Aceasta este interpretarea pe care o dădea J. Marquart pasajului din cronica lui Mihail Sirianul[36]. Probabil că la textul lui Mihail Sirianul se gândea şi K. M. Setton, când afirma că, înainte de 605 [?], bulgarii au ocupat Dobrogea şi au ridicat fortificaţiile de la Galaţi şi

---

[27] **Jord.**: 266 (FHDR II: 431); **I. Barnea 1968**: 408; **A. Barnea 1991**: 170.

[28] **Beševliev 1974**: 35-37.

[29] **Proc.**, *De Aed.*, IV. 7. 20 (FHDR II: 471).

[30] **W. Ensslin**, în RE, VIII. A. 1(1955): 277; **Vulpe 1938**: 319; **I. Barnea 1968**: 407.

[31] Tradus după traducerea germană a lui **Altheim 1969**: I, 90-91. Vezi şi **Barhebraeus**, *ibidem*: II, 29-30. Pasajul din **Mihail Sirianul** este reprodus şi de **Marquart 1903**: 484-485.

[32] FHDR II: 655 (cum observă şi **Marquart 1903**: 529).

[33] **Pohl 1988**: 80-81.

[34] **Th.S.** VII. 8. 16-17 (trad. Mihăescu: 143).

[35] **Nik.**: 24 (FHDR II: 625).

[36] **Marquart 1903**: 529.

Niculițel, în care ulterior s-a așezat Asparuh[37]. Dacă admitem ipoteza de mai sus, atunci avarii goniți de Asparuh din insula Peuce[38] ar fi, de fapt, grupul türcic aliat cu Heraklios, instalat în nordul Dobrogei.

Recent, M. Whitby a emis ipoteza că valul ridicat de acești bulgari ar fi valul care protejează la nord orașul Adrianopole. Bulgarii ar fi fost instalați de către Maurikios pentru a repopula regiunea[39]. Nu putem fi de acord cu această ipoteză, fiindcă izvorul se referă în mod limpede doar la zona Dunării de Jos.

Cele două ipoteze pe care le-am avansat (a datării în secolul al V-lea și, respectiv, cea bazată pe pasajul din Mihail Sirianul) rămân însă simple speculații, atâta timp cât nu vor putea fi confirmate pe cale arheologică.

Singurele informații de natură arheologică legate, eventual, de ceea ce ne preocupă, sunt reprezentate de o serie de monede de argint și de aur descoperite în imediata apropiere a sistemului de fortificații de la Niculițel. Într-o perioadă în care moneda bizantină era rarisimă, concentrarea unor piese de metal prețios într-o zonă restrânsă semnalează o situație specială. Este de presupus că monedele respective provin din subsidii plătite de Imperiu unor federați. Monedele la care ne referim sunt:

- 1 AR Constantin IV, 674-681, descoperit întâmplător chiar în com. Niculițel[40];
- 2 AR (Constans II, 641-646 și Constantin IV, 668-673), de la Valea Teilor (lângă Niculițel); probabil dintr-un tezaur risipit[41];
- 1 AV Constans II, 641-646, descoperit în împrejurimile orașului Tulcea[42].

La aceste descoperiri se poate adăuga și tezaurul de la Galați, compus din 12 AR (3 Heraklios, 615-638, 4 Constans II, 647-659, 1 Constantin IV, 668-673, 4 Constantin IV, 674-681)[43].

Toate acestea sugerează prezența în apropierea "ringului" de la Niculițel și a valului din zona Galați a unor federați, care primeau subsidii începând din vremea lui Heraklios. Spunem: "sugerează", fiindcă datele sunt prea sărace pentru a ne îngădui o afirmație categorică.

Deocamdată, putem afirma cu certitudine doar că sistemul de fortificații de la Niculițel nu poate fi identificat cu acel *Onglos* menționat de Theophanes și Nikephor; de asemenea, că acest "ring" a fost ridicat de o populație türcică, după secolul al IV-lea, dar că a fost folosit puțin timp (de aceea lipsesc materialele)[44]. Pe de altă parte, nu este exclus ca protobulgarii să fi folosit acest "ring", dar fortificațiile existau dinainte, fiind ridicate de altă populație.

În concluzie, datarea și atribuirea etnică a sistemului de fortificații de la Niculițel rămân probleme deschise. *Onglos*-ul de care vorbesc Theophanes și Nikephor era situat pe malul nordic al Dunării.

---

[37] **Setton 1950**: 505.
[38] **Moise Chorenați**, la **Decei 1978**: 27; vezi și **Szádeczky-Kardoss 1972**: 96.
[39] **Whitby 1988**: 128-129, 144.
[40] **Oberländer-Târnoveanu, Constantinescu 1994**: 331-332, nr. 33.
[41] **Oberländer-Târnoveanu 1980 a** : 163-164, nr. 2-3.
[42] **Poenaru-Bordea, Ocheșeanu 1986**: 193 (tabel II, nr. 28).
[43] **Dimian 1957**: 196-197; **Butnariu 1986**: 230.
[44] **Rašev 1982**: 75.

EXCURSUL IV
Ipoteza originii romanice a unor aristocrați din khaganatul bulgar

Numele *Sabinos* (Σαβῖνος), purtat de boierul care a devenit khagan în 763 sau 764, a fost considerat un indiciu al obârșiei sale romanice (s-ar putea spune, la această dată, chiar: românești). Acest punct de vedere a fost susținut de: C. Jireček, N. Iorga, J. B. Bury, P. P. Panaitescu, I. Barnea, M. Rusu[1].

Caracterul romanic al numelui menționat de Theophanes și Nikephor nu este însă sigur, deoarece a fost propusă și o origine türcică. W. Tomaschek, J. Marquart, P. Mutafčiev, L. Rásonyi și G. Moravcsik au susținut derivarea sa din cuvântul türcic *sävän* (="drag"), care a dat și în alte limbi türcice antroponime similare (de exemplu, *Sävin-beg*, fiu al hanului tătar Uzbeg)[2].

Considerăm necesar să atragem atenția asupra modului corect de citire a numelui consemnat în cronicile bizantine. Acesta este *Savinos*, nu *Sabinos*. Și în această formă, numele ar putea fi foarte bine unul romanic. În Dalmația medievală, este atestat antroponimul local *Savinus*[3].

Există însă un puternic argument în sprijinul ipotezei caracterului türcic al numelui khaganului Σαβῖνος. În 1963 s-a descoperit într-un mormânt de la Preslav o ceașcă de argint cu următoarea inscripție:

K(ΥΡΙ)Ε ΒΟ(Η)ΘΗ
✝ ΣΗΒΗΝ
ΖΟΥΠΑΝΟΣ
ΜΕΓΑΣ ΗΣ
ΒΟΥΡΓΑ
ΡΗΑΝ

Invocația din primul rând a fost adăugată ulterior (se poate observa ușor acest lucru, căci literele sunt executate în altă manieră)[4].

Numele *Sivin* din inscripția de la Preslav este, evident, mai apropiat de rădăcina türcică. Pe baza lui, se consideră că forma autentică a numelui khaganului Σαβῖνος era *Sevin* sau *Sivin*. În acest caz, khaganul Σαβῖνος poate fi identificat cu Vineh, succesorul lui Teletz din lista khaganilor bulgari păstrată într-un manuscris slavon[5].

---

[1] **C. Jireček**, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien, I, 1901: 216; **Iorga 1939**: 9, 80; **Iorga 1992**: 322-323; **Panaitescu 1969**: 188; **I. Barnea 1971**: 24; **Rusu 1985-1986**: 42-43.

[2] Vezi trimiterile la **Moravcsik 1958**: II, 262; **Beševliev 1965**: 2; **Beševliev 1971 b** : 72.

[3] **C. Jireček**, *op. cit.*: 216.

[4] **Beševliev 1965**: 1-2.

[5] **Ibidem**: 2-4; **Beševliev 1971 a**: 9; **Beševliev 1971 b**: 72-73. Identitatea dintre Σαβῖνος și *Vineh* fusese susținută deja de către **J. Marquart**, în 1898.

Mircea Rusu consideră că posesorul vasului de la Preslav este una şi aceeaşi persoană cu khaganul Σαβῖνος[6]. Este posibil, dar, în acelaşi timp, este exclus ca mormântul în care s-a descoperit vasul să fi aparţinut lui Σαβῖνος, căci el nu putea deveni "mare *zoapan*" după ce fusese khagan. (Se ştie, dealtfel, că a murit la Constantinopol). Mai probabil, vasul a aparţinut mai întâi lui Σηβῆν, pe vremea când era "mare *zoapan*", şi a trecut apoi în posesia altcuiva. Pe de altă parte, nu poate fi exclusă nici cealaltă ipoteză a lui Mircea Rusu, cum că acest personaj era creştin. Politica sa filo-bizantină ar fi astfel mai uşor de explicat. Constantin V nu avea însă cum să-i dea titlul de "mare *zoapan* al Bulgariei", cum susţine M. Rusu. Faptul că Σαβῖνος a putut fi creştin nu dovedeşte însă originea sa romanică.

Examinând cele două ipoteze, constatăm că aceea care derivă numele khaganului Σαβῖνος dintr-un etimon türcic este mai probabilă. Khaganul *Vineh* nu poate fi altul decât cel care a preluat puterea după Teletz; or, numele *Sabinos* nu poate fi o formă coruptă a numelui *Vineh*. În schimb, aşa cum arată V. Beševliev, forma Σαβῖνος a fost creată de cronicarii bizantini, care au apropiat numele bulgar *Sivin* de cel romanic, a cărui asemănare este întâmplătoare[7].

Totuşi, o soluţie definitivă încă nu se poate da. Ipoteza originii romanice a khaganului Σαβῖνος nu poate fi eliminată, fiindcă se poate aduce şi contraargumentul bulgarizării numelui romanic *Savin* în *(Si)Vineh*. (V. Beševliev arăta că, în lista slavonă a conducătorilor bulgari, *Sivineh* a devenit *Vineh*, fiindcă un copist a înţeles greşit pe *Si-*, ca având sensul de "acesta")[8].

După alungarea lui Sabinus, în 764, a devenit khagan Umaros. Concomitent cu el, ori imediat după aceea, la putere s-a aflat şi *Paganos*. (Se pare că a fost, totuşi, o împărţire a puterii)[9]. La rândul său, numele *Paganos* a fost considerat romanic, de către istoricii care au susţinut originea romanică a lui Σαβῖνος.

În acest caz, situaţia este mai clară. Dacă Theophanes menţiona forma Παγάνος, în schimb la Nikephoros numele respectiv este scris Καμπαγάνος. Pe baza formei consemnate de Nikephor, s-a propus derivarea numelui său din *Qan Bagan*, adică din două cuvinte türcice (J. Marquart, P. Mutafčiev, G. Moravcsik)[10]. Mai recent, V. Beševliev a avansat ipoteza derivării numelui Καμπαγάνος din titlul de *kaukhan* (*kapkan*), purtat de conducătorul oastei bulgare. Forma abreviată Παγάνος s-ar explica şi ea printr-o serie de forme abreviate ale titlului *kaukhan*: κπχάνης, πχάνος, κοπχάνον. Deci, (Καμ) παγάνος reprezenta o transcriere a numelui protobulgar *kapkan (kaukhan, qapgan)*[11].

În *Istoria Românilor*, Nicolae Iorga semnala existenţa unei căpetenii a unor slavi din Bulgaria, denumit *Severus*[12]. În pasajul cu pricina, Theophanes se referea succint la un atac slav, respins de Constantin V, în anul 764. În ediţia cronicii consultată de Iorga (cea din 1839), textul este redat în aşa fel încât îngăduie interpretarea lui Iorga: ...τὸν Σέβερον ἄρχοντα Σκλαβουνῶν... Însă, ediţia critică definitivă a lui Theophanes realizată de C. De Boor[13] restituie textul cu unele diferenţe mici, dar importante pentru ceea ce ne interesează aici: ...ἐπίασε τὸν Σεβέρων ἄρχοντα

6 **Rusu 1985-1986**: 42.
7 **Beševliev 1965**: 4.
8 **Beševliev 1971 b**: 73.
9 Urmăm reconstituirea evenimentelor făcută de **Beševliev 1971 a**: 10-11. **Primov 1978**: 25-28 pleacă de la premisa nedovedită că Vineh şi Sabinos ar fi persoane diferite.
10 Vezi **Moravcsik 1958**: II, 239.
11 **Beševliev 1975**: 93-97.
12 **Iorga 1992**: 323.
13 **Theoph.**: I, 436 (a. 6256).

Σκλαβοῦνον, τὸν πολλὰ κακὰ ἐν τῇ Θράκῃ ποιήσαντα. ("...a înfrânt pe *Sklabounos*, căpetenia Severilor, care făcuseră multe răutăţi în Thracia"). Deci, Σεβέρων este la genitiv plural, nu la acuzativ, astfel că numele celui înfrânt este *Sklabounos*. El era conducătorul tribului slav al Severilor. Aceasta este versiunea admisă în studiile recente[14]. Aşadar, interpretarea lui Iorga nu poate fi admisă.

Cele arătate mai sus nu exclud însă eventuala prezenţă a unor romanici (protoromâni) în rândurile clasei conducătoare a Bulgariei, în secolele VIII-IX. Acei *Martinus* şi *Ursus*, care au fost trimişi la Roma, în 879, de către ţarul Boris-Mihail, nu pot fi decât romanici. Despre Ursus se ştie că era călugăr; se presupune că în Bulgaria mai supravieţuia ceva din viaţa monastică din antichitatea târzie[15].

În acest context trebuie să discutăm şi menţionarea cuvântului κομβέντον, în legătură cu un consiliu al aristocraţilor bulgari, întrunit pentru a-l alunga pe Sabinos[16]. Este vorba de cuvântul latin *conventus*, care în română a căpătat sensul de "cuvânt", dar care în epoca respectivă, în romanitatea balcanică, îşi menţinea sensul de "adunare" (păstrat în albaneză)[17]. S-a văzut[18] în această informaţie a lui Theophanes un indiciu al unui împrumut de la români la bulgari.

În 1951, Gyula Moravcsik afirma că acest cuvânt a fost folosit de Theophanes, fiindcă în vremea sa el era încă uzual în greaca bizantină. S-a arătat însă că sensul de "adunare", "sfat" al cuvântului κομβέντον a dispărut în limba greacă prin secolul al VII-lea[19]. De aceea, este posibil ca Theophanes să fi preluat ca atare termenul pe care l-a aflat în izvorul care cuprindea informaţii despre evenimentele din Bulgaria. Referindu-se la două cazuri similare, în care κομβέντον este menţionat în legătură cu ruşii şi pecenegii, N. Oikonomides arăta că acest termen provine din rapoartele întocmite pe baza informaţiilor aduse de cei care spionau inamicul. Or, printre aceşti spioni se puteau număra şi români sud-dunăreni. De la aceştia a fost preluat termenul în cauză[20].

Considerăm că în acelaşi fel se explică şi folosirea cuvântului κομβέντον în cazul adunării boierilor bulgari. Ea dovedeşte însă **numai prezenţa populaţiei romanice în zonă**, nu şi preluarea de la aceasta de către bulgari a cuvântului respectiv. **Problema participării românilor la conducerea khaganatului şi apoi a primului ţarat bulgar rămâne încă deschisă.**

[14] De exemplu: **Dujčev 1965**: I, 77.
[15] **Brezeanu 1981**: 643-651.
[16] **Theoph.**: I, 433; **Beševliev 1971 b**: 81; **Primov 1978**: 26.
[17] **Mihăescu 1993**: 52, 56, 237.
[18] **Iorga 1992**: 322.
[19] **N. Oikonomides**, RESEE, 25, 1987, 2: 187-188.
[20] **Ibidem**: 189-190.

EXCURSUL V
Despre "refugiații" din Maurikios, *Strategikon*, XI. 4. 31

În legătură cu refugierea unor locuitori din Imperiu în teritoriul barbar de la nordul Dunării a fost uneori invocat un izvor foarte interesant, care a provocat, oricum, multe discuții. În tratatul de artă militară (*Strategikon*) atribuit unui Maurikios (nu este sigur că este vorba de împărat), se vorbește de unii "refugiați" care, în teritoriul nord-dunărean stăpânit de slavi, furnizau informații armatei romano-bizantine. Pe baza acestui pasaj, s-a afirmat că printre slavi, la nordul Dunării, trăia o populație romanică[1]. Iată pasajul (XI. 4. 31), în traducerea lui H. Mihăescu: "De așa-zișii fugari [ῥεφούγους], trimiși să ne arate drumurile și să ne descopere pe cineva, trebuie să ne păzim cu strășnicie; măcar că sunt romani [Ῥωμαῖοι], cu vremea ei au căpătat alte deprinderi, au uitat de-ai lor și sunt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani"[2]. Atragem atenția că în FHDR, H. Mihăescu a dat o traducere ușor diferită de cea din ediția critică: "De așa-zișii refugiați, trimiși să ne arate drumurile și să ne descopere pe cineva, trebuie să ne păzim cu strășnicie; măcar că sunt romani, ei au căpătat cu vremea această calitate, au uitat de ale lor și sunt cu mai multă tragere de inimă față de dușmani"[3]. (Sublinierea ne aparține). Traducerea pasajului este problematică. C. Daicoviciu a semnalat dificultățile puse în special de interpretarea participiului pasiv ποιωθέντες. Traducerea, mai clară, a lui C. Daicoviciu sună astfel: "Pe așa-zișii transfugi, a căror menire (sarcină) este de a arăta drumurile și de a descoperi pe cineva, trebuie să-i ținem sub o strictă supraveghere, căci, măcar că sunt romani deveniți cu timpul, ei, uitând de interesul lor propriu, sunt cu mai multă tragere de inimă pentru dușmani" (sublinierea noastră)[4].

C. Daicoviciu credea că acești "refugiați" erau slavi transfugi, aflați în slujba Imperiului, deoarece doar așa s-ar explica aserțiunea că ei au devenit romani (în sensul de locuitori ai Imperiului)[5].

Problema a stat și în atenția lui Vladimir Iliescu, care a arătat că acești refugiați nu puteau fi barbari trecuți în Imperiu și folosiți ca iscoade; regulamentele militare prevedeau ca spionii să nu fie din neamul dușmanilor spionați. Astfel, acești "refugiați" nu aveau cum să fie slavi sau avari. Ei erau romanici care se refugiaseră în Imperiu, din cauza slavilor care ocupaseră Muntenia[6].

Considerăm că pasajul poate fi înțeles mai bine dacă îl studiem în paralel cu un pasaj care se referă la aceleași lucruri, adică la atitudinea pe care trebuie să o aibă comandanții față de refugiați. Nu este vorba de campaniile purtate contra slavilor, ci de unele reguli generale: "Dar

[1] **Panaitescu 1969**: 88-89.
[2] **Maurikios**, *Strategikon* (*Arta militară*), ed. H. Mihăescu, București, 1970: 285.
[3] FHDR II: 561.
[4] **C. Daicoviciu**,"Apulum", 9, 1971: 733.
[5] **Ibidem**: 731-733; **Daicoviciu 1971**: 191.
[6] **V. Iliescu**, *Observații despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e.n.*, în vol. *Antichitatea clasică și moștenirea ei spirituală*, Universitatea București, 1980: 258-260.

să nu ne încredem prea repede în fugari [προσχωροῦσιν] sau în oameni strecuraţi în rândurile noastre, ci în cei luaţi într-o năvălire neaşteptată, căci se întâmplă că cei strecuraţi şi prinşi cu sila spun lucruri închipuite (...). Iar pe fugarii duşmanilor [τοὺς δέ αὐτομολοῦντας] şi pe cei care vestesc că vin să ne descopere anumite taine să-i ţinem în lanţuri sau să-i ducem sub pază undeva în altă parte, să le făgăduim daruri, dacă spun adevărul, sau pedeapsa cu moartea, dacă mint"[7].

Termenii folosiţi pentru "fugari" sunt alţii decât în capitolul XI. 4, dar suntem de părere că utilizarea în acesta din urmă a unui cuvânt latin se poate explica prin aceea că autorul a transmis chiar cuvântul folosit de acei refugiaţi.

Acest fragment ne arată că autorul înţelegea prin "fugari" pe cei care, cu prilejul ofensivei armatei bizantine, se refugiau de la inamic la această armată. Ei puteau fi ori refugiaţi sinceri, ori iscoade trimise de duşmani. Rezultă că în pasajul aflat în discuţie (XI. 4. 31) nu poate fi vorba de fugari în Imperiu, ci de oameni care veneau în tabăra bizantină, aflată în teritoriul barbar. Prin urmare, acei "romani" nu erau locuitori din afara Imperiului care căpătaseră calitatea de cetăţeni ai Imperiului, ci **"romani" care trăiau în teritoriul barbar**. Considerând corectă traducerea lui C. Daicoviciu, ajungem la concluzia că ei erau locuitori romanizaţi. Deci, pasajul atestă un fapt foarte important, acela că **la finele secolului al VI-lea exista o populaţie romanică în Muntenia**. El nu se referă însă în mod direct şi la refugierile de locuitori din Imperiu în teritoriul barbar. Doar alt pasaj (din capitolul XI. 4. 36) conţine o informaţie despre prizonierii romani (luaţi de slavi din Imperiu), care erau dornici să fugă la armata romano-bizantină[8].

---

[7] **Maurikios**, *op. cit.*: 231 (IX. 3. 6, 8).
[8] FHDR II: 563.

EXCURSUL VI
"Vlahorinhinii"

În 1877, Porfiri Uspenski a publicat un manuscris din arhiva mănăstirii athonite Kastamonitou, în care există o menţiune despre vlahi, sau, mai precis, despre "vlahorinhini". Textul, redactat în 1698 de către un călugăr Grigore, s-a păstrat într-o copie din 1844. Iată pasajul care ne interesează:

"În zilele împăraţilor luptători împotriva icoanelor, neamurile din ţinuturile de lângă Dunăre au găsit o epocă de anarhie, deoarece împăraţii cei nelegiuiţi ai romeilor duceau război în contra sfintelor icoane. Atunci vlahorinhinii şi sagudaţii au cucerit Bulgaria, s-au întins puţin câte puţin în diferite părţi, au pus mâna pe Macedonia şi, în sfârşit, au pătruns în Sfântul Munte împreună cu toţi pruncii şi femeile lor, deoarece nu se afla nimeni să le stea împotrivă şi să-i înfrunte cu război. Aceştia fură, cu timpul, introduşi în învăţăturile creştineşti de către sfinţii părinţi, crezură în aceste învăţături şi la urmă de tot ajunseră creştini"[1].

Izvorul este foarte târziu şi, de aceea, trebuie privit cu circumspecţie, mai ales că izvoarele mai vechi nu menţionează "vlahorinhinii". Este vorba de Miracolul II. 4 din *Miracula Sancti Demetrii* şi de *Viaţa Sf. Dimitrie* de Ioan Staurakios (începutul secolului al XIII-lea). Izvorul cel mai vechi (secolul al IX-lea), cel păstrat în colecţia de *Miracula*..., narează atacul întreprins de tribul slav al rinchinilor (condus de Perboundos), aliat cu altele (sagudaţii, strymoniţii), împotriva oraşului Thessalonic[2]. Evenimentele s-au petrecut prin 676-678[3]. Textul lui Staurakios preia informaţiile din *Miracula*..., cu unele confuzii şi anacronisme[4].

Dacă nici unul dintre aceste două izvoare mai vechi nu face referire la "vlahorinhini", atunci ne putem întreba dacă nu cumva menţionarea lor în textul din secolul al XVII-lea nu este o invenţie a autorului acestuia, călugărul Grigore. Deşi această îndoială este, credem, justificată, numeroşi istorici au manifestat o încredere uneori deplină în acest izvor. Începutul l-a făcut W. Tomaschek, în 1881, care a admis faptul că populaţia rinchinilor cuprindea, pe lângă slavi, şi o componentă românească[5]. Urmându-l pe Tomaschek, A. D. Xenopol[6], D. Onciul[7], A. Philippide[8] şi N. Iorga[9] au susţinut că acest izvor documentează deplasarea populaţiei româneşti de la Dunăre spre sud, în secolul al VII-lea. Pasajul din *Miracula*... a fost pus în valoare şi de O. Tafrali[10].

---

[1] FHDR IV: 7 (trad. H. Mihăescu). Al doilea paragraf, nereprodus în FHDR, după **Capidan 1927**: 199.

[2] **Lemerle 1979**: 198-221.

[3] **Lemerle 1981**: 111-136.

[4] FHDR IV: 97.

[5] **Tomaschek 1881**: 476-478.

[6] **A. D. Xenopol**, *Istoria românilor*, ed. a 4-a, I, Bucureşti, 1985: 291.

[7] **Onciul 1968**: I, 232-233.

[8] **Philippide 1923**: 708, 799.

[9] **N. Iorga**, în "Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale", 7, 1920, 10-12: 81; **Iorga 1992**: 262, 345.

[10] **O. Tafrali**, *Thessalonique des origines aux XIVe siècle*, Paris, 1919: 136.

Un alt moment în cercetarea problemei l-a reprezentat studiul lui Th. Capidan din 1927. Este surprinzătoare însă greşeala de traducere pe care a făcut-o acest învăţat: cuvântul βασιλέον ("împăraţilor") a fost înţeles ca un nume de persoană, fiind inventat astfel un inexistent "împărat iconoclast Vasilie", căruia i se mai dau chiar şi anii de domnie, 726-780 (care sunt, în realitate, anii primei perioade iconoclaste!)[11]. Şi mai surprinzător este faptul că această greşeală a fost preluată întocmai, recent, de C. Poghirc[12]. După aceea, textul a mai fost studiat de A. Sacerdoţeanu, care, în afară de faptul că a dat o traducere corectă, a acordat mai multă atenţie şi pasajului din *Miracula Sancti Demetrii*[13]. Credibilitatea însemnării din manuscrisul de la Kastamonitou a mai fost admisă de: N. Drăganu[14], A. Decei (cu unele rezerve)[15], S. Puşcariu[16] - care au preluat opiniile lui Th. Capidan.

Spre deosebire de aceştia, Silviu Dragomir era de părere că menţiunea "vlahorinhinilor" este "o invenţie târzie a unei cronici monahale şi o aberaţie regretabilă a istoriografiei române contemporane"[17]. Aceste rânduri apăreau aproape concomitent cu un articol al lui M. Lascaris, care a reluat dosarul problemei, aducând un nou argument în sprijinul ipotezei originii romanice a acelor rinchini[18]. În textul din *Miracula...*, M. Lascaris a remarcat utilizarea cuvântului latin κάσας, care, se presupune, ar fi fost împrumutat din limba rinchinilor. Anterior, O.Tafrali observase acelaşi lucru[19]. Cuvântul κάσας nu mai apare la nici un autor bizantin. M. Lascaris formula ipoteza că textul târziu din 1698 a preluat informaţia despre "vlahorinhini" dintr-un izvor mai vechi, pierdut ulterior. Această concluzie a fost însuşită şi de Gh. Brătianu[20].

După scurt timp însă, izvorul a fost examinat din nou de M. Gyóni[21]. Acesta a observat că relatarea se inspiră din evenimentele petrecute la Athos la începutul secolului al XII-lea, când păstorii vlahi au pătruns abuziv în Sfântul Munte[22]. De aceea, textul nu poate fi considerat o mărturie privitoare la romanicii din secolele VII-VIII. Compilatorul său i-a adăugat pe vlahi în relatarea preluată din "Viaţa Sf. Dimitrie" fiindcă el ştia din sursa din secolul al XII-lea că vlahii au pătruns odinioară în Muntele Athos. M. Gyóni nu s-a ocupat însă şi de problema cuvântului κάσας din textul din *Miracula St. Demetrii*. Demonstraţia făcută de bizantinologul maghiar nu a influenţat însă opinia general răspândită despre credibilitatea manuscrisului de la Kastamonitou. Ea a continuat să fie susţinută şi mai recent[23].

La capătul acestui istoric al problemei, nu ne rămâne decât să constatăm că manuscrisului de la Kastamonitou nu i se poate acorda credit decât dacă el s-ar fi bazat pe un izvor mult mai vechi. Cum acest izvor încă nu s-a descoperit, s-a încercat aflarea unei confirmări în existenţa cuvântului κάσας în textul din *Miracula St. Demetrii*. **În fond, acest cuvânt este singurul element care ar putea indica existenţa unei componente romanice a rinchinilor.**

[11] **Capidan 1927**: 199.
[12] **Poghirc 1989**: 35.
[13] **A. Sacerdoţeanu**, *Vlahii din Calcidica*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934: 306-309; **Sacerdoţeanu 1936**: 232.
[14] **Drăganu 1933**: 593.
[15] **Decei 1978**: 73, nota 2.
[16] **S. Puşcariu**, "Balcania", 1, 1938: 22.
[17] **Dragomir 1944**: 81, nota 4.
[18] **M. Lascaris**, RHSEE, 20, 1943: 182-189.
[19] Vezi nota 10.
[20] **G. Brătianu**, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980: 53-54.
[21] **M. Gyóni**, "Études Slaves et Roumains", 1, 1948, 1: 30-42.
[22] FHDR IV: 51-59.
[23] **Ivănescu 1980**: 271; **V. Al. Georgescu**, în vol. *La nozione di "Romano" tra cittadinanza e universalità* (Da Roma alla Terza Roma. Studi, II), Napoli, 1984: 406, nota 4.

Înainte de a ne opri asupra menţiunii cuvântului κάσας, este necesar să efectuăm o comparaţie între cele trei izvoare care-i pomenesc pe rinchini. Observăm că există doar două elemente comune tuturor celor trei relatări: menţionarea triburilor rinchinilor şi sagudaţilor. Manuscrisul de la Kastamonitou se îndepărtează cel mai mult de relatarea conţinută în *Miracula*..., atât de mult încât nici măcar Perboundos nu mai este menţionat. Acest text mai conţine şi o referire cronologică la epoca iconoclaştilor, care intră în contradicţie cu datarea (sigură) a evenimentelor relatate în *Miracula St. Demetrii*. Faptul nu are însă prea mare importanţă, căci referirea la împăraţii iconoclaşti este, credem, un simplu loc comun. Nenorocirile abătute asupra Imperiului sunt explicate de călugărul Grigore prin mânia divină şi, de aceea, aceste nenorociri nu se puteau petrece decât în timpul iconoclaştilor. Cunoaştem un caz similar de anacronism, care nu aparţine unui călugăr obscur, ci unui mare învăţat: Nikephor Gregoras. Acesta, în "Istoria" sa, data venirea bulgarilor "pe vremea când urgia iconomahiei se abătuse asupra celor evlavioşi" şi adăuga alte fabulaţii, între care cea că reşedinţa iniţială a conducătorilor bulgari a fost Justiniana Prima (care, pentru el, se identifica cu Ohrida)[24].

În orice caz, privită în ansamblu, relatarea din manuscrisul de la Kastamonitou este lipsită de verosimilitate. "Vlahorinhinii" nici nu puteau năvăli peste călugării de la Athos în epoca iconoclaştilor, căci viaţa monahală a început acolo prin secolul al X-lea.

Singurul indiciu al credibilităţii relatării ar putea fi, repetăm, cuvântul κάσας (la care se mai poate adăuga şi φαμιλία, folosit în acelaşi pasaj). Este acum momentul să examinăm contextul în care apar aceste cuvinte. Autorul culegerii de *Miracula*... le foloseşte în cuprinsul relatării despre ofensiva bizantină în Thracia contra slavilor strymoniţi, care a urmat după atacul slavilor asupra Thessalonicului. Fiind înfrânţi, slavii îşi abandonează locuinţele (κάσας), iar familiile lor (φαμιλία) se refugiază. Într-un pasaj următor, se arată cum locuitorii Thessalonicului, înfometaţi, au jefuit nişte κάσας ale slavilor învecinaţi[25].

Ce demonstrează pasajele? Doar faptul că autorul din secolul al IX-lea cunoştea aceşti termeni de origine latină. Nimic nu dovedeşte că aceste cuvinte erau folosite şi de acei slavi (strymoniţi, nu rinchini !) despre care este vorba în pasajele respective. Desigur, faptul că autorul a utilizat aceste cuvinte ne îndeamnă să presupunem că în limba greacă vorbită la Thessalonic în secolul al IX-lea existau unele elemente latine - ceea ce ar indica prezenţa unei populaţii latinofone în zona Thessalonicului. În lumina studiilor recente care sprijină ideea autohtoniei parţiale a aromânilor, faptul este verosimil (vezi capitolul III. 5). Cuvântul κάσα a pătruns, în orice caz, de la aromâni, în graiul grecilor din Epir[26].

Utilizarea termenului κάσα în contextul relatării despre slavi avea în vedere, poate, un sens precis al lui, cel de "bordei" (aceasta însemna *casa*, în latină).

Deci, pasajele din *Miracula St.Demetrii* sunt, totuşi, **o dovadă indirectă a prezenţei populaţiei latinofone în zona Thessalonicului în secolul al IX-lea**. Ar fi însă abuzivă interpretarea lor în sensul dovedirii autenticităţii relatării despre "vlahorinhini". În privinţa acesteia din urmă, considerăm că **nu i se poate acorda o valoare de izvor istoric referitor la secolele VII-VIII**.

---

[24] FHDR III: 497-499.

[25] **Lemerle 1979**: 207 (II. 4, cap. 279, 280).

[26] **H. Mihăescu**, în **G. Murnu**, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen*, Bucureşti, 1977: 78.

CONCLUZII

La capătul acestui demers, ne rămâne să tragem câteva concluzii de ordin general asupra semnificației secolelor VII-VIII în istoria regiunii Dunării de Jos. Secolul al VII-lea a fost o perioadă de ruptură profundă. Cu unele excepții, civilizația dezvoltată în epoca anterioară a dispărut. Nu este vorba numai de încetarea existenței unor așezări sau tipuri de obiecte, ci și de dispariția unor tehnici definitorii pentru civilizația secolului al VI-lea, precum olăritul la roata rapidă. Tocmai de aceea, Petre Diaconu[1] insista asupra faptului că inexistența ceramicii lucrate la roata rapidă în mediul culturii Dridu și a celei lucrate la roata înceată în cultura Ciurel se opune teoriei evoluției organice de la cultura Ciurel la cultura Dridu. În fond, disputa este legată de chestiunea atribuirii etnice a culturii Dridu. După unii exclusiv românească[2], după alții exclusiv bulgărească[3], ea este de fapt o **cultură supraetnică**, așa cum a fost în secolul al IV-lea cultura Sântana de Mureș-Cerneahov în lumea barbară nord-pontică și dunăreană. **Cultura Dridu nu definește o etnie anume, ci un nivel de civilizație (superior celui din secolul al VII-lea) și, eventual, un spațiu de iradiere culturală**[4]. De fapt, Ion Nestor a afirmat încă din 1964 despre cultura Dridu că ea a reprezentat rezultatul orientării culturii materiale a populației nord-dunărene către zona de civilizație bizantină, susținând că ea a fost purtată și de populația românească, și de slavii bulgari[5]. Deși nu a fost arheolog, P. P. Panaitescu a reușit să dea o definiție foarte potrivită culturii Dridu: "o uniune populară de cultură, care încă nu se desprinsese în elementele sale deosebitoare pe limbi, dar care cuprindea fără îndoială și ginți românești și slave"[6]. Altfel stau lucrurile în cazul culturii Ciurel. Tehnicile specifice ei nu erau cunoscute de slavi, ci doar de către romanici și, prin urmare, cultura Ciurel nu poate fi atribuită decât romanicilor.

Între sfârșitul culturii Ciurel și perioada în care a luat naștere prima fază a culturii Dridu există un *hiatus* de circa un secol. Se poate vorbi de o continuitate între cele două culturi ? Invaziile slave au determinat modificări majore ale habitatului: cele mai multe orașe au dispărut, iar mulți locuitori s-au refugiat în zonele mai ferite (la munte, în păduri, în zona de baltă a Dunării). Purtătorii culturii Ciurel au trăit, probabil, în refugiu, timp de circa un secol, după care au revenit în zonele deschise. Facem această afirmație, bazându-ne pe ceea ce se poate deduce din cazurile particulare ale necropolelor de la Izvoru, Sultana și Obârșia (vezi capitolul III. 4. C, p. 127-129). Repopularea câmpiilor a avut loc în secolul al VIII-lea, când invaziile mari se încheiaseră. Cultura Dridu s-a format în această perioadă, începând din secolul al VIII-lea, iar printre creatorii ei s-au numărat și acești romanici, care, cu un veac înainte, fuseseră purtătorii culturii Ciurel (ne referim aici la situația din Muntenia). Astfel se explică unele moșteniri în domeniul decorului vaselor din categoria Dridu A, care au analogii clare în ceramica din cultura

[1] **Diaconu 1972 c**: 124.

[2] **Zaharia 1967**: 139-144; **Teodor 1981**: 47-48.

[3] Dintre lucrările mai recente, cităm: **Dimitrov 1985**: 122-131, **Stanilov 1987**: 36-47 și **Fiedler 1992.**

[4] **Diaconu 1972 c**: 122-128; **Diaconu 1985**: 107-110.

[5] **Nestor 1964**: 414, 418.

[6] **Panaitescu 1969**: 203 (vezi și 132).

Ciurel. Așezările în care au trăit romanicii între deceniile doi-trei ale secolului al VII-lea (când, în general, au dispărut așezările de tip Ciurel) și secolul al VIII-lea rămân aproape necunoscute. Singurul sit care ne poate lămuri într-o anumită măsură asupra civilizației materiale din această perioadă obscură este așezarea Dulceanca IV (vezi p. 120)[7]. Ceramica descoperită acolo descinde în mod evident din ceramica de tip Ciurel, dar se datează mai târziu, pe la finele secolului al VII-lea și la începutul celui următor, într-o perioadă imediat anterioară apariției primei faze a culturii Dridu.

Se cunosc foarte puține descoperiri arheologice (necropole, așezări) din secolul al VII-lea. Situația este asemănătoare celei din secolul al V-lea, când în Muntenia se constată un *hiatus* între siturile culturii Sântana de Mureș-Cerneahov și cele ale culturii Ciurel[8]. În cazul respectiv, atacurile hunilor și mai ales tulburările care au urmat după destrămarea confederației lui Attila au provocat o instabilitate care a condus la risipirea vechilor așezări. Mai târziu, în secolele XI-XII, tot în Muntenia (și parțial în Moldova) este cunoscut un nou *hiatus*, care a fost explicat prin retragerea populației românești în zonele mai înalte, din cauza pecenegilor și cumanilor[9]. Ne putem gândi la un fenomen similar, care, în cursul secolului al VII-lea, a putut fi determinat de conflictele dintre diferitele triburi slave recent așezate (după 614-619), precum și dintre acestea și populația autohtonă romanică. Penuria urmelor materiale se explică prin durata foarte scurtă a așezărilor[10], dar și prin refugierea populației autohtone în zone mai ferite (care sunt și mai greu accesibile cercetării arheologice). Ne referim la lunca Dunării, dar și la zonele de munte, practic necercetate arheologic.

Discontinuitatea culturală din secolele VII-VIII nu a fost ceva specific pentru Dunărea de Jos. Întreaga Europă de Sud-Est a trecut atunci prin ceea ce bizantinologul D. A. Zakythinos numea (referindu-se la Grecia) "marea ruptură". În Grecia, perioada de discontinuitate în "tradiția istorică a elenismului" este datată (convențional) între 662 (ultima inscripție antică la Corinth) și 871-874 (ridicarea primelor biserici de epocă medio-bizantină). Declinul economic și cultural, pauperizarea, încetarea circulației monetare, modificarea habitatului urban - toate acestea se regăsesc și în Grecia. Invaziile slavilor (care s-au instalat masiv în Grecia) nu explică totul. D. A. Zakythinos atribuie această discontinuitate culturală crizei generale a lumii greco-romane, care a atins apogeul atunci când economia închisă a lumii mediteraneene a primit o grea lovitură din partea noii thalassocrații: cea a Islamului. El propune și o dată simbolică pentru sfârșitul Antichității: abandonarea în fața arabilor a Alexandriei de către flota bizantină (17 septembrie 642)[11]. De fapt, expansiunea arabă a contribuit la separarea Europei Occidentale de Bizanț, prin întreruperea legăturilor pe Mediterana. De aceea, secolele VII -VIII sunt o perioadă de discontinuitate și pentru Occidentul latin[12].

În legătură cu raportul mediu geografic / spațiu de etnogeneză, au fost formulate două puncte de vedere principale. Cel "tradițional" afirmă că poporul român s-a format și a supraviețuit doar în zonele muntoase, sau numai pe teritoriul fostelor provincii romane (nu și în Muntenia și Moldova)[13]. Al doilea punct de vedere admite includerea zonelor de câmpie în spațiul de

---

[7] **Dolinescu-Ferche 1992**: 153-176.

[8] Vezi acum cronologia secolului al V-lea la **R. Harhoiu**, "Dacia, N.S.", 34, 1990: 169-208.

[9] **V. Spinei**, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985: 149. Vezi și **R. Popa**, SCIVA, 42, 1991, 3-4: 181-182.

[10] **Dolinescu-Ferche 1992**: 173.

[11] **Zakythinos 1966**: 300-327.

[12] Vezi celebra carte a lui **H. Pirenne**, *Mahomed și Carol cel Mare* (acum și în românește, București, 1996) - care demonstrează rolul cuceririlor arabe în ruperea Occidentului de Bizanț.

[13] Vezi, din istoriografia mai veche, **Onciul 1968**: 571-574, iar dintre istoricii din perioada postbelică, pe **Daicoviciu 1968**: 83-98.

etnogeneză[14]. O variantă a sa susţine că, la câmpie, doar zonele împădurite au putut constitui un mediu favorabil supravieţuirii populaţiei romanice[15]. Nu putem împărtăşi atitudinea tranşantă a lui C. Daicoviciu, care nu acceptă prezenţa populaţiei romanice şi apoi româneşti în Câmpia Dunării, între secolele VII- XII (şi care consideră că romanicii au supravieţuit **exclusiv** în Transilvania şi în zonele de deal şi de munte)[16]. Au existat şi la câmpie zone propice supravieţuirii autohtonilor sedentari (pădurile şi bălţile Dunării); apoi, nu poate fi exclusă posibilitatea ca unii romanici să fi rămas printre slavi. Potrivit lui C. Daicoviciu, câmpiile ar fi fost slavizate integral în secolul al VII-lea.

Faptul că, în secolul al VII-lea, teritoriul locuit de romanici a fost luat în stăpînire de slavi este cert. Studierea toponimiei arată că a existat o slavizare profundă nu doar a Munteniei şi Moldovei, ci şi a teritoriului fostei provincii romane Dacia[17]. O cercetare istorică serioasă nu poate ignora această situaţie (după cum nici nu o poate exagera). Tot atât de adevărat este că, într-un fel sau în altul, aceşti slavi au sfârşit prin a fi asimilaţi de populaţia românească. Asimilarea sau românizarea slavilor nu se putea petrece foarte repede, adică în cursul secolelor VII-VIII, aşa cum au presupus unii cercetători[18], din simplul motiv că până şi izvoarele literare îi pomenesc pe slavii de pe teritoriul României ca pe o entitate distinctă, până cel puţin în secolul al X-lea (în *Gesta Hungarorum*, în legătură cu Transilvania). Lingviştii au ajuns la concluzia că asimilarea s-a desfăşurat în secolele IX-XII[17]. Ce s-a petrecut până atunci ?

Cercetările de istorie a limbii au arătat că limba română a apărut în secolele VIII-IX, ca un idiom deosebit de celelalte limbi romanice[20]. În aceeaşi epocă, adică prin secolul al IX-lea, a început şi pătrunderea cuvintelor slave[21]. Aceasta înseamnă că, anterior, contactele dintre romanici şi slavi au fost sporadice, deşi aceştia din urmă se aşezaseră în teritoriul populat de romanici cu două-trei veacuri în urmă. Deci, a existat o perioadă destul de lungă în care cele două etnii au trăit relativ izolate una de cealaltă. Explicaţia poate fi dată de faptul că majoritatea populaţiei romanice trăia în locuri mai izolate. La nordul Dunării, supravieţuirea populaţiei autohtone şi în zonele de câmpie a fost favorizată de existenţa unor păduri întinse. Refugierea majorităţii populaţiei autohtone romanice în zonele mai ferite a condus la o izolare a ei de populaţia slavă care trăia la câmpie, în locuri deschise. Abia după ce s-a instaurat o oarecare stabilitate, aceşti romanici (deveniţi între timp români) au revenit în locurile deschise, unde slavii ajunseseră majoritari. Acolo unde romanicii reveniţi din refugiu au ajuns să covârşească numărul slavilor, aceştia din urmă au sfârşit prin a fi asimilaţi[22]. Aşa s-a întâmplat la nordul Dunării şi în unele zone de la sudul fluviului (în Dobrogea, de exemplu). Faptul că, în cele din urmă, slavii au fost asimilaţi de români în spaţiul carpato-dunărean (spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în alte părţi ale Romanităţii Orientale) înseamnă că, la un moment dat, populaţia românească a devenit predominantă. Această creştere de populaţie s-a datorat şi deplasărilor de grupuri romanice din zona dintre Dunăre şi Balcani, dar o contribuţie a avut şi revenirea din zonele de refugiu.

[14] Reprezentat în principal de **Nestor 1964**: 383-423.
[15] **Conea 1967**: 13-14; **Giurescu 1976**: 13-16.
[16] **Daicoviciu 1968**: 95; **Daicoviciu 1971**: 187-195.
[17] **Petrovici 1943**: 233-277 (în special 265); **Petrovici 1959**: 6-8; **Horedt 1986**: 106-107.
[18] **Zaharia 1971**: 285; **Bârzu 1980**: 85; **Teodor 1980**: 79; **Teodor 1981**: 22, 47; **Dolinescu-Ferche 1984**: 144-145; **Petre 1987**: 117.
[19] **Pătruţ 1969**: 23-29; **Mihăilă 1982**: 57-66.
[20] **Ivănescu 1980**: 179-180; **Rosetti 1986**: 322-323.
[21] **Pătruţ 1969**: 23-29; **Mihăilă 1982**: 57-66.
[22] Pentru rolul factorului demografic în asimilarea slavilor (sau, viceversa, a romanicilor), vezi **Kurnatowski 1979**: 468-470.
[22] **Braudel 1985**: 68.

Retragerea la munte a marcat specificul civilizației românești din evul mediu timpuriu. După cum spunea Fernand Braudel, în zonele de munte ale lumii mediteraneene s-a dezvoltat un tip de civilizație aparte, rudimentară și autarhică. "De obicei, muntele este o lume în afara civilizației care este opera orașelor și a ținuturilor de șes. Istoria sa constă în faptul de a nu avea o istorie, de a rămâne, relativ frecvent, izolat de marile curente civilizatoare ce se răspândesc între timp încetul cu încetul"[23]. În privința românilor, ne mulțumim să cităm o singură mărturie, edificatoare. Ea aparține lui Luigi Ferdinando Marsigli, autorul unei monumentale monografii geografico-istorice, rezultat al investigațiilor personale făcute la sfârșitul secolului al XVII-lea: "valahii locuiesc mai bucuros în munți, obicei care este foarte vechi la ei, căci acolo au fost alungați de popoarele care dominau pe vremuri în Ungaria și Transilvania, fără ca să le fi fost cu putință, de atunci încoace, să iasă de acolo și să trăiască altundeva"[24].

Retragerea la munte (sau în alte zone de refugiu) nu trebuie supralicitată, căci nu este de conceput ca toți locuitorii de la câmpie (care cultivau pământul) să fi fugit din calea slavilor. Este foarte probabil ca o parte dintre acești romanici să fi rămas printre slavi. Ei nu au reprezentat însă elementul din care a renăscut romanitatea în regiunile de câmpie de la Dunărea de Jos.

Înțelegem continuitatea populației romanice la Dunărea de Jos și în întreaga Peninsulă Balcanică ca pe o supraviețuire a ei în anumite locuri din fiecare regiune a spațiului de etnogeneză, spațiu care se întindea din nordul Transilvaniei și Moldovei până în Munții Balcani. După cum foarte bine observa recent Neagu Djuvara, "din populațiile romanizate a rămas câte ceva în fiecare dintre locurile unde se aflau"[25]. Același istoric sublinia și rolul jucat în reromanizarea câmpiilor de către acei romanici reveniți din locurile de refugiu[26], locuri care s-au aflat nu numai la munte, ci și la câmpie. Românii, ieșiți din izolare, din adăposturile oferite de pădurile din zonele înalte, de la câmpie ori din lunca Dunării, s-au amestecat cu populația slavă și slavizată de la câmpie. În acea vreme, limba română era deja formată.

Dacă ne referim la spațiul dintre Carpații Meridionali, Munții Balcani și Marea Neagră, în ansamblul său, atunci trebuie să admitem că în secolele VII-VIII a intervenit o discontinuitate culturală și etnică. Însă, în interiorul acestui spațiu au existat **microregiuni de conservare a populației romanice**, care au devenit ulterior **nucleele expansiunii românilor** în teritoriul care odinioară era în întregime romanic. Potrivit cercetărilor de lingvistică istorică, au existat trei mari nuclee (vetre) de etnogeneză românească: Munții Apuseni, zona dintre Timoc și Morava și valea Dunării, între Teleorman și Cernavoda (pe ambele maluri ale fluviului). Din aceste vetre s-au răspândit românii pe cuprinsul întregului teritoriu care fusese ocupat de slavi în secolul al VII-lea, reromanizându-l[27]. În unele zone, reromanizarea a reușit, dar în altele, nu (în câmpia dintre Dunăre și Balcani). Fenomenul revenirii în zonele deschise s-a repetat periodic, până în secolul al XIV-lea, când au fost asimilate rămășițele populațiilor türcice instalate în Muntenia.

Continuitatea romanică la Dunărea de Jos a însemnat, în același timp, și discontinuitate. Mai precis, au fost mai multe discontinuități în tipul de civilizație, în habitat, în modul de viață. **Prețul plătit în schimbul supraviețuirii în izolare a fost întârzierea organizării statale și bisericești.** Evoluția viitoare a societății medievale românești a fost marcată de tot acest șir de discontinuități, inexistent în istoria popoarelor romanice apusene.

[23] Apud **Conea 1967**: 11.
[24] **Djuvara 1991**: 63.
[26] **Ibidem**: 64.
[27] **Gamillscheg 1940**; **Reichenkron 1963**: 75-77; **Arvinte 1966**: 27-28; **Lozovan 1969**: 220-223.

LISTA FIGURILOR

ABREVIERI

AArch: "Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AARMSI: "Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti
AIIAC: "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", Cluj-Napoca
AIIAI: "Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie) A. D. Xenopol", Iaşi
AM: "Arheologia Moldovei", Iaşi
AMN: "Acta Musei Napocensis", Cluj-Napoca
Anc. Bulg: *Ancient Bulgaria. Papers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria*, ed. de A. G. Poulter, Part 2, Nottingham, 1983
AP: "Archaeologia Polona", Varşovia
APol: "Archeologia Polski", Varşovia
Arh: "Archeologija", Sofia
BB: "Byzantinobulgarica", Sofia
BBA: "Berliner Byzantinische Arbeiten", Berlin
BBA 21: *Antike und Mittelalter aus Bulgarien*, hrsg. von V. Beševliev, J. Irmscher (BBA, 21), Berlin, 1960
BBA 47: *Studien zum 7. Jh. in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus* (BBA, 47), Berlin, 1976
BBA 48: *Byzanz im 7. Jh. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA, 48), Berlin, 1978
BBA 50 : *Besonderheiten der byzantinischen Feudalentwicklung. Eine Sammlung von Beiträgen zu den frühen Jahrhunderten* (BBA 50), Berlin, 1983
BBA 51: *Studien zum 8.und 9. Jh. in Byzanz* (BBA 51), Berlin, 1983
BCMI: "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", Bucureşti
BF: "Byzantinische Forschungen", Amsterdam
BHR: "Bulgarian Historical Review", Sofia
BMI: "Buletinul Monumentelor Istorice", Bucureşti
BS: "Balkan Studies", Thessaloniki
BSH: "Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", Bucureşti
BSl: "Balcanoslavica", Prilep-Beograd
BSNR: "Buletinul Societăţii Numismatice Române", Bucureşti
Bucureşti: "Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", Bucureşti
ByzSl: "Byzantinoslavica", Praha
BZ: "Byzantinische Zeitschrift", München
CA: "Cercetări arheologice", Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti
Caričin Grad II: *Caričin Grad II. Le quartier sud-ouest de la ville haute*, ed. B. Bavaut, V. Kondić, J.M.Spieser, Belgrade-Rome, 1990 ("Collection de l' Ecole Française de Rome", 75)
CIAS I: *I Miedzynarodowy Kongres Archeologii Slowianskiej = Ier Congrès International d'Archéologie Slave* (Varsovie, 1965), 7 vol., Varşovia, 1966-1970
CIAS II: *Berichte über den II Internationalen Kongress für slawische Archäologie* (Berlin, 1970), 3 vol., Berlin, 1973
CIAS III: *Rapports du IIIe Congrès international d'Archéologie Slave* (Bratislava, 1975), 2 vol., Bratislava, 1979
CIEB XIV: *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines* (Bucarest, 1971), 3 vol., Bucureşti, 1974-1976
CIEB XV: *Actes du XVe Congrès International des Études Byzantines* (Athènes, 1976), Athena, 1980

CISP VII: *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques* (Praga, 1966), 3 vol., Praga, 1971
CISP VIII: *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques* (Beograd, 1971), 3 vol., Beograd, 1973
CISP XII: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques* (Bratislava, 1-7 sept. 1991), 4 vol., Bratislava, 1993
CPF: "Cahiers des Portes de Fer", Beograd
DAW: "Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denschriften", Wien
Die Völker: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, hrsg. von B. Hänsel, München, 1987
Dobrudža: *Dobrudža. Etudes ethno-culturelles. Recueil d'articles*, Sofia, 1987
DOP: "Dumbarton Oaks Papers", Dumbarton Oaks, Washington
DR: "Dacoromania", Cluj, Sibiu
EB: "Etudes Balkaniques", Sofia
EH: "Etudes Historiques", Sofia
FHDR: *Fontes Historiae Daco-Romanae*, Bucureşti, vol. II (1970), III (1975), IV (1982)
IAI: "Izvestija na Arheologiceskija Institut na Bălgarskata Akademija", Sofia
Iatrus: *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, vol. I, Berlin, 1979; vol. II, Berlin, 1982 , vol. III, Berlin, 1986, vol. V, Berlin, 1995
IR: *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960
Izv. Varna: "Izvestija na narodnija Muzej", Varna
JÖB: "Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", Wien
Limes XIV: *Akten des 14. Internationalen Limeskongress 1986 in Carnuntum*, Wien, 1990, vol. 2
MCA: "Materiale şi cercetări arheologice", Bucureşti
MGH: *Monumenta Germaniae Historica*
MN: "Muzeul Naţional", Bucureşti
RE: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart
Relations: *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975
RESEE: "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", Bucureşti
RHSEE: "Revue Historique du Sud-Est Européen", Bucureşti
RI: "Revista de istorie", Bucureşti
RM: "Revista Muzeelor", Bucureşti
RRH: "Revue Roumaine d'Histoire", Bucureşti
SB: "Studia Balcanica", Sofia
SC: "Studii clasice", Bucureşti
SCIV(A): "Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)", Bucureşti
SCN: "Studii şi cercetări de numismatică", Bucureşti
SlA: "Slovenská Archeológia", Bratislava
SlAnt: "Slavia Antiqua", Warszawa-Poznan
Slavjaniete: *Slavjaniete i sredizemno morskijet svjet VI-XI vek (Les Slaves et le monde méditerranéen)*, Sofia, 1973
SOF: "Südost-Forschungen", München
Spätantike: *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, hrsg. von R. Pillinger, Wien, 1986
Tropaeum: *Tropaeum Traiani, vol. I. Cetatea*, coord. de Ion Barnea, Bucureşti,1979
ZfA: "Zeitschrift für Archäologie", Berlin
ZRVI: "Zbornik Radova Vizantološkog Instituta", Beograd

BIBLIOGRAFIE

Agath.: **Agathiae Myrinaei** *Historiarum libri quinque*, rec. R. Keyndell, Berolini, 1967 (FHDR II: 476-481)

C.Porf.: **Constantine Porphyrogenitus**, *De Administrando Imperio*, vol. I. (ed., trad. G. Moravcsik, R. J.H. Jenkins), Washington, 1967; vol. II, *Commentary* (ed. R. J. H. Jenkins), London, 1962 (= FHDR II: 657-669)

Evagr.: *The Ecclesiastical History of **Evagrios***, with the scholia, ed. by J. Bidez, L. Parmentier, London, 1898 (= FHDR II: 525-529)

Joh.Bicl.: ***Johannes Biclarensis*** *Chronica*, ed. Th. Mommsen, în *MGH. Auctores Antiquissimi*, vol. XI, Berolini, 1894: 207-220

Joh.Nik.: *Chronique de **Jean, évêque de Nikiou***, ed H. Zotenberg, în "Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale et autres bibliothèques", vol. 24, 1, Paris, 1883: 125-608

Jord.: **Jordanes**, *De origine actibusque Getarum*, ed. Th. Mommsen, în MGH. *Autores Antiquissimi*, vol. V/1, Berolini, 1882 (= FHDR II: 411-431)

Men.: **Menander**, *Excerpta de legationibus*, ed. C. De Boor, Berolini, 1903 (= FHDR II: 508-523)

Nik.: **Nikephori Arhiepiscopi Constantinopolitani** *Opuscula Historica*, ed. C. De Boor, Lipsiae, 1880 (= FHDR II: 624-629)

Paul Diac.: **Pauli Diaconi** *Historia Longobardorum*, în *MGH. Scriptores Rerum Langobardicarum et Italicarum, sec. IV-IX*, ed. L. Bethmann, G. Waitz, Hannover, 1878: 12-187

Proc., BG: **Procopii Caesariensis**, *De Bello Gothico*, ed. G. Wirth, *Opera omnia*, vol. II, Leipzig, 1963; trad. rom.: **Procopius din Caesarea**, *Războiul cu goții*, trad. H. Mihăescu, București, 1963 (= FHDR II: 433-457)

Proc., *De Aed.*: **Procopii Caesariensis**, *De Aedificiis*, ed. G. Wirth, *Opera omnia*, vol. IV, Leipzig, 1964; trad. rom.: **G. Popa-Lisseanu**, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. XV, București, 1939 (= FHDR II: 458-475)

Theoph.: **Theophanes Confessor**, *Chronographia*, ed. C. De Boor, Leipzig,1883 (FHDR II: 590-623)

Th.S.: **Theophylacti Simocattae** *Historiae*, ed. C. De Boor - P. Wirth, Stuttgart, 1972; trad. rom. = **Teofilact Simocata**, *Istorie bizantină*, trad. H. Mihăescu, București, 1985 (= FHDR II: 530-551)

* *
*

Altheim, F. 1969: *Geschichte der Hunnen*, vol. I-V, ed. a 2-a, Berlin

Angelov, D. 1980: *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*, Berlin

Angelova, S., Penčev, V. 1989: *Un trésor d'argent de Silistra*, Arh, 31, 2: 38-43

Artamonov, M.I. 1973: *Slawen und Bulgaren im Dneprgebiet*, CIAS II, vol. 3: 143-145

Arvinte, V. 1966: *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, "Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, 17: 13-32

Avenarius, A. 1974: *Die Awaren in Europa*, Bratislava

Avenarius, A. 1975: *Awarische Überfalle und die byzantinische Provinzen am Balkan im 7.Jh.*, în CIEB XIV, vol. 2: 299-305

Avenarius, A. 1985: *Die Konsolidierung des Awarenkhaganates und Byzanz im 7. Jh.*, "Βυζαντινα", Thessaloniki, 13, 2: 1019-1032

Bálint, C. 1989: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*, Wien-Köln

Baraschi, S. 1977: *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, SCIVA, 28, 3: 403-417

Barisić, F. 1954: *Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626*, "Byzantion", 24, 2: 371-395

Barisić, F. 1956: *Car Foka (602-610) i podunavski Avaro-sloveni (De Avaro-Slavis in Phocae imperatoris aetate)*, ZRVI, 4: 73-88

Barnea, A. 1979: *Sectorul A și Via Principalis B-C*, în vol. *Tropaeum*: 79-93

Barnea, A. 1984: *Dinogetia III. Precizări cronologice*, "Peuce", 9: 339-346, 698-700

Barnea, A. 1986: *Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI-VII e.n.)*, SCIVA, 37, 2: 134-140

Barnea, A. 1990: *Einige Bemerkungen zur Chronologie des Limes an der unteren Donau in spätrömischer Zeit*, "Dacia, N.S.", 34: 283-290

Barnea, A. 1991: *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.è.*, în **A. Suceveanu, A. Barnea**, *La Dobroudja romaine*, Bucarest: 154-317

Barnea, I. 1960: *Date noi despre Axiopolis*, SCIV, 11, 1: 69-78

Barnea, I. 1966: *Noi sigilii bizantine la Dunărea de Jos*, SCIV, 17, 2: 277-297

Barnea, I. 1968: *Perioada Dominatului (sec. IV-VII)*, în **R. Vulpe, I. Barnea**, *Din istoria Dobrogei*, vol. II *(Romanii la Dunărea de Jos)*, București: 369-556

Barnea, I. 1969: *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RESEE, 7, 1: 21-33

Barnea, I. 1971: **I. Barnea, Șt. Ștefănescu**, *Din istoria Dobrogei*, vol. III *(Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos)*, București: 7-335

Barnea, I. 1979: *Așezarea geografică. Numele. Istoricul cercetărilor*; *Concluzii*, în *Tropaeum*: 13-34, 227-231

Barnea, I. 1981: *Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, RRH, 20, 4 : 625-628

Barnea, I. 1985: *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, "Pontica", 18: 235-248

Barnea, I. 1990: *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, "Pontica", 23: 315-333

Barnea, I. 1991: *Noi date despre Mitropolia Tomisului*, "Pontica", 24: 277-282

Barnea, I., Barnea, A. 1984: *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, "Peuce", 9: 97-105, 503-518

Baumann, V. H. 1980: *Observații topo-stratigrafice asupra locuirii de la Troesmis (casetele 1-40)*, "Peuce", 8: 159-196

Bănescu, N. 1927: *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, BSH, 13: 10-22

Bănescu, N. 1958: *Oglos - Oglu - le prémier habitat de la Horde d'Asparuch dans le région de Danube*, "Byzantion", 28: 433-440

Bârzu, L. 1980: *La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, București

Bejan, A. 1976: *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, AMN, 13: 257-278

Berciu, D. și I. 1937: *Antichități medievale din Oltenia*, BCMI, 30, nr. 92: 72-83

Beševliev, V. 1962: *Zur Geographie Nordost-Bulgariens in der Spätantike und im Mittelalter*, "Linguistique Balkanique", Sofia, 4: 57-80

Beševliev, V. 1963: *Die protobulgarischen Inschriften* (BBA, 23), Berlin

Beševliev, V. 1965: *Protobulgarische Inschrift auf einer Silberschale*, "Byzantion", 35, 1: 1-9

Beševliev, V. 1966: *Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du Haut Moyen Age*, EB, 5: 207-220

Beševliev, V. 1971 a: *Die Feldzüge des Kaisers Konstantin V gegen die Bulgaren*, EB, 7, 3: 5-17

Beševliev, V. 1971 b: *Die Berichte des Theophanes und Nikephoros über die Thronwirren in Bulgarien*, JÖB, 20: 67-82

Beševliev, V. 1974: *Extrema Minoris Scythiae*, în vol. *In Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj: 35-37

Bialeková, D. 1973: *Beziehungen zwischen Mittelasien und dem Karpatenbecken im 6.-8. Jh.*, în CIAS II, vol. 2: 321-330

Bobi, V. 1981: *Contribuții la repertoriul arheologic al jud. Vrancea (Dovezi ale continuității de locuire din sec. II-VII)*, "Studii și comunicări. Muzeul Județean Vrancea", Focșani, 4: 97-140

Bogdan-Cătăniciu, I., Barnea, A. 1979: *Stratigrafia; Ceramica și descoperiri mărunte*, în vol. *Tropaeum*: 35-45, 177-226

Bogdan-Cătăniciu, I., Mărgineanu-Cârstoiu, M. 1979: *Sectorul D. Poarta de est la sud de Via Principalis*, în vol. *Tropaeum*: 95-107

Bonev, C. 1983: *Les Antes et Byzance*, EB, 19, 3: 109-120

Boroneanț, V., Stângă, I. 1978: *Cercetările privind secolul al VII-lea de la Ostrovul Mare, com. Gogoșu, din zona hidrocentralei "Porțile de Fier II"*, "Drobeta", 3: 87-107

Božilov, I. 1975: *Kăm istoričeskata geografija na severozapadnogo Černomorije (Au sujet de la géographie historique de la région nord-ouest de la Mer Noire)*, "Izv. Varna", 11 (26): 27-36

Braudel, F. 1985: *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, București

Brătianu, G. I. 1988 a: *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., ed. de V. Spinei, București

Brătianu, G. I. 1988 b: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București

Brezeanu, S. 1976: *De la populația romanizată la "vlahii" balcanici*, RI, 29, 2: 211-222

Brezeanu, S. 1981: *Grecs et Thraco-Romains au Bas-Danube sous le règne du Tsar Boris-Michel*, RESEE, 19, 4: 643-651

Brezeanu, S. 1984: *"La Bulgarie d'au-delà de l'Ister" à la lumière des sources écrites médiévales*, EB, 20, 4: 121-135

Brezeanu, S. 1986: *"Romains" et "Barbares" dans les Balkans au VIIe siècle à la lumière des "Miracles de Saint Démetrius". Comment on peut devenir l'"autre"*, RESEE, 24, 2: 127-132

Brezeanu, S. 1991: **L. Bârzu, S. Brezeanu**, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București: 14-81, 232-351

Browning, R. 1975: *Byzantium and Bulgaria: A Comparative Study across the Early Medieval Frontier*, Berkeley-Los Angeles

Browning, R. 1988: *Byzantines in Bulgaria - Late 8th - Early 9th Centuries*, în vol. *Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In Memoriam Ivan Dujčev*, Sofia: 32-36

Buhociu, O. 1979: *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București

Butnariu, V.M. 1986: *Răspândirea monedelor din secolele VI-VII în teritoriile carpato- dunărene*, BSNR, LXXVII-LXXIX, 1983-1985 (1986), nr. 131-133: 199-235

Butoi, M. 1968: *Un tezaur de monede și obiecte de podoabă din secolul al VII-lea descoperit în*

comuna Priseaca, Slatina, "Studii şi comunicări. Istorie-Ştiinţele Naturii", Piteşti, 1: 97-104

Cankova-Petkova, G. 1968: *Sur l'établissement des tribus slaves au sud du Danube*, EH, 4: 143-166

Cankova-Petkova, G. 1970: *L'etablissement des Slaves et des Protobulgares en Bulgarie de Nord-Est actuelle et le sort de certaines villes riveraines du Danube*, EH, 5: 219-239

Capidan, Th. 1927: *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, DR, IV/1 (1924-1926): 183-352

Capidan, Th. 1936: *Romanitatea balcanică* ("Discursuri de recepţie", LXVII), Bucureşti

Charanis, P. 1959: *Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century*, DOP, 13: 25-44

Charanis, P. 1976: *The Slavs, Byzantium and the Historical Significance of the First Bulgarian Kingdom*, BS, 17, 1:5-24

Chiriac, C. 1991: *Despre tezaurele monetare bizantine din secolele VII-X de la est şi sud de Carpaţi*, "Pontica", 24: 373-378

Chiriac, C. 1993: *Expediţia avară din 578-579 şi evidenţa numismatică*, AM, 16: 191-203

Chrysos, E. 1972-1973: *Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates*, "Cyrillomethodianum", Thessaloniki, 2: 7-13

Chrysos, E. 1987: *Die Nordgrenze des byzantinischen Reiches im 6. bis 8.Jh.*, în *Die Völker*: 27-40

Čilinská, Z. 1975: *Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jh. im Karpatenbecken*, SlA, 25, 1: 63-96

Cîrjan, C. 1968: *Cimitirul feudal-timpuriu de la Gîrliţa-Ostrov (I)*, "Pontica", 1: 409-425

Cîrjan, C. 1969: *Necropola de epocă feudal-timpurie de la Gîrliţa-Ostrov. Săpăturile efectuate în anul 1969*, "Pontica", 2: 111-132

Cîrjan, C. 1971: *Ceramica băştinaşă din sec. VI-VII e.n. descoperită la Tomis*, "Pontica", 4: 339-348

Coja, M. 1972: *Cercetări noi în aşezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum (?)*, BMI, 41, 3: 33-42

Coja, M. 1977: *Cuptoare antice descoperite în raza cetăţii de pe Capul Dolojman*, "Peuce", 6: 163-179

Comşa, M. 1960 a: *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, "Dacia, N.S.", 4: 395-422

Comşa, M. 1960 b: *Slavii*, în IR: 728-755

Comşa, M. 1961: *Două fibule digitate descoperite în Oltenia*, SCIV, 12, 1: 105-107

Comşa, M. 1968 a: *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite proto-roumaine aux VIe-Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, "Dacia, N.S.", 12: 355-380

Comşa, M. 1968 b: *L'influence roumaine provinciale sur la civilisation slave, à l'époque de la formation des États*, "Romanoslavica", 16: 447-460

Comşa, M. 1970: *Contribution à la question de la pénétration des Slaves au sud du Danube durant les VIe-VIIe s. d'après quelques données archéologiques de la Dobroudja*, CIAS I, vol. 3: 322-330

Comşa, M. 1971: *Quelques données concernant les rapports des territoires nord-danubiens avec Byzance aux VIe-VIIe siècles (Pendants d'oreille en forme d'étoile)*, RESEE, 9, 3: 377-390

Comşa, M. 1972: *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe-VIIe siècles (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie)*, BSl, 1: 9-28

Comşa, M. 1973 a: *Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.-7.Jh.*, ZfA, 7, 2: 197-228

Comşa, M. 1973 b: *Unele consideraţii cu privire la originea şi apartenenţa etnică a complexelor cu fibule "digitate" de tip Gîmbaş (jud. Alba)-Coşoveni (jud. Dolj)*, "Apulum", 11: 259-272

Comşa, M. 1974 a: *Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI-VII*, "Apulum", 12: 300-318

Comşa, M. 1974 b: *Unele date cu privire la Banatul de sud în sec. IV-VII*, în vol. *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj: 85-97

Comşa, M. 1975 a: *Socio-Economic Organization of the Daco-Romanic and Slav Population on the Lower Danube during the 6th- 8th Centuries*, în *Relations*: 171- 200

Comşa, M. 1975 b: *Unele date privind aşezarea din sec. VI-VII de la Radovanu, jud. Ilfov*, MN, 2. 335-341

Comşa, M. 1978 a: *Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploieşti)*, Bucureşti

Comşa, M. 1978 b: *Les formations politiques (cnézats de vallée) du VIe siècle sur le territoire de la Roumanie*, în "Prace i materialy. Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Lodzi. Seria Archeologiczne" , 25: 109-117

Comşa, M. 1979: *Ceramică alanică din sec. al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei*, "Pontica", 12: 151-156

Comşa, M. 1982: *Östliche Elemente im Karpaten-Balkan Raumen im 7.-8. Jh.* în vol. *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, II, Berlin: 11-40

Comşa, M. 1984: *Bemerkungen über die Beziehungen zwischen den Awaren und Slawen im 6.-7. Jh.*, în vol. *Interaktionen des mitteleuropäischen Slawen und andere Ethnika im 6.-10. Jh.*, Nitra: 63-74

Comşa, M. 1986: *Nouvelles données relatives à la marche des Slaves vers la Péninsule Balkanique à travers le bassin de la Tisza aux VIe-VIIe siècles*, în vol. *Mélanges Boško Babič*, Prilep: 273-276

Comşa, M. 1987: *Slawen und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frührumänischen Bevölkerung*, în *Die Völker*: 219-230

Comşa, M. 1989: *Betrachtungen über das Diadem von Bălteni in Zusammenhang mit den Ereignissen der Jahre 670/680*, în vol. *Problemi na prabălgarskata istorija i kultura*, Sofia: 77-86

Conea, I. 1967: *Cu privire la "teritoriul-nucleu" de formare a poporului român*, "Studii şi cercetări de geologie, geofizică şi geografie. Seria geografie", 14, 1: 3-14

Conea, I. 1968: *Contribuţii la problema rolului jucat de valea Dunării în istoria formării poporului român*, "Comunicări de geografie", 6: 95-102

Constantiniu, M. 1966: *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populaţiei autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI-VII*, SCIV, 17, 4: 665- 678

Ćorović-Ljubinković , M. 1972: *Les Slaves du centre balkanique du VIe au IXe siècle*, BSl, 1: 43-54

Covacef, Z. 1988-1989: *Capidava în sec. VI. Câteva observaţii pe baza cercetărilor din sectorul V al cetăţii*, "Pontica", 21-22: 187-196

Csallány, D. 1962: *Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmüster*, "Acta Antiqua", Budapesta, 10: 55-77

Curta, F. 1994: *On the Dating of the "Veţel-Coşoveni" Group of Curved Fibulae*, "Ephemeris Napocensis", 4: 235-265

Custurea, G. 1986: *Unele aspecte privind penetraţia monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, "Pontica", 19: 273-277

Daicoviciu, C. 1968: *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti: 83-97

Daicoviciu, C. 1971: *"Romanitatea scitică" de la Dunărea de Jos*, AMN, 8: 189-195

Darrouzès, J. 1981: *Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris

Davidescu, M. 1980: *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova

Decei, A. 1978: *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, în Idem, *Relații româno-orientale*, București: 15-117

Diaconu, P. 1959: *Un nou tip ceramic din epoca romano-bizantină*, SCIV, 10, 2: 487- 490

Diaconu, P. și G. 1962: *Un mormânt de călăreț din secolul VII descoperit la Târgșor*, SCIV, 13, 1: 165-170

Diaconu, P. 1966: *Réalités archéologiques et considérations historiques (Nouveau travail sur les cultures materielles du Bas-Danube du VIIe au Xe siècle)*, RRH, 5, 3: 485- 493

Diaconu, P. 1971: *Despre localizarea Onglos-ului*, "Peuce", 2: 191-203

Diaconu, P. 1972 a: *Despre datarea "circumvalației" și a "bisericii treflate" de la Niculițel*, SCIV, 23, 2: 307-319

Diaconu, P. 1972 b: *Câteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea (sec. IX-X)*, "Pontica", 5: 373-380

Diaconu, P. 1972 c: *Problema originii ceramicii Dridu*, în P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București: 121-129

Diaconu, P. 1973-1975: *Date noi privind "Valul mare de pământ" din Dobrogea*, "Peuce", 4: 199-209

Diaconu, P. 1974: *Quelques problèmes de la période comprise entre le VIIe siècle et le commencement du Xe (Dobroudja)*, "Dacia, N.S.", 18: 289-293

Diaconu, P. 1979: *Autour de la pénétration des Slaves au sud du Danube*, în CIAS III, vol. 1: 165-169

Diaconu, P. 1980: *Despre Sacidava și "stratigrafia" ei*, SCIVA, 31, 1: 123-130

Diaconu, P. 1981: *La Dobroudja et le Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIIe-Xe siècles)*, "Pontica", 14: 217-220

Diaconu, P. 1985: *Extension du premier état bulgare au nord du Danube (VIIIe-Xe siècles). La culture materielle*, EB, 21, 1: 107-113

Diaconu, P. 1988 a: *Sur l'histoire de la Dobroudja au Moyen Age*, "Dacia, N.S.", 32: 175- 193

Diaconu, P. 1988 b: *Sur les problèmes archéologiques de la cité de Iatrus*, "Dacia, N.S.", 32: 195-204

Diaconu, P. 1993: *Sur les nécropoles danubiennes (VIe-Xe siècles)*, "Dacia, N.S.", 37: 291-300

Diaconu, P., Năsturel, P.Ș. 1969: *Quelques observations sur le complèxe archéologiques de Murfatlar (Basarabi)*, "Dacia, N.S.", 13, 1969: 448-457

Diaconu, P., Roman, P. 1967: *Câteva urme de viețuire din sec. al VII-lea în Insula Banului*, în "Academia R. S. România. Grupul de cercetări complexe Porțile de Fier. Comunicări. Seria arheologică", Craiova, II

Dimian, I. 1957: *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, SCN, 1: 189-216

Dimitrov, D. I. 1977: *Quelques questions de l'histoire des protobulgares*, EB, 13, 2: 87-105

Dimitrov, D. I. 1985: *La culture matérielle sur la rive septentrionale gauche du Bas-Danube aux VIe - Xe siècles*, EB, 21, 1: 114-132

Ditten, H. 1978: *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen*, BBA 48: 73-159

Ditten, H. 1983: *Zur Verhältnis zwischen Protobulgaren und Slawen von Ende des 7. bis zum Anfang des 9. Jahrhundert*, BBA 50: 85-95

Ditten, H. 1989: *Zur Fragen des Siedlungsgebietes der Slawen in der Antike (1.-6.Jh.) nach den schriftlichen Quellen*, "Klio", 71, 1: 202-210

Djuvara, N. 1991: *Sur un passage controversé de Kekaumenos*, RRH, 30, 1-2: 23-66

Dogaru, M. 1995: *Muntele și "miracolul românesc". File din cronica persistenței noastre (275-1785)*, București

Dolinescu-Ferche, S. 1974: *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la*

Dulceanca, București

Dolinescu-Ferche, S. 1976: *O locuință feudală timpurie descoperită la Dulceanca I (jud. Teleorman)*, SCIVA, 27, 2: 247-257

Dolinescu-Ferche, S. 1979 a: *Ciurel, habitat des VIe - VIIe siècles de n.è.*, "Dacia, N.S.", 23: 179-230

Dolinescu-Ferche, S. 1979 b: *Les rapports des Slaves et des Autochtones au Bas-Danube (VIe siècle) à la lumière de l'archéologie et des sources écrites*, CIAS III, vol. 1: 171-176

Dolinescu-Ferche, S. 1980: *Cercetările arheologice de la Dulceanca II*, MCA XIV: 430-431

Dolinescu-Ferche, S. 1984: *La culture Ipotești-Ciurel-Cândești (Ve- VIIe siècles). La situation en Valachie*, "Dacia, N.S.", 28: 117-147

Dolinescu-Ferche, S. 1986 a: *Contributions archéologiques sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe s. de n.è.*, "Dacia, N. S.", 30: 121-154

Dolinescu-Ferche, S. 1986 b: *Cercetările arheologice din com. Vedea (jud. Teleorman)*, MCA XVI: 202-207

Dolinescu-Ferche, S. 1992: *Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère à Dulceanca IV*, "Dacia, N.S.", 36: 125-177

Dolinescu-Ferche, S., Constantiniu, M. 1981: *Un établissement du VIe siècle à Bucarest (Découverte de la rue Soldat Ghivan)*, "Dacia, N.S.", 25: 289-329

Dolinescu-Ferche, S., Ionescu, M. 1970: *La nécropole birituelle du VIIIe siècle à Frătești-Giurgiu*, "Dacia, N.S.", 14: 419-430

Domăneanțu, C. Sion, A. 1982: *Incinta romană târzie de la Histria. Încercare de cronologie*, SCIVA, 33. 4 : 377-394

Donat, I. 1967: *Geografia ca mijloc de cunoaștere în istorie*, "Studii", 20, 6: 1145-1161

Dončeva-Petkova, L. 1987: *Sur la chronologie du site bulgare médiéval près du village Odărci, departement de Tolbuhin*, în vol. *Dobrudža*: 69-82

Dončeva-Petkova, L. 1990: *Die protobulgarische Keramik in Bulgarien*, în vol. *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten*, Budapest: 77-90

Dragomir, S. 1944: *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, "Balcania", 7, 1: 63-101

Drăganu, N. 1933: *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București

Dujčev, I. 1965: *Medioevo bizantino-slavo*, vol. I, Roma

Dymaczewska, U. 1979: *Zur Keramikforschung aus spätrömischer Kaiser- und frühbyzantinischer Zeit im Norden Bulgariens*, în CIAS III, vol. 1: 211-219

Dymaczewska, U., Dymaczewski, A. 1980: *Résultats des fouilles archéologiques effectuées à Odărci, dép. de Tolboukhine (Bulgarie), au cours des années 1967, 1969-1974 et 1976-1977*, SlAnt, 27: 145-171

Dymaczewski, A. 1973 a: *Probleme der Anpassung der Slawen an das Kulturmilieu der römischen Provinzen im Lichte archäologischen Materiellen*, în CIAS II, vol. 3: 161-165

Dymaczewski, A. 1973 b: *Die frühmittelalterliche Siedlung von Stărmen in Nord-Ost Bulgarien*, BSl, 2: 17-31

Fehér, G. 1931: *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises* ("Archaeologia Hungarica", VII), Budapest

Fiedler, U. 1986: *Zur Datierung der Langwälle an der mittleren und unteren Donau*, "Archäologisches Korrespondenzblatt", Mainz, 16, 4: 457-465

Fiedler, U. 1992: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, I-II, Bonn

Florescu, R. 1972: *Limesul dunărean în perioada târzie a Imperiului Roman*, BMI, 41, 3: 23-26

Florescu, R. 1986: *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană şi macedoneană*, "Pontica", 19: 171-177

Florescu, R., Ciobanu, R. 1972: *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI*, "Pontica", 5: 381-400.

Florescu, R., Covacef, Z. 1988-1989: *Stratigrafia Capidavei romane târzii şi feudale timpurii*, "Pontica", 21-22: 197-244

Florescu, R., Miclea, I. 1980: *Strămoşii românilor. Vestigii milenare de cultură şi artă. Daco-romanii*, vol. 2, Bucureşti

Frăţilă, V. 1987: *Lexicologie şi toponimie românească*, Timişoara

Gamillscheg, E. 1940: *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin

Gardawski, A. 1970: *Über die Anfänge der slawischen handwerklichen Keramik*, CIAS I, vol. 3: 245-248

Georgieva, S. 1961: *Un site du Moyen Age sur les ruines de la cité antique d'Abrittus*, IAI, 24: 9-36

Giurescu, C. C. 1973: *Formarea poporului român*, Craiova

Giurescu, C. C. 1976: *"Retragerea la pădure", nu "retragerea la munte"*, MN, 3: 13-16

Gjuzelev, V. 1984: *Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches*, în "Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich", VII, 2: 25-46 [reprodus în **Idem**, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter* (Miscellanea Bulgarica, 3), Wien, 1986: 3-24]

Gjuzelev, V. 1986: *Die Spätantike und Frühmittelalterliche Stadt auf bulgarischem Territorium (6. bis 10. Jahrhundert)*, în vol. *Spätantike*: 21-24

Gomolka, G. 1976: *Bemerkungen zur Situation der spätantiken Städte und Siedlungen in Nordbulgarien und ihrem Weiterleben am Ende des 6. Jhs.*, BBA 47: 35-42

Haralambieva, A. 1993 a: *Bügelfibeln aus dem 7. Jh. südlich der unteren Donau*, în CISP XII, vol. 4: 25-32

Haralambieva, A. 1993 b: *Kolanni toki ot IV-VII v. ot Dobričkij Muzej (Gürtelschnallen vom 4 bis 7 Jh. im Museum in Dobrič)*, "Dobrudža", Varna, 10, 1993: 32-46

Harhoiu, R. 1972: *Câteva observaţii asupra necropolei birituale de la Canlia, jud. Constanţa*, "Pontica", 5: 565-576

Hasdeu, B. P. 1973: *Scrieri istorice*, 2 vol., ed. de A. Sacerdoţeanu, Bucureşti

Hasdeu, B. P. 1984: *Istoria critică a românilor*, ed. de M. Neagoe şi G. Brâncuş, Bucureşti

Hauptmann, L. 1927-1928: *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la séconde moitié du VIe siècle*, "Byzantion", 4: 137-170

Hălcescu, C. 1989: *Din nou despre Onglos*, SCIVA, 40, 4: 339-350

Hensel, W. 1970: *Recherches archéologiques polonaises à Styrmen (district Roussé) en Bulgarie (1962-1968)*, AP, 12: 151-186

Herrmann, J. 1979: *Probleme der Herausbildung der archäologischen Kulturen slawischen Stämme des 6.-9. Jh.*, în CIAS III, vol. 1: 49-75

Horedt, K. 1968: *Das Awarenproblem in Rumänien*, "Studijne Zvesti", Nitra, 16: 103-120

Horedt, K. 1986: *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn

Howard-Johnston, J.D. 1983: *Urban Continuity in the Balkans in the Early Middle Ages*, în *Anc.Bulg*: 242-254

Ibler, U. 1992: *Pannonische Gürtelschnallen des späten 6. und 7. Jahrhunderts*, "Arheološki Vestnik", Ljubljana, 43: 135-148

Iorga, N. 1939: *Études byzantines*, vol. I, Bucarest

Iorga, N. 1992: *Istoria românilor*, vol. II. *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, ed. de I. Ioniță, V. Mihăilescu-Bârliba, V. Chirica, București

Irimia, M., Cliante, T. 1986: *Morminte din epoca feudală timpurie descoperite în punctul Sitorman (com. M. Kogălniceanu, jud. Constanța)*, "Pontica", 19: 179-188

Ivanov, T. 1988: *Nicopolis ad Istrum. Römische und frühbyzantinische Stadt in Nordbulgarien*, BHR, 16, 2: 48-72

Ivănescu, G. 1980: *Istoria limbii române*, Iași

Janković, D. 1974: *Srednjevekovna Grnčarija Donjeg Srpskog Podunavlja (The Medieval Pottery of the Serbian Lower Danube Basin)*, BSl, 3: 89-119

Janković, D. 1981: *La partie danubienne de la région d'Aquis au VIe siècle et au début du VIIe siècle*, Beograd

Janković, D. 1986: *Le site d'habitation medieval Kula près du village Mihajlovac*, CPF, 3: 443-446

Jordanov, I. 1987: *Dobrudža (491-1092) - selon les données de la numismatique et la sphragistique*, în vol. *Dobrudža*: 182-207

Jovanović, A., Korać, M. 1984: *Ušće Slatinska Reka. Un castellum de la haute époque byzantine*, CPF, 2: 194-196

Jovanović, A., Korać, M., Janković, D. 1986: *L'embouchure de la rivière Slatinska Reka*, CPF, 3: 378-400

Jung, J. 1887: *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck

Jurukova, J. 1968: *La circulation des monnaies byzantines en Bulgarie, VIe-Xe siècles*, în CIAS I, vol. 6: 128-141

Jurukova, J. 1969: *Les invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaires en Bulgarie*, BB, 3: 255-263

Jurukova, J. 1992: *Trouvailles monétaires de Sadovetz*, în **Uenze 1992**: 279-328

Kazanski, M. 1987: *Byzance et l'art "nomade": Remarques à propos de l'essai de J. Werner sur le dépot de Malaja Perescepina*, "Revue Archéologique", Paris, 1: 71-88

Koledarov, P. 1970: *West Black Sea Coasts Ports in the late Middle Ages (14th-16th Centuries) listed on Nautical Charts*, EH, 5. 241-272

Koledarov, P. 1980: *Zur Frage der politischen und ethnischen Veränderungen auf dem Balkan im 7. Jahrhundert*, EH, 10: 77-89

Koleva, R. 1993: *Slavic Settlement on the Territory of Bulgaria*, în CISP XII, vol. 4: 17-19

Kollautz, A., Miyakawa, H. 1970: *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, I-II, Klagenfurt

Kovačević, J. 1960: *Arheologija i istorija varvarska kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do pocetka VII veka* (*L'archéologie et l'histoire de la colonisation barbare des territoires des Slaves du sud du IV au VII s.*), Novi Sad

Kovačević, J. 1973 a: *Les Slaves et la population dans l'Illyricum*, în CIAS II, vol.2: 143- 151

Kovačević, J.1973 b: *Rapports entre les Avares et les Slaves dans les Balkans*, în CISP VIII, vol. 3: 332-344

Krandžalov, D. 1964: *Comment distinguer dans les materiaux archéologiques des pays balkaniques la population locale romanisée des Slaves et des autres éléments ethniques*, în "Acta Universitatis Palackianae Olmoucensis. Historia", 7: 5-42

Krandžalov, D. 1970: *Le problème de la plus ancienne céramique slave du Bas-Danube*, în CIAS I, vol. 3: 238-245

Kurnatowska, Z. 1974: *"Die Sclaveni" im Lichte der archäologischen Quellen*, AP, 15: 51- 66

Kurnatowski, S. 1979: *Demographische Aspekte hinsichtlich slawischer Migrationen im I. Jahrtausend*, în CIAS III, vol. 1: 453-476

Labuda, G. 1950: *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, ByzSl, 11, 2: 167-173

Lemerle, P. 1954: *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, "Revue Historique", Paris, 211, 2: 265-308

Lemerle, P. 1979: *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. I, *Le texte*, Paris

Lemerle, P. 1981: *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, vol. II, *Le commentaire*, Paris

Lilie, R. J. 1977: *"Thrakien" und "Thrakesion". Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderte*, JÖB, 26: 7-47

Lilie, R. J. 1985: *Kaiser Heraklios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des "De Administrando Imperio"*, SOF, 44: 17-43

Lozovan, E. 1969: *Byzance et la romanité scythique; Romains et Barbares sur le Moyen Danube*, în **Altheim 1969**, vol. II: 215-244

Madgearu, A. 1992: *The Placement of the Fortress Turris (Procopius, "Bell. Goth.", III. 14. 32-33)*, BS, 33, 2: 203-208

Madgearu, A. 1993: *Despre cataramele de tip "Pápa" și unele probleme ale secolului al VII-lea*, SCIVA, 44, 2: 171-183

Madgearu, A. 1994: *Romanizare și creștinare la nordul Dunării în secolele IV-VII*, AIIAI, 31: 478-502

Madgearu, A. 1996: *The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626)*, "Balkan Studies", 37, 1: 35-61

Mansi, I. D. 1901: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* (...), 59 vol., Veneția, 1759-1798 (reproducere, Paris, 1901-1912)

Marquart, J. 1903: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig

Mănucu-Adameșteanu, G. 1991: *Tomis-Constantia-Constanța*, "Pontica", 24: 299-327

Mănucu-Adameșteanu, G., Oberländer-Târnoveanu, E. 1984: *Noi dovezi de locuire pe teritoriul actual al satului Enisala în mileniul I e.n.*, "Peuce", 9: 349-354

Michailov, S. 1971: *Quelques considerations sur la pénétration des Slaves au Sud du Danube et la formation de la culture dite balkano-danubienne*, APol, 16: 327-335

Michailov, S. 1973: *Les Slaves et la culture méditerranéenne à l'époque du premier royaume bulgare*, în vol. *Slavjaniete*: 53-74

Michailov, S. 1977: *Die Bügelfibeln in Bulgarien und ihre historische Interpretation*, în vol. *Archäologie als Geschichtswissenschaft. Studien und Untersuchungen*, Berlin: 317- 327

Mihăescu, H. 1993: *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București

Mihăilă, G. 1982: *Aspecte teoretice și istorice ale studierii raporturilor lingvistice vechi slavo-române*, "Studii și cercetări de lingvistică", 33, 1: 57-66

Milčev, A. 1973: *Die Slawen und die Völker der römischen Provinzen im östlichen Teil der Balkanhalbinsel*, CIAS II, vol. 2: 153-171

Milčev, A., Angelova, S. 1971: *Archäologische Ausgrabungen und Forschungen in der Gegend "Kaleto"(Die Festung) beim Dorfe Nova-Černa, Regierungsbezirk Silistra, während der Jahren 1967-1969*, Sofia

Mititelu, I., Barnea, I. 1966: *Sigilii bizantine din regiunea Dunării de Jos*, SCIV, 17, 1: 43-50

Mitrea, B. 1973: *La céramique jaune de haute époque féodale de la nécropole de Sultana, j. Ilfov*, "Dacia, N.S.", 17: 343-349

Mitrea, B. 1974: *Monedele şi prăbuşirea Dinogetiei la sfârşitul secolului al VI-lea*, "Pontica", 7: 49-72

Mitrea, B. 1975: *Date noi cu privire la secolul al VII-lea. Tezaurul de hexagrame bizantine de la Priseaca, jud. Olt*, SCN, 6: 113-125

Mitrea, B. 1988: *La nécropole birituelle de Sultana*, "Dacia,N.S.", 32: 91-139

Mitrea, B. 1989: *Das Gräberfeld aus dem VIII Jahrhundert von Izvorul, jud. Giurgiu (I)*, "Dacia, N.S.", 33: 145-219

Moravcsik, G. 1958: *Byzantinoturcica*, 2 vol., Berlin

Muscă, L. şi T. 1980: *Săpăturile arheologice de la Băleni-Români, jud. Dâmboviţa*, MCA, 14: 423-429

Mutafčiev, P. 1932: *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia

Nagy, T. 1946-1948: *Studia Avarica. I. Sur l'itinéraire de la conquéte avare*, "Archaeologiai Értesitö", seria III, 7-9: 202-207

Nestor, I. 1957: *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, "Dacia, N.S.", 1: 289-295

Nestor, I. 1961: *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques recentes*, "Dacia, N.S.", 5: 429-448

Nestor, I. 1963: *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considèrations sur les recherches historiques et archéologiques*, RESEE, 1, 1-2: 41-67

Nestor, I. 1964: *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, RRH, 3, 3: 383-423

Nestor, I. 1969: *Continuitate în istoria formării poporului român (I-II)*, "Magazin istoric", 3, 5: 2-7; 6: 24-27

Nestor, I. 1973: *Autochtones et Slaves en Roumanie*, în vol. *Slavjaniete*: 29-33

Nestor, I., Nicolăescu-Plopşor, C.S. 1938: *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, "Germania", 22, 1: 33-41

Niederle, L. 1923: *Manuel de l'antiquité slave*, 2 vol., Paris

Nubar, H. 1960: *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea şi sfârşitul cetăţii Histria*, SCN, 3: 183-195

Nubar, H. 1971: *Contribuţii la topografia cetăţii Histria în epoca romano-bizantină. Consideraţii generale asupra necropolei din sectorul bazilicii "extramuros"*, SCIV, 22, 2: 199-215

Oberländer-Târnoveanu, E. 1980 a: *Monede bizantine din secolele VII-X descoperite în nordul Dobrogei*, SCN, 7: 163-165

Oberländer-Târnoveanu, E. 1980 b: *Monede antice şi bizantine descoperite la Troesmis*, "Peuce", 8: 248-288

Oberländer-Târnoveanu, E. 1980 c: *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, "Peuce", 8: 499-513

Oberländer-Târnoveanu, E., Constantinescu, E.M. 1994: *Monede romane târzii şi bizantine din colecţia Muzeului Judeţean Buzău*, "Mousaios", IV/ 1: 311- 341

Ocheşeanu, R. 1981: *Câteva monede bizantine din sec. VII-XI e.n. descoperite în Dobrogea*, "Pontica", 14: 309-313

Olteanu, Ş. 1983: *Societatea românească la cumpănă de milenii (Secolele VIII-XI)*, Bucureşti

Onciul, D. 1968: *Scrieri istorice*, ed. de A. Sacerdoţeanu, 2 vol., Bucureşti

Opaiţ, A. 1977: *Aegyssus'76. Raport preliminar*, "Pontica", 10: 307-310

Opaiţ, A. 1991 a: *O săpătură de salvare în oraşul antic Ibida*, SCIVA, 42, 1-2: 21-56

Opaiţ, A. 1991 b: *Ceramica din aşezarea şi cetatea de la Independenţa (Murighiol), secolele V î.e.n.- VII e.n.*, "Peuce", 10: 133-182

Opaiţ, A., Opaiţ, C., Bănică, T. 1990: *Complexul monastic paleocreştin de la Slava Rusă*, BMI, 59,

1:18-28

Opaiţ, C. 1991: *Descoperiri monetare în fortificaţia de la Independenţa, judeţul Tulcea*, "Peuce", 10: 457-483

Ostrogorsky, G. 1969: *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris

Ovčarov, D. 1987: *Die Protobulgaren und ihre Wanderungen nach Südosteuropa*, în *Die Völker*: 171-190

Pallas, D. I. 1981: *Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avares et slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe siècle*, BB, 7: 295-318

Panaitescu, A. 1983: *Un mormânt din epoca prefeudală de la Adamclisi*, "Hierasus", 5: 157-160

Panaitescu, P. P. 1929: *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen-Age (à propos d'un livre récent de Mr. P. Moutaftchiev)*, extras din "Revista Aromânească", Bucureşti

Panaitescu, P. P. 1969: *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti

Papuc, G. 1977: *Consideraţii asupra perioadei de sfârşit a cetăţii Tropaeum Traiani*, "Pontica", 10: 357-360

Papuc, G. 1987: *O fibulă digitată de la Tropaeum Traiani şi câteva consideraţii asupra fibulelor de acest tip*, "Pontica", 20: 207-215

Parnicki-Pudelko, S. 1990: *Novae- sector Zachodni. The Fortifications in the Western Sector of Novae*, Poznan

Pătruţ, I. 1969: *Despre vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române*, "Cercetări de lingvistică", Cluj, 14, 1: 23-29

Pârvan, V. 1914: *Cetatea Ulmetum. II. Descoperirile campaniei a doua şi a treia de săpături din anii 1912 şi 1913*, AARMSI, Seria II, tom XXXVI: 245-420

Pârvan, V. 1915: *Cetatea Ulmetum. III. Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914*, AARMSI, s. II, tom XXXVII: 265-304

Pârvan, V. 1924 : *Sur un rélief inédit du VIIe siècle représentant la Sainte Vierge*, BSH, 11: 217-227

Petre, A. 1963: *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles*, "Dacia, N.S.", 7: 317-354

Petre, A. 1965: *Fibulele "digitate" de la Histria (I-II)*, SCIV, 16, 1: 67-96; 2: 275-289

Petre, A. 1966: *Contribuţia atelierelor bizantine la geneza unor tipuri de fibule "digitate" din veacurile VI-VII*, SCIV, 17, 2: 255-276

Petre, A. 1980: *Contribuţia culturii romano-bizantine din sec. VI-VII e.n. la geneza culturii feudale timpurii din spaţiul balcano-ponto-danubian*, în vol. *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent şi centralizat al geto-dacilor*, Bucureşti: 193-213

Petre, A. 1981: *Byzance et Scythie Mineure au VIIe siècle*, RESEE, 19, 3: 555-568

Petre, A. 1987: *La romanité en Scythie Mineure (IIe-VIIe siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, Bucarest

Petrovici, E. 1942: *Continuitatea daco-romană şi slavii*, "Transilvania", 73, 11: 864-878

Petrovici, E. 1943: *Daco-slava*, DR, X, 1943, 2: 233-277

Petrovici, E. 1959: *Toponimia carpato-balcanică şi continuitatea daco-romană*, în vol. *Dezbaterile din şedinţa lărgită de la 25 noiembrie 1958 asupra formării limbii şi poporului român* (Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român), Bucureşti: 6-17

Philippide, A. 1923: *Originea Românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iaşi

Pippidi, D. M., Bordenache, G., Eftimie, V. 1961: *Şantierul arheologic Histria. Sectorul T*, MCA, 7:

229-234

Pissarev, A. 1990: *Le système de fortification entre le Danube et les versants nord des Balkans pendant l'antiquité tardive*, în *Limes XIV*, vol. 2: 875-882

Poenaru-Bordea, G. 1968: *Quelques monnaies trouvées à Adamclissi et la fin de Civitas Tropaensium*, "Dacia, N.S.", 12: 409-411

Poenaru-Bordea, G. 1976: *Monnaies byzantines des VIe-VIIe siècles en Dobroudja*, CIEB XIV, vol. 3: 203-213

Poenaru-Bordea, G., Baumann, V.H. 1973-1975: *Monede romane şi bizantine provenite din nordul Dobrogei*, "Peuce", 4: 133-166

Poenaru-Bordea, G., Dicu, P. I. 1989: *Monede romane târzii şi bizantine (sec. IV-XI) descoperite pe teritoriul judeţului Argeş*, SCN, 9: 75-88

Poenaru-Bordea, G., Donoiu, I. 1983: *Contribuţii la studiul pătrunderii monedelor bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, BSNR, 75-76, 1981-1982 (1983), nr. 129-130: 237-251

Poenaru-Bordea, G., Ocheşeanu, R. 1980: *Probleme istorice dobrogene (secolele VI-VII) în lumina monedelor bizantine din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa*, SCIV, 31, 3:377-396

Poenaru-Bordea, G., Ocheşeanu, R. 1986: *Tezaurul de monede bizantine de aur descoperit în săpăturile arheologice din anul 1899 de la Axiopolis*, BSNR, 77- 79, 1983-1985 (1986), nr. 131-133: 177-197

Poenaru-Bordea, G., Ocheşeanu, R., Nicolae, E. 1989: *Axiopolis aux IIIe-VIIe siècles de n.è. à la lumière des découvertes monétaires*, SCN, 9: 53-73

Poenaru-Bordea, G., Popeea, A. 1976: *Monedele bizantine dintr-o colecţie formată la Constanţa*, SCIVA, 27, 2: 215-229

Poghirc, C. 1969: *Influenţa autohtonă*, în *Istoria limbii române*, II, Bucureşti: 313-365

Poghirc, C. 1989: *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în vol. *Les Aroumains* (Centre d'Etude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est. Cahier no. 8), Paris: 9-44

Pohl, W. 1988: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567-822 n.Chr.*, München

Popeea, A. 1973-1975: *Monede bizantine din nordul Dobrogei*, "Peuce", 4: 175-197

Popescu, E. 1965: *Descoperirile arheologice de la Lazu (r. Constanţa)*, SC, 7: 251-261

Popescu, E. 1994: *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, Bucureşti

Popović, V. 1975: *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, "Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité", 87, 1: 445-504

Popović, V. 1978: *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la Mer Egée: Le témoignage de l'archéologie*, "Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions", Paris, 3 (juillet-octobre): 596-648

Popović, V. 1982: *Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jh. n. Chr.*, în vol. *Palast und Hütte* (hrsg. von D. Papenfuss, V. M. Stracka), Mainz: 545-566

Popović, V. 1986: *Koubrat, Kouber et Asparouch*, "Starinar, N.S.", Belgrad, 37: 103-133

Poulter, A. G. 1981: *The End of Scythia Minor. The Archaeological Evidence*, în vol. *Byzantium and the Classical Tradition*, ed. by M. Mullett, R. Scott, Birmingham: 198- 204

Poulter, A. 1983: *Town and Country in Moesia Inferior*, în *Anc. Bulg.*: 74-118

Poulter, A. 1988: *Nicopolis ad Istrum, Bulgaria: An Interim Report on the Excavations 1985-7*, "The Antiquaries Journal", 68, 1: 69-89

Preda, C. 1972: *Circulaţia monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, SCIV, 23, 3: 375-415

Preda, C., Nubar, H. 1973: *Histria, vol.III. Descoperirile monetare 1914-1970*, Bucureşti

Primov, B. 1978: *Bulgaria in the Eight Century. A General Outline*, BB, 5: 7-40

Puşcariu, S. 1976: *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Bucureşti

Rašev, R. 1982: *L'Onglos - témoignages écrits et faits archéologiques*, BHR, 10, 1: 68-79

Rašev, R. 1990: *Rannosrednovekovna bronzova toka ot Karamanite*, Arh, 32, 4: 46-50

Rădulescu, A. 1987: *Bazilici şi monumente creştine în contextul etnogenezei româneşti din secolele III-VII în Dobrogea*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine*, Galaţi: 7-77

Rădulescu, A., Cliante, T. 1986: *Tezaurul de la Sucidava-Izvoarele (jud. Constanţa)*, "Pontica", 19: 127-158

Reichenkron, G. 1963: *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, SOF, 22: 61-77

Rosetti, D. V. 1934: *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, "Germania", 18: 206-213

Rosetti, A. 1986: *Istoria limbii române*, Bucureşti

Rouche, M. 1986: *La crise de l'Europe au cours de la deuxième moitié du VIIe siècle et la naissance des régionalismes*, "Annales. Economies - Sociétés - Civilisations", 41, 2: 347-360

Rusu, M. 1975: *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th- 8th Centuries*, în *Relations*: 123-153

Rusu, M. 1985-1986: *Tezaurul de la Sânnicolaul Mare. Noi puncte de vedere*, AIIAC, 27: 31-66

Sacerdoţeanu, A. 1936: *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, Bucureşti

Sâmpetru, M. 1971: *Situaţia Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de-al VII-lea*, SCIV, 22, 2: 217-245

Sâmpetru, M. 1994: *Oraşe şi cetăţi romane târzii la Dunărea de Jos*, Bucureşti

Scărlătoiu, E. 1979: *The Balkan Vlachs in the Light of Lingvistic Studies (Highlights ans Contributions)*, RESEE, 17, 1: 17-37

Schafarik, P. J. 1844: *Slawische Alterthümer*, 2 vol., Leipzig

Schramm, G. 1981: *Eroberer und Eingesessene: geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart

Schramm, G. 1985: *Frühe Schicksale der Rumänen. Acht Thesen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa (I)*, "Zeitschrift für Balkanologie", 21, 2: 223-241

Schramm, G. 1986: Ibidem (II), 22, 1: 104-125

Schramm, G. 1987 a: Ibidem (III), 23, 1: 78-94

Schramm, G. 1987 b: *Die Katastrophe des 6. bis 8. Jhs. und die Entstehung des rumänischen Volkes*, în *Die Völker*: 85-94

Schreiner, P. 1986: *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, în vol. *Spätantike*: 25-35

Scorpan, C. 1972: *Date arheologice referitoare la secolele VI şi VII pe teritoriul Dobrogei (Rezultate inedite de la Tropaeum şi Sacidava)*, "Pontica", 5: 349-368

Scorpan , C. 1978: *Descoperiri arheologice diverse de la Sacidava*, "Pontica", 11: 155-180

Scorpan, C. 1980: *Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, Oxford

Setton, K. M. 1950: *The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in the Seventh Century*, "Speculum", 25, 4: 502-543

Simion, G. 1971: *Necropola feudală timpurie de la Nalbant*, "Peuce", 2: 221-247

Škorpil, K. 1918: *Anciens monuments bulgares dans la Dobroudja*, în vol. *La Dobroudja. Géographie, histoire, ethnographie, importance économique et politique*, Sofia: 109-152

Sorlin, I. 1981: *Slaves et Sklavènes avant et dans les "Miracles de St. Démétrius"*, în **Lemerle 1981**: 219-234 (Appendice III)

Spinei, V. 1995: *Observaţii privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Hr.*, în vol. *Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. Texte omagiale oferite de prelaţi, prieteni şi savanţi români plus colecţie de texte antologice*, River Junction: 82-100

Spiru, I. 1970: *Fibule descoperite în judeţul Teleorman*, RM, 7, 6: 531

Stahl, H.H. 1980: *Teorii şi ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, Bucureşti

Stančev, S., Ivanov, S. 1958: *Necropolit do Novi Pazar*, Sofia

Stanilov, S. 1987: *Le rite funéraire paien dans la Dobrudža et "la culture Dridu"*, în vol. *Dobrudža*: 36-47

Stein, E. 1919: *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornemlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart

Stein, E. 1949: *Histoire du Bas-Empire*, II. *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Paris

Stîngă, I. 1980: *Cercetări arheologice în insula Ostrovul Mare, Porţile de Fier II, com. Gogoşu- Mehedinţi*, "Drobeta", 4: 117-123

Stoicescu, N. 1980: *Continuitatea românilor*, Bucureşti

Stratos, A.N. 1967: *The Avar's Attack on Byzantium in the Year 626*, BF, 2: 370-376

Suceveanu, A. 1982: *Histria VI. Les thermes romains*, Bucarest-Paris

Suceveanu, A., Scorpan, C. 1971: *Stratigrafia Histriei romane târzii în lumina săpăturilor din 1969 şi 1970*, "Pontica", 4: 155-172

Szádeczky-Kardoss, S. 1970: *Kutriguroi*, RE, Supplement XIII: 516-520

Szádeczky-Kardoss, S. 1972: *Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte niebst einer Auswahl von Andersprachigen Quellen*, în "Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica", t. XVI = "Opuscula Byzantina, I", Szeged

Szádeczky-Kardoss, S. 1975: *Über die Wandlungen der Ostgrenze der awarischen Machtsphäre*, în vol. *Researches in Altaic Languages*, ed. by L. Ligeti (Bibliotheca Orientalis Hungarica, XX), Budapest: 267-274

Szádeczky-Kardoss, S. 1980: *Der Awarensturm im historischen Bewußtsein der Byzantinern der 11.-13. Jh.*, în CIEB XV, vol. 3: 305-314

Ştefan, G. 1965: *Découvertes slaves en Dobroudja septentrionale*, AArch, 17, 1-4: 101-105

Ştefan, G. 1967: *Tomis et Toméa. À propos des luttes entre Byzance et Avares à la fin du VIe siècle de notre ère*, "Dacia, N.S.", 11: 253-258

Ştefan, G. 1968: *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, "Dacia, N.S.", 12: 347-354

Ştefan, G., Barnea, I. 1960: *Stăpânirea romano-bizantină la sud de Dunăre*, în IR: 579-614

Tăpkova-Zaimova, V. 1962: *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les "barbares" aux VIe-VIIe siècles*, BB, 1: 67-78

Tăpkova-Zaimova, V. 1966: *Invasions et changements ethniques dans les Balkans au VIe-VIIe siècles*, Sofia, 1966

Tăpkova-Zaimova, V. 1970: *Quelques observations sur la domination byzantine aux bouches du Danube- Le sort de Lykostomion et de quelques autres villes côtières*, SB, 1: 79-86

Tăpkova-Zaimova, V. 1980: *Les populations sédentaires et les tribus en migration face à la civilisation byzantine (territoires bulgares et contexte balkanique)*, BHR, 8, 2: 53-61

Tăpkova-Zaimova, V. 1980: *Les populations sédentaires et les tribus en migration face à la civilisation byzantine (territoires bulgares et contexte balkanique)*, BHR, 8, 2: 53-61

Teodor, D. G. 1972: *La pénétration des Slaves dans les régions du SE de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, BSl, 1: 29- 42

Teodor, D. G. 1978: *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iaşi

Teodor, D. G. 1980: *Unele consideraţii privind încheierea procesului de formare a poporului român*, AM, 9: 75-84

Teodor, D. G. 1981: *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e.n.*, Iaşi

Teodor, D. G. 1987: *Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe- Xe siècles n.è.*, AIIAI, 24, 2: 1-16

Teodor, D. G. 1991: *Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spaţiul carpato- dunăreano-pontic. A. Catarame cu placă fixă*, AM, 14: 117-138

Teodor, D. G. 1992: *Fibule "digitate" din secolele VI-VII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic*, AM, 15: 119-152

Teodor, D. G. 1993 a: *Unele consideraţii privind originea şi cultura anţilor*, AM, 16: 205-213

Teodor, D.G. 1993 b: *Precizări cronologice şi culturale privind două piese feudale timpurii din Câmpia Munteniei*, AM, 16: 285-287

Teodor, D. G. 1994: *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. H.*, AM, 17: 223-251

Teodor, D. G. 1995: *Cercei cu pandantiv stelat din secolele VI-VIII d. Hr. în spaţiul carpato-dunăreano-pontic*, AM, 18: 187-206

Teodor, D. G. 1996: *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI*, Iaşi

Teodorescu, V. 1964: *Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, SCIV, 15, 4: 485-503

Teodorescu, V. 1971 a: *O nouă cultură arheologică recent descoperită în ţara noastră, cultura Ipoteşti-Cândeşti*, în vol. *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie (1964)*, vol. 2, Bucureşti: 104-130

Teodorescu, V. 1971 b: *La civilisation Ipoteşti-Cândeşti (V^e-VIIe siècles)*, în CISP VII, vol. 2: 1041-1044

Teodorescu, V. 1972: *Centre meşteşugăreşti din sec. V/VI-VII în Bucureşti*, "Bucureşti", 9: 73-97

Teodorescu, V. 1993: **V. Teodorescu, V. Dupoi, M. Peneş, D. Lichiardopol, G. Panait**, *Staţiunea arheologică Budureasca, jud. Prahova (Complexele daco-romane şi străromâneşti)*, MCA, XVII, 2: 365-387

Theodorescu, D. 1963: *L'édifice romano-byzantin de Callatis*, "Dacia, N.S.", 7: 257-300

Tomaschek, W. 1881: *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, "Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der kaiserliche Akademie der Wissenschaften", Wien, 99, 1881

Toropu, O. 1976: *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sudcarpatică (sec. III-XI)*, Craiova

Toropu, O. Ciucă, V., Voicu, C. 1976: *Noi descoperiri arheologice în Oltenia*, "Drobeta", 2: 93-111

Toropu, O., Stoica, O. 1972: *La nécropole préfeodale d'Obârşia-Olt (Note préliminaire)*, "Dacia, N.S.", 16: 163-188

Toropu, O., Tătulea, C. 1987: *Sucidava-Celei*, Bucureşti

Tudor, D. 1978: *Oltenia romană*, Bucureşti

Uenze, S. 1992: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichische Ausgrabungen (1934-1937)*, 2 vol., München

Uzum, I. 1980: *Consideraţii istorico-arheologice cu privire la aşezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI-XIV*, "Drobeta", 4: 125-139

Vaklinov, S. 1973: *Die slawische Kultur in Bulgarien und die byzantinische Hinterlassenschaft*, CIAS II, vol. 2: 195-236

Varsik, V. 1992: *Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert*, SlA, 40, 1: 77-106

Văžarova, Z. 1970: *The Slavs South of the Danube*, CIAS I, vol. 3: 97-120

Văžarova, Z. 1971: *Slawen und Protobulgaren auf Grund archäologischen Quellen*, ZfA, 5, 2: 266-288

Văžarova, Z. 1976: *Slavjani i prabălgari (po danni na nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bălgarija)*, Sofia

Văžarova, Z. 1979: *Zur Frage der Ethnogenese und der materiellen Kultur des bulgarischen Volkes (Zwei Nekropolen aus Nordostbulgarien)*, în vol. *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe-XIVe siècles)*, Sofia: 5-30

Văžarova, Z. 1986: *Srednovekovnoto selište s. Garvan, silistrenski okrug, VI-XI v.*, Sofia

Vâlceanu, D., Barnea, A. 1975: *Ceramica lucrată cu mâna din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea e.n.)*, SCIVA, 26, 2: 209-218

Velkov , V. 1966: *Ratiaria. Eine römische Stadt in Bulgarien*, "Eirene. Studia graeca et latina", Praha, 5: 155-175

Velkov, V. 1977: *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam

Velkov, V. 1987 a: *Der Donaulimes im Bulgarien und das Vordringen der Slawen*, în *Die Völker*: 141-169

Velkov, V. 1987 b: *L'etat ethnique de Dobrudža au cours du IVe -VIe s.*, în vol. *Dobrudža*: 13-21

Vulpe, R. 1938: *Histoire ancienne de la Dobroudja*, extras din vol. *La Dobroudja*, București: 35-454

Vulpe, R. 1972: *Limita meridională a provinciei Scythia*, "Pontica", 5: 205-221

Werner, J. 1950: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în vol. *Reinecke Festschrift*, Mainz: 150-172

Werner, J. 1955: *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jhs. aus der Sammlung Diergardt*, "Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte", 1: 36-48

Werner, J. 1971: *Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen*, în CISP VIII, vol. 1: 243-252

Werner, J. 1984: *Der Grabung von Malaja Perescepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren* ("Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophische-historische Klasse", 91), München

Werner, J. 1986: *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum* (DAW, 184), Wien

Whitby, M. 1988: *The Emperor Maurice and his Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*, Oxford

Wozniak, F. E. 1979: *Byzantine Diplomacy and the Lombard-Gepidic Wars*, BS, 20, 1: 139-158

Zaharia, E. 1967: *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București

Zaharia, E. 1971: *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, "Dacia, N.S.", 15: 269-287

Zahariade, M. 1987: **M. Zahariade, A. Suceveanu, A. Opaiț, C. Opaiț, F. Topoleanu**, *Early and Late Roman Fortification at Independența, Tulcea County*, "Dacia, N.S.", 31: 97-106

Zahariade, M. 1991: *An Early and Late Roman Fort on the Lower Danube Limes: Halmyris (Independența, Tulcea County, Romania)*, în *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*, University of Exeter Press: 311-317

Zakythinos, D. A. 1966: *La grande brèche dans la tradition historique de l'hellénisme du septième au neuvième siècle*, în vol. *Charisterion eis A.K. Orlandou*, Athena, vol. III: 300-327 (reprodus în **Idem**, *Byzance. Etat - Société - Economie*, Variorum Reprints, London, 1973)

Zásterova, B. 1976: *Zu einige Fragen aus der Geschichte der slawischen Kolonisation auf dem Balkan*, BBA 47: 59-65

Zirra, V. 1963: *Dvuobrjadovyj mogilnik rannofeodalnoj epochi v Kapul Villor-Istrija*, "Dacia, N.S.", 7: 355-412

Zugravu, N. 1994: *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor*, Iași

ABSTRACT
CULTURAL CONTINUITY AND DISCONTINUITY AT THE LOWER DANUBE IN THE VIITH-VIIITH CENTURIES

Introduction

The main question discussed in this book is the survival of the Romanic population between the Southern Carpathians, the Balkans and the Black Sea, after the catastrophe of the Late Roman civilization occurred in the early VIIth century. A solution given to this problem by several historians was the supposed withdrawal in the hill and mountain regions located around this plain area.

R. Roesler (1871) denied the Romanic continuity north of the Danube, but, on the other hand, he pointed out the importance of the territory of the former province of Moesia for the Romanian history.The first opponents of his theory (B.P.Hasdeu, J.L. Pić , J. Jung, A. D. Xenopol, D. Onciul) brought valuable proofs for the survival of the Romanic population in Dacia. They also admitted the abandonment of the plain regions and a later spreading of the Romanian population from Transylvania and Oltenia towards eastern Wallachia and Moldavia. The linguists O. Densusianu, G. Weigand and A. Philippide located the aboriginal area south of Danube, in the former provinces Dacia Mediterranea and Moesia Superior. A. Philippide supposed that the settlement of the Romanians in the North-Danubian area began in the VIIth Century.

The next important contributions to the debate about the continuity were brought by Gh. I. Brătianu and A. Sacerdoțeanu. The analysis of the linguistic data made by S. Pușcariu, E. Petrovici and E. Gamillscheg established that the ancestors of the Romanian people spread over their present-day homeland from three areas: the Western Carpathians, the Timok valley and the Danubian valley between Teleorman and Brăila.

During the first part of the Communist period the Slavic factor in the formation of the Romanian people was overstated; next, in the '80-ies, the Dacian origin was emphasized in its turn as a similar reaction against the Latin Western culture. A real scientific debate over the ethnical origins began in 1964 when Ion Nestor published a very important study. He sustained that the Romanization was achieved also in the plain region near the Lower Danube and that the migrations did not cause a retreat of the autochthonous inhabitants in the highland. Geographers like I. Conea and I. Donat and the archaeologists C. Daicoviciu and M. Comșa opposed him, but the disciples of I. Nestor (E. Zaharia, L. Bârzu, D. G. Teodor, P. Diaconu, V. Teodorescu) brought new arguments for the thesis of the Romanic continuity in the plain area.

Other valuable historical and linguistic contributions were brought by C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, A. Rosetti, G. Ivănescu, G. Mihăilă, C. Poghirc, I. Pătruț and V. Arvinte.

Recent studies published by G. Schramm, K. Horedt, U. Fiedler and V. Velkov are denying the Romanic continuity at the Lower Danube. **The arguments put forward need a new and a more accurate inquiry of the continuity problem.**

The period here studied covers the VIIth-VIIIth centuries - the interval between the decline of the Late Roman civilization and the evolvement of the new cultural synthesis defined as the Dridu culture. The territory was initially divided between *Barbaricum* (Wallachia and Southern Moldavia) and the Empire (Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia), but after the downfall of the *limes* the distinction between the two parts disappeared.

The sources used are: Menander, Theophylactus Simocatta, Theophanes, Nikephor, Procopius, John of Ephesus, Pseudo-Maurikios, *Miracula Sancti Demetrii*, Constantine Porphyrogenitus and few other. The archaeological and numismatical findings are the main sources. Unfortunately, there are still many unpublished excavations both in Romania and in Bulgaria. Another source of information concerning the Romanic continuity and the Slavic influence is the research of the history of the Romanian language and of the toponymy.

CHAPTER I. The politic and military history of the Lower Danube between 559 and 804

This period is defined by the evolution of the relations between the Late Roman (and next, Byzantine) Empire, the Avars, the Slavs and finally the Bulgarians. **The control over the Lower Danube and over the neighbouring area was the object of all the conflicts occurred in the VIth-VIIIth Centuries.** The Avars extended here their hegemony after the Danube was lost by the Empire, but their power declined soon after 626. Bulgaria replaced after 681 the geopolitical position of the Byzantine Empire at the Lower Danube. The strengthening of the Bulgarian domination was the final moment of the period here discussed. We chose to begin this period with the Kutrigur invasion of 559, because this inroad weakened the defensive system of the Empire at the Lower Danube and prepared the subsequent Avar and Slavic victories.

The Avars arrived near Danube in 562-563. It seems that they settled also Dobroudja in 566-567. Menander (frg. 24 and 27) tells that the Avars were already in Scythia (i.e. Scythia Minor) when they closed the alliance with the Lombards. We suppose that the Avars reached Scythia Minor in 566, before their settlement in Pannonia (567).

The first Slavic attacks on the Lower Danube are attested in 527 (or, perhaps in 517), but the first settlement of Slavic people near the Lower Danube could be dated few years after the middle of the VIth Century. The Avar migration pushed to south some Slavic tribes from Ukraine and Moldavia. These Slavs conquered Wallachia after the Avar departure in Pannonia.

The long conflict between the Avars and the Empire for the domination over the Lower Danube began in 573 when the general Tiberius was defeated by the Avar khan Baian. In the next years the military situation became more complicate because the Slavs established in Wallachia were enemies of both parts. They invaded the provinces of the Thracian diocese several times between 576 and 578. The emperor Tiberius II proposed Baian to attack these Slavic tribes and let his army to march through Dacia Ripensis, Moesia and Scythia with the purpose to attack the Wallachian Slavs by Dobroudja (in 578 or in 579). The result was the extension of the Avar hegemony over these Slavs. The campaign of 578 weakened the positions of the Roman Empire at the Lower Danube.

A hard defeat for the Empire was the lost of Sirmium in 582. The Avars obtained the control of the roads to Constantinople and to the Black Sea shore and they could start long campaigns along the Danube, in 584 and 586. In the same years (581-586) the Slavs pillaged the entire Balkan Peninsula. **In that period began the downfall of the Roman-Byzantine civilization at the Lower Danube.** The Roman counteroffensive of 587 had no major results because the Avars continued to advance in the Thracian diocese.

The new series of the Avar-Byzantine wars started in 593 with an Avar offensive directed from Singidunum to Bononia, Procliana, Anchialos and Tzurullon. In the same year is attested another Slavic invasion. The Byzantine army commanded by Priscus directed in 594 his offensive against these Slavs of Wallachia - a less powerful enemy than the Avars. In the next year the general Petrus tried to repeat the victory of Priscus, but he failed. A great offensive against the Avars started only in 596. Priscus released Singidunum, but almost all the forts of the Iron Gates

region were lost. The Avars started again the war in autumn 597; they conquered Moesia Secunda and the south of Scythia and besieged Tomis during the winter 597/598, but the peace treaty concluded in 598 was advantageous for the Empire because Danube was established as the limit between the Empire and the Avar khanate. The Avars accepted also the right of the Roman army to cross the Danube against the Slavs. This means that the Avars had the interest to restrict the Slavic power and that their domination was not yet effective in Wallachia. This peace lasted only until the summer of 599, when Priscus crossed the Danube at Viminacium with the purpose to destroy the Avar camps of the Lower Tisza valley. This victory determined some chiefs of the Avar coalition to desert. However, the Danubian wars of Maurikios ended in another way: by the rebellion of Phokas of November 602.

The rebellion of Phokas does not lead to the breakdown of the Danubian *limes*. The fall of the frontier was a gradual process that took place between circa 576 and 614-619. It was no major destruction on the *limes* or inside the provinces during the reign of Phokas. The effects of his rebellion should not be exaggerated. The theory of the catastrophe of the year 602 inherits the worst image of Phokas created by the Byzantine chroniclers favourable to Heraklios. Phokas concluded in 604 a peace treaty with the Avars. In this way he was able to move the army on the Persian front. It seems that this peace was respected until 609 when the start of the rebellion of Heraklios gave an opportunity for new Slavic and Avar inroads in the Balkan Peninsula.

The situation became disastrous in 614-619. Archaeological and numismatical evidence shows that many towns were destroyed in the Balkan Peninsula. **In those years were lost all the remains of the defensive system of the Empire in the South-East European provinces**. Heraklios was constrained to make peace with the Avars in 619 because in the same time he was attacked by the Persians. The Avars started again the inroads in 623 and in 626 they besieged Constantinople with the Persians. With the failure of this campaign began the decline of the Avar power. In the next years several Slavic and Kutrigur tribes risen up against the Avar hegemony, as like as the Onogur Bulgars of Ukraine. The Byzantine Empire did not react against the Avars in these favourable circumstances, because it was itself confronted with the Islamic danger after 633. A great part of the Lower Danube region remained under Avar hegemony; the various Slavic tribes settled here did not found any power centre like the Western barbarian kingdoms.

A new power appeared at the Lower Danube in 680: the Bulgar khanate. The tribe of Asparuch settled around 670 into a territory named *Onglos*, whose location is still disputed. (See Appendix III). Because from this *Onglos* the Bulgars invaded the Byzantine territories, the emperor Constantine IV decided to open the war against them. His campaign of 680 failed and the tribe of Asparuch moved to the present-day northeastern Bulgaria, near Varna, where was founded the centre of the new Türkic khanate. **This was another crossroad in the history of the Lower Danube during the VIIth-VIIIth Centuries**. The Avar hegemony disappeared forever here.

In the following decades till the early IXth Century occurred several Byzantine-Bulgarian conflicts. Constantine V tried to establish a kind of Byzantine hegemony by fleet on the Lower Danube. His campaigns of 756 (760 ?), 763 and 767 were successful, but finally Bulgaria succeeded to strengthen its power during the reigns of Kardam (777-803) and Krum (803-814).

The politic and military history of the Lower Danube during the VIIth-VIIIth Centuries is not entirely clarified, but the known data let us to draw some conclusions. First, it is obvious that the Danube remained an objective for the strategy of the Byzantine Empire even after Heraklios. When the Bulgars attacked the Lower Danubian regions, Constantine IV decided to defend them because Danube was still considered as a theoretical frontier of the Empire. Later, the Byzantine fleet sent here had a major contribution in the wars against Bulgaria. On the other hand, it could

be observed that the Empire fought on the Danube only if was peace on the Oriental front (with the Persians and then with the Arabs). The case of the campaign of 680 is very significant. This feature of the general strategy could be explained not only by the weakness of the forces, but also by the small interest of the Empire for the Balkan Peninsula - manifested from the age of Justinian, who considered much more important the reconquest of Italy and Africa. Being neglected, the Danubian provinces were lost because the Slavic and Avar inroads. Their defensive system was destroyed. In the Vth Century, the crisis was surpassed, but in the early VIIth Century the events caused a fracture in the evolution of the civilization at the Lower Danube.

Chapter II. Cultural continuity and discontinuity

1. The material culture

The archaeological findings from the period here studied are many, but are significant for the problem of the cultural continuity only those which are testimonies for the transition to the culture of the IXth-Xth Centuries. In fact, there were two transitions: one from the Roman-Byzantine culture of the VIth Century to that of the VIIth Century, and another one, which preceded the new cultural synthesis of the IXth Century (the Dridu culture). By this reason, we shall examine some VIth Century objects that are prototypes for VIIth Century objects and that brought important changes in the material culture.

A. The pottery

One side of the transition to the VIIth Century civilization was the use of the handmade pottery in late VIth Century sites from Dobroudja and the Iron Gates region. These vessels are imitating forms of the wheel-made pottery and are not Slavic ceramics. Another category of pottery used in this period was made with a slow wheel (drived with the hand, not with the foot). The latter was afterwards adopted also by the Slavs. The pottery of the Dridu culture descends also from it. The use of such inferior pottery in the late Roman-Byzantine milieu was the consequence of the pauperization of the way of life and it is a feature of the new type of civilization evolved after the end of the VIth Century. The decline of the techniques is an element of discontinuity but also of continuity, because the ancient forms were preserved. The decline of the civilization led to the disappearance of the crafts that implied a large production for the market. The small needs of the villagers were satisfied by this primitive pottery.

The use of the ceramics made with the slow wheel began at the end of the VIth Century, perhaps in Dacia Ripensis, and was afterwards extended over all the Lower Danubian region during the VIIth-VIIIth Centuries. This pottery was specific for the Dridu culture developed in the VIIIth Century. The origin of the other category of the Dridu ceramics (a fine grey pottery with polished decoration) is not clarified. The usual opinion is that was brought by the Bulgars from the Saltovo-Majack culture, but another one says that it could be derived from the similar pottery used by the Goths in the Danubian provinces during the IVth-VIth Centuries. The problem is still open. A particular species of grey fine pottery is the Hinog type, spread especially in Dobroudja at the end of the VIth Century and at the beginning of the next. The bottom of these vessels has a cavity (*umbo*).

Several forms and types of decoration of the Dridu ceramics were derived from the VIth-VIIth pottery.

The gradual disappearance of the superior techniques and the adoption of barbarian influences were aspects of the transition to the new material culture of the VIIth-VIIIth Centuries.

B. Metallic objects

There are some specific objects for the material culture of the last part of the VIth Century: the Sucidava type of buckles, the star-shaped earrings, the finger-shaped fibulae (*Bügelfibeln*).

The Sucidava type of buckles (decorated with crosses, crescents or a human stylized face) is dated in the second half of the VIth Century. These buckles were pieces of military equipment. In Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia were discovered 96 pieces. We should note that any buckle was found in Wallachia (except the Byzantine fortresses north of the Danube). Another type of buckles, Pécs, descends from the type Sucidava. From the Pécs type derived the types Boly-Želovce and Nagyharsány dated in the first third of the VIIth Century. Buckles of these types were discovered at Butimanu, Prahovo, Razdelna (Boly- Želovce type) and Histria and Sărata Monteoru (Nagyharsány type). A type contemporary with the Sucidava type was Salona-Histria. We know 13 pieces at the Lower Danube. From the Salona-Histria buckles derived the types Pápa (found at Histria, Argamum, Sărata Monteoru and Caliacra) and Gátér (found at Prahovo and Grabovica). The types Boly-Želovce, Nagyharsány, Pápa and Gátér belong to the Byzantine fashion, but were produced in the Romanic workshops of Pannonia during the Avar domination. A genuine Byzantine type of buckle was Syracuse. The Syracuse buckles were spread in the first half of the VIIth Century all over the "Byzantine Commonwealth". At the Lower Danube were discovered at: Balta Verde, Caliacra, Capidava (?), Histria and Sacidava. **No one of these types of buckles survived at the Lower Danube after the first third of the VIIth Century**. Their disappearance is a phenomenon of cultural discontinuity.

Things are different for the star-shaped earrings. The types dated in the second half of the VIth Century were inherited and developed in VIIth-VIIIth Centuries and even later. The early pieces were discovered at: Sadovec, Piatra Frecăţei, Budureasca. The next variant is represented by the earrings from Sărata Monteoru, Copăceşti, Maglavit and Durostorum (VIIth Century). Later appeared a different type that has a hemispheric pendant and sometimes a crescent-shape link. At the latter type (dated during the VIIth-IXth Centuries) belong the pieces discovered at: Coşoveni, Priseaca, Răcari, Ceptura, Stărmen, Razdelna, Devnja, Tărgovište, Dichiseni, Sultana, Gârliţa. During the VIIth-VIIIth Centuries was spread also another type of earring, decorated with a cluster of 3, 5 or 7 granules. Its prototype appeared in the late Roman-Byzantine milieu, at Piatra Frecăţei and Tulcea (a mould). The earrings with granules are frequent in the VIIIth-IXth Centuries North-Danubian cemeteries (Izvoru, Sultana, Obârşia, Chirnogi, Stoicani).

The production of the star-shaped and granulated earrings was an element of continuity between the material culture of the VIth Century and that of the VIIth-VIIIth Centuries. The treasures of silversmiths discovered at Priseaca and Durostorum and the moulds found at Dichiseni and at Costeşti-Iaşi (Moldavia) are proving the **continuity of the production of these earrings at the Lower Danube and in the neighbour area**.

The chronology, typology and ethnical attribution of the finger-shaped fibulae are very discussed in the archaeological literature. We are interested here only of their significance for the problem of the cultural continuity. The cessation of their use gives an evidence for a change in the fashion and in the material culture. The chronology of these fibulae could be established on the basis of a typology, but the existent typologies are ambiguous because are founded on a criterion (the decoration) which is not very relevant. On the other hand, we think that **a reliable typology must consider also the fibulae of certain German origin**, derived from the Aquileea type. We consider that the most efficient primary criterion is given by the quality. We classified the finger-shaped fibulae discovered at the Lower Danube in two large series: A - sumptuous (pieces of a very good quality, cast in silver, gilt silver or gilt bronze, sometimes adorned with gems) and B - common-use fibulae (made of bronze and of inferior quality). The two series are

divided in several types defined by the shape and the decoration. The A series comprises 28 pieces divided into five types: A I (Arčar-Histria), A II (Coşoveni-Ljuljakovo), A III (Brebeni), A IV (Sărata Monteoru), A V (Gepidic type). The B series (70 common-use fibulae) has the following types: B I (Velesnica), B II (Lăuni), B III (Desa), B IV (Fărcaşele), B V (Piatra Frecăţei), B VI (Histria), B VII (Adamclisi), B VIII (Orşova), B IX (Hărlec), B X (Dervent), B XI (Orlea).

Between the types of the two series there are deriving links; the common-use fibulae are descending from sumptuous types and are usually smaller than their prototypes. The types A III, B III, B IV, B X and B XI derived from A I. Because A I (big fibulae with decoration originated in the Germanic *Tierstil*) is dated only in the first half of the VIth Century, it could be inferred that the derived types had the same dating. From B IV evolved (by simplifying) B V and B VI, dated in the second half of the VIth Century. I. Nestor proved that the type that we are naming B V (very small fibulae, without decoration, with two pairs of stylized beaks) descends from the Arčar-Histria type. B VIII is dated in the first half of the VIth Century. B VII descends also from A I, through B III and is dated in the second half of the VIth Century and at the beginning of the VIIth. The fibulae with trapezoidal plate (A II and B I) are dated in the second half of the VIth Century and the first third of the VIIth). Those with the plate like a lyre (A IV, B II) are dated only in the first third of the VIIth Century. The study of the spreading of the finger-shaped fibulae shows that the most recent types (AII, A IV, B I, B II, B VII) were discovered especially in Oltenia and in the Iron Gates region. The elder ones are quite uniform spread into the territory.

Which is the significance of the finger-shaped fibulae for the problem here dealt ? The fact that the Roman-Byzantine workshops produced such barbarian objects is a part of the general trend of barbarization of the material civilization.Before the VIth Century, the barbarian clients of these workshops accepted the fashion established in the Empire. In the VIth Century, a change happened: **the workshops began to work according to the barbarian preferences, by including Avarian, Slavic and Gepidic influences into forms and types of Roman pattern**. The fashion of wearing finger-shaped fibulae, star-shaped earrings and Byzantine buckles was abandoned after the first third of the VIIth Century all over the space influenced by the Byzantine culture, from Pannonia to Ukraine. The cause was the interruption or the weakness of the commercial relations with the Byzantine Empire, after the end of Heraklios' reign.

However, there was a continuity of the craft techniques at the Lower Danube, after the middle of the VIIth Century, because the star-shaped earrings were continuously produced here. The disappearance of the fibulae and of the Byzantine buckles was not a craft discontinuity, but only a fashion change. The Romanic population preserved also other techniques, like the wheel-pottering or the processing of iron ore. **Certain elements of continuity in the material culture survived after the deep discontinuity occurred after the late VIth Century**.

2. The coin circulation

The downfall of the Roman-Byzantine urban civilization meant also the decreasing and finally the interruption of the coin circulation. The analysis of the numismatical discoveries makes possible a certain quantification of the discontinuity process. From Oltenia, Walachia and Southern Moldavia we gathered the coins issued between 565 and 600 (the coins dated after 600 are very few for a statistical study; these ones are apart presented below). The statistics does not include the Byzantine sites north of the Danube because these are relevant for the coin circulation on the territory of the Empire. The total value of the 129 coins is 4255 *nummia*. From these, 2760 *nummia* (64,86 %) were found in places situated at maximum 25 km. far from the Danube. There were five periods separated by decreasing or increasing moments: 566-576, 577-581, 582-588, 589-595, 596-600. The important decreasing of 577 was caused by the beginning of a

wave of Slavic invasions. Then was hidden also the Gropeni hoard (Brăila County). The period 565-582 was the last one when the coin circulation was quite intensive. In 583-595 the number of coins peaked out; there are no pieces from 596-599. The single coin of 599/600 closes the hoard of Movileni (Galaţi County). **In 583-595 began the transition from the civilization of the VIth Century to the poor and declined civilization of the VIIth-VIIIth Centuries.** The severe decreasing of the circulation concerns only the bronze coins with trading value. The gold and silver coins had a special situation because were prestigious objects and were also used as material for jewels. There were discovered only 17 bronze coins issued after 600 (16 from 602-614). Therefore, the use of the bronze coins ceased because of the invasions of 614-619.

The study of the coin circulation in Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia is a difficult purpose because only few pieces from Serbia and Bulgaria were published in good conditions. By this reason we made a statistics only for Dobroudja (but the data are not enough nor here, for several towns). We decided to examine the interval 573-617 because we need a short period before the beginning of the great invasions (in 576). The year 617 represents the date of the last coin contemporary to the inroads of 614-619. The coin circulation kept a considerable level between 573/574-577/578 (a media of 548 *nummia*/year). The attacks of 581-586 did not cause a significative diminishing because Dobroudja was less affected. In the first part of the Maurikios' reign the coin circulation level was very high (327 *nummia* / year in 582-592). Things became serious only after 593 when began the most grave attacks of the Maurikios' reign. In 592/593-601/602, the average number of *nummia* / year was of only 94. The coin circulation turns again to high values (120 *nummia*/ year) in 604-610 (with a climax in 606/607). The final downfall occurred after 614. We can draw the conclusion that **the period of transition to the ruralized civilization of the VIIth Century began in Dobroudja around 593**. This date fits with the second phase of the downfall of the *limes*, when was to a certain extent destroyed the Dobroudjan sector of the frontier. (See chapter IV.1). A comparison between the northern part of the Lower Danubian region and Dobroudja (for the period 573-600) shows that the coin circulation had similar trends between 590/591 and 595/596. This means that the decline of the two regions was parallel. The final effect was the homogenation of the economic life.

Except the gold and silver coins that most probable were payments for barbarian chiefs, in Dobroudja are known only 24 bronze coins dated after the downfall of the *limes*: 11 from Heraklios, 4 from Constans II, 3 from Constantine IV, 1 from Justinian II, 1 from Tiberius III, 1 from Philippikos, 1 from Constantine V and 2 from Leon IV. This is a big number if we consider the coin penury in VIIth-VIIIth Century. Their existence must be explained by the trading relations with the Empire but also by the survival of a kind of Byzantine domination on the seashore and at the mouths of the Danube. The gold and silver coins from Wallachia, Oltenia and Dobrudja were discovered especially as hoards (167 pieces from 177). The hoards of Priseaca and Durostorum belonged to some silversmiths who used the coins as raw material for earrings.

The data gathered from the analysis of the numismatic findings are showing that there were **two major moments of discontinuity: 595-599 and 614-617**. These are guide-marks for the chronology of the transition to the ruralized and barbarized civilization of the VIIth-VIIIth Centuries on both sides of the Lower Danube.

3. The collapse of the Church and the survival of the popular Christendom

The VIth Century church organization of the provinces Dacia Ripensis and Moesia Secunda consisted by three metropolitan seats and eight bishoprics. In Scythia, a *Notitia Episcopatuum* written in the VIIth Century mentions 15 bishoprics, but this figure seems too big for a small province like Scythia. This *Notitia* was compiled after the town list of Hierokles Synecdemos.

The archaeological findings support the existence of bishoprics at Histria, Callatis, Tropaeum, Axiopolis and perhaps at Troesmis, Argamum and Libida (beside the metropolitan seat of Tomis). The bishoprics disappeared as like as the town life at the beginning of the VIIth Century because of the barbarian invasions. Only the bishoprics of Durostorum and Odessos survived in the VIIth-VIIIth Centuries. Other contemporary bishoprics in the neighbourhood are Mesembria and Stobi. The monastic life (attested in the VIth Century) disappeared too in the VIIth Century. The latest Christian monuments of Scythia are the votive cross of Lazu and the sculpture of Holy Virgin found at Chiosé Aidin (both from the first part of the VIIth Century).

A side of the ruralization of the late ancient towns was the transformation of some churches in dwelling places (at Argamum, Nicopolis ad Istrum, Callatis, Tomis and Histria). Of course, this profanation was caused by the need for more space for the refuged people in the town, but it also implies a change in the religious mentality of the late Roman-Byzantine population.

The collapse of the church organization featured the Christian-pagan syncretism and the deviation from the consecrated rituals and dogmas. A similar and much more deep change occurred north of Danube since the IVth Century. In the former Roman Dacia the Christians did not have a superior hierarchy nor a secular support. The Daco-Romanic Christendom survived into a specific and syncretical form. The pagan beliefs and practices were so deeply spread that some medieval sources affirmed about Romanians that they are not real Christians. This situation has an analogy in Corsica - another marginal Romanic area - where some XVIth Century testimonies are describing a barbarian and idolatrous society, out of Christendom and civilization. On the other hand, the absence of the hierarchy and of the political interest in the christianization had the paradoxical result that the evangelization and **the spreading of the new religion inside and outside the former province (in Wallachia and Moldavia) evolved without any resistance.**

Some moulds for casting crosses dated in the VIth Century were discovered in Wallachia, at Bucharest (point Străulești), Olteni, Budureasca. These findings are proving that many Christians lived in the Ciurel settlements. Other objects with supposed Christian origin are the pots decorated with crosses, discovered at Bucharest (points: Dămăroaia, str. Soldat Ghivan, Cățelu Nou) and Dulceanca. A ring hypothetically dated in the VIth-VIIth Centuries that has on the plate the image of the Crucifixion was found at Mizil.

The real problem is the fate of the North-Danubian Christendom in the VIIth-VIIIth Centuries. There are no Christian objects dated in this period. The survival of the Daco-Romanic Christendom is however proved by the many Christian words of Latin origin in the Romanian language.

The funeral discoveries did not support a definitive conclusion about the Christianity of the people who used the early medieval Lower Danubian cemeteries. Cremation was the main funeral ritual during the VIIth Century. The inhumation ritual appeared again in the VIIIth Century; some of these graves were W-E oriented. The use of this ritual intensified in the IXth Century, especially in the North-Danubian cemeteries (Izvoru, Sultana, Obârșia, Frătești). It is possible but not entirely sure that these graves were Christian. Some archaeologists thought that even the cremation graves could be ascribed to the Christians because of the important pagan survivals. This hypothesis is not yet confirmed. There are known instead some funeral ritual elements of Roman origin, like the *Obolus* of Caron and the protection of the inhumation graves with stones and bricks.

The decline of the Roman-Byzantine civilization led to the collapse of the Church as institution.The Christianity conserved by the Romanic population at the Lower Danube is **a perfect illustration of the dynamic relation established between continuity and discontinuity**, because the popular belief was preserved despite of the disappearance of the urban civilization.

4. The toponymy

The rivers between the Southern Carpathians and the Balkans which have names inherited from Antiquity are: *Dunăre* (*Donaris* - the Dacian form), *Timoc* (*Timacus*), *Lom* (*Almus*), *Cibrica* (*Cebrus*) *Iskăr* (*Oescus*), *Vit* (*Utus*), *Osăm* (*Asamus*), *Iantra* (*Iatrus*), *Motru* (*Mutrium*), *Olt* (*Alutus*), *Buzău* (*Mousaios*). The origin of *Argeş* from *Ordessos* is not proved, because the location of the Dacian fortress Argedava near the river Ordessos is not sure. The place-names preserved from the Antiquity are: *Durostorum* (*Dârstor*, *Dristra*), *Nicopolis ad Istrum* (*Nikjup*), *Bononia* (*Budin*, *Vidin*), *Gerania* (*Ecrené*), *Carsium* (*Hârşova*). Other place-names were inherited by some rivers and lakes: *Altinum* (*Oltina*), *Beroe* (*Băroi*), *Ratiaria* (*Arčar*), *Augusta* (*Ogosta*).

The disappearance of the greatest part of the Roman towns led to the forgetting of their name. We should observe **the density of the inherited toponymy in two regions: northwestern Bulgaria and the Dobroudjan shore of the Danube**. These regions had important Romanian population in the Middle Age.

Chapter III. The habitat and the way of life

1. The last urban level of the Lower Danubian towns and forts

The urban civilization resisted so long existed a solid state power, a good demographic situation and intensive terrestrial and sea trade relations. It is obvious that the Roman-Byzantine town life survived for a longer time especially on the seashore. The roads became dangerous during the VIth Century, because of the barbarian invasions.

In this chapter we deal with the last period of the town life.The town life had the following indispensable features: the continuous use of the public ecclesiastic and civil buildings, a flourishing economic life, an intensive coin circulation, and, generally speaking, the preservation of the urban appearance of the settlement. The military function does not belong to these features, because several examples are showing the maintain of the town life after the dismantlement of the precinct. We are distinguishing three phases in the evolution of the VIth Century cities: 1) - urban settlement with military function; 2)- urban settlement without military function; 3) - ruralized settlement. The ruralization corresponded sometimes with the end of the military function, but logically are two distinct phenomenons. The town life did not finished suddenly and in the same time. **There was a transition period when the elements of the town life coexisted with the ruralization**. The end of the last urban level could be dated by the numismatical and literary sources. In 576-586 lasted the urban level at: Aquis, Capidava, Oescus, Ratiaria, Troesmis, Tropaeum, Ulmetum. The cities Halmyris, Iatrus, Novae and Sacidava lost their urban character in the first years of the VIIth Century. The invasions of 614-619 destroyed the urban levels at: Argamum, Callatis, Carevec (Nicopolis ad Istrum), Histria, Marcianopolis, Tomis).

Not one *limes*' settlement kept its urban character after the beginning of the VIIth Century. The seacoast towns preserved for a longer time their urban life. **The greatest part of the cities became rural settlements in the last two decades of the VIth Century**. This discontinuity was simultaneous with the breaking observed in the coin circulation. It is normal, because both phenomenons were parts of the decline of the urban economy.

2. The ruralization

The ruralization meant: 1)- the economic decay and the severe decreasing of the coin circulation; 2)- the abandonment of the public buildings and their transformation into dwelling places; 3)- the disappearance of the street network; 4)- the apparition of huts in the *intramuros*; 5)- the refuging of some countryside people in the settlement; 6)- the moving in the *intramuros* of the workshops previously situated outside; 7)- changes in the defence system (for instance,

the blockage of the main gates); 8)- a general decline of the civilization degree. All these features are defining the evolution from town-life to the "life in town" (an expression proposed by the British archaeologists).

The ruralization occurred in the VIth-VIIth Centuries is illustrated by the archaeological researches made at Histria, Tropaeum, Halmyris, Ulmetum etc. The huts inside the towns and the walls made with earth became frequent in this period. Because the refugees increased the population, some public buildings were transformed in houses; the fortified area was extended by the erection of supplementary earthen walls.The houses were sometimes built just near the precinct; this is a specific feature of the medieval fortifiedsettlements.The ancient street network was modified according to the new dwelling places settled just on the former carriage road. Dwelling places were built also behind the gates and inside the towers, in points former dedicated to the defence (at Halmyris, Tropaeum, Ulmetum, Novae). Even some churches were transformed in dwelling places (at Tomis, Callatis, Histria, Argamum and Nicopolis ad Istrum).

In other cases (Histria, Halmyris, Sacidava) the result of the ruralization was the rarefaction of the houses, like into a village.This shows the second phase of the ruralization -the movement of the people in the nearby countryside area where they settled in small villages. The evolution to the ruralized settlements took place also in the small fortresses (*burgi*, *castella*). The *castellum* of Ovidiu became a civil settlement after mid VIth Century and the destroyed fortress of Nova Černa was superposed by a civilian settlement during the VIth Century. Several *castella* from the Iron Gates region (Boljetin, Hajdučka Vodenica, Smorna) were fortified villages permanently settled (as said V. Popović), with civil buildings and basilicas.

The ruralization began in the last two decades of the VIth Century and finished in the first two decades of the next. This process was **an important form of cultural discontinuity**. Finally, the ruralization led to the wiping of the distinctions between the territory of the South-Danubian provinces and the North-Danubian area.

3. The isolated survival of some towns in VIIth-VIIIth Centuries

Only the towns Odessos, Durostorum and perhaps Bononia survived in the Lower Danubian provinces after the catastrophe of 614-619. In the neighbouring area, Messembria, Serdica and maybe Singidunum continued their existence during the VIIth-VIIIth Centuries. The maintain of the urban life at Tomis and Callatis after 614-619 is possible, but there is no archaeological evidence. I. Barnea and E. Popescu considered that the Chronicle of Nikephor contains a reference at Tomis for the VIIIth Century, but the passage was wrongly understood. The source concerns Crimea, not Dobroudja; the name *Tomis* is a mistaken form for εἰς στόμιν. It is true that the name of *Tomis* survived after the VIIth Century, but only as an archaism used in the lists of bishoprics and in other sources like the writing of Walafrid Strabo (the "Tomitan" Goths). The archaeological researches found only the remains of a rural settlement dated in the IXth Century. The new harbour and town Constantia appeared after the middle of the Xth Century.

4. The VIIth-VIIIth Centuries settlements and cemeteries at the Lower Danube
A. The Ciurel culture

The Ciurel culture is defined by the intensive usage of the Roman pottery made with the fast wheel, imported or produced in local workshops. This culture was spread only in Wallachia, but it has analogies in Moldavia (the Costișa-Botoșana culture) and in Transylvania (the Bratei culture). A different form of the Ciurel culture (named Cândești) was identified in the north-eastern Wallachia and southern Moldavia. Many settlements were discovered, but there are very few graves ascribed to this culture. The great cremation necropolis of Sărata Monteoru does not

belong to the Ciurel culture. The people of the Ciurel culture were sedentary; they knew the processing of the iron ore and also other crafts.

The beginning of the Ciurel culture in the last part of the Vth Century is sure, but the dating of its end is disputed.We consider that **almost all thes%ttlements of the Ciurel culture were destroyed by the Slavic invasions of 614-619**. The objects found in the Ciurel settlements (finger-shaped fibulae, star-shaped earrings) belong only to types dated in the VIth Century. However, it is possible that some Ciurel settlements survived also after this big wave of invasions. An example is Radovanu, where it was discovered pottery made with the slow wheel dated in the second half of the VIIth Century. The disappearance of the Ciurel settlements was an important discontinuity moment. There are known very few settlements dated between the beginning of the VIIth Century and the beginning of the VIIIth. It seems that Dulceanca IV is the single settlement besides Radovanu.

The Ciurel culture was not spread in Oltenia. An interesting site of this region is Răcari: a IIIrd Century fortified settlement survived till the beginning of the VIIth Century.

B. The VIIth-VIIIth Centuries cremation cemeteries from Wallachia and Oltenia

The cemetery of Sărata Monteoru (1536 cremation graves) was used by the Slavs. There are some autochthonous Romanic influences in the inventory but the necropolis is Slavic and does not belong to the Ciurel culture. The beginnings of the cemetery could be placed around the middle of the VIth Century. Because there are no objects dated after the first third of the VIIth Century, we consider that the end of the cemetery occurred in the same circumstances as the Ciurel culture (because of the invasions of 614-619). If the cemetery lasted 50-60 years, the average population number of the community buried here could be estimated at around 700 people. This big figure means that here was the centre of a *Sclavinia* (perhaps that one led by Dauritas in the '70-ies). A similar and contemporary small cremation cemetery was discovered at Cândești, Vrancea County (three graves with urns of Penkovka type).

Another group of VIIth Century cremation cemeteries with tumular graves was identified in the region of Iron Gates, at Balta Verde and Ostrovul Mare. The presence of weapons and the fact that the urns were covered and surrounded with stones and bricks are specific features of this group. By these ritual elements, the Balta Verde group differs from the Sărata Monteoru group, but is similar to the ancient Dacian and Daco-Roman cemeteries. By this reason, we think that the Balta Verde group could be ascribed to the autochthonous population. On the other bank of the Danube, at Korbovo (25 km. far of Balta Verde) was discovered another VIIth Century cremation necropolis with finger-shaped fibulae (not yet published). The cemeteries from the Iron Gates region are contemporary with the group of late finger-shaped fibulae discovered in Oltenia and in northeastern Serbia. The cemeteries and the fibulae are evidences for a group different from the Ciurel culture.

C. The first phase of the Dridu culture

The spreading of the Dridu culture represented the surpassing of the great cultural decline that followed after the first two decades of the VIIth Century. The Dridu culture is defined by the association of two categories of pottery: A (coarse ceramics with wavy incised decoration) and B (fine ceramics with polished decoration). A site could be ascribed to this culture only if contains both categories. The Dridu culture was extended during the VIIIth-Xth Centuries in Dobroudja, Waliachia, Southern Moldavia and into a small area of Transylvania. In this book we do not deal with all the questions related to the Dridu culture, but only with its first phase dated in the VIIIth Century.

U.Fiedler did not accomplish a classification of the Lower Danubian necropolises in several periods. The earliest phases could be distinguished only in few cases by the intensive use of cremation (at Izvoru, Sultana and Obârșia).The proportion of the inhumation graves increased in the IXth Century, but the cremation survived till the Xth Century. D. I. Dimitrov classified the Lower Danubian cemeteries into three groups according to their ritual. Group 1 (Kjulevča, Novi Pazar and others) is defined by the inhumation graves N-S oriented and belongs to the Bulgars. The second group (Istria, Nalbant, Bdinci, Varna and others) has cremation graves and inhumation graves with various orientations.The third group is represented by the cemeteries from Wallachia; in this one, the graves W-E oriented are predominant. There are also important distinctions between the Wallachian and the South-Danubian necropolises in the cremation ritual (the urns protected with bricks and stones are specific for Dobroudja and northeastern Bulgaria).

We made an analysis of two better known cemeteries (Izvoru and Sultana). The earliest graves of Izvoru (end of the VIIth Century and the VIIIth Century) are concentrated in the northwestern sector but there are also two other smaller ancient sectors. It seems that finally these three sectors merged one to another. In the northwestern sector, the cremation graves were superposed in the same VIIIth Century by a group of inhumation graves W-E oriented and later also by other graves N-S oriented. It is possible that the latter group belongs to a Bulgarian population established over the site used before by the Slavs (cremated) and by the Romanics (the W-E tombs). The W-E orientation was used till the end of the cemetery. The situation is similar at Sultana, where the earliest graves (VIIIth Century) are grouped in the northern sector. It could be also observed that the cremation graves were often superposed by inhumation graves; this means that cremation was predominant in the first phase. The same situation was observed at Obârșia.

We could infer that all these cemeteries were initially cremation necropolises. Later, during the VIIIth Century, their areas were occupied by people who used inhumation (especially with the W-E orientation).This means perhaps that the Slavic communities were expelled or replaced by Romanic communities. An anthropological study made on a part of the skeletons discovered at Izvoru shows a preponderance of the mediteranoid type. The cemeteries of Izvoru and Sultana are located near the meadows of the Danube - a region frequently u3ed as a refuge place by the autochthonous population. We suppose that the Romanics came back from this refuge place in the VIIIth Century and that they occupied the areas former inhabited by the Slavs. This habitation change occurred during the first period of the Dridu culture.

The first phase of the Dridu culture evolved in the VIIIth Century during a quite calm period that allowed a demographical growing and the development of a higher civilization level.

The Dridu culture was not the sole culture spread at the Lower Danube in the VIIth-VIIIth Centuries. The Slavic tribes came from Ukraine through Moldavia around 680 brought the Luka-Raikovetzkaia (or Hlincea) culture. The pottery decorated with finger-made alveoles was discovered especially in northeastern Wallachia but also in Dobroudja and Bulgaria. However, the Dridu culture was much more spread than this culture.

Maria Comșa supposed that the Dridu culture was not a Romanic one. She considered Romanic other discoveries, spread especially outside the area of the Dridu culture.The most important is the settlement of Bucov where was found a pottery made with the fast wheel. M. Comșa dated this pottery in the VIIIth Century and put it in direct relation with the Ciurel culture. We should observe that such pottery was not discovered in other sites of Wallachia.In this period, the pottery made with the fast wheel is attested only in Transylvania and in Banat. We agree the P. Diaconu's opinion about the later date of this pottery (XIIth-XIIIth Centuries).

5. The Population Movements and the Problem of the Nomadism of the Romanic People

Several sources are mentioning the many prisoners taken by Avars and Slavs from the South-East European provinces. The most interesting data are given by the *Miracula Sancti Demetrii* (II. 2 and II. 5) The Bulgars moved in other places some Slavic tribes for defending the frontier against the Avars. It could be supposed that this movement caused a chain reaction nearly northwestern Bulgaria. The hiding of the treasures of Priseaca, Vârtop and Drăgășani suggests some troubles in Oltenia around 680.

The permanent danger decided some autochthonous communities to take refuge in defended places like the mountains or forests. The withdrawal in the mountain areas is attested in Greece and Crimea for the VIIth Century. Several Romanian historian and linguists supposed that a same phenomenon occurred also at the Lower Danube during the migration period. Another place of refuge was the wooden meadow zone of the Danube. The etymology *pădure* ("forest") < *paludem* shows that the ancestors of the Romanians lived sometime in such an ecosystem. A surviving area was located just in the Danubian sector between Giurgiu and Cernavoda, in this meadow zone. The forests from the plain region were also places of refuge.

As concerns the withdrawal in the mountains, we note here that recent researches emphasized the role played by several fortified settlements (with areas around 2-6 ha.) built in the Balkan Mountains in the IVth-VIth Centuries. The Romanian population was very dense in the Balkan Mountains in the Middle Age. Here was the centre of the state created by the Romanian dynasty of the Assenids in the late XIIth Century.

The movements on long distance of the Romanic population were another consequence of the invasions.A theory about the origin of the Vlachs (the Romanians from Thessaly and Macedonia) sustains their coming from north of the Balkans. The theory is apparently confirmed by Kekaumenos and by a XIVth Century Latin writing, but both sources are not credible because their authors expressed personal opinions based on the interpretation of some vague historical knowledge. Recent linguistic investigations are showing that the ancient Roman population of Thessaly and Macedonia was numerous and that it could survive after the Late Antiquity. Its material culture of VIIth-VIIIth Centuries could be the so-called Komani-Kruje culture.

During the migration period, many sites were abandoned to the Slavs. The Romanic refugees changed their way of life to a cattle-breeding based economy. The pastoral mountain economy became predominant but agriculture was still practised even by the Vlachs. Several groups of Thessalian Vlachs were nomads, but differently than the usual nomadism of the steppe peoples. They moved around with their families into a quite small area, from mountains to the plain and back. The nomad cattle-breeding is not attested at the northern Romanians.

Chapter IV. From Romania to the "Popular Romaniae". The disintegration of a society

1. The collapse of the *limes* and of the provincial administration

The downfall of the Danubian *limes* began in the eighth decade of the VIth Century. The first phase of this process occurred in 576-586, when the inroads caused the destruction of several forts and cities (Ratiaria, Oescus, Axiopolis, Capidava, Troesmis, Halmyris etc.) Some of them were rebuilt between 587 and 593 (Capidava, Prahovo, Slatinska Reka). The western sector of the *limes* was lost and next occupied again, but was again lost in the second phase (593-598), when Dacia Ripensis seems entirely abandoned. During the second phase the fortresses Troesmis and Dinogetia were also destroyed. The rebellion of 602 had no catastrophic effects; only few forts like Iatrus, Novae and Sacidava were pillaged in these circumstances (the

rebellion began just there, near Asemum and Novae). This third phase of the downfall of the *limes* finished in 604, when the peace with the Avars was concluded by Phokas.The great wave of invasions of 614-619 was the final and the most grave phase of the downfall. A general destruction is illustrated, for instance, by the end of the coin circulation at Sacidava, Axiopolis, Capidava, Aegyssus, Halmyris and inside the province. **The *limes* disappeared in 614-619, after a process that signified the gradual abandonment of the fortresses.** It is possible that some fortresses survived as civilian settlements few decades after 619. Durostorum kept its precinct but lost the terrestrial contiguity with the Empire.

2. The problem of the Byzantine domination on the Lower Danube in the VIIth-VIIIth Centuries

After the abandonment of the *limes*, the Danubian provinces remained under a theoretical Byzantine authority till 681 when Constantine IV recognized Bulgaria by the peace treaty. Moreover, it could be supposed that some Slavic tribes settled here acquired the status of *foederati* in the time of Heraklios. Several VIIth century gold and silver coins discovered in the region of the Lower Danube prove perhaps the payments for these *foederati*. The circumvallation of Niculițel (a system of fortifications made by a Türkic people, but not by the Bulgarians of Asparuch) is another possible evidence for this indirect Byzantine domination through allied barbarians in northern Dobroudja, in the time of Heraklios, Constans II and Constantine IV.

Besides these pieces of information referring to a kind of indirect Byzantine domination, there are also some testimonies of the presence of the Byzantine fleet on the Lower Danube, during the VIIth-IXth centuries. Several lead seals found at Durostorum are attesting the existence in that fortress of the headquarters of a *turma* (subunit of *thema*). The Byzantine fleet was used in several wars on the Danube in VIIth-Xth centuries. In 680, Constantine IV fought against the Bulgarians settled in the so-called *Onglos* (see Appendix III) because they plundered the region "held by the Christians" (i.e. by the Byzantines). Further Danubian campaigns against Bulgaria occurred in 756 (or 760), 763, 767, 838, 894-896 and 917. These events are not enough to prove the survival of the Byzantine domination on the Lower Danube. The most significant testimonies are still the seals of military and civilian Byzantine officials found at Durostorum and in other points of Dobroudja.

A control over the Lower Danube by the fleet implies also a control over some terrestrial points for supply. It was supposed that the northern part of Dobroudja remained under Byzantine authority in VIIth-VIIIth centuries. The theory is based on one of the earthen walls located between Cernavoda and Constanța ("Valul mic de pământ"), hypothetical dated in the VIIth century. P. Diaconu and R. Florescu are thinking that the Byzantine Empire kept the part of Dobroudja north of this wall during the VIIth-IXth centuries, but this hypothesis needs more proofs. There is no clear evidence in the literary sources about the Byzantine domination in the northern part of Dobroudja. It is not sure that the *archon* of Lykostomion mentioned in mid IXth Century by Photios had the headquarters in the Dobroudjan Lykostomion (which is attested by other sources only from the XIIIth Century).

However, the seals found at Durostorum are suggesting that **the Byzantine Empire established again his authority over some points in Dobrudja after the decline of the Avar power (626) and before the great expansion of Bulgaria during Kardam and Krum**. The town Durostorum remained a Byzantine possession until 680, perhaps even later. Messembria was another Byzantine enclave in the middle of Bulgaria. (This town was the northern point of the Thracian *thema* created by Constantine IV).

3. The Avar domination at the Lower Danube

Most of the Slavic invaders of the last decades of the VIth century acted as Avar subjects. Wallachia entered under the Avar domination at the end of the '70-ies, when Baian defeated the Slavic chief Dauritas. The Avar domination was not a direct one; the territory was not settled by the Avars, like Pannonia. The tribute due by the local communities to the Avar masters was probably collected by their chiefs who had also military obligations. (The relations between Avars and the autochthonous inhabitants were probably similar to those established between Tartars and Romanians in the XIIIth Century). The Avar domination over the North-Pontic area ended after the Kubrat's mutiny (635-638), but it seems that the hegemony over the Lower Danube region was not affected. We suppose that the Avar khanate lost Wallachia only after the establishment of the Bulgarian power south of the Danube.

The Avar archeological discoveries from Wallachia are very few: the buckles of Pannonian origin from Sărata Monteoru and Butimanu and some VIIth Century belt pieces. The horseman grave of Târgşor was considered Avar, but there is also possible its ascribing to another nomad people (it dates around 670-720).

The Avar domination extended south of the Danube first in Dacia Ripensis (after the campaigns of 584-586, and again after 593). After the initial impact followed a quite peaceful period (a *pax Avarica*), because the nomad masters need the food and the products of their subjects. John of Ephesus (VI. 45) said that the Avars decided to take only half of the tribute previous due to the imperial fisc. It is very probable that Moesia Secunda and Scythia entered too under the Avar domination after the invasions of 614-619. Some objects that could be explained as Avar findings were discovered on their territory: a warrior tomb near Argamum with a buckle of Pápa type, other buckles of this type at Histria and Caliacra, a buckle of Nagyharsány type at Histria. (In Dacia Ripensis were also found buckles of Pannonian origin). An important discovery is the grave of an Avar chief of Madara.

The Avar domination at the Lower Danube ceased after the settlement of the Bulgars south of the Danube. It is true that in Wallachia were discovered some Avar belt pieces and yellow pottery dated in the VIIIth Century (at Izvoru, Sultana and Şirna), but these are not certain proofs for an Avar domination, because such pieces were discovered also in Bulgaria, after 680.

4. The Bulgarian Domination at the Lower Danube (between Asparuch and Krum)

Before the conversion of Boris-Michael (864), Bulgaria was a state with a structure similar to that of the Avar khanate. The authority over the subject communities was exerted by the tribute collected from them. The border areas were distinct territories, like the Frankish Marks. One of them was Dobrudja. There is no evidence that Bulgarians kept it after their settlement near Varna. Because the Byzantine fleet exerted a kind of control over Dobrudja until 767, it could be supposed that Dobrudja entered under Bulgarian rule during the reign of Kardam (777-802) or Krum (803-814). The so-called North-Danubian Bulgaria could be located near the mouth of Argeş. In that region were settled the prisoners taken from Adrianopolis in 813. Their archaeological traces were identified in several places west of Olteniţa (Byzantine urban pottery, bricks and tiles). A road used for salt traffic reaches the Danube just in that region. The road was probably controlled by Bulgaria. A fortress built in the late VIIIth Century by Bulgaria was discovered at Slon, near the salt mines from Prahova County. (Here were found many bricks with runiform Bulgarian signs). The North-Danubian territory was conquered sometimes after 767 (and before 813), most probably during Kardam's reign.

Another border area later conquered by Bulgaria was the Timoc valley, which entered under Bulgarian domination only after the victory against the Avars (804).

The Bulgarian power increased only from the last quarter of the VIIIth Century. Because the Avar domination ceased in Wallachia after 680, we could say that **this region was free from any nomadic domination for an entire century. The local communities had the opportunity to develop in freedom. This was exactly the period when appeared the Dridu culture.**

5. The *Romaniae* and the *Sclaviniae*

The downfall of the Roman-Byzantine civilization and the general ruralization caused the delay of the Romanian state organization. The western barbarian kingdoms evolved on the town network inherited from the Roman Empire. In Sardinia and Noricum the Roman life survived without the imperial support, by local means; here, the bishops assumed also the secular power, together the citizen's assemblies. The genesis and the significance of these "popular *Romaniae*" were analysed by Nicolae Iorga in several of his studies. We should observe that this kind of autonomous *Romaniae* was specific for the regions were the towns survived during all the migration period, and not also for Dacia and Lower Danube. The Lower Danubian "popular *Romaniae*" had only a rural basis, but inherited also some institutions of urban origin. The word *ţară* ("country"), with its political significance, derives from *terra* - the name of the rural territory of a Roman *civitas* (*cetate*, in Romanian).

The local communities were often compelled to defend themselves, without the aid of the Roman army, even before the downfall of the *limes*. An earthen fortress was built by the Romanic civilian population at Nova Černa in the VIIth Century. The fortress of Răcari (in Oltenia) survived till the beginning of the VIIth Century.

During the migration period, the village community was the unique form of social and military organization. The Avar and Bulgar dominations superposed these small forms of organization (named *obşti*, in Romanian). These communities survived during the various superior powers, from the nomad dominations to the medieval Romanian states. The domination of the nomad masters meant in the first place the taking of a tribute, which was collected by the leaders of the communities. The communities had also military obligations towards the nomad masters. The military collaboration between the autochthonous people and the migratory tribes is better known for the Tartars but could be inferred also for older periods. The survival of some forms of military organization is however proved by the existence of specific words of Latin origin in the Romanian language.

Archaeological evidence for the autochthonous military organization is very poor. The graves with weapons of Balta Verde and Ostrovu Mare could be Romanic but also Slavic. The graves of the VIIIth-IXth Centuries Wallachian cemeteries had no weapons in the inventory, except one: the tomb 285 from Izvoru (with an axe and a spearhead). Because its ritual is not Bulgarian, the grave could be ascribed to a Romanic or a Slav warrior.

The Romanic communities coexisted with the Slavic forms of social and military organization (the *Sclaviniae*). M. Comşa showed that the most important VIth-VIIth Centuries settlements from Walachia were the residences of the chiefs of these *Sclaviniae*. She identified such centres at Bucharest and Sărata Monteoru. In Wallachia existed around 8-9 *Sclaviniae* settled along the valleys of the rivers. From these kernels evolved later the so-called *cnezate* (some territorial forms of organization like the Western counties). Other power centres could be identified in Oltenia, on the basis of the concentration of precious objects (treasures, finger-shaped fibulae, earrings, coins). These objects are grouped into three areas: 1)- near the Iron Gates (on both banks); 2)- in the middle of Oltenia; 3)- near Slatina (where the silversmith treasure of

Priseaca suggests the existence of rich clients). We do not know the ethnical origin of the masters of these centres of power. Only the fortress of Răcari is surely Romanic.

The "popular *Romaniae*" represented a very significant case of interaction between continuity and discontinuity. The *Romaniae* transmitted the organization in small communities, but the statal institutions disappeared as like as the church hierarchy.

Chapter V. The ethnical synthesis

The population of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia was for a long time Romanized in the VIth Century. Only the seashore towns had also Greek speaking inhabitants. In the mountains survived small groups of not yet Romanized tribes (Bessi, for instance). V. Velkov and other historians (especially Bulgarians) denied the intensity of the Romanization of these provinces, because of the great percentage of barbarian population. The barbarians settled in the IIIrd-VIth Centuries (Germans, Kutrigurs, Slavs etc.) were indeed numerous, but many of them were assimilated. In Oltenia (the former Dacia Inferior) and Wallachia the Romanic population was enforced by the prisoners taken from the Empire by the Slavs.

The VIth Century represented the beginning of a great ethnical change period. The autochthonous population decreased because of many wars and plagues. This was the background of the Slavic settlement on both sides of the Danube. The opinions about the beginning of this process are different. The most probable point of view was expressed by Ion Nestor, who thought that Slavs settled first Wallachia during the Avar migration around 562. The first certain testimonies about them are from the '70-ies (the tribe of Dauritas).

The sources divided the Slavs in two groups: Sclavins and Antae. The latter were a population mixed with Alans and Kutrigurs. The Slavic pottery (the Korceak type ascribed to the Sclavins and the Penkovka type ascribed to the Antae) was found in several settlements of the Ciurel culture, in levels dated after the middle of the VIth Century. We repeat that the Ciurel culture was not Slavic, because it evolved since the end of the Vth Century and because it had some Roman-Byzantine features. There are no pure Slavic settlements discovered in Wallachia.

The second phase of the Slavic settlement in Wallachia happened in 614-619; the third was a consequence of the Bulgar migration of around 670. In the third phase the Slavs brought with them the Luka-Raikovetzkaia (Hlincea) culture.

Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia were pillaged by the Slavic warriors since 527 (or, perhaps since 517). The invasions became more frequent and more serious after 550. It was supposed that the inroad of 550 led to the first Slavic settlement south of the Danube, but the passages of *De Aedificiis* were wrongly understood (Procopius spoke only about Slavic skirmishes near the fortresses Ulmetum and Adina). The Slavic pottery discovered in several *limes* forts belonged to the Slavic *foederati* recruited in the Roman army. The careful study of the sources proves that the Slavs did not settle the Danubian provinces as compact communities (Sclaviniae) during the invasions of 576-586.

The great Slavic settlement south of the Danube must be dated beginning with the invasions of 614-619. The most ancient Slavic sites were found near Durostorum (Popina, Garvan) and in the Iron Gates region. Inside the former provinces, the first Slavic settlements are Stărmen and Vinica. Their placement shows that the main ways of invasion were the fords near Durostorum and the sector Iron Gates - Ratiaria. A second phase of the Slavic settlement is illustrated by sites like Razdelna, Nalbant, Satu Nou from the last half of the VIIth Century. At the end of the VIIth Century came also the people of the Luka-Raikovetzkaia culture.

The Slavic invasions caused the refuge of some autochthonous inhabitants. It is false and tendentious the opinion of some Russian (Sovietic) and Bulgarian historians about the so-called

liberation of the oppressed Roman low-people by the Slavic invaders. There was no accommodation between the Romanic peasants and the Slavs who ravished their lands. The symbiosis between the two populations became possible only after some time, when the Romanic people turned home from the refuge areas. The lingustic researches are showing that the Slavic words entered in the Romanian language only since the IXth Century. In that period began the assimilation of the Slavs.

Another change in the ethnical situation of the Lower Danube was the settlement of the Bulgars. Although few, they contributed at the differentiation of the Slavic group east of Timok. The Bulgars were assimilated by the Slavic and Romanic population of the former Moesia Secunda but they transmitted some Türkic elements in the anthropological Bulgarian type. Finally, we must point out that some groups of Alans came at the Lower Danube in the VIIIth Century.

The main ethnic change was the Slavic settlement. The result was the synthesis of Romanic and Slavic populations. The Slavic element became predominant south of the Danube, where many natives were Slavized during the Middle Ages.

Appendix I. Jordanes about the territory inhabited by the Sclavins

In Getica, V. 35, Jordanes said that *Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur*. The same lake is mentioned also in the description of Scythia from V. 30, as a point near Germania. The single guidemark about its location is the neighbourhood with the town Novietunum, but this circumstance is not very helpful because there are known several towns named Novietunum or Noviodunum.

Some researchers identified the lake with the marshes placed at the mouth of Drava, near the city of Mursa. These marshes are known only as Ulca or Hiulca, but it was supposed that this name was replaced in the VIth century by another one, derived from that of the neighbouring city. We should observe that the ancient name was preserved until now (Vuka). Therefore, the replacement of the name *Ulca* with *Mursianus* is not proved. On the other hand, the nearest town named Noviodunum was at Drnovo (Slovenia). Several historians identified it with the *civitas Novietunense* of Jordanes, but the distance between the two points is too long (over 250 km.). Other authors proposed the identification of Mursianus with the lakes Balaton or Neusiedl, but also these ones are too far from Drnovo. Many researchers accepted these points of view perhaps because those locations would be suitable if Mursianus was indeed a point near the limit between Scythia and Germania.

The problem could be resolved if we try to understand the chapter 30 in another way. The extension of Scythia as far as to the sources of the Danube is impossible. L. Hauptmann supposed a mistake in the proposition about Ister: *orditur* instead of *oritur*. If we accept this idea, the text could be interpreted in this way: "Scythia begins in the point where begins the river Ister". The ancient geographers divided the river in two parts: Danubius and Ister. The point where the name *Danubius* is replaced by *Ister* was located by the ancient geographers at Sirmium or at the Iron Gates. An unusual location, Noviodunum, is given by an anonymous work from the beginning of the VIth century, *Hypotyposis geographias*. We suppose that Jordanes made a confusion between two conceptions about the point where the name *Ister* replaces the name *Danubius*. The first is the usual one: Sirmium or the Iron Gates; the second is Noviodunum. The point near Noviodunum was mixed up with the limit between Scythia and Germania and the lake Mursianus was erroneously located in both points.

The position of the lake Mursianus depends on the location of Noviodunum. Because Drnovo was not placed near the limit of Scythia and it was too far from any lake that could be identified with Mursianus, we think that Jordanes had in mind the city of Noviodunum in

Dobrudja. This point of view was already sustained by several historians. Some of them thought that Mursianus was another name of the lake Halmyris (today, Razelm). We do not agree this hypothesis, because it is inconceivable a Slavic settlement inside the province of Scythia in the middle of the VIth Century. It is more probable that Jordanes used the name *Mursianus* for the whole group of lakes and marshes placed between Isaccea and the bend of Danube near Galaţi (Brateş, Cahul, Ialpug, Cotlabug), because all of them could be considered as a single big lake.

The name *Mursianus* seems to be Celtic, like several neighbouring place-names: Arrubium, Noviodunum, Aliobrix.

Our point of view is that Jordanes established the western limit of the Sclavin territory in Southern Moldavia, in the region of the lakes placed between Galaţi and Isaccea. This location fits very well with the archaeological evidence for the mid VIth century.

Appendix II. The chronology of the Avaro-Byzantine wars of the '90-ies

The chronology of these campaigns related by Theophylact Simocatta is unclear and does not fit with the data given by Theophanes. The beginning of the wars of the '90-ies was differently placed (in 591, 592, 593 and even in 595). Because the single certain date is November 602 - the mutiny of Phokas - we chose (like G. Labuda) to reconstitute the chronology from the recent to the earliest event. Theophylact Simocatta tells (VIII. 4. 9) that in the 19th year of Maurikios' reign was peace.Therefore, the previous campaign (VIII. 4. 3-8) occurred before 14th August 600 when began the 19th year. The further conclusion is that the Priscus' North-Danubian offensive must be dated in summer 599. The previous peace treaty was concluded after another summer campaign, which happened in summer 598. By this reason, the great Avar offensive related in VIII. 13-14 must be dated in the winter 597/598 and in the spring of 598. The previous peace period began 18 months ago, therefore in the spring of 596. The conclusion is that the liberation of Singidunum (the campaign described in VII. 7 and 10-12) occurred in the same spring of 596. The previous North-Danubian campaign of Petrus happened one year before, in 595. Finally, the offensive led by Priscus must be dated in 594. Therefore, the Avar invasion related in VI. 4-5 occurred in 593. This date fits with the conclusions draw by V. Popović from the numismatical evidence.

Appendix III. About the location of Onglos and about the fortifications of Niculiţel

The Bulgars settled first into a region named *Onglos* before they crossed the Danube. Theophanes and Nikephor said that this was a very good defended place, because was surrounded by rivers and marshes. Some unidentified "fortifications" (ὀχύρωμα) were inclosed in this area. From the relation of the fight we know that the Bulgars crossed the Danube after their victory. Therefore, the *Onglos* must be placed north of the Danube. Several historians supposed that the *Onglos* was the southern part of Bessarabia (the so-called *Bugeac*; this Turkish word means "coin", as like as the Slavic *oglu*). However, the data given by the sources suggests that the *Onglos* was a small area. We agree the location in the corner between the mouths of the rivers Siret and Prut and the Danube.

Although the location at the south of the Danube does not fit with the sources, some historians (especially Bulgarians) identified the *Onglos* with the earthen wall system of Niculiţel. The shape of this fortification system suggests its Türkic origin. The very scarce archaeological evidence shows only that the walls could be dated between the Vth and the VIIth Centuries. We suppose that the passage of Michael Syrus about the migration of the legendary hero Bulgarios concerns the erection of these walls. The information was anachronically placed in the time of

Maurikios; we think that the most probable date is during the Heraklios' reign. The discovery of some gold and silver Byzantine coins issued under Heraklios, Constans II and Constantine IV in the surroundings of Niculiţel suggests the existence of a population payed by the Byzantins.

Appendix IV. The supposed Romanic origin of some Bulgarian aristocrats

The name *Sabinos* of a Bulgarian aristocrat who became khan in 763 (764) was considered an evidence for his Romanic origin. Some historians proposed another etymology, from the türkic word *sävän* ("dear"). A valuable proof for the latter opinion is given by an inscription found on a vessel, which mentions a *zoapan* named *Sivin*. This would be the right form of the khan's name. In this case, *Sabinos* could be the same with *(Si)Vineh* from the Slavonic list of the Bulgarian khans However, the hypothesis of the Romanic origin of the name *Sabinos* is not excluded, because the name *(Si)Vineh* could be a Bulgarized form of the Romanic name *Savin*.

After Sabinos reigned together Umaros and Pagan (in 764). The name of the latter was also considered a Romanic one. In his case, things are more clear. Based on the form *Kampaganos* attested by Nikephor, V. Beševliev showed that this name derives from the title *kapkan* (the leader of the Bulgarian army).

N. Iorga supposed that another person of Romanic origin was a certain *Severus*, a Slavic chief in Bulgaria (in 764), but the passage from the chronicle of Theophanes was wrong in the edition used by Iorga. The real name of that person was *Sklabounos*, chief of the tribe of *Severi*.

Other data are showing that the existence of some Romanic people in the Bulgarian ruling class is still possible. The monks Martinus and Ursus who were sent to Rome in 879 by the czar Boris-Michael were most probable of Romanic origin. From Theophanes and Nikephor we know that the assembly that expelled Sabinos was named κομβέντον. In the VIIIth Century, this Latin word did not have such a meaning in the Greek language; therefore, it could be supposed that the chroniclers used a genuine Bulgarian word that was, of course, of Romanic origin. This word proves the presence of the Romanic population in Bulgaria in the VIIIth Century.

Appendix V. About the "refugees" of Maurikios, *Strategikon*, XI. 4. 31

The passage refers to the refugees who served as spies in the Byzantine army. Their faith was doubtful. C. Daicoviciu gave the right translation of the passage: "We must strictly survey the so-called refugees whose mission is to indicate the roads and to discover the enemies because they forget their interest and they have much more attraction for the enemy, although they had become Romans in the past". Based on the translation of the word ποιωθέντες ("become"), C. Daicoviciu claimed that these refugees were not genuine Romanic population, but some Slavs who acquired the status of *Romaioi* after they settled in the Empire. This point of view was denied by Vl. Iliescu who observed that the refugees could not be barbarians settled in the Empire, because the Byzantine military rules are saying that the spies should be of another ethnic origin than the enemy. Therefore, we could be sure that these refugees were not Slavs or Avars. V. Iliescu thought that the refugees where people of Roman origin from *Barbaricum* who ran away from their home in the Empire and who afterwards were enlisted in the army as spies.

We think that the passage could be better understood by a comparison with another one. The attitude that a commander must observe towards the refugees is presented in another chapter (IX. 3. 6-8). This passage shows that in the author's mind, the refugees were those men that came from the enemy to the Byzantine army. They could be either sincere refugees, or spies. They are inhabitants of the war area who ran away from their home to the Byzantine camps. Because this passage, we suppose that also the Roman refugees mentioned in XI. 4. 31 were not

people settled in the Empire, but inhabitants of Roman origin from the *Barbaricum*. The assertion that they "become Romans" could be understood as an allusion to the romanization of the autochthonous North-Danubian population. The text of *Strategikon* proves indeed **the presence of the Romanic population North of the Danube in the VIth century**.

Appendix VI. The Vlachorynchins

A manuscript written in 1698 at the monastery Kastamonitou (Mount Athos) mentions the invasion in Macedonia of three barbarian tribes (Vlachorynchins, Rynchins and Sagudates) in the period of the iconoclast emperors. The passage was first published by P. Uspenski in 1877 and was afterwards studied by several historians. Although so late, the source was considered truthful by all of them, except M. Gyóni who sustained that the Vlachs were introduced by confusion with a source concerning other events. The text is however anachronically. The placement of the events in the iconoclast period was made because the author (a monk named Gregory) explained the misfortunes because the divine punishment for the iconoclasm. In a similar manner, Nikephor Gregoras dated the Bulgarian conquest in the iconoclast period. However, the dating of these events in the VIIIth Century is impossible. There were no monasteries at Mount Athos in the VIIIth Century.

O. Tafrali and M. Lascaris tried to give credibility to this source by a comparison with *Miracula St. Demetrii*, II. 4. The latter does not mention the Vlachs, but only the Rynchins. The evolvement of some Romanic people in the events was supposed because the relation about the Rynchins mentions the word κάσας. This word is not attested in other Byzantine sources. However, the word could prove only a Romanic influence in the Greek language spoken near Thessalonic in the IXth Century. The relation inserted in the manuscript of Kastamonitou is not a source concerning the VIIth-VIIIth Centuries.

Conclusion

A hiatus of around a century existed between the end of the Ciurel culture and the first phase of the Dridu culture. The Slavic invasions caused major changes in the habitat: almost all the towns disappeared and many countryside settlements were abandoned by the people who took refuge in forests and in the highlands. The return from the refuge areas occurred after at least a century. (This assertion is based on the evidence from Izvoru, Sultana and Obârşia). The Dridu culture appeared just in that period when the refuged Romanic people came back in the plain regions. This population preserved some traditions of the former Ciurel culture (for instance, elements of pottery decoration). The period between the end of the Ciurel culture and the beginning of the Dridu culture is very obscure. The single site that could give some lights on it is the settlement Dulceanca IV. The pottery found here derives from the Ciurel type but is later (end of the VIIth Century - just before the appearance of the Dridu culture).

There are very few settlements and necropolises dated in the VIIth Century. A similar situation existed in the Vth Century when the Hunic migration and the following troubles destroyed the settlements of the Sântana de Mureş-Cerneahov culture. Another hiatus was observed in the XIth-XIIth Centuries in Wallachia and Moldavia; the Petcheneg and the Cuman occupation caused the refuge of a part of the Romanian population in the highlands. We suppose that a similar phenomenon occurred in the VIIth Century at the Lower Danube. The penury of the archaeological findings could be explained by the short life of the settlements and by the withdrawal in regions less researched (the mountain areas).

Two points of view were expressed about the space where Romanians survived during the migration period. One says that the Romanian people was born and survived in the high-

lands or only on the territory of the former Roman Dacia (and not also in Moldavia and Wallachia). The second sustains that this space included also the plain regions. We do not agree with C. Daicoviciu who denied the presence of the Romanic population at the Lower Danube during the VIIth-XIIth Centuries. The autochthonous population could survive also in the plain regions, in the forests and in the meadow area near the Danube. It could be supposed that some Romanic people remained among the Slavs. However, the study of the toponymy shows that Wallachia, Moldavia and even the former Dacia (Transylvania and Oltenia) were thickly settled by Slavs. A careful historical research must take this into account. It is also true that these Slavs were finally assimilated by the Romanians. This process evolved during a long time, till at least the Xth Century (the Slavs are attested in Xth Century Transylvania by the Anonymous *Gesta Hungarorum*). The linguists concluded that the assimilation was finished in the XIth-XIIth Centuries, while the Romanian language was formed during the VIIIth-IXth Centuries. The first Slavic words were received in Romanian around the IXth Century. This means that the contacts between Romanics and Slavs were very scarce before the IXth Century, although the Slavs settled this territory two or three centuries ago. **For a long period the two populations lived separately**. The refuge of a great part of the autochthonous Romanic population led to its isolation from the Slavic people from the plain areas. Only when Romanians returned from the refuge areas they were able to assimilate the Slavs. This happened north of the Danube and in some small regions south of the Danube (in Dobroudja, for instance). In that period, the Romanian language was already formed.

The withdrawal in the highlands should not be exaggerated because it is not suitable that all the inhabitants leaved their lands and took refuge. Some of them remained among the Slavs, but they were not the main element from which evolved the Romanian population of the plain regions.

We understand the continuity of the Romanic / Romanian population at the Lower Danube and in all the Balkan Peninsula as a survival in several places of each Romanized region. This area extended from the northern Transylvania and Moldavia to the Balkan Mountains. Neagu Djuvara observed that the Romanized population survived in every region, but not in the whole space of each region. The same historian pointed out the role played by the refuge areas in the highlands and in the plain (the wooden regions).

If we consider the whole space between the Southern Carpathians, the Balkan Mountains and the Black Sea, then we must admit **a major cultural and ethnical discontinuity occurred here in the VIIth-VIIIth Centuries**. Inside this large space existed several regions where the Romanic population survived without any interruption.The linguistic researches are showing three main survival regions: the Western Carpatians, the region between Timok and Morava and the Danube valley between Olt and Cernavoda (on both sides). From these kernels the Romanians spread later over the entire North-Danubian territory. In some areas the new Romanization succeeds but in other no (in the plain between the Danube and the Balkans). The withdrawals and the returns in the plain regions were cyclical phenomenons repeated until the XIVth Century when the Turkic populations settled in Wallachia (and Moldavia) were finally assimilated.

The Romanic continuity at the Lower Danube was in the same time a discontinuity. Namely, there were **several discontinuity processes**, in the civilization type, in the habitat, in the way of life. The result of the survival in isolation was the delay of the statal and church organization. **The peculiar evolution of the Romanian medieval society was decided by all this series of discontinuities that did not exist in the history of the Western Romanic peoples.**

Index

I. Geografic

II. Persoane

III. Izvoare literare

IV. Autori

V. Materii